

T.C.

HİTİT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

CERÎDE-İ SÛFİYYE MECMÛASI'NIN DÖNEMİN SİYASÎ VE
ASKERÎ HÂDİSELERİNE BAKIŞI (1909 - 1919)

Yüksek Lisans Tezi

Harun KAYGISIZ

Çorum - 2022

**CERÎDE-İ SÛFİYYE MECMÛASI'NIN DÖNEMİN SİYASÎ VE ASKERÎ
HÂDİSELERİNE BAKIŞI (1909 - 1919)**

Harun KAYGISIZ

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. Zekeriya IŞIK

Çorum 2022

Harun KAYGISIZ tarafından hazırlanan “Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası'nın Dönemin Siyasî ve Askerî Hâdiselerine Bakışı (1909 - 1919)” adlı tez çalışması 20/06/2022 tarihinde aşağıdaki jüri üyeleri tarafından oy birliği ile Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Namıg MUSALI (Başkan)

.....

Doç. Dr. Zekeriya IŞIK (Danışman)

.....

Dr. Öğr. Üyesi Hümeysra KARABIYIK

.....

Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulunun .../.../..... tarih ve ..... sayılı kararı ile Harun KAYGISIZ'ın Tarih Anabilim Dalında Yüksek Lisans/Doktora derecesi alması onanmıştır.

İmza

Prof. Dr. Muhammed Asif YOLDAŞ

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

TEZ BİLDİRİMİ

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atf yapıldığını beyan ederim.

İmza

Harun KAYGISIZ

**CERİDE-İ SÛFİYYE MECMÛASI'NIN DÖNEMİN SİYASÎ VE ASKERÎ HÂDİSELERİNE BAKIŞI
(1909 - 1919)**

Harun KAYGISIZ

ORCID: 0000-0001-7101-6163

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Yüksek Lisans Tezi

Haziran 2022

ÖZET

23 Temmuz 1908'de II. Meşrûtiyet'in ilân edilmesiyle birlikte birçok gazete ve dergi basın-yayım hayatına atılmıştır. Zikrolunan bu dönemde neşredilmeye başlanan mecmûalardan biri de Cerîde-i Sûfiyye'dir. XX. yüzyılın ilk çeyreğinde tab' edilmeye başlanan mecmûa ile Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine ışık tutulmuş ve tanıklık edilmiştir. Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası, 1909 ve 1919 yılları arasında on yıl boyunca yayımlanarak son Osmanlı döneminin sosyal, siyasal ve kültürel dünyasını açıklayıcı mahiyette olan makaleler neşretmiştir. Sütunlarında tasavvufî öğretiler başta olmak üzere edebî, tarihî ve siyasî konularda da döneminin tartışılan vakâ'ları hakkında açıklayıcı yayımlar yapan dergi, bu dönemde tab' edilen önemli bir medya unsuru olarak ön plana çıkmaktadır.

Bu tez çalışmasının amacı Osmanlı Devleti'nin XX. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamış olduğu siyasî ve askerî hâdiseleri bilhassa döneme damgasını vuran Trablusgarp, Balkan ve I. Dünya savaşları gibi muharebeleri merkeze alarak Cerîde-i Sûfiyye'nin zaviyesinden değerlendirmektedir. Söz konusu önemli siyasî ve askerî olayların sosyal hayatın başkaca alanlarına yönelik etkilerine de mümkün olduğunca açıklık getirmeye çalışılmıştır. Osmanlı siyasetine ait olan bu son periyotun incelendiği tez çalışmasında, arşiv belgeleri başta olmak üzere konu ile alakalı olan kitaplardan, makalelerden, bildirilerden ve süreli yayımlardan da çalışmanın aydınlatılması amacıyla istifade edilmiştir. Tezin konu başlıkları ve bölümleri tarihsel kronolojik sıralamaya uygun olarak hazırlanmıştır. Tez metninde mecmûanın yaşanan siyasî olaylar hakkındaki yorumlarına ve görüşlerine yer verilerek o döneme ilişkin olan basının düşünceleri ortaya konmak istenmiştir. İttihat ve Terakki Fırkası ile yakından iletişim halinde olmak yolunu tercih eden mecmûa, siyasî içerikli yayımlarını bu eksen üzerinde devam ettirmiştir. Osmanlı Devleti'nde tartışıla gelen konulara da sütunlarında yer ayıran dergi,

Osmanlı edebiyatına, felsefesine ve özelde de kadınlarla birlikte aile kurumuna karşı kendi görüşlerini izah etmekten geri durmamıştır. Tez çalışmasında, mecmûanın bu düzlemdeki yayımları da incelenerek mecmûanın bu konulardaki görüş ve düşünceleri ortaya konmaya gayret edilmiştir.

Anahtar Kavramlar: Osmanlı, Tasavvuf, Basın, Siyaset, Cerîde-i Sûfiyye.

Bilim Kodu: 116114.

**CERİDE-İ SUFİYYA MAGAZİNE'S VIEW OF THE POLİTICAL AND MİLİTARY EVENTS OF
THE PERİOD (1909 - 1919)**

Harun KAYGISIZ

ORCID: 0000-0001-7101-6163

HİTİT UNIVERSITY

GRADUATE EDUCATION INSTITUTION

Master's Thesis

June 2022

ABSTRACT

With the proclamation of the Second Constitutional Monarchy on July 23, 1908, many newspapers and magazines began to be published. Cerîde-i Sûfiyye is one of the journals that started to be published in this period. With the journal, which started to be published in the first quarter of the twentieth century, the last periods of the Ottoman Empire were shed light and witnessed. The Journal of Cerîde-i Sûfiyye was published for ten years between 1909 and 1919, with articles describing the social, political and cultural world of the last Ottoman period. The magazine, which makes explanatory publications about the cases discussed in its period, especially on mystical teachings, literary, historical and political issues in its columns, comes to the fore as an important media element that was introduced in this period.

The aim of this thesis is to evaluate the political and military events that the Ottoman Empire experienced in the first quarter of the 20th century from the point of view of Cerîde-i Sûfiyye, especially by focusing on the battles such as Tripoli, Balkan and 1st World Wars that left their mark on the period. The effects of these important political and military events on other areas of social life have been tried to be clarified as much as possible. In the thesis study, which examines this last period of Ottoman politics, books, articles, papers and periodicals related to the subject, especially archival documents, were also used to illuminate the study. The topics and sections of the thesis have been prepared in historical chronological order. In the text of the thesis, it is aimed to reveal the opinions of the press about that period by giving place to the comments and views of the journal about the political events. Preferring to be in close contact with İttihat ve Terakki Fırkası (the Committee of Union and Progress), the journal continued its political publications in this line. The magazine, which also included in its columns the topics that were discussed in the Ottoman Empire, did not hesitate to explain its

own views on Ottoman literature, philosophy and especially on the institution of family with women. In the thesis study, the publications of the journal on this level were also examined and it was tried to reveal the opinions and thoughts of the journal on these issues.

Key Terms: Ottoman, Sufism, Press, Politics, Ceride-i Sufiyya.

Science Code: 116114.

TEŞEKKÜR

Tez alıőmasının ana temelini teşkil eden konusunun ta'yın ve tespit edilmesi aőamasından itibaren, yoğun desteklerini her an yanımda hissettiğim ve yine bahse konu olan tezin bilimsel etik ilkeleriyle, prensiplere uygunluğu noktasında da őahsıma yaptığı olumlu tenkitleriyle tez çalışmasının őekillenmesinde ve olgunlaőmasında bana rehberlik eden danışman hocam Sayın Doç. Dr. Zekeriya IŞIK'a sonsuz müteteőkir olduğumu ifade etmek isterim. Tez çalışmasının hazırlanmasına katkı sağlaması noktasında kaynak araması ve taraması faaliyetlerini gerçekleőtirdięim sırada yardımlarından dolayı Millı Kütüphanesi alıőanlarına, Beyazıt Devlet Kütüphanesi yetkililerine ve Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi'nde görevli olan personele teőekkürü bir borç bilirim. Eğitim-öğretim hayatına atıldığım ilk evreden itibaren, master eğitimimin birinci ders periyodunun sonuna kadar olan döneme değin yüksek őahsiyetiyle her zaman yanımda yer alan ve tezin nihayete ermesinin bahtiyarlığını ise yaőayamadan irtihal-i dâr-ı bekâya göç eden merhum babam Selami KAYGISIZ'ın aziz hatırasının önünde saygıyla eğildiğimi vurguluyor ve emekleri için ona sonsuz őükranlarımı sunuyorum. Tez metninin yazım aőamasında ruh gücümü her an diri tutan sevgili annem ve ablamada minnettar olduğumu ayrıca ifade ediyor maddı ve manevı olarak her zaman yanımda yer alan kardeőim Muhammed KAYGISIZ'a teşekkür ediyorum.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	vi
TEŞEKKÜR.....	viii
İÇİNDEKİLER.....	ix
TABLolar DİZİNİ.....	xii
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	xiii
RESİMLER DİZİNİ.....	xiv
SİMGELER VE KISALTMALAR.....	xv
GİRİŞ.....	1

1. BÖLÜM

CERİDE-İ SÛFİYYE MECMÛASI'NIN TAKDİMİ

1.1. Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası'nın Tarihçesi.....	13
1.2. Muhtevası ve İşlediği Konular	17
1.3. II. Meşrûtiyet Döneminde Basın-Yayım Politikaları	24
1.4. Şekil Özellikleri ve Teknik Bilgiler.....	30
1.5. Müellif Kadrosu	40
1.6. Mizah – Reklam ve İlân.....	41

2. BÖLÜM

CERİDE-İ SÛFİYYE MECMÛASI'NIN TRABLUSGARP ve BALKAN SAVAŞLARINA BAKIŞ AÇISI

2.1. Cerîde-i Sûfiyye'nin Perspektifinden Trablusgarp Savaşı (29 Eylül 1911 – 18 Ekim 1912)	43
2.1.1. Trablusgarp Bölgesinin Coğrafi Özellikleri.....	43
2.1.2. Trablusgarp Harbi Öncesinde İtalya Devleti'nin Umûmî Vaziyeti.....	44
2.1.3. Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp Coğrafyasındaki Umûmî Vaziyeti	47
2.1.4. Trablusgarp Savaşı (29 Eylül 1911 – 18 Ekim 1912).....	50

2.2. Cerîde-i Sûfiyye'nin Zaviyesinden Balkan Savaşları (8 Ekim 1912 – 29 Eylül 1913)	60
2.2.1. Payitaht İstanbul'daki Umûmî Vaziyet.....	60
2.2.2. Harp Öncesinde Balkanlarda İttifak Hareketleri.....	62
2.2.3. I. Balkan Savaşı (8 Ekim 1912 – 30 Mayıs 1913)	64
2.2.4. Bâb-ı Âlî Baskını (23 Ocak 1913)	74
2.2.5. Londra Antlaşması (30 Mayıs 1913)	77
2.2.6. II. Balkan Savaşı (29 Haziran 1913 – 10 Ağustos 1913)	79
2.2.7. Harp Sonrası Dönemin Cerîde-i Sûfiyye'deki Yansımaları.....	81
2.2.8. Balkan Harbini Bitiren Muâhedenameler.....	85
2.2.9. İstanbul Muâhedenamesi (29 Eylül 1913)	91

3. BÖLÜM

CERÎDE-İ SÛFİYYE MECMÛASI'NIN I. DÜNYA SAVAŞINA BAKIŞ AÇISI

3.1. Cerîde-i Sûfiyye'nin Zaviyesinden I. Dünya Harbi (28 Temmuz 1914–11 Kasım 1918) .94	
3.1.1. Harp Öncesi Dönemde Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası	94
3.2. 1914 Yılında Gerçekleşen Olaylar.....	97
3.2.1. Osmanlı Devleti'nin Harp Öncesi İttifak Arayışları ve Almanya.....	97
3.2.2. I. Dünya Harbi'nin Sebepleri ve Başlangıcı	101
3.2.3. Cerîde-i Sûfiyye'nin Bakış Açısıyla Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Harbine Girişi	103
3.2.4. Cerîde-i Sûfiyye'ye Göre Cihad-ı Ekber İlânı	107
3.2.5. 1914 Yılında Cephelerdeki Osmanlı Vaziyeti.....	109
3.3. 1915 Yılında Gerçekleşen Olaylar.....	110
3.3.1. Sînâ Cephesi.....	112
3.3.2. Çanakkale Cephesi	113
3.3.3. Irak, Kafkasya ve Galiçya Cepheleri.....	116
3.3.4. 1915 Yılında Cerîde-i Sûfiyye'ye Göre Değerlendirilmesi	117
3.4. 1916 Yılında Gerçekleşen Olaylar.....	119
3.5. 1917 Yılında Gerçekleşen Olaylar.....	124

3.5.1. Cerîde-i Sûfiyye'ye Göre Avrupa'daki Gelişmeler	124
3.5.2. Cerîde-i Sûfiyye'ye Göre Osmanlı Devleti'ndeki Gelişmeler	126
3.5.3. Avrupa'da Yeni Müttefik Arayışları, Sûlh Girişimleri ve Antlaşmalar	127
3.6. 1918 Yılında Gerçekleşen Olaylar	130
3.6.1. Sultan II. Abdülhamid Han'ın Vefatı Hakkında	130
3.6.2. 1918'in İlk Dönemlerinde Müzâkere ve Sûlh Arayışları	130
3.6.3. 1918 Yılında Osmanlı Devleti'ndeki Rusya ve Ermenilerin Faaliyetleri	133
3.6.4. Osmanlı Devleti'ndeki İç Gelişmeler ve Harbin Sonu	134
3.6.5. Avusturya-Macaristan, Almanya ve Bulgaristan'ın Harpten Çekilmesi	137

4. BÖLÜM

DÖNEMİN SİYASÎ VE ASKERÎ HÂDİSELERİNİN SOSYO-KÜLTÜREL MESELELER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN CERÎDE-İ SÛFİYYE MECMÛASI'NA YANSIMALARI

4.1. Edebiyat ve Felsefi Düşünceye Dair Yansımalar	138
4.2. Kadın ve Aile Müessesesine Dair Yaklaşımlar	146
4.3. Eğitim-öğretim Üzerindeki Yansımaları	149
4.4. Dinî Hayata Dair Yansımalar	151
SONUÇ	154
KAYNAKÇA	157
EKLER	180

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo	Sayfa
Tablo 1.1. Cerîde-i Sûfiyye'de Yayımlanan Siyasî ve Askerî İçerikli Makalelerin Yıllara ve Sayılara Göre Dağılımı.....	39

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil	Sayfa
Şekil 1.1. Cerîde-î Sûfiyye'de Neşredilen Siyasî ve Askerî İçerikli Makalelerin Cilt Bazında Toplam Sayıları.....	38

RESİMLER DİZİNİ

Resim	Sayfa
Resim 1.1. Cerîde-i Sûfiyye'nin 26 Safer Sene 1327 Tarihli İlk Sayısına Ait Serlevhasıdır.....	31

SİMGELER VE KISALTMALAR

Simgeler

½ Kesir İşareti

% Yüzde İşareti

Kısaltmalar

Bk. Bakınız

BOA Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

Çev. Çeviren

DBY Dün Bugün Yarın Yayınları

DİB Diyanet İşleri Başkanlığı

Dr. Doktor

Ed. Editör

ESAM Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi

Haz. Hazırlayan

İBB İstanbul Büyükşehir Belediyesi

İDP İslâmcı Dergiler Projesi

İSAM İslâm Araştırmaları Merkezi

İSAV İslâmî İlimler Araştırma Vakfı

Sad. Sadeleştiren

TBMM Türkiye Büyük Millet Meclisi

TDV Türkiye Diyanet Vakfı

TTK Türk Tarih Kurumu

Vd. Ve Diğerleri

YKY Yapı Kredi Yayınları

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin merkezileşmesi kendisine daha çok XIX. yüzyılda yer bulmuş ve ilerleme sağlamıştır.¹ Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıktığı dönemde, kendi çıkar ve menfaatlerini korumak veya yeni kazanımlar elde etmek isteyen Avrupa menşeli devletlerle yeni diplomatik ilişkiler kurulmak arzusunda olunmuştur. Bu bağlamda özellikle 1861 yılında millî bütünlüğünü tamamlayarak Avrupa siyasetine dahil olan İtalya ile diplomasi yolu kullanılarak yakın ilişkiler geliştirilmek istenmiştir.² 1871 yılında ise Alman birliğinin sağlanmasıyla beraber Avrupa'da yeni bir dönem başlamıştır. İtalya'nın Akdeniz'deki hakimiyet alanını genişletme isteği ve Almanya'nın yeni sömürge yerleri arayışına girmesi gibi sebepler, Osmanlı Devleti'nin topraklarını Avrupalı devletler nazarında cazip bir hale getirmekteydi.³ Tüm bu gelişmelerin yanı sıra bu dönemde birçok Avrupalı istihbarat görevlisinin Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde gezinerek gizli raporlar kaleme almaları ve Osmanlı toplumuna yeni sağlık hizmetleri getirmek propagandasını kullanarak da yaydıkları misyonerlik faaliyetleri gibi uygulamalarından dolayı Osmanlı hükûmetince birtakım tedbirlerin alınmasının zorunluluğu kabul edilmiştir.⁴ Bahsedilen bu gibi siyasî nedenlerden dolayı Sultan II. Abdülhamid döneminde Avrupaî devletlere karşı bir denge siyasetinin takip edilmesinin gerektiği düşüncesi ortaya çıkmıştır.

Sultan II. Abdülhamid'in (1876 - 1909) Osmanlı tahtına oturduğu dönemde Balkanlar bölgesinde iç karışıklık devam etmekteydi. "Karadağ" ve "Sırbistan" gibi Prenslükler, kendi uhdelelerinde bir ittifak oluşturarak Osmanlı Devleti'ne karşı bayrak açmışlardı. Bu dönemde Sırp'lar "Bosna" mıntıkasının kendi topraklarına ilhak edilmesini, "Hersek" bölgesinin ise Karadağ'a devredilmesini istemekteydiler.⁵ Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıktığı ilk günlerde Balkanlar'da yaşanan bu olumsuz siyasî gelişmeler bir dizi karşılıklı sıcak çatışmaların başlamasına da sebep olmuştur. Rumeli coğrafyasında siyasî sebeplerle Osmanlı Devleti'ne karşı Balkan uluslarınca başlatılan isyanlar, Rusya tarafından da desteklenmekteydi. Osmanlı Devleti, Rumeli mıntıkasındaki siyasî isyanları Osman Paşa'nın yoğun gayretleriyle bastırması ve Balkan'lar coğrafyasında önemli ölçüde asayışı yeniden têsîs etmiştir. Bu sürecin sonunda ise Avrupa'lı devletlerinde diplomatik baskılarıyla bir antlaşma imzalanmıştır.⁶

---

¹ İlber Ortaylı, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı (İstanbul: Hil Yayınları, 1983), 12.

² Fahir Armaoğlu, 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914) (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997), 285-297.

³ Armaoğlu, 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914), 299-326.

⁴ İdris Yücel, Anadolu'da Amerikan Misyonerliği ve Misyon Hastaneleri (1880-1934) (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2017), 96-151.

⁵ Mustafa Cezar - Midhat Sertoğlu, Mufassal Osmanlı Tarihi (İstanbul: Güven Basımevi, 1972), 6/3263.

⁶ Mehmed Alaaddin Yalçınkaya - İbrahim Yılmazçelik, "Yeniden Yapılanma", Osmanlı Tarihi El Kitabı, ed. Tufan Gündüz (Ankara: Grafiker Yayınları, 2013), 517.

Rusya, Osmanlı Devleti'nin Rumeli'deki isyanları bastırmasındaki rolünü iyi analiz ederek bu durumun kendi aleyhlerine dönüşmesini engellemek istemekteydi.⁷ Bu konuda bir adım olarak Rusya'nın İstanbul sefiri olan İgnatıyef devreye girerek, İstanbul'da bir barış konferansının toplanmasının gerekliliği hakkında görüş bildirmiştir. Konferansa Rusya, Avusturya, İtalya, Almanya, İngiltere ve Fransa devletlerinin temsilcileri katılım sağlamışlardır.⁸ 23 Aralık 1876 yılında "Tersane Konferansı" adı verilen bir toplantıyla barış görüşmelerine başlanılmıştır.⁹ Konferansın henüz başladığı bir anda tahta yeni çıkan Padişah II. Abdülhamid'e I. Meşrûtiyet'in ilânını içeren anayasal metin onaylatılarak yürürlüğe girmesi sağlanmıştır.¹⁰ Bu durum ise konferansın gidişatının değişmesine sebep olmuş ve böylece Balkanlar coğrafyasında toprak kaybetmek istemeyen Osmanlı Devleti'nin Rumeli'ye ait olan mevcut sorunları kendi içerisinde çözmek istediği mesajı bütün Avrupa devletlerine verilerek Tersane Konferansı'nın mevcut etkisini yitirdiği ifade edilmiştir.¹¹ Sertoğlu'nun değerlendirmesine göre, tüm bu gelişmelere rağmen Avrupaî devletler Sırbistan ve Karadağ için bağımsızlık taleplerinde bulunmaya devam edince kendilerine uygun bir cevabın Osmanlı Meclis-i Umûmî'since verileceği bildirilmiştir.¹² 18 Ocak 1877 tarihinde toplanan mecliste, Avrupaî devletlerin bağımsızlık taleplerine karşı oy çokluğuyla red kararı çıkmış ve bahsedilen karar ise 20 Ocak 1877 tarihinde taraflara tebliğ edilmiştir. Bu durumun akabinde ise tam bir netice elde edilemeden Tersane Konferansı kendiliğinden dağılmıştır.¹³ Kesin bir sonuca bağlanamayan Tersane Konferansının bir neticesi olarak ise 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşının fitili ateşlenmiştir.¹⁴

Sultan II. Abdülhamid devrinde iç ve dış siyasette yaşanan tüm bu olumsuz gelişmeler, idârede merkezîyetçi bir devlet politikasının benimsenmesine sebebiyet vermiş ve bu dönemde Bâb-ı Âlî'nin etkisi kırılgan olarak merkezî gücün tek bir yerde birleştirilmesi yoluna gidilmiştir.¹⁵ Bütün politik gücü zamanla uhdesinde toplayan Padişah, askerî ve sivil bürokrasi başta olmak üzere bütün önemli tevcihatları kendi kontrolündeki Yıldız Sarayı'ndan yaptırmıştır.¹⁶ Yine aynı dönemde Yıldız Sarayı içerisinde, devlet idâresinde önemli kararlar alan komisyonlar teşekkül

---

⁷ Uğur Özcan, II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı - Karadağ Siyasi İlişkileri (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2012), 58.

⁸ Cezar - Sertoğlu, Mufassal Osmanlı Tarihi, 6/3286-3289.

⁹ Ziya Nur Aksun, II. Abdülhamid Han (İstanbul: Ötüken Neşriyat Yayınları, 2010), 51.

¹⁰ Mehmet Maksudoğlu, Osmanlı Tarihi (İstanbul: Ensar Neşriyat Yayınları, 2009), 442.

¹¹ Gül Akyılmaz, Siyasi Tarih (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2019), 294.

¹² Cezar - Sertoğlu, Mufassal Osmanlı Tarihi, 6/3291-3293.

¹³ Mihat Sertoğlu, Osmanlı Tarih Lûgatı (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1986), 335.

¹⁴ "II. Abdülhamid (1876-1909)", Osmanlı Ansiklopedisi Tarih - Medeniyet - Kültür, ed. Abdülkadir Özcan vd. (İstanbul: İz Yayıncılık, 1996), 6/248.

¹⁵ İlknur P. Haydaroglu, "II. Abdülhamid'in Hafiye Teşkilâtı Hakkında Bir Risale", Tarih Araştırmaları Dergisi 17/28 (Mayıs 1995), 109.

¹⁶ Gökhan Çetinsaya, "Abdülhamid Rejiminin Kilit Taşı: Merkezîyetçilik", Siyaset - İktisat - Dış Politika - Kültür - Eğitim Sultan II. Abdülhamid Dönemi, haz. Mehmet Bulut vd. (İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayınları, 2019), 19.

ettirilmiştir. Söz konusu olan komisyonlarca alınan kararlar, Sultan II. Abdülhamid'in onayına sunulmuş ve umûmîyetlede adı geçen kararlar Padişah tarafından kabul edilmiştir.¹⁷

Sultan II. Abdülhamid döneminde vukû' bulan 1877-1878 Osmanlı-Rus harbi ve idâreye karşı yapılmak istenen ihtilal teşebbüsü¹⁸ gibi meseleler, devlet idâresinde Padişah'ı temkinli davranmaya sevk etmiştir.¹⁹ Meclis-i Umûmî'yi fesheden Padişah, güvenliği ve istikrarı sağlamak için kendi muhaliflerinin deyişiyle idârede istibdat usulünü benimsemiştir.²⁰ Ülke sathındaki kontrolü her anlamda sağlamak isteyen Sultan II. Abdülhamid, Osmanlı basınının da bir denetime tabî olmasının gerektiğine inanmaktaydı. Bu yöndeki ilk adım ise basına karşı kontrollü sansür²¹ uygulamasının başlatılmasıyla vukû' bulmuştur. Zikrolunan bu devirde, Osmanlı Devleti'nin içerisinde vakî olabilecek her türlü siyasî, askerî ve içtimaî vakâlardan hızlıca haberdar olmak için hafiye²² teşkilâtıda ihdas edilmiştir. Hafiyelerin üst derecede bulunan devlet adamları, şehzadeler ve devlet memurları hakkında Yıldız Sarayı'na göndermiş oldukları jurnaller²³ ile Osmanlı Devleti'nin aleyhinde gelişebilecek faaliyetler hakkında çeşitli tedbirler alınmıştır.²⁴ Bahsedilen jurnaller aracılığıyla Sultan II. Abdülhamid döneminin en önemli istihbarat bilgilerinin toplandığı ve elde edilen mâlûmâtlar doğrultusunda da siyasî hamlelerin yapıldığı kaydedilmektedir.²⁵

Sultan II. Abdülhamid devrindeki basın politikası hareketlerini iki kısımda incelemek, medyaya karşı tatbik edilen uygulamaların mahiyetinin anlaşılması açısından önem arz etmektedir.²⁶ Hilmi Ziya Ülken'e göre ilk dönem, (1876-1878) yıllarını kapsayan devirdir ki I. Meşrûtiyet'i de içine alan zaman dilimini ihtiva etmektedir. 1876-1878 yıllarını içeren bu dönem, medya hürriyetinin tam anlamıyla yaşandığı zamanlar olarak ifade edilmektedir.²⁷ Sultan II. Abdülhamid'in sarayın gücünü tamamen kendi lehine döndüreceği ana kadar, bu dönem basın-

---

¹⁷ Çetinsaya, "Abdülhamid Rejiminin Kilit Taşı: Merkezîyetçilik", 20.

¹⁸ François Georgeon, Sultan Abdülhamid, çev. Ali Berktaş (İstanbul: Homer Kitabevi Yayınları, 2006), 185.

¹⁹ Vahdettin Engin, II. Abdülhamid ve Dış Politika (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2007), 23.

²⁰ Kemâl H. Karpat, Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma, çev. Dilek Özdemir (Ankara: İmge Kitabevi, 2006), 390.

²¹ **Sansür:** "Her türlü yayının, sinema, tiyatro eserlerinin hükümetçe önceden denetlenmesi işi: yayın ve gösterilmesinin izne bağlı olması, sıkı denetim..." ma'nâsına gelmektedir. İsmail Parlatır vd., Türkçe Sözlük (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998), "Sansür", 2/1906.

²² **Hafiye:** "Gizlipolis" anlamına zikrolunmaktadır. Ferit Develioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat (Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2015), "Hafiye", 358.

²³ **Jurnal:** Yıldız Sarayı'na, Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren her konu hakkında gönderilen bildirim, rapor ve haberlerin bütününe ifade eden kelimedir. Bu görüş ile ilgili bk., Emrullah Tekin, "Hafiye (Gizli Bilgi Toplayan Kişiler İçin Kullanılan Bir Tabir)", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/115.

²⁴ Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da İstihbarat, ed. Uğur Ünal (İstanbul: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2017), 297.

²⁵ Süleyman Kâni İrtem, Abdülhamid Devrinde Hafiyelik ve Sansür Abdülhamid'e Verilen Jurnaller (İstanbul: Temel Yayınları, 1999), 5.

²⁶ Mehmet Ö. Alkan, "II. Abdülhamid Döneminde Basın Üzerine Gözlemler", çev. Erkan Avcı - Esragül Bayraktar, Sultan II. Abdülhamid Han ve Dönemi, haz. Fahrettin Gün - Dr. Halil İbrahim Erbay (İstanbul: TBMM Basımevi, 2017), 591.

²⁷ Hilmi Ziya Ülken, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi (İstanbul: Ülken Yayınları, 1992), 230.

yayım faaliyetleri açısından bir hürriyet dönemini simgelemektedir.²⁸ Sultan II. Abdülhamid devrinin basın-yayım politikasındaki ikinci dönemi ise padişaha muhalif çevrelerce istibdad devri olarak isimlendirilmektedir. Bahsedilen bu dönemde görsel ve yazılı medyaya karşı bir dizi baskı uygulandığı zikrolunmakta ve bu zaman diliminin ise (1878-1908) yıllarını ihtiva ettiği kaydedilmektedir.²⁹

1878 ve 1908 yıllarını kapsayan zaman dilimi, Osmanlı Devleti'nde bulunan bütün matbaalar ve gazeteler açısından çok sıkı bir denetimin olduğu yılları ifade etmektedir.³⁰ Yazarlar, gazete köşelerinde makale yazabilmek için hükûmetçe yasaklı olmayan kelimeleri kullanmak yolunu tutmuşlardır.³¹ Bu bağlamda, müellifler tarafından yasaklı olan kelimelerin listeleri hazırlanarak gazete sütunlarında değinilmelerinin engellendiği kaydedilmektedir.³² Osmanlı medyasını kontrol altına aldırın Sultan II. Abdülhamid'in yabancı elçiler ve yabancı devlet adamlarının bir kısmını para karşılığında kendi uhdesinde hizmetine aldığı da belirtilmektedir.³³ Sultan II. Abdülhamid devri yazarlarından olan Osman Nuri Bey³⁴ Padişah'ın basına karşı hiçbir surette taviz vermek istemediğinden medyayı kontrol etmek amacıyla 9 maddelik bir basın talimatnamesi yayımlattığından bahsetmektedir.³⁵ Bu yıllarda Avrupa menşeli olan basın unsurlarının ve Türklerin uhdesinde neşredilen gazetelerin yoğun bir kontrole maruz kaldıkları belirtilmektedir.³⁶ Avrupâî devletler ise bahsolunan bu uygulamalardan rahatsızlık duymaktaydılar. Bu yıllarda Avrupa basınında, Sultan II. Abdülhamid'in aleyhinde geniş taarruzlar yapılarak onun hakkında "Kızıl Sultan"³⁷, "Büyük Kaatil, Sefil Yaratık ve Yıldız Köşkü Canavarı"³⁸ gibi hakaret içeren sözcükler kullanılarak Osmanlı Padişahı eleştirilmiştir.

²⁸ Ülken, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, 230.

²⁹ Ülken, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, 230.

³⁰ Georgeon, Sultan Abdülhamid, 189.

³¹ Georgeon, Sultan Abdülhamid, 189.

³² Bora Ataman, "Türkiye'de İlk Basın Yasakları ve Abdülhamid Sansürü", Marmara İletişim Dergisi 14/14 (Nisan 2014), 43.

³³ Orhan Koloğlu, "Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi (II. Abdülhamid'in Basın Karşısındaki Açmazı)", Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), 1/84.

³⁴ Osman Nuri Bey, Sultan II. Abdülhamid'in basın sansürü hakkında kitabında şu bilgileri vermektedir: "...Mesela insan, 'afiyyet-i cihan-kıymet-i hazret-i pâdişâhîye dair havadis neşri' fikri-desni görünce, vehle-i ûlâda hem sağlığa hem hastalığa dair malûmat verileceğini zanneder. Bu zan hatadır! Abdülhamid, hasta olduğunu âleme duyurmak hiç istemez. Ağırca hasta olduğuna dair bir şayia, nesasa zuhur edecek olursa gazeteler bundan asla bahsedemez idi. Avrupa meşahir-i etibbasından biri Yıldız'a çağırılacak olursa gazeteler bunun mahza boğaz içü havasını teneffüs etmek, Hamidiye Etfal Hastahanesi'ne vahiddir. Paşa'daki mektubda tıbbiyeyi ziyaret etmek üzere geldiğini yazarlardı. Kendisinin talebi üzerine Almanya İmparatoru'nun gönderdiği Doktor Bergama'nın, İstanbul gazeteleri yalnız geldiğini yazub ne için geldiğini yazmamış idiler." Bu görüş ile ilgili bk., Osman Nuri, Abdülhamid-i Sani ve Devr-i Saltanatı: Hayat-ı Hususiyesi ve Siyasiyesi (İstanbul: İbrahim Hilmi Kütübhane-i İslâm ve Askeri, 1327), 2/581.

³⁵ Nuri, Abdülhamid-i Sani ve Devr-i Saltanatı: Hayat-ı Hususiyesi ve Siyasiyesi, 2/582.

³⁶ Nuri, Abdülhamid-i Sani ve Devr-i Saltanatı: Hayat-ı Hususiyesi ve Siyasiyesi, 2/583.

³⁷ Stanford J. Shaw, "Amerika'da Osmanlı ve Türk Araştırmaları", çev. Mustafa Armağan vd, Osmanlı ve Dünya Osmanlı Devleti ve Dünya Tarihindeki Yeri, haz. Kemâl H. Karpaz (İstanbul: Ufuk Kitap, 2000), 172.

³⁸ Georgeon, Sultan Abdülhamid, 356.

Sultan II. Abdülhamid'in idâresi döneminde, medyaya karşı uygulanan kontrolün daha çok Osmanlı iktidarının lehine olacak şekilde irtibatlandırılması, basın-yayımların tamamen kontrol edilmesini sağlamıştır.³⁹ Sultan II. Abdülhamid aleyhtarlarının ifadesiyle, medyaya karşı uygulanan sansür iç siyasette, "özgürlük" ve "bağımsızlık" içeren yazıları, "ihtilal" haberlerini, "suikast" ile ilgili makaleleri ve "sarayı" anımsatan yazıların basılmasını engellemiştir.⁴⁰ Dış siyasette ise "Balkan" uluslarını ve İslâm olan toplulukları küstürecek ve darıltacak her türden neşriyatın Osmanlı hükûmetince yasaklatıldığı ifade olunmaktadır.⁴¹

Osmanlı Devleti'nde gazetelere uygulanan baskının yaptırım gücü oldukça etkiliydi. Hükûmeti ve Padişah'ı eleştirmek ise büyük bir suç teşkil etmekteydi.⁴² Osmanlı hükûmetince medyaya karşı uygulanan kontrol politikası hakkındaki şu örnek önem arz etmektedir: Münif Paşa'nın neşrettirdiği Mecmûa-i Fünun Gazetesi'nin birinci sayısının neşredildikten sonra kapatıldığı kaydedilmektedir.⁴³ Gazetenin kapatılma sebebi olarak ise hikâyat kısmında yayımlanan "Bir Yıldız Böceği ile Bir Yolcu"⁴⁴ isimindeki fıkranın sorumlu tutulduğu vurgulanmaktadır. Fıkra başlığının, Sultan II. Abdülhamid'i çağrıştırdığı düşünülmüş ve gazetenin faaliyetleri resmen feshedilmiştir.⁴⁵ Özellikle Sultan II. Abdülhamid döneminden itibaren, İslâmcılık politikası temelli bir yaklaşım esas alınarak, ümmet birliğini sarsacak her türlü dinî neşriyatın sansür edilmesi kararının alındığı belirtilmektedir.⁴⁶ Bu dönemdeki medya politikası sadece gazetelere uygulanmakla da sınırlı kalmamıştır. Hükûmet için risk teşkil ettiği düşünülen kitaplar, risaleler, edebiyat ile ilgili yazılar ve tablolar da dahil olmak üzere bahsedilen medya araçlarının hepsi aynı dönemde sansür uygulamasına takılmışlardır.⁴⁷ Yurtdışında yaşayan Osmanlı münevverlerinden olan Mizancı Murad Bey'in uhdesinde yayımlanan Mizan Gazetesi'nde, "İkiden Biri" ser-levhasıyla neşredilen bir makalede, Sultan II. Abdülhamid dönemindeki medya sansürü uygulamaları ağır bir dille eleştirilmiştir.⁴⁸ Bahsedilen makalede Padişah'ın, meşrûti idâreyi yeniden ilân etmesinin gerekliliği üzerinde duran Mizancı Murad Bey, meşrûtiyetin ilân olunmaması durumunda ise Padişah'ın tahttan feragat etmesinin elzem

---

³⁹ Orhan Koloğlu, *Avrupa'nın Kıskaçında Abdülhamit* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 310.

⁴⁰ Semih Mümtaz S., *Tarihimizde Hayal Olmuş Hakikatler* (İstanbul: Hilmi Kitabevi, 1948), 190.

⁴¹ Mümtaz S., *Tarihimizde Hayal Olmuş Hakikatler*, 190.

⁴² Fatmagül Demirel, *II. Abdülhamid Döneminde Sansür* (İstanbul: Bağlam Yayınları, 2007), 58.

⁴³ Abdullah Uçman, "Mecmûa-i Fünûn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/270.

⁴⁴ Dündar Akunal, "Tanzimat ve Meşrûtiyet Dergileri (İlk Türk Dergisi: Mecmûa-i Fünun)", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), 1/117.

⁴⁵ Demirel, *II. Abdülhamid Döneminde Sansür*, 58.

⁴⁶ Filiz Dıgıroğlu, "II. Abdülhamid Dönemi Matbûat Politikaları: Mushaf Basımı ve Dinî Neşriyat", çev. Erkan Avşar – Eragül Bayraktar, *Sultan II. Abdülhamid Han ve Dönemi*, haz. Fahrettin Gün – Dr. Halil İbrahim Erbay (İstanbul: TBMM Basımevi, 2017), 646.

⁴⁷ Cevdet Kudret, *Abdülhamit Döneminde Sansür* (İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 2000), 1/29-30.

⁴⁸ Hüseyin Cahit Yalçın, *Edebiyat Anıları* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1975), 46.

olduğunun lüzumunu vurgulamıştır.⁴⁹ Basın-yayıma karşı tatbik edilen hükûmet politikası II. Meşrûtiyet'in ilanına kadar uygulamada kalmaya devam etmiştir.

II. Meşrûtiyet'in ilanından önce Sultan II. Abdülhamid'e karşı değişik muhalif çevreler etkisini arttırmaya başlamıştı. Osmanlı toplumunda fikirleri aynı olmasa bile insanları birleştiren ortak bir nokta varsa o da Sultan II. Abdülhamid'in siyasî ve politik uygulamalarına karşı oluşan muhalefet hareketidir. Bu muhalefet, II. Meşrûtiyet'in ilân edilmesinden sonraki süreçte ayyuka çıkararak kendisini açıkça göstermiştir.⁵⁰ II. Meşrûtiyet'in ilân edilmesiyle birlikte hürriyet hareketlerine yeni bir ivme kazandırılmıştır. II. Abdülhamid'in basın hürriyetini kısıtlayan devrinin sona erdiği bu yıllarda, batılılaşma ve terakki fikirleri İslâmcılıkla harmanlanarak, hürriyet sarhoşluğu içerisinde devam ettirilmiştir.⁵¹ Basın hareketlerinin kısıtlanması, Osmanlı toplumunda o kadar büyük bir etki yapmıştır ki II. Meşrûtiyet'in ilanı, Meclis-i Mebusan'ın yeniden ihdas edildiğini ifade eden üç satırdan ibaret bir resmî-i tebliğ ile kamuoyuna bildirilmiştir. Bundan başka bir açıklamaya yer verilmemesi ise basına karşı uygulanan baskıyı ortaya koymasından önem arz etmektedir.⁵² Sultan II. Abdülhamid'in takip ettiği basın politikası 23 Temmuz 1908'de II. Meşrûtiyet'in ilanı ile birlikte son bulmuştur.⁵³ Meşrûtiyet'in ilân olduğu ilk günlerde, bütün Osmanlı ulusları ortak bir sevinç yaşamışlar ve padişaha muhalif çevrelerce ifade edilen istibdad devrinin artık sona erdiği her fırsatta yazılı basında dile getirilmiştir.⁵⁴ Orhan Koloğlu'nun ifadesine göre II. Meşrûtiyet'in ilân edilmesinde basına karşı uygulanan baskı politikasının da büyük bir rolü olmuştur. Nitekim her ne kadar hürriyeti kısıtlayıcı bir siyaset ile Osmanlı toplumunun fikriyatının uyuşturulacağı düşünülmüşse de bu durum gerçeği yansıtmamaktadır. II. Meşrûtiyet, Osmanlı iktidarına karşı kitlesel bir fikrî birikmişliğin neticesinde cereyan eden önemli bir hadisedir.⁵⁵

II. Meşrûtiyet'in ilanı ile birlikte gazeteler, makalelerini daha önceden olduğu gibi ön bir sansür uygulamasına tabi olmaksızın özgürce neşretmeye başlamışlardır.⁵⁶ Meşrûtiyet'in ilanının hemen akabinde Tercüman ve İkdam gibi gazeteler ise Sultan II. Abdülhamid devrini yazılarıyla topa tutarak meşrûtiyetle birlikte gelen yeni dönemin özgürlük ortamında

---

⁴⁹ Yalçın, Edebiyat Anıları, 46.

⁵⁰ İsmail Kara, "Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi ve Hareketi Üzerine Birkaç Not", Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğler, ed. İsmail Kara - Asım Öz (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2013), 24.

⁵¹ Kara, "Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi ve Hareketi Üzerine Birkaç Not", 24.

⁵² Kudret Emiroğlu, Anadolu'da Devrim Günleri İkinci Meşrutiyet'in İlanı Temmuz-Ağustos 1908 (İstanbul: İmge Kitabevi, 1999), 17.

⁵³ Zeynep Çelik, 19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul, çev. Selim Deringil (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998), 27.

⁵⁴ Kemâl Beydilli, "Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa", Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, haz. Ekmeleddin İhsanoğlu (İstanbul: Yıldız Matbaacılık, 1994), 1/119.

⁵⁵ Koloğlu, "Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi (II. Abdülhamid'in Basın Karşısındaki Açmazı)", 1/82.

⁵⁶ Halûk Harun Duman, "Osmanlı Döneminde Yerel Basın (1828-1922)", Türkiye'de Yerel Basın, haz. Suat Sezgin (İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, 2007), 82.

yayımlarına devam etmişlerdir.⁵⁷ Hürriyet ortamından yararlanmak isteyenler, İstanbul hudutları dahilinde ilk iki ay içinde “200” ü aşkın yeni gazete imtiyazı başvurusunda bulunmuşlardır.⁵⁸ Bu dönemi izleyen ilk üç sene zarfında ise çeşitli dallarda “607” mecmûa ve gazetenin imtiyaz hakları alınarak yayım hayatlarına atıldıkları kaydedilmektedir.⁵⁹ Bu döneminin önemli bir diğer özelliği de İslâmcılık ekolüne bağlı olan gazetelerin sayılarının artması olmuş ve Sultan II. Abdülhamid’in de yakından takip ettiği İslâmcılık fikri, meşrûtiyetle birlikte gazetelerde yoğun olarak işlenmiştir.⁶⁰ Birçok gazetenin imtiyaz hakkının almasıyla birlikte de Osmanlı Devleti’nde adeta bir bilgi paylaşma şöleni yaşanmıştır.⁶¹ Ancak meşrûtiyet devrinin bu özgür havası içinde her türlü yayımın serbest bırakılmasıyla birlikte ileriki dönemde düşünce hayatında bir anarşinin de baş göstermesine sebep olmuştur.⁶²

II. Meşrûtiyet dönemindeki Türk aydın ve düşünürleri, Osmanlı Devleti’nin Avrupa karşısında fen, bilim ve teknik noktasında geri kaldığını düşünüyordu. Osmanlı mütefekkirleri, geriliğe sebep olan bu durumdan kurtuluş için ise bir takım fikir akımlarını benimsemişlerdir.⁶³ II. Meşrûtiyet’in ilân olunduğu yıllarda, Osmanlı Devleti’nin inkirâzdan kurtulması için çareler düşünen Osmanlı aydınları, imparatorluğun eski azametine döndürülebilmesinin üç tür fikrî formül ile sağlanacağını düşünmüşlerdir. Bunlar Batıcılık, Türkçülük ve İslâmcılık’tır.⁶⁴ Zikrolunan bu üç akımın temsilcileri kendilerine II. Meşrûtiyet döneminde de yer bulmuşlar ve fikirlerini gazetelerinde neşretmişlerdir. Osmanlı Devleti’nin çağdaşı olan modern devletlerden geri kalmasının sebebini Avrupa’dan uzaklaşmasında gören batıcı mütefekkirler, ilerleyebilmenin tek çaresinin Avrupa’nın fen, ziraat ve tekniğinin alınması suretiyle, Avrupaî reformların yapılmasında görüyorlardı.⁶⁵ Başını Jön Türk’lerin çektiği bu grup, II. Meşrûtiyet döneminde medyanın her mecrasında kendisine yer bulmuş ve fikirlerini Osmanlı toplumuna karşı açıklamıştır.⁶⁶

---

⁵⁷ Koloğlu, “Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi (II. Abdülhamid’in Basın Karşısındaki Açmazı)”, 1/91.

⁵⁸ Belkis Ulusoy Nalcioğlu, Türk Basın Tarihi (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayınları, 2010), 230.

⁵⁹ Nalcioğlu, Türk Basın Tarihi, 230.

⁶⁰ Zeynep Cumhur İskefiyeli, “Sırat-ı Müstakim/Sebilü’r-Reşad Dergisi Örneğinde Osmanlı Basımında Misyonerlik Algısı”, Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu 19-21 Ekim 2016/Elazığ, ed. Uzman Merve Uğur (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2018), 1/413.

⁶¹ Ülken, Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi, 139.

⁶² Ülken, Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi, 139.

⁶³ M. Şükrü Hanioglu, “Meşrutiyet (Osmanlılar’da Anayasal Saltanat Dönemi (1876-1922)”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2004), 29/388-393.

⁶⁴ Ülken, Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi, 200.

⁶⁵ Eski Maarif Nazırı olan Saffet Paşa’nın 1879 yılında kaleme aldığı bir ruznamede, Osmanlı Devleti’nin Batılılaşmasına dair ifade ettiği şu görüşleri önem arz etmektedir: “İslâhat meselesine en ince ayrıntısına kadar eğilmedikçe, Avrupaî devletleri medeniyet yolunda gerçek ma’nâsıyla tanımadıkça, Osmanlı Devleti’ni en modern ve ileri teknoloji ile donatmadıkça, Osmanlıların, Avrupaî devletlerin boyunduruğu altından kurtulamayacağı açıktır.” Niyazi Berkes, Türkiye’de Çağdaşlaşma (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002), 238; Orhan Türkdoğan, Osmanlı’dan Günümüze Türk Toplum Yapısı (İstanbul: Timaş Yayınları, 2008), 150.

⁶⁶ Tarık Zafer Tunaya, “Amme Hukukumuz Bakımından İkinci Meşrutiyetin Siyasi Tefekküründe ‘Garbcılık’ Cereyanı”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmûası 14/3-4 (Eylül 2011), 586.

Jön Türkler, siyasî düşüncelerinin uygulamaya dönük bir karakter kazanmasının ancak Batı'yı takip etmek suretiyle sağlanacağına inanmaktaydı.⁶⁷ Sultan II. Abdülhamid dönemini kendi düşünce dünyalarına göre bir istibdad dönemi olarak kabul eden Jön Türkler, bu devirde Osmanlı toplumunu medya yoluyla bilgilendirmeyi kendilerine bir borç olarak addetmişlerdir.⁶⁸ II. Meşrûtiyet döneminde İçtihad dergisinde düşüncelerini ve dünya görüşlerini topluma aktaran batıcı mütefekkirler, II. Meşrûtiyet'in hürriyet ortamından olabildiğince istifade etmek yoluna gitmişlerdir.⁶⁹

II. Meşrûtiyet'in düşünce dünyası içinde aktif bir şekilde kendisine yer bulan diğer bir fikir ekolü ise Türkçülüktür. Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıktığı dönemde, Rumeli bölgesinde yaşanan siyasî ve askerî krizler⁷⁰ Osmanlı aydını arasında Türkçü düşüncenin net bir şekilde uyanmasını sağlamıştır.⁷¹ Türk milliyetçiliğini savunan Osmanlı mütefekkirleri, devletin asıl sahibinin Türkler olduğunu ifade etmekten geri durmamışlar ve Rumeli'de yaşanan savaşlar ile göçler sebebiyle de Türk ulusunun ortadan kalkacağını düşünmüşlerdir. Osmanlı düşünürleri, ilmî ve siyasî çalışmalarına hız katarak fikirlerini Türkçülük ekseninde kendi gazetelerinde yazmışlardır. Osmanlı Devleti'nin bir dağılma evresinde olduğu gerçeği, Türk aydını tarafından görülmüş⁷² ve II. Meşrûtiyet döneminde Türkçülük hakkında daha fazla neşriyat yapılmaya başlanmıştır.⁷³ Türkçülük fikrini benimseyen Osmanlı mütefekkirleri, Türklerin millî şuurunu güçlendirmek için birçok kitap, makale ve tiyatro oyunu yazarak, toplumu Türklük şuru hakkında bilgilendirmişlerdir. Ziya Gökalp⁷⁴ ise Osmanlı Devleti'nin inkirâzdan kurtulabilmesinin tek çaresinin kendi millî köklerine dönmek suretiyle olabileceğini vurgulamıştır.

---

⁶⁷ Bu görüş ile ilgili bk., Nilgün Toker – Serdar Tekin, “Batıcı Siyasi Düşüncenin Karakteristikleri ve Evreleri”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Modernleşme ve Batıcılık, haz. Tanıl Bora – Murat Gültekingil (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), 3/82.

⁶⁸ Tunaya, “Amme Hukukumuz Bakımından İkinci Meşrutiyetin Siyasi Tefekküründe ‘Garbcılık’ Cereyanı”, 587.

⁶⁹ Tunaya, “Amme Hukukumuz Bakımından İkinci Meşrutiyetin Siyasi Tefekküründe ‘Garbcılık’ Cereyanı”, 587.

⁷⁰ Yusuf Akçura, Türkçülük “Türkçülüğün Tarihi Gelişimi” (İstanbul: Türk Kültür Yayınları, 1978), 69.

⁷¹ Özellikle 1877-1878 yılları arasında vukû' bulan Osmanlı-Rus harbinin sonuçları, Türk milliyetçiliğine olan eğilimi arttırmıştır. Bu görüş ile ilgili bk., Taner Akçam, “Türk Ulusal Kimliği Üzerine Bazı Tezler” Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Milliyetçilik, haz. Tanıl Bora – Murat Gültekingil (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), 4/59.

⁷² Akçam, “Türk Ulusal Kimliği Üzerine Bazı Tezler”, 4/56-60.

⁷³ Osmanlı Devleti'nin son döneminde yaşamış olan ve Türkçülük hareketinin sistemleşmesinde büyük bir rolü bulunan Ziya Gökalp, Osmanlı toplumunda Türklük bilincinin oluşumuna dair şu ifadeleri kullanmaktadır: “...Türk olan pek çok gençler Arnavutluk'la, Araplıkla yahut Kürtlükle iftihar ediyorlardı. Türklükle mübahat eden tek bir fert yoktu. Türk kelimesini ayıplı unvanlar gibi kimse üzerine almıyordu. Türk, Şarki Anadolu'da Kızılbaş, İstanbul'da kaba ve köylü ma'nalarındaydı...” diyerek son dönem Osmanlı toplumunun Türklüğe karşı olan bakış açısı hakkında bilgi vermektedir. Ziya Gökalp, Türkleşmek İslâmlaşmak Muasırlaşmak (İstanbul: Ötügen Neşriyat Yayınları, 2015), 41.

⁷⁴ “...Bugün bizim için muasırlaşmak demek, Avrupalılar gibi deridnavutlar, otomobiller, tayyareler yapip kullanabilmek demektir. Muasırlaşmak, şekilce ve maişetçe Avrupalılara benzemek değildir. Ne zaman mâlûmât ve masnuat iktibas ve iştirası için Avrupalılara ihtiyaçtan müstağni olduğumuzu görürsek, o zaman muasırlaşmış olduğumuzu anlarız.” Bu görüş ile ilgili bk., Gökalp, Türkleşmek İslâmlaşmak Muasırlaşmak, 19-20.

Türkçülük ekolünün önde gelen isimleri olarak “Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Mehmet Emin Yurdakul, Necib Asım, Ahmed Midhat Efendi ve Ahmet Ferit”⁷⁵ gibi isimler örnek olarak verilebilir. İslâmcılık ve Batıcılık karşısında bir tez olarak ön plana çıkan Türkçülük ideolojisi, edebî ve kültürel sahada eserlerini ortaya koymuştur.⁷⁶ II. Meşrûtiyet’in ilân edilmesiyle birlikte de Türkçü mefkurenin önemli temsilcisi olan İkdam matbaası, özgürce yayım yapmaya başlamış ve Türkçülüğe dair önemli görülen fikirler, İkdam matbaası marifetiyle neşredilmiştir.⁷⁷

II. Meşrûtiyet döneminde geniş çevrelerce kabul edilen bir diğer fikir akımı ise İslâmcılıktır. Bahsedilen fikir ekolü, Tarık Zafer Tunaya’nın ifadesine göre Osmanlı Devleti’nde en çok taraftara sahip olan fikir akımı olarak bilinmektedir. İslâmcılık ekolü hem ideolojik hem de politik bir yapıya haizdir. Fikrî, ilmî ve inanç perspektifinden ideolojik bir yapıya sahip olan İslâmcılık hareketi, sosyal bir olguya da sahip olduğunu ifade etmektedir. Politik bir cereyanı da içinde barındıran İslâmcılık, İslâm olan bütün Osmanlı uluslarını bir arada tutmayı kendisine vazife olarak addetmiştir.⁷⁸ İslâmcılık, ilhamını tarihten ve inanç esaslarından almakta ve Kur’anî bir perspektifle medeniyete bakmaktadır. İslâmcı fikir akımını benimsemiş olan mütefekkirler, düşüncelerini bu ekseninde birleştirmekteydiler.⁷⁹

Sultan II. Abdülhamid döneminde ön plana çıkan İslâmcılık akımına Avrupalılarca “Panislâmizm” ismi verilmiştir.⁸⁰ Sultan II. Abdülhamid’in devr-i iktidarında İslâmcılık politikası esas alınmış ve etkisini bütün Osmanlı coğrafyasında hissettirmiştir.⁸¹ İslâmcılık akımının etkisi devletin anayasası olan Kânûn-ı Esâsî’nin 11. maddesinde de kendisine yer bulmuş ve anayasaya göre Osmanlı Devleti’nin resmî⁸² dininin İslâm olduğu zikredilmiştir.⁸³ Sultan II. Abdülhamid, halifelik kurumunun gücünü kullanarak bütün Müslüman olan Osmanlı tebâ’asını tek bir noktada, İslâmcılık akımının etrafında toplamaya çalışmıştır.⁸⁴ Halifeliğin

⁷⁵ M. Şükrü Hanioglu, “Türkçülük (XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Entelektüel Düzeyde Başlayan, Daha Sonra Siyasal ve İdeolojik Boyut Kazanan Hareket, Pantürkizm)”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/553.

⁷⁶ Şevket Koçsoy, “Türk Millî Uyanışının Teşkilatlanma Safhası Türk Derneği ve Mecmûası (1909-1918)”, Osmanlı, ed. Güler Eren vd. (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 7/437.

⁷⁷ Samih Nafiz Kansu, Teşkilat-ı Mahsusa İki Devrin Perde Arkası (İstanbul: Nokta Kitap Yayınları, 2012), 33.

⁷⁸ Tarık Zafer Tunaya, “Amme Hukukumuz Bakımından İkinci Meşrutiyetin Siyasi Tefekküründe ‘İslâmcılık’ Cereyanı”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmûası 19/3-4 (Ağustos 2011), 630.

⁷⁹ Tunaya, “Amme Hukukumuz Bakımından İkinci Meşrutiyetin Siyasi Tefekküründe ‘İslâmcılık’ Cereyanı”, 631.

⁸⁰ Yusuf Akçura, Üç Tarz-ı Siyaset (İstanbul: Ötüken Neşriyat Yayınları, 2015), 78.

⁸¹ Azmi Özcan, Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1924) (İstanbul: İSAM Yayınları, 2020), 78-79; İhsan Süreyya Sırma, Belgelerle II. Abdülhamid Dönemi (İstanbul: Beyan Yayınları, 2000), 10.

⁸² “Devlet-i Osmaniye’nin dini, din-i İslâm’dır. Bu esas-ı vikaye ile beraber, asayiş-i halkı ve adab-ı umûmiyeyi ihlal etmemek şartile Memâlik-i Osmaniye’de maruf olan bilcümle edyanın serbesti-i icrası ve cemaat-ı muhtelifeye verilmiş olan imtiyazat-ı mezhebîyenin kemakan cereyanı Devletin tahdi himayetindedir.” Bu görüş ile ilgili bk., Suna Kili – A. Şeref Gözübüyük, Türk Anayasa Metinleri Sened-i İttifak’tan Günümüze (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1985), 32.

⁸³ Özcan, Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1924), 79.

⁸⁴ Mim Kemâl Öke vd., Osmanlıoğulları ve Aydınların Anlatımıyla II. Abdülhamid (İstanbul: Akademi Yayınevi, 2018), 276.

gücünü sonuna kadar kullanan Padişah, Avrupalı devletler arasında denge siyaseti güderek uzun yıllar boyunca Osmanlı Devleti'ni dış tehditlere karşı korumuştur.⁸⁵ II. Abdülhamid'in İslâmcılık politikası hakkında Kemâl H. Karpat şöyle bir değerlendirmede bulunmaktadır: Osmanlı Devleti'nin nüfusunun yüksek oranda İslâm olması ve devlet idâresinin ise Müslüman olan bir Padişah'ın uhdesinde bulunması nedeniyle, İslâmcılık akımının politik bir güç olarak kendiliğinden ön plana çıktığı görülmektedir.⁸⁶

Sultan II. Abdülhamid döneminde İslâmcı yayım politikasına sahip olan basın faaliyetleri yapılan yatırımlarla geliştirilmiştir.⁸⁷ İslâmcılık akımının neşredildiği fikir gazeteleri olan "Mizan" ve "Al-Jawaib" gibi basın-yayım unsurları, Sultan II. Abdülhamid tarafından desteklenerek İslâm olan Osmanlı uluslarına hitap etmeleri sağlanmıştır.⁸⁸

II. Meşrûtiyet'in ilân edilmesinden sonraki süreçte, İslâmcı dergi ve gazetelerin sayısında büyük bir artış yaşanmıştır. Bu dönemde yayımlanan dergiler, otuz yıldır basına karşı uygulanan neşriyat ve hürriyetin kısıtlanma politikasından dolayı, umûmîyetle Sultan Abdülhamid'in aleyhinde olan bir yayım politikası benimsemişlerdir.⁸⁹ Bu dönemde muhalif İslâmcı gazetelerin başında, Mehmet Akif Ersoy gibi ünlü bir baş müellifi bulunan Sırat-ı Müstakim/Sebilü'r-Reşad⁹⁰ gazetesi gelmektedir.⁹¹ Aynı şekilde, Sultan II. Abdülhamid devrinin aleyhinde bir yayım politikasına sahip olan Muhibbân Dergisi'de bu dönemdeki muhalif sûfi çevrelerce çıkartılan önemli süreli yayımlardan biridir.⁹² Sultan II. Abdülhamid ve idâresine karşı muhalefet eden mecmûalardan bir diğeri ise Cerîde-i Sûfiyye'dir.⁹³ II. Meşrûtiyet döneminde imtiyaz hakkı alınarak yayım hayatına başlayan Cerîde-i Sûfiyye, İslâmcılık ekolü ve dünya görüşü etrafında oluşturulan bir mecmûa olarak döneminin en uzun soluklu tasavvuf mecmûası olmuştur.⁹⁴ 1909 ve 1919 yılları arasında on yıl boyunca neşredilen

---

⁸⁵ İhsan Süreyya Sırma, II. Abdülhamid'in İslâm Birliği Siyaseti (İstanbul: Beyan Yayınları, 2007), 49.

⁸⁶ Kemâl H. Karpat, "Pan-İslâmizm ve İkinci Abdülhamid: Yanlış Bir Görüşün Düzeltilmesi", Türk Dünyası Araştırmaları 48 (Haziran 1987), 29.

⁸⁷ Ahmet Şeyhun, Said Halim Paşa Osmanlı Devlet Adamı ve İslâmcı Düşünür (1865-1921), çev. Derya Göçer (İstanbul: Everest Yayınları, 2010), 39.

⁸⁸ Şeyhun, Said Halim Paşa Osmanlı Devlet Adamı ve İslâmcı Düşünür (1865-1921), 40.

⁸⁹ Şerif Mardin, Türkiye'de Din ve Siyaset Makaleler (İstanbul: İletişim Yayınları, 1991), 3/17-18.

⁹⁰ Sebilü'r-Reşad, sözlükte "doğru yol" anlamına gelmektedir. İsmail Karagöz, Dinî Kavramlar Sözlüğü (Ankara: DİB Yayınları, 2017), "Sebilü'r-Reşad", 581. Sırat-ı Müstakim ise "İnişi ve çıkışı olmayan, dümdüz, işlek, açık yola denir" anlamında zikredilmektedir. Karagöz, Dinî Kavramlar Sözlüğü, "Sırat-ı Müstakim", 588.

⁹¹ Muharrem Coşkun, Manevi Cephenin Mihveri Sırat-ı Müstakim Yoldaki Çığır Sebilürreşad (İstanbul: İBB Yayınları, 2013), 27.

⁹² Zekeriya Işık, "Muhibban Dergisi'nin II. Abdülhamit'e Karşı Siyasi Muhalefeti'nin Mahiyeti", Turkish Studies 11/12 (Yaz 2016), 87-88.

⁹³ Ali Fuad, "Mesleğimiz", Cerîde-i Sûfiyye 1/1 (26 Safer 1327/19 Mart 1909), 1.

⁹⁴ Mustafa Kara, "Cerîde-i Sûfiyye (II. Meşrutîyet'in ilanından Sonra Yayımlanan Dini-Tasavvufi Dergi)", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/410.

Cerîde-i Sûfiyye, Cumhuriyet rejiminin ihdasından önce yayımlanmış olan en uzun ömürlü mecmûalardan da biri olarak ön plana çıkmaktadır.⁹⁵

Konu, Amaç ve Yöntem

Bu tez çalışmasının amacı, II. Meşrûtiyet döneminde yayım hayatına başlayan ve süreli yayımlardan biri olan Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası'nın dünya görüşü ekseninde, dönemin siyasal gelişmelerine olan bakış açısı hakkında bilgi vermektir. Bu mecmûa şu ana kadar bu yönüyle bilimsel bir çalışmanın, tetkik ve analizin konusu olmamıştır. Çalışmada gerek Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde yaşanan büyük siyasî, askerî, ekonomik, toplumsal ve kültürel krizler, gereksede bu sancılı süreçte devam eden fikir ve düşünce eksenli tartışmalar ve imkanlar dahilinde sürdürülmeye çalışılan modernleşme çalışmaları ikliminde yayın hayatını sürdürmüş olan Cerîde-i Sûfiyye üzerinden dönemin özellikle siyasî gelişmelerinin anlaşılmasına ışık tutmak gayesinde olunmuştur. Mecmûa, bahsedildiği üzere tüm yönleriyle irdelenerek o dönemin siyasî yapısına ilişkin değerlendirmeler objektif ve doğru veriler ışığında ortaya konmaya çalışılmıştır.

Çalışmada, Cerîde-i Sûfiyye Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yaşadığı siyasî ve içtimai meselelerde yayınlarıyla kamuoyunu etkilemiştir; Cerîde-i Sûfiyye dönemin siyasî, askerî ve toplumsal meselelerini yakından takip etmiştir; Müellif kadrosu kamuyoyunda takip edilen etkin şahsiyetlerden oluşmuştur; Kamuoyunda her ne kadar siyasetten uzak oldukları gibi bir algıya sahip olunsada başta Cerîde-i Sûfiyye, Muhibban, Tasavvuf ve Sebilü'r-Reşad gibi benzer dünya görüşüne sahip mecmûalar aslında siyasî ve politik meselelere karşı duyarlı olmuşlardır; Cerîde-i Sûfiyye İslâmcı çizgide faaliyetlerini sürdürmüştür; Cerîde-i Sûfiyye İttihat ve Terakki'den yana bir yayın politikası izlemiştir; Cerîde-i Sûfiyye Meşrûtiyet'ten ve modernleşmeden yana bir yayın politikası izlemiştir gibi hipotezler üzerinden konu tartışılmaya ve izah edilmeye çalışılmıştır.

Bu tez çalışması, 1909 ile 1919 yılları arasında on yıl boyunca neşredilen Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası örnek ve rehber alınarak hazırlanmıştır. Araştırmaya konu olan tez çalışması hakkında geniş kapsamlı bir literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Literatür taramasının neticesinde elde edilen bulgu ve vesikaların yol göstericiliği ışığında, araştırmaya konu olan tez hakkında doğru bilgilere ulaşılarak yeni bilgi ve belgeler ortaya konmak istenmiştir. Bilimsel ve akademik araştırma metotlarından yoğun bir şekilde istifade edilerek tez konusu aydınlatılmaya ve açıklanmaya çalışılmıştır. Zikrolunan tez çalışmasında mecmûanın tamamı bir bütün olarak incelenmiş ve bilimsel değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Yapılan çalışmada, mecmûaya ait olan bütün sayılar taranarak öncelikle teze konu olan siyasî ve askerî içerikli makaleler belirlenmiştir. Tespit edilen makaleler, öncelik sırasına göre transkripte edilerek liste şeklinde isimleri kaydedilmiş ve içerdikleri konularla ilgili de bir dizi tasnife tabi tutulmak

⁹⁵ İslâmcı Dergiler Projesi (İDP), "Cerîde-i Sûfiyye" (Erişim 2 Aralık 2021).

suretiyle tez metnine işlenmiştir. Tez çalışmasının birincil ana kaynağını Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası oluşturmaktadır. Cerîde-i Sûfiyye ile ilişkili olan vesikalar, Devlet Arşivleri Başkanlığının M.F/Maarif Nezâreti – Tedrisat-ı Aliye Dairesi, Z.B/Zabtiye ve D.H/Dahiliye Nezâreti – Mektubi Kalemi fonlarında yer almaktadır. Tez metnine birincil nitelikte kaynak teşkil etmesi babında Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri'nden edinilen vesikalardan ve Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridelerinden elde edilen belgelerden de tez konusunun aydınlatılması amacıyla istifade olunmuştur. Yazılı arşiv kaynaklarına bir ek olarak ise tez konusu ile ilişkili olan kitaplar, makaleler, sempozyum bildirileri, süreli yayımlar ve benzer tezlerden de yararlanılmıştır.

Bu tez çalışması toplamda dört ana bölümü ihtiva etmektedir. Tezin birinci bölümünde; Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası'nın genel bir tanıtımı yapılmaktadır. Mecmûanın tarihçesinden başlanmak suretiyle, muhtevası ve içeriği, şekil özellikleri, müellif kadrosu ve reklam-ilân kısımları detaylıca incelenmiştir. İkinci bölümde; çalışmanın esasını oluşturan Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası'nın Osmanlı Devleti'nin yaşadığı siyasî krizlere ve savaflara karşı bakış açısı ortaya konmaya çalışılmıştır. 1911 yılında başlayan Trablusgarp Harbi ve 1912 yılında cereyan eden Balkan Savaşları'nın siyasî ve askerî hayata dönük olan detayları Cerîde-i Sûfiyye'nin perspektifinden değerlendirilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde; 1914 – 1918 yılları arasında gerçekleşen I. Dünya Savaşı'nın Osmanlı Devleti'ne karşı olan siyasî ve askerî yansımaları Cerîde-i Sûfiyye'nin dünya görüşü çerçevesince değerlendirilmiştir. İkinci ve Üçüncü bölümde yer alan incelemelerin esasını Trablusgarp Harbi, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı teşkil etmektedir. Tez çalışmasının son kısmı olan dördüncü bölümünde; Cerîde-i Sûfiyye'nin siyasî ve politik gelişmelere karşı bakış açısını yansıtması bakımından, Osmanlı sosyal yaşamında cereyan eden ve tartışılan konular hakkındaki düşünce ve görüşlerine yer verilmiştir. Bu bağlamda, mecmûanın Osmanlı edebî düşüncesine, felsefî anlayışa karşı olan yaklaşım tarzına, kadın ve evlilik müessesesi bağlamında aile kurumuna olan bakış açısına ve eğitim-öğretim faaliyetlerine karşı yaklaşım tarzına detaylıca değinilmiştir. Bahsedilen çalışmada teze konu olan dönem hakkında siyasal, sosyal, ekonomik ve içtimaî boyutlar analitik bir yöntemle değerlendirilmiş ve elde edilen bilgilerin sentezlenmesiyle de sonuca ulaşmak istenmiştir.

1. BÖLÜM

CERİDE-İ SÛFİYYE MECMÛASI'NIN TAKDİMİ

Bu tez çalışmasının birinci bölümünde; altı başlık incelemeye tabi tutularak konular açıklanmak ve izah edilmek istenmiştir. Öncelikle, sırasıyla Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası'nın tarihçesinden başlanmak suretiyle muhtevası ve işlediği konular, II. Meşrûtiyet dönemindeki basın-yayım politikaları, şekil özellikleri ve teknik bilgileriyle müellif kadrosu ve mizah – reklam gibi meseleleri bilimsel metotlarla değerlendirilmiştir.

1.1. Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası'nın Tarihçesi

II. Meşrûtiyet⁹⁶ dönemiyle birlikte anayasanın yeniden yürürlüğe girmesiyle birlikte, Osmanlı Devleti'nde içtimaî ve iktisadi hayata dair birçok yeni reformlar gerçekleştirilmiştir. Meşrûtiyetin hemen akabinde sokaklara dökülen Osmanlı toplumu, bu faaliyetiyle yeni bir dönemin başlangıcının da müjdecisi olmuştur.⁹⁷ II. Meşrûtiyet'in ilân edilmesinden sonraki süreçte, süreli yayımlarda artış yaşanmıştır. Bu dönemde neşrolunan mecmûalarda içerik bakımından genellikle “sanat”, “müzik”, “siyaset”, “aile”, “tasavvuf” ve “mizah” gibi meselelerle ilgilenilmiş ve mecmûalar genellikle sütunlarında bu konulara yer vermişlerdir.⁹⁸ İttihat ve Terakki Fırkası'nın hükûmeti devrinde, Osmanlı Devleti'nin kamuoyunu şekillendiren ve yakından takip eden birtakım gazeteler ön plana çıkmıştır.⁹⁹ Bahsedilen gazetelerin isimleri şunlardır; Ahmet Cevdet Bey'in önderliğinde çıkartılan “İkdam”, Hüseyin Cahit Yalçın Bey'in uhdesinde neşredilen “Tanin”, Abdullah Zühtü Bey'in imtiyazı altında yayımlanan “Yeni Gazete” ve Mehmet Cevdet Bey'in iznine tabi olan “Tercüman-ı Hakikat” Gazetesi, meşrûtiyet döneminde önemli bir yere sahip olan basın-yayım unsurlarındandır.¹⁰⁰

Meşrûtiyet dönemine ait olan önemli bir özellikte şudur ki bu dönemde neşredilen dergiler uzun soluklu yayımlanmamışlardır. Neşriyat hayatına devam eden dergilerin şekilsel özellikleri incelendiğinde ise genellikle iki ve sekiz sayfa aralığında basıldıkları anlaşılmaktadır.¹⁰¹ II. Meşrûtiyet döneminde İslâmcı dünya görüşüne sahip olan birçok gazete

---

⁹⁶ Meşrûtiyet kavramı sözlükte şu anlama gelmektedir: “Bir hükümdarın başkanlığı altında millet meclisi ile idâre edilen devlet sistemi.” Abdullah Yeğin, İslâmî-İlmî-Edebî-Felsefî Yeni Lûgat (İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1973), “Meşrûtiyet”, 420.

⁹⁷ Bünyamin Ayhan, “II. Meşrutiyet Döneminde İttihat ve Terakki Siyaset ve Basın”, İkinci Meşrutiyet Devrinde Basın ve Siyaset, haz. Hakan Aydın (Konya: Palet Yayınları, 2010), 50.

⁹⁸ Bülent Varlık, “Tanzimat ve Meşrutiyet Dergileri”, Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), 1/116.

⁹⁹ Hamza Çakır, Osmanlı'da Basın İktidar İlişkileri (Azınlık Basını Türkçe Basın Dış Basın) (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2002), 109.

¹⁰⁰ Çakır, Osmanlı'da Basın İktidar İlişkileri (Azınlık Basını Türkçe Basın Dış Basın), 110-111.

¹⁰¹ Varlık, “Tanzimat ve Meşrutiyet Dergileri”, 1/116.

basın-yayım hayatına girmiştir.¹⁰² Meşrûtiyet döneminin bu özellikleri göz önünde bulundurulduğunda, İslâmcılık ekolünün önemli bir temsilcisi olarak Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası'nın ön plana çıktığı anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde gazete imtiyazını kendi uhdesinde almak isteyen bir kimsenin Matbuat Nizâmnamesinde ifade olunan hususları taşıyor olması gerekmektedir.¹⁰³ Osmanlı Devleti'nin içerisinde yaşayan ve gazete çıkartmak isteyen şahısların Dahiliye Nezâretine başvurmaları bir zorunluluk idi. Nizâmnamenin ihtiva ettiği prensipler, yayımlanacak olan gazetelerin bağlı olmaları gereken ana maddeleri içermektedir.¹⁰⁴ Bahsedilen nizâmnamenin 1864 yılında yürürlüğe girmesiyle birlikte gazeteler bir dizi kontrol ve filtre uygulamasına uğramıştır. Böylece yayımlanan her gazete, hükûmetin kontrolünden geçerek okurlarıyla buluşmuştur.¹⁰⁵

Cerîde-i Sûfiyye, döneminin önde gelen basın-yayım kuruluşlarından birisi olmuştur. Cerîde kelimesi sözlükte "Gazete, tutanak ve kayıt defteri"¹⁰⁶ gibi anlamlara gelmektedir. Bir başka tanıma göre ise cerîde, "gazete"¹⁰⁷ ma'nâsında ifade olunmaktadır. Cerîde kelimesinin anlamına daha geniş bir zaviyeden bakıldığında ise "Türk basınında süreli yayınlara verilen ad; gazete"¹⁰⁸ şeklinde zikrolunduğu görülmektedir. Bahsedilen bu bilgilere ilaveten, Cerîde-i Sûfiyye isminin etimolojik anlamda bir bütün olarak incelemesi yapıldığında ise Sûflerin Gazetesi ma'nâsında ifade olunduğu anlaşılmaktadır.¹⁰⁹

Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası'nın ruhsat izninin alınması girişimi ilk kez 19 Kânun-u Sâni 1324 tarihinde¹¹⁰ "...Maarif Nezâret-i Celîlesi Mektubi Kalemî Ketebesinden Ali Fuad Efendi'nin mes'uliyeti tahtında olarak..."¹¹¹ müracaatının yapılmasıyla tanzim edilmiştir. Mecmûa hakkında ruhsat talebinde bulunulurken, Cerîde-i Sûfiyye'nin belli bir periyot dahilinde her gün yayımlanacağı vurgulanmakta idi.¹¹² Cerîde-i Sûfiyye Mecmûa'sının imtiyaz başvurusu ise

¹⁰² Mustafa Kara, Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017), 288-289.

¹⁰³ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı'ndan temin edilen belgeler çalışmanın ilerleyen kısmında dipnotta şu şekilde verilmiştir: (BOA) A.DVN.MKL., 5/9, 5 Receb 1281/4 Aralık 1864.

¹⁰⁴ Hıfzı Topuz, 100 Soruda Türk Basın Tarihi (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1973), 43-46.

¹⁰⁵ Kürşad Çelik – Enver Çakar, "Osmanlı Basın Tarihinde Önemli Bir Merkez Olarak Beyrut ve Beyrut Vilayet Gazetesi", Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu 19-21 Ekim 2016/Elazığ, ed. Uzman Merve Uğur (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2018), 1/163.

¹⁰⁶ Parlatır vd., "Cerîde", 1/398.

¹⁰⁷ Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), "Cerîde", 1/281. Cerîde kelimesi bir başka sözlükte ise şu anlamda bahs olunmaktadır: "Resmî dairelerde önemli olayların kaydedildiği kâğıt veya defter..." ma'nâsında ifade olunmaktadır. İhsan Ayverdi, Misalli Büyük Türkçe Sözlük (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2006), "476.

¹⁰⁸ Yaşar Çağbayır, Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinde Söz Varlığı Ötüken Türkçe Sözlük (İstanbul: Ötüken Neşriyat Yayınları, 2017), "Cerîde", 1/963.

¹⁰⁹ Cerîde-i Sûfiyye 1/1 (26 Safer 1327/19 Mart 1909), 1.

¹¹⁰ 19 Kânun-u Sâni 1324 tarihi Milâdî takvim ile 1 Şubat 1909 tarihine denk düşmektedir. Türk Tarih Kurumu (TTK), "Tarih Çevirme Klavuzu" (Erişim 23 Haziran 2022).

¹¹¹ (BOA) DH.MKT., 2731/31, 9 Muharrem 1327/31 Ocak 1909.

¹¹² Abdurrahman Acer, Mesnevi-Han Ali Fuad Efendi'nin Cerîde-i Sûfiyye'deki Makaleleri İnceleme ve Metin (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 54; DH.MKT., 2731/31, 9 Muharrem 1327/31 Ocak 1909.

“...Tercüman-ı Hakikat Gazetesi Heyet-i Tahririyesinden Hüseyin Kazım Efendi tarafından...”¹¹³ Dahiliye Nezâreti’ne bağlı olan İdare-i Matbûât Müdürlüğüne başvurulmak suretiyle gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen bu müracaat neticesinde, mecmûa ruhsatının çıkartılabilmesi için matbuat nizâmnamesinin¹¹⁴ üçüncü ve dördüncü maddelerince ihtiva edilen hususların, başvuruda bulunan taraflarca karşılanıp karşılanmadığının anlaşılabilmesi için başvuru sahipleri hakkında tahkikat yapılmasının gerekli olduğu vurgulanmıştır.¹¹⁵

Hüseyin Kazım Efendi tarafından, 19 Kânun-u Sâni 1324 tarihinde Dahiliye Nezâreti’ne mecmûa hakkında ruhsat müracaatında bulunulmuş idi. Ruhsatın alınabilmesi için ise mecmûa çıkartmak için müracaat edenler hakkında tahkikat yapılmasının zorunlu olduğunun kararı verilmişti. Hüseyin Kazım Efendi hakkında istenen tahkikat yapılarak, 24 Kânun-u Sâni 1324 tarihinde Dahiliye Nezâreti’ne gönderilen senette şu ifadeler yer verilmiştir: Ali Fuat Efendi’nin sorumluluğu altında bulunacak olan mecmûa hakkında ruhsat izni talep eden ve Tercüman-ı Hakikat Gazetesi’nin yazar heyeti içinde yer alan Hüseyin Kazım Efendi’nin otuz yaşını tamamladığı için matbuat nizâmnamesine göre bir sorun teşkil etmediği anlaşılmaktadır¹¹⁶ denilerek tahkikat sonucunun olumlu olduğu ifade edilmiştir.

Hüseyin Kazım Efendi hakkındaki tahkikatın sonucunda verilen mezkûr senedin ardından, 4 Şubat 1324 tarihinde Dahiliye Nezâreti, Matbuat Müdürlüğünden yayımlanan yeni bir belgede, Hüseyin Kazım Efendi hakkında, daha önce verilen senede istinaden tahkikat yapıldığı ve neticesinin gönderildiği ifade edilmiştir.¹¹⁷ Ancak, mecmûanın mesuliyetini almak isteyen Ali Fuat Efendi hakkında açıkça bir bilgi edinilemediği de vurgulanmıştır. Ali Fuat Efendi hakkında da tahkikat yapılmasının gerektiği ifade edilerek, “...mumaileyh hakkında dahi muamele-i

¹¹³ DH.MKT., 2731/31, 9 Muharrem 1327/31 Ocak 1909.

¹¹⁴ Matbuat Nizâmnamesi 3. Madde: Osmanlı Devleti’nde yaşayan bir şahıs, hür iradesiyle ve kendi uhdesinde bir gazete çıkartmak isterse İdare-i Matbûât Müdürlüğüne başvurmak zorundadır. Gazete çıkartmak isteyen şahıs Osmanlı Devleti’nin vatandaşıysa otuz yaşını doldurmuş olması gerekmektedir. Buna göre gazete imtiyazı almak isteyen şahsın, cinayet ve ağır suçlardan yargılanmamış olması ve ceza almamış olması da önem arz etmektedir. Osmanlı Devleti’ne bağlı olan gayri müslim vatandaşlardan da gazete imtiyazı almak isteyenler olursa, onların da aynı muameleye tabi tutulması kararı esastır. Matbuat Nizâmnamesi 4. Madde: Osmanlı Devleti’nde gazete çıkartmak için imtiyaz başvurusu yapan şahsın, gazetenin hangi zaman zarfında matbaadan baskısının yapılacağını, müracaat dilekçesinde belirtmesi bir zorunluluktur. Gazete çıkartmak için başvuruda bulunanların, kendisi ya da sorumlu müdürünün müracaat dilekçesini ilgili makama vermiş olması gerekmektedir. Yayımlanan her yeni gazete nüshasında ise mesul müdürünün imzasının bulunması bir mecburiyettir. Bu görüş ile ilgili bk., A.DVN.MKL., 5/9, 5 Receb 1281/4 Aralık 1864.

¹¹⁵ DH.MKT., 2731/31, 9 Muharrem 1327/31 Ocak 1909.

¹¹⁶ “...Ali Fuat Efendi’nin mesuliyetinde bulunmak üzere Cerîde-i Sûfiyye nâmıyla yevmi bir gazete neşrine ruhsat i’tâsına istid’a eden Tercüman-ı Hakikat Gazetesi Heyet-i Tahririyesinden Hüseyin Kazım Efendi tebea-i Osmaniye’den olub 30 yaşını ikmal eylediği cinayet-i vehime ile aleyhine hüküm terettüb etmeyip hüsn-i hal asabından bulunduğu anlaşılacak...” Bu görüş ile ilgili bk., (BOA) ZB., 330/58, 15 Muharrem 1327/6 Şubat 1909.

¹¹⁷ “...Maarif Nezâret-i Celîlesi Mektubi Kalemî Ketebesinden Ali Fuat Efendi’nin mes’uliyeti tahtında olarak Cerîde-i Sûfiyye nâmıyla bir gazete neşrine ruhsat i’tası Tercüman-ı Hakikat Gazetesi Heyet-i Tahririyesinden Kazım Efendi tarafından istida olunduğu ve mumaileyhima haklarında muamele-i mukteziye ifası lüzumunu Zabtiye Nezâret-i Aliyyesine emr ü iş’ar buyurulması 19 Kânun-i Sâni Sene (1)324 tarihli ve 1492 numarolu müzekkere-i çakeranemle arz edilmiş idi. Ol babdaki iş’ar âli-i cenab-ı nezâret-penahilerine cevaben nezâret-i müşarünileyhimadan bil-vürud havale buyurulan 29 Kânun-i Sâni Sene (1)324 tarihli tezkirede mumaileyhimadan Kazım Efendi hakkında tahkikat-ı icra ve taahhüt senedinin gönderildiği ifade kılınmış...” (BOA) DH.MKT., 2746/30, 25 Muharrem 1327/16 Şubat 1909.

nizamiye ifasıyla neticesinin inbası lüzumunu muttazammın nezâret-i müşarünileyhimaya tezkire-i âliye terstir buyurulması..."¹¹⁸ şeklinde istekte bulunularak tahkikatın elzem olduğu hakkında emir yayımlanmıştır.

4 Şubat 1324 tarihinde, Ali Fuat Efendi hakkında tahkikat yapılmasının gerekliliği hakkında yayımlanan emirin¹¹⁹ ardından, 9 Şubat 1324 tarihinde Dahiliye Nezâreti'ne Ali Fuat Efendi hakkında tahkikat yapıldığı bildirilerek, tahkikat senedi İdare-i Matbuat Müdürlüğüne gönderilmiştir. Mezkûr senede göre ise Ali Fuat Efendi'nin Osmanlı tebâ'sından olup, otuz yaşını tamamladığı ifade edilmektedir.¹²⁰ Bununla beraber aleyhinde suç teşkil eden bir hüküm bulunmadığı¹²¹ ehemmiyetle vurgulanmıştır. Mecmûanın çıkartılabilmesi için zikredilen bu resmî yazışmalardan sonra Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası'nın ilk nüshası, II. Meşrûtiyet'in ilanından hemen sonraki süreçte, "Hicrî 26 Safer 1327, Milâdî 19 Mart 1909" tarihinde cuma günü neşredilmiştir.¹²²

Mecmûa hakkında yapılan ruhsat başvurusunda "...yevmî bir gazete..."¹²³ şeklindeki ifadeyle, gündelik olarak yayımlanacağı bahsedilmekteyse de bu durum ileriki süreçlerde mecmûanın yayım periyodu ile doğru orantılı olmamıştır. Cerîde-i Sûfiyye, Milâdî takvim ile "19 Mart 1909 – 31 Ağustos 1919", Rûmî takvim ile "6 Mart 1325 – 31 Ağustos 1335" ve Hicrî takvim ile de "26 Safer 1327 – 4 Zilhicce 1337" yılları arasında, toplamda 161 sayı şeklinde neşredilerek okuyucusuyla buluşturulmuştur.¹²⁴ Mecmûanın sorumlu müdürlüğünü Hasan Kazım Bey yapmışlardır.¹²⁵ Cerîde-i Sûfiyye'nin genel anlamda yayım dönemlerine bakıldığında, değişkenlik göstermekle beraber bazı vakitler haftada bir, bazı vakitler ise iki haftada bir şeklinde belli bir düzen ve disiplin olmadan neşredildiği anlaşılmaktadır. Bu şekliyle Cerîde-i Sûfiyye'nin tam anlamıyla günlük bir gazete olduğunu söylemek de zordur. Çünkü Cerîde-i Sûfiyye'nin yayım periyotları esas alındığında, bir gazetenin haiz olduğu özellikleri yansıtmadığı da görülmektedir. Çağdaşı olan mecmûalardan farklı bir yayım çizgisine sahip bulunan Cerîde-i Sûfiyye, yapısı ve içeriği bakımından tam anlamıyla bir tasavvuf dergisinin özelliklerini yansıtmaktadır. İlk sayısının yayımlandığı 1909 yılından, son sayısının yayımlandığı 1919 yılına kadar, mevcut yayım çizgisini muhafaza edebilen ender mecmûalardan biri olduğu anlaşılmaktadır. II. Meşrûtiyet döneminin özgür basın ortamı göz önüne alındığında, mecmûanın kendine münhasır bir özelliğe sahip olduğu görülmektedir. Bu

¹¹⁸ DH.MKT., 2746/30, 25 Muharrem 1327/16 Şubat 1909.

¹¹⁹ DH.MKT., 2746/30, 25 Muharrem 1327/16 Şubat 1909.

¹²⁰ (BOA) ZB., 330/124, 1 Safer 1327/22 Şubat 1909.

¹²¹ ZB., 330/124, 1 Safer 1327/22 Şubat 1909.

¹²² Cerîde-i Sûfiyye 1/1 (26 Safer 1327/19 Mart 1909), 1.

¹²³ DH.MKT., 2731/31, 9 Muharrem 1327/31 Ocak 1909.

¹²⁴ Atilla Kaşıkçı, Bütün Yönleriyle Cerîde-i Sûfiyye (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1994), 20.

¹²⁵ Mustafa Kara, Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019), 216.

zaviyeden bakıldığında, Cerîde-i Sûfiyye'nin yayım metodunun ve yönteminin bir gazeteden ziyade, bir mecmûaya daha yakın olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır.¹²⁶

1.2. Muhtevası ve İşlediği Konular

Cerîde-i Sûfiyye'nin 1909 – 1919 yılları arasındaki neşredilen sayıları incelendiğinde, mecmûanın tasavvufi konulara olan eğiliminin, çağdaşı olan diğer dergilere göre daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. İslâmcılık dünya görüşü çerçevesince neşriyatlarına devam eden ve çalışmalarını bu yönde yoğunlaştıran mecmûa, İslâm dini ile ilgili birçok görüşlerine kendi sütunlarında yer vermiştir. Bahsedilen dönemde Cerîde-i Sûfiyye ile benzer dünya görüşüne sahip başka mecmûalarda var idi. Bu dönemde tasavvuf alanıyla yakından ilişkili olan bir başka dergi daha neşredilmiştir. Zikrolunan döneme ilişkin olarak, Cerîde-i Sûfiyye'nin zihin dünyasına yakın dergilerden biri de Tasavvuf Mecmûası'dır. 1911 yılında Urfa mebusu Şeyh Mustafa Saffet Bey'in uhdesinde çıkartılan dergi, tasavvufa dair neşrettiği yazılarıyla bilinmektedir.¹²⁷ II. Meşrûtiyet devrinin adeta bir modası olan Sultan II. Abdülhamid aleyhtarlığı, Tasavvuf Mecmûası'nda da kendisine yer bulmuştur.¹²⁸ Mecmûa toplamda 35 sayı kadar yayımlanmış ve sonrasında basın hayatından çekilmiştir. II. Meşrûtiyet devri, İslâmcı dünya görüşünü savunan basın hareketlerinin yükselişe geçtiği yıllardır. Bu dönemde "Muhibbân", "Tasavvuf", "Sebilü'r-Reşad" ve "Cerîde-i Sûfiyye" gibi dergiler İslâmcılık akımının önde gelen temsilcileri olmuşlardır.¹²⁹ İsimlerine değinilen bu dergiler arasında tasavvuf'a ait olan konuları tüm yönleriyle derinlemesine inceleyen ve sütunlarında yer veren tek dergi ise Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası olmuştur.¹³⁰

II. Meşrûtiyet döneminde birçok gazete ve mecmûa sadece politik meseleler ile ilgilenirken, Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası kendisini bu furyanın dışında tutmayı başarmıştır. Mecmûanın adından da anlaşılacağı üzere, içerik olarak daha çok sûflere¹³¹ hitap etmektedir. Cerîde-i Sûfiyye'nin birinci sayısının kapak kısmında yayımlanan levhasındaki, "Rehber-i Şerîat-

¹²⁶ Kaşıkçı, Bütün Yönleriyle Cerîde-i Sûfiyye, 20.

¹²⁷ Hatice Kunt, Tasavvuf Dergisi (Yazarları, Konuları ve Metin Tahlili) (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 3.

¹²⁸ Zekiye Berrin Hacismailoğlu, Şeyh Saffet'in Tasavvuf Dergisi'ndeki Yazılarında Tasavvufi Kavramlara Bakışı (Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 13.

¹²⁹ Mustafa Kara, "Tasavvuf (II. Meşrûtiyet'in İlanından Sonra Yayımlanan Dinî-Tasavvufî Dergi)", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/126.

¹³⁰ Mustafa Kara, "Cumhuriyet Türkiye'sinde Tarikatlar", Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür, haz. Semih Ceyhan (İstanbul: İSAM Yayınları, 2015), 95-96.

¹³¹ **Sûfî**: İslâm dininin emir ve nehiyelerini hayatının her alanında uygulayan ve nefsinin terbiye etmek suretiyle dinde olgunluğa erişen kimseye verilen sıfattır. Sûfî tabiri bir başka ifadeyle, tüm kalpleriyle Allah yoluna yönelen insanlara denir. Bu görüş ile ilgili bk., Reşat Öngören, "Sûfî (Tasavvufî Hayat Tarzını Benimseyerek Hakk'ın Yakınlığını Kazanmaya Çalışan Kimse)", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/471; Sırrı, "Sufî", Cerîde-i Sûfiyye, 3/95 (11 Cemaziyülahır 1332/7 Mayıs 1914), 478. Bir başka tanıma göre ise "Ehl-i tasavvuftan olan zat" anlamına gelmektedir. Ali Nazîmâ - Faik Reşad, Mükemmel Osmanlı Lügati (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009), "Sûfî", 462.

Muhammediyye, Kefil-i Hukuk-ı Osmâniyye, Hâdim-i Millet-i İslâmiyye”¹³² şeklindeki sloganından da anlaşılacağı üzere mecmûanın takip edeceği düşünce dünyası okuyucularına karşı ifade olunmuştur.

Cerîde-i Sûfiyye’yi kendi dönemindeki diğer dergilerden ayıran en önemli özelliği şudur ki tarikatlarla ilgili konulara makale sütunlarında uzun uzadıya yer vermesi olmuştur.¹³³ Bu durum ise Cerîde-i Sûfiyye’nin çağdaşı olan diğer mecmûalardan farklı olarak, makalelerinin genel yapısını ve içeriğini ortaya koyan önemli bir özelliğidir. Cerîde-i Sûfiyye, makalelerinde Osmanlı Devleti’ni yıkılmaya götüren aşamalardan biri olarak “Beşik Şeyhliği” usulünden vazgeçilmemesinin etkili olduğunu ifade etmiştir. Zikrolunan bu durum ise mecmûada yer alan makalelerin içeriğinin oluşmasını sağlamıştır.¹³⁴ Hüseyin Kazım Efendi hakkında tahkikat yapılması için 24 Kânun-u Sâni 1324¹³⁵ tarihinde verilen senette, mecmûanın takip edeceği içeriğin “...Siyasîyat, maarif, nafia, ticaret, ilim ve edeb, din ve tasavvufa aid olmak...”¹³⁶ şeklinde ifade edildiği görülmektedir. Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası’nın imtiyaz hakkının alınması için yapılan başvurudaki bu içerikler, derginin on yıllık yayım dönemi göz önüne alındığında zamanla bir dizi değişikliğe uğramıştır.

II. Meşrûtiyet devrinde kuruculuğu, Ebül’ulâ Zeynelâbidin ve Eşref Edip gibi mütefekkirlerce sağlanan “Sırât-ı Müstakîm” ve “Sebîlü’r-Reşad” gibi mecmûalarda, Cerîde-i Sûfiyye ile aynı dünya görüşünü paylaşmaktaydı.¹³⁷ Yine II. Meşrûtiyet döneminde birçok dergi yayım hayatına atılmışsa da uzun soluklu olarak yayım yapamamışlardır. Bu dönemde iki farklı ekolü temsil eden dergiler önem arz etmektedir. Birinci grup Sırât-ı Müstakîm, Sebîlü’r-Reşad ve Cerîde-i Sûfiyye gibi İslâmcı kanadı temsil eden dergilerdir ki bunlar uzun bir dönem yayım hayatının içerisinde kalmışlardır. İkinci grupta ise Batıcılığın temsilcisi olarak İctihat Dergisi karşımıza çıkmaktadır.¹³⁸ Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası’nın, aynı dönemde yayımlanmış olmalarına karşın Sebîlürreşâd dergisi kadar popüler ve tanınır olmadığı da aşıkardır. Bunun temel sebebi ise Cerîde-i Sûfiyye’nin, Sebîlürreşâd kadar o dönemin siyasî ve politik atmosferine dergisinde yer vermemiş olmasından kaynaklanmaktadır.¹³⁹ Ayrıca II. Meşrûtiyet döneminin tanınmış yazar ve şairlerinden birisi olan Mehmet Akif Ersoy’un, Sebîlü’r-Reşad dergisinde fikirlerini yazmış olması da Sebîlü’r-Reşad dergisinin daha fazla tiraja sahip olmasını sağlamıştır. Bu zaviyeden

¹³² Cerîde-i Sûfiyye 1/1 (26 Safer 1327/19 Mart 1909), 1.

¹³³ Kara, “Cerîde-i Sûfiyye (II. Meşrutiyet’in ilanından Sonra Yayımlanan Dini-Tasavvufi Dergi)”, 7/410.

¹³⁴ Kara, Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi, 289.

¹³⁵ Milâdî takvim ile 6 Şubat 1909 tarihine denk düşmektedir. TTK, “Tarih Çevirme Klavuzu”.

¹³⁶ ZB., 330/58, 15 Muharrem 1327/6 Şubat 1909.

¹³⁷ Âdem Efe, “Sebîlürreşâd (Mehmed Âkif’in Desteği ve Başyazarlığında Eşref Edip Fergan’ın Yayımladığı Dergi)”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/51.

¹³⁸ Selami Kılıç, “II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Aydınları ve Türk İnkılabı”, 100. Yılında II. Meşrutiyet Gelenek ve Değişim Ekseninde Türk Modernleşmesi Uluslararası Sempozyumu Bildiriler, ed. Zekeriya Kurşun vd. (İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 2008), 171.

¹³⁹ Kaşıkçı, Bütün Yönleriyle Cerîde-i Sûfiyye, 30.

bakıldığında, Cerîde-i Sûfiyye'nin daha mütevazî bir tiraja sahip olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴⁰ Bu dönemde Cerîde-i Sûfiyye ile aynı dünya görüşüne sahip olan kuruluşlardan biri olarak "Cemiyet-i Sûfiyye" teşkilâtı ortaya çıkmıştır. Bahsedilen teşkilât marifetiyle tasavvufî hayatın tüm aşamalarının Osmanlı Devleti'nin içerisinde yaşanması için İslâmî kitaplar basılmış, konferanslar ve seminerler düzenlenmiştir. Bu yönüyle Cerîde-i Sûfiyye ve Cemiyet-i Sûfiyye misyon açısından ortak olarak çalışmışlardır.¹⁴¹ Bu suretle de meşrûtiyet devri içerisinde bu iki kuruluşun tasavvuf alanında yoğun çalışmalar kaydettikleri anlaşılmaktadır.¹⁴²

Cerîde-i Sûfiyye'de yayımlanan makalelerde genellikle dini meseleler üzerinde durulmuştur. İslâmcı¹⁴³ bir dünya görüşüne sahip olan mecmûanın, İslâm dininin konuları üzerine, çağdaşlarına oranla daha fazla eğildiği göze çarpmaktadır. Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası'nın birinci sayısının birinci sayfasında, Ali Fuat Efendi tarafından kaleme alınan "Mesleğimiz" isimli makalede, istibdad devrinin zararlı olarak addettiği kitapların birçok hikmetli sözlerle dolu olduğu şöyle ifade edilmiştir: Sonsuz şükürler olsun ki bugün bu hazineler ve sonsuz olan hikmetli sözler, dinin temelleri olan İslâm'ın hemen ruhu derecesindedir. İslâm'ın mübarek dairesinde olan bu şeyleri vakt-i zamanında bilmem ki nasıl bir bozuk fikirle zararlı kabul ederek o saygı duyulan kitaplarımızın kolunu kanadını kırarcasına büktüler¹⁴⁴ denilerek istibdad dönemindeki basın ve yayım sansürünün olumsuz etkisi anlatılmak istenmiştir. Yine aynı makalede yer alan bilgiye göre, Cerîde-i Sûfiyye'nin yayım politikasında takip edeceği konu başlıkları ifade edilerek mecmûanın "...ahlaki, dini ve tasavvufî..."¹⁴⁵ alanlarda yayım yapacağı vurgulanmıştır.

Cerîde-i Sûfiyye'nin, yayımlandığı dönem göz önüne alınırsa, diğer dergiler gibi onunda II. Meşrûtiyet'in lehinde bir yayım çizgisine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumun oluşmasında hiç şüphesiz ki II. Abdülhamid'in istibdad olarak nitelendirilen döneminin, Osmanlı basınına karşı geliştirdiği baskı politikalarının da bir etkisi vardır. II. Meşrûtiyet ilân edildiği vakit, gazetelerde yer alan makalelerin sonsuz bir hürriyet havası içinde neşredildiği görülmektedir.¹⁴⁶ Otuz yıldır uygulanan medya baskısının kaldırılmasıyla beraber Osmanlı basınında bir fikir kaosunun baş gösterdiği kaydedilmektedir.¹⁴⁷ Her konu hakkında yayım

---

¹⁴⁰ Kaşıkçı, Bütün Yönleriyle Cerîde-i Sûfiyye, 30.

¹⁴¹ Kara, Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi, 290.

¹⁴² Mustafa Kara, "Tekke Eğitimi ve Literatürü", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi 6/12 (Eylül 2008), 122.

¹⁴³ **İslâmcılık**: İslâm dininin emir ve yasaklarını eksiksiz olarak beşerî hayatın her alanında akılcı bir yaklaşımla têsîs etmek ve İslâm olan milletlerin dünya medeniyeti önünde ilerlemesini sağlayacak her türlü vasıtaya eksiksiz sahip olmasını savunan fikir akımıdır. Bu görüş ile ilgili bk., Kara, "Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi ve Hareketi Üzerine Birkaç Not", 17.

¹⁴⁴ Fuad, "Mesleğimiz", 1.

¹⁴⁵ Fuad, "Mesleğimiz", 1.

¹⁴⁶ Koloğlu, "Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi (II. Abdülhamid'in Basın Karşısındaki Açmazı)", 1/90.

¹⁴⁷ Robert Mantran, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, çev. Server Tanilli (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012), 2/204.

yapmak isteyen yüzlerce gazetenin ortaya çıkmasıyla birlikte bir fikriyat zenginliği ve karışıklığı da yaşanmıştır.¹⁴⁸

II. Meşrûtiyet'in kabul edildiğinin kamuoyuna bildirilmesiyle birlikte, Osmanlı toplumunda daha önceden Sultan II. Abdülhamid yönetimine karşı oluşan sinir duyguları patlamıştır. Bu durum Anadolu ve Taşra'nın bazı bölgelerinde bir dizi taşkınlıkların yaşanmasına sebep olmuştur.¹⁴⁹ İzmir'de, istibdad idâresinin önemli temsilcisi olan ve ferik¹⁵⁰ rütbesinde bulunan İzzet Paşa'nın derdest edildikten sonra rütbe ve madalyaları alınmıştır. Manisa'da ise istibdad devrinin memurlarından olan belediye reisi ve bir grup zâbitan şehirden sürülmüştür. Edirne'de, Sultan II. Abdülhamid'e bağlı olan memurların ve askerlerin öldürülmesi için karar verilmiştir. Şemsi Paşa vurulmuş ve Osman Paşa ise derdest edilmiştir. Tekirdağ'da, Namık Kemal'in heykeli diktirilmiş ve önüne meşhur beyiti olan "Vatan Mahsun, Ben Mahsun" yazdırılmıştır. Bursa'da vali bulunan Ziver Bey ise görevinden azledilmiştir. Balıkesir ve Kayseri'de bulunan memurlardan bir kısmı ise sürgün edilmiştir.¹⁵¹ Şanlıurfa'da ise halk, mutasarrıf Sami Bey'i sürgün etmek istemişse de İttihat ve Terakki'nin müdahalesiyle bu girişim başarısız olmuştur.¹⁵² II. Meşrûtiyet'in lehinde olduğu gibi aleyhinde çalışan memurlar da mevcut idi. II. Meşrûtiyet'in hemen akabinde görevinden azledilen memurlar hakkında nasıl bir yol takip edilmesi gerektiği, "Meşihat" ve "Maliye" makamlarından özellikle sordurulmuştur.¹⁵³ İfade edilen bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere II. Meşrûtiyet döneminin ilk devresi, kitlesel bir hareketliliğin de yaşanmasına sebep olmuştur.

II. Meşrûtiyet döneminde yayımlanan her gazete ve dergi gibi Cerîde-i Sûfiyye'de istibdad döneminin aleyhinde bir yayım politikasına sahip idi. Meşrûtiyetin ilk günlerinde devlet dairelerinde yaşanan karmaşa hakkında Cerîde-i Sûfiyye'de yayımlanan "Adl ve Adl-i İlahi" isimli makalede şöyle bir yorum yapılmaktadır:

"Nezâretlerde tensikat meselesi şu aralık yine baş göstermeye başladı. Têsis-i meşrûtiyetten yegâne maksat, en mühim iş, güya bütün devairden acize-i kitabi kadir ve haricine çıkartmış gibi günlerce, haftalarca uğraşılıyor bu sözler ortaya çıktıktan sonra kalemlerde görülen işlerde görülmemeye başladı.

¹⁴⁸ Koloğlu, "Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi (II. Abdülhamid'in Basın Karşısındaki Açmazı)", 1/90.

¹⁴⁹ Asaf Özkan, Askerî ve Mülkî Heyet-i Mahsusalar (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2014), 22-23.

¹⁵⁰ Ferik: Osmanlı Devleti'nde "Tümgeneral veya Korgeneral" ma'nâsında ifade olunan bir askerî unvana verilen isimdir. Parlatır vd., "Ferik", 1/773.

¹⁵¹ Emiroğlu, Anadolu'da Devrim Günleri İkinci Meşrutiyet'in İlanı Temmuz-Ağustos 1908, 125-179.

¹⁵² "...Suretinin ahz ü mütalaası ve memurinin azl ü tebdili hükûmete ait hukukdan olub, meşrûtiyet idâresinin ahaliye böyle bir hak ve salahiyet vermediği hususunda suret-i münasibede icab edenlere teslimi mütenahidir..." (BOA) DH.MKT., 2700/73, 12 Zilhicce 1326/5 Ocak 1909.

¹⁵³ "Bade'l inkılab ahali tarafından vukû' bulan nümâyîş ve taleb üzerine memuriyetlerinden çıkarılanlardan bazıları hakkında olunacak muamelenin istizanını havi olarak makam-ı vilayetten takdim kılındığı anlaşılan 17 Kanun-i Evvel Sene (1)324 tarih ve 65 numarolu arızanın cevabı henüz şeref-vurud etmemiş ve alakadaran herbar müracaat ve taleb-i adalet etmekte olunmuş olmağla mezkûr arıza mündericatinanazarın bu babda ne yolda hareket olunacağına sarıhan emr ü inbası maruzdur." (BOA) DH.MKT., 2734/52, 17 Muharrem 1327/8 Şubat 1909.

Kaleminden çıkarılıp çıkarmayacağı belli olmayan katipler, ashab-ı mesalih işlerini bırakarak kurbanlık koyun gibi beklemeye başladılar.”¹⁵⁴

Cerîde-i Sûfiyye'nin birinci sayısında yayımlanan “Adl ve Adl-i İlahi” isimli makalede zikrolunan bu bilgiler, II. Meşrûtiyet'in ilân olunmasından sonraki süreçte devlet dairelerindeki memurların, meşrûtiyete karşı olan bakış açılarını ortaya koyması açısından da ehemmiyet kesbetmektedir. Sultan II. Abdülhamid'in idâresi devrinden kalma devlet memurlarından meşrûtiyet karşıtı olanlar bu dönemde derdest edilmişlerdir.¹⁵⁵

İslâmcı bir yayın politikasını benimseyen Cerîde-i Sûfiyye, Osmanlı memurlarının devlet hazinesini hesapsızca ve haksızca harcadığını ifade ederek, istibdad devrini şu sözlerle eleştirmiştir: “...İdare-i müstebidde zamanında milleti soyan kimselerin maaşatını haddi makule tenzil edelim, yoksa kalemlerden beş on kişiyi açığa çıkarmayalım. Vükelâ, bugün tekmil-i hırslarının acısını acezeden çıkarmaya kalktılar. Hele kendilerinin maaşatını ihtiyaç-ı millet ile mütenasib bir raddeye tenzil etmeye razı olmadılar...”¹⁵⁶ şeklindeki ifadelerle, istibdad döneminin israf anlayışı eleştirilmiştir. Cerîde-i Sûfiyye, yayın çizgisinin gereği olarak daima Osmanlı toplumun bir sesi ve savunucusu konumunda olmayı tercih etmiştir. Mecmûanın ifadesiyle, “...Kendi menfaatimizi umûmun mazeretinde arayalım, menafi'-i umûmiyyeyi düşünelim...”¹⁵⁷ şeklindeki bilgiyle, mecmûanın toplumcu bir yayım çizgisine sahip olduğu da vurgulanmıştır.

Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası'nda, İslâm dinini ilgilendiren her konu ve içeriklere makale metinlerinde uzun uzadıya yer verilmiştir. Mecmûanın neşredilmeye başlandığı ilk günden itibaren, İslâmi meseleler üzerinde hassasiyetle durularak yayım yapılmıştır. Cerîde-i Sûfiyye'de yayımlanan makalelerde “fıkıh”, “hadis”, “tarih”, “edebiyat”, “şiir”, “tasavvuf” ve “felsefe” gibi konulara mecmûanın sütunlarında genişçe yer verilmiştir.¹⁵⁸ Cerîde-i Sûfiyye'de Her ne kadar derginin siyasî ve politik meselelerden uzak durmaya çalıştığı söylene ve görülse de bu alanda da çok önemli yazların yazıldığı, düşünce ve görüşlerin ifade edildiği hatta tavsiyelerin kaleme alındığı da görülmektedir.¹⁵⁹

Cerîde-i Sûfiyye, yayım hayatına girdikten sonra, hızla bütün Osmanlı coğrafyasında teşkilâtlanmış ve okuyucu sayısını arttırarak yüksek bir tiraja ulaşmıştır. Cerîde-i Sûfiyye'nin üçüncü sayısında yayımlanan “Aheng-i Server” isimli makalede, mecmûanın yayım hayatına

¹⁵⁴ “Adl ve Adl-i İlahi”, Cerîde-i Sûfiyye 1/1 (26 Safer 1327/19 Mart 1909), 3.

¹⁵⁵ Abdulhamit Kırmızı, “Meşrutiyette İstibdat Kadroları: 1908 İhtilalinin Bürokraside Tasfiye ve İkame Kabiliyeti”, 1908-2008 Jön-Türk Devrimi'nin 100.Yılı Uluslararası Kongre 28-30 Mayıs 2008, ed. Zeki Arıkan (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 2008), 4.

¹⁵⁶ “Adl ve Adl-i İlahi”, 3.

¹⁵⁷ “Adl ve Adl-i İlahi”, 3.

¹⁵⁸ Kara, Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler, 216.

¹⁵⁹ Kara, Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler, 216.

girdikten sonraki süreç içerisinde Osmanlı toplumu tarafından çok beğenildiği ve sevinçle karşılandığı ifade edilerek şu tespitte bulunulmuştur:

“Sevinmeliyiz, memnun olmalıyız ki matbuat günden güne teksir-i servet ediyor. Efradını arttırıyor, matbuat her yerde, her milletin lisan-ı vicdanıdır. Kalblerde meknuz olan cevahir meali onunla teati edilecek, onunla meydana gelecek fakat nik ü bed ile ratbüyabis yazmakta mütevaggil o meziyeti haiz olmakta sakıttır...”¹⁶⁰

Yine aynı makalede, Cerîde-i Sûfiyye'nin takip ettiği yayım çizgisi nedeniyle İslâm dinine büyük hizmet edeceği zikrolunarak şu ifadelere yer verilmiştir. “...Şu aralık Cerîde-i Sûfiyye unvanıyla saha-i pîrây zuhur eden gazete, tanin-i endaz olmaya başlayınca fikrim uyandı. Kemal-i satvet ve samimiyetle şu makaleyi karaladım. Müsamma-i isme tevafuk ederse, şayan-ı mütalaa bir ceride-i feride olacağı bi-istibahtır. Çünkü en ziyade diyanete hadim olacaktır.”¹⁶¹ Mecmûanın müelliflerinden biri olan Ahmed Beyin ifade ettiği bu sözler, Cerîde-i Sûfiyye'nin takip edeceği yayım çizgisi hakkında okuyucusunun da bir fikir sahibi olmasını sağlamaktadır. İlk sayısı ve son sayısı arasında fikirsel ma'nâda bir değişiklik olmayan mecmûanın son sayısında bu durum şu sözlerle açıklanmıştır: “Ceridemiz ahalisi ve karain-i kiramiyla iftihar eder. Ceride bizden ziyade bu gibi erbab-ı hak ve hakikate amadedir.”¹⁶² Bu ifadelerle mecmûanın toplumcu yapısı bir kere daha ortaya çıkartılmıştır.

Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası'nın 1. cilt 6/1. sayısında, mecmûanın yayım politikasına dair “Cerîde-i Sûfiyye ve Hakikat-i Sûfiyye” isimli makalede şu bilgilere yer verilmiştir: Mecmûamızın tek amacı, Allah'ı bi-hakkın tanımak, güllerle ve yeşilliklerle donatılmış olan ışıklı hakikati bilmek ve dünyadan gökyüzüne kadar Allah'la ilgili bilinmesi gereken faziletleri en temiz şekliyle hatırlatmaktır.¹⁶³ Cerîde-i Sûfiyye, neşrettiği ilk beş sayısının kapak kısmında, “Gazetemizin mesleğine muvafık olarak kabul ve derç olunur”¹⁶⁴ ibaresiyle müelliflere seslenerek, yayım çizgisini ihtiva eden makaleleri kendi bünyesinde toplayıp neşretmek istemiştir. Yine aynı sayıların kapak kısmında “Derç edilmeyen evrak iade olunmaz”¹⁶⁵ denilmek suretiyle de kaydı yapılmayan hiçbir makalenin neşredilmeyeceği ifade edilmiştir. Cerîde-i Sûfiyye'nin zikrolunan ilân ve ikazından da anlaşılacağı üzere, ilk dönemler mecmûanın müellif kadrosu genişletilmek istenmiştir. Bir taraftan müelliflerden makale talebinde bulunulurken bir diğer taraftan da mecmûaya gönderilen makale içeriklerinin sayfa sütunlarından daha büyük boyutta olmamasının gerektiği, “gazetemize eser gönderecek zevat-

¹⁶⁰ Ahmed, “Aheng-i Server”, Cerîde-i Sûfiyye 1/3 (11 Rebiyülevvel 1327/2 Nisan 1909), 2.

¹⁶¹ Ahmed, “Aheng-i Server”, 2.

¹⁶² “Cerîde-i Sûfiyye”, Cerîde-i Sûfiyye 5/161 (4 Zilhicce 1337/31 Ağustos 1919), 567.

¹⁶³ Ali Fuad, “Cerîde-i Sûfiyye ve Hakikat-i Sûfiyye”, Cerîde-i Sûfiyye 1/6-1 (13 Ramazan 1329/7 Eylül 1911), 2.

¹⁶⁴ Cerîde-i Sûfiyye 1/1 (26 Safer 1327/19 Mart 1909),1.

¹⁶⁵ Cerîde-i Sûfiyye 1/1 (26 Safer 1327/19 Mart 1909),1.

ı aliyeden kaleme alacakları makalelerin gazetemizin hacmiyle mütenasib surette olmasını temenni ederiz”¹⁶⁶ sözleriyle ifade edilmiştir.

Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası’nda neşredilen makalelerde, İslâm dininin emir ve nehiyelerinin beşerî hayatın her alanında tatbik edilmesinin bir zorunluluk olduğu ifade edilmiştir. Mecmûanın 1. cilt 2. sayısında yayımlanan “İslâmiyet İncaz-ı Vaad ve İyd” isimli makalede, batıcı fikrî ekole bağlı olan dergiler eleştirilerek, Cerîde-i Sûfiyye’nin İslâm dininin savunucusu konumunda olduğu şu cümlelerle vurgulanmıştır:

“Cerîde-i Sûfiyye nâmıyla saha-i matbuata arz-ı endam eden gazetenin birinci nüshasını okudum. Mündericatı hakayik-i İslâmiyeyi beyanda ibaret olup, badema dahi bu vadide hameran-bahş ve makal olacakları ve İslâmîyetin mâni-i terakki olduğu zeamında bulunan bed binaneye karşı, hem müdafaa hemde bilakis İslâmîyetin terakki ve tealiye müşevvik olduğu evaildeki asar ile sabit olmağla, mesleğinizde bu cihette s’ay ve gayret olacağı bedihidir.”¹⁶⁷

Cerîde-i Sûfiyye, II. Meşrûtiyet’in lehinde bir yayım politikasını benimsemiş ve bunu sürdürmüştür. Meşrûti idârenin Osmanlı vatandaşları açısından birleştirici bir yapıya sahip olduğunu ifade etmek için Sultan II. Abdülhamid döneminin istibdad uygulamaları mecmûada eleştirilmiş ve “Ne hacet uzağa gitmek, 10 Temmuz’dan evvelisini göz önüne getirelim. Bilad-ı İslâmiyenin ekser mahallinde urban ve aşairin, iras-ı miras ve ikâ-i mazarrat eylemleri cehilden ve devr-i sâbıkın vaad ve vaidinde durmayıp half etmesinden ileri geldiği bedihidir”¹⁶⁸ sözleriyle, Sultan II. Abdülhamid döneminde, İslâm toplumunun gelişmediği ve insanlar arasında fitnenin yayıldığı ifade edilmiştir. Cerîde-i Sûfiyye’nin, istibdad idâresinin aleyhinde bir politika güttüğü, yayımlanan makalelerinin içeriklerinden anlaşılrsa da bu durum mecmûa idâresi tarafından açıkça kabul edilmemiştir. Kimseye karşı yandaş olmadıklarını vurgulamak ve tarafsız olduklarını ifade etmek için ise Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası’nın “hiçbir fırkanın mürevvec-i efkarı olmadığı”¹⁶⁹ defaten ifade olunmuştur. Yine aynı makalede, Cerîde-i Sûfiyye’nin müellif kadrosunun geliştirilmesi ve zenginleştirilmesi için postnişinlerden, softalardan ve müderrislerden¹⁷⁰ mecmûa için yazı göndermeleri talep edilmiştir. II. Meşrûtiyet, bütün Memâlîk-i Osmaniye’de bir hürriyet ortamının oluşmasını têsis etmiştir.¹⁷¹

¹⁶⁶ “Rica-yı Mahsus”, Cerîde-i Sûfiyye 1/2 (4 Rebiyülevvel 1327/26 Mart 1909), 4.

¹⁶⁷ Mustafa Hadim, “İslâmiyet İncaz-ı Vaad ve İyd”, Cerîde-i Sûfiyye 1/2 (4 Rebiyülevvel 1327/26 Mart 1909), 1.

¹⁶⁸ Hadim, “İslâmiyet İncaz-ı Vaad ve İyd”, 1.

¹⁶⁹ Ali Fuad, “İfade-i Meram”, Cerîde-i Sûfiyye 1/2 (4 Rebiyülevvel 1327/26 Mart 1909), 4.

¹⁷⁰ Fuad, “İfade-i Meram”, 4.

¹⁷¹ “...Kanun-ı Esasi’nin yeniden meriyyet-i idâresini alan Osmanlılar ‘Vel Ba’su Ba’del Mevt’ ser-celiline mazhar olmuş gibi bayramlar, şenlikler yaptılar...” Mehmed Tefik, Osmanlı Tarihi (İstanbul: Mekteb-i Harbiye Matbaası, 1330), 480.

Meşrûtiyet'in ilân olunduğu 10 Temmuz tarihi ise Meclis-i Umûmî tarafından onaylanan bir kanunla¹⁷² Memâlîk-i Osmaniye'de resmî bayram olarak kutlanmaya başlanmıştır.¹⁷³

Cerîde-i Sûfiyye, Osmanlı Devleti'nin değişiminin ve gelişiminin kendi öz köklerine, yani İslâm kaynağına dönmesi suretiyle gerçekleşeceğine inanmaktaydı. Bunu ifade için, "...Rehberimiz şeriat-ı garra, emelimiz mülk ve millete hizmet, mısbahımız selamet ve ittihad, maksudumuz ise udûl-ı haktır. Yaşasın şeriat-ı garra-yı Muhammediye"¹⁷⁴ sözleriyle bağlı oldukları ekolü bir kere daha zikretmişlerdir. Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası, her ne kadar tarafsız bir yayım çizgisine sahip olduğunu iddia etse de bu durum, makalelerinin içerikleri ile doğru orantılı olmamıştır. Sultan II. Abdülhamid'in istibdad devri her fırsatta eleştiri yağmuruna tutulmuştur. Mecmûanın 1. cildinin, 3. sayısında yayımlanan "Hakimiyet-i Milliye" isimli makalede, sıkıntı veren istibdad idâresinin zamanla sona ermeye başladığı şu cümlelerle anlatılmak istenmiştir: "Ey millî... (hakimiyet), hemen bir seneye karib bir zamandan beri bir silsile-i namütenahi itlakına şayan bir surette devam eden kasvetengiz eyyam... zulmet-amiz ezman geçiyor. Lakin ne kadar medit!..."¹⁷⁵ ifadesiyle, istibdad devrinden duyulan rahatsızlık dile getirilmiştir.

1.3. II. Meşrûtiyet Döneminde Basın-Yayım Politikaları

II. Meşrûtiyet devri, her ne kadar bir hürriyet dönemi olarak ifade edilse de bu durum zaman içerisinde dönüşüme uğrayarak yeni bir istibdad idâresinin oluşmasına sebep olmuştur. "Serbesti Gazetesi", bu yıllarda yayım hayatına devam eden basın-yayım organlarından biri idi. Gazetenin ser-muharriri olan Hasan Fehmi Bey, eski bir İttihatçı olmasına karşın "Fedakâran-ı Millet Cemiyeti"ne dahil olarak burada meşrûtiyet idâresinin önde gelen partisi olan İttihat ve Terakki'yi eleştirmeye başlamıştır.¹⁷⁶ Hasan Fehmi Bey tarafından gerçekleştirilen mezkûr eleştiriler bir türlü son bulmayınca, gazete idârehanesine isimsiz tehdit mektupları gönderilmiştir. Bundan da bir sonuç elde edilemeyince, Hasan Fehmi Bey 6 Nisan 1909 tarihinde Galata Köprüsü'nde vurulmak suretiyle katledilmiştir.¹⁷⁷ Bu olay, iç ve dış basında kendisine genişçe yer bulmuştur. Meclis-i Umûmî'de mebus olan Zehab Efendi ise katilin

¹⁷² Filiz Çolak, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Meclis-i Mebusan'da Milli Bayram Tartışmaları ve Osmanlı Başkentinde Milli Bayram Kutlamaları (1908-1918)", Osmanlı İstanbul'u V. Uluslararası İstanbul Sempozyumu Bildirileri 19-21 Mayıs 2017, ed. Feridun Emecen vd. (İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, 2018), 5/786.

¹⁷³ (BOA) DH.MKT., 2872/33, 22 Cemaziyülahır 1327/11 Temmuz 1909.

¹⁷⁴ Fuad, "İfade-i Meram", 4.

¹⁷⁵ Ali Fuad, "Hakimiyet-i Milliye", Cerîde-i Sûfiyye 1/3 (11 Rebiyülevvel 1327/2 Nisan 1909), 1.

¹⁷⁶ Gazanfer İbar, Meşrutiyet'i Çok Sevmiştik (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2019), 66.

¹⁷⁷ Yücel Aktar, İkinci Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları (1908-1918) (İstanbul: Gündoğan Yayınları, 1999), 132.

bulunamaması üzerine Dahiliye Nezâretine önerge sunarak konu hakkında mâlûmât istemişse de bir netice elde edilememiştir.¹⁷⁸

Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası, sütunlarında bu elim olayı işlemiş ve “Serbesti Gazetesi’nin” baş yazarı olan Hassan Fehmi Bey’i anmıştır. “Acıklı Cinayet ve Teessüf-i Azim” başlıklı makalede konu hakkında, “Biz neyiz, ne geçirdik, ne olduk? Bunların cümlesi, şu zaman-ı kasvet-engizde muhtaç-ı tedkik-i mesailendir. Biz vaktiyle esir idik, bugün yine esiriz. Surette kendimizi hür zannediyorduk. Heyhat... Hakikatde esir oğlu esiriz...”¹⁷⁹ şeklindeki sözlerle Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası’nda, II. Meşrûtiyet devrinin beklendiği gibi gelişmediği ifade edilerek Osmanlı idâresine karşı teessüfler bildirilmiştir. Hasan Fehmi Bey’in ölümünün Osmanlı mütefekkirleri için bir hayal kırıklığına sebep olduğu vurgulanarak, “...Böyle erbab-ı namus ve haysiyet, şehrimizin ta göbeğinde, deni ellerin kurşunlarıyla katlolunurlar. Hak ve hakikat her şeyden âlî olduğu için bu hakikat yakın bir zamanda inkişaf eder, adalet-i ilahi yerini bulur.”¹⁸⁰ Sözleriyle bahsedilen cinayete tepki gösterilmiştir. II. Meşrûtiyet’in ilân olunduğu 10 Temmuz 1324¹⁸¹ tarihinden itibaren hürriyetin têsisi için birçok insanın türlü sebeplerle öldürüldüğünden de ehemmiyetle bahsedilmiştir.¹⁸²

II. Meşrûtiyet döneminde birçok gazete yayım hayatına dahil olmuş idi. Bu dönemde neşredilen basın unsurlarından biri de Volkan Gazetesi’dir. II. Meşrûtiyet’in sağladığı hürriyetçi fikir ortamından istifade eden Volkan Gazetesi, İslâm’ı güncel politikayla harmanlayarak kendisine has bir çizgi oluşturmak istemekteydi. Cerîde-i Sûfiyye ise Volkan Gazetesi’nin bu çizgisinden hoşnut olmamakla birlikte, İslâm’ın günlük politikaya dahil edilmemesinin gerekli olduğunu

¹⁷⁸ “...İki taraf da asker ve zâbit ve ortasında bahriye nöbetçileri bulunan Galata Köprüsünün üzerinde ika edilmiş bu cinayetin faili, nasıl olup da derdest edemediğinin ve bu ihafe rejimine karşı ne gibi tedabir ittihaz edeceğinin Dahiliye Nezâretinden istizahını talep ederiz.” Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, “Elliüçüncü İnikat 25 Mart 1325 Çarşamba”, Devre 1, 2/1, 651.

¹⁷⁹ “Acıklı Cinayet ve Teessüf-i Azim”, Cerîde-i Sûfiyye 1/4 (18 Rebiyülevvel 1327/9 Nisan 1909), 4.

¹⁸⁰ “Acıklı Cinayet ve Teessüf-i Azim”, 4.

¹⁸¹ Milâdî takvim ile 23 Temmuz 1908 tarihine denk düşmektedir. TTK, “Tarih Çevirme Klavuzu”.

¹⁸² II. Meşrûtiyet’in yürürlüğe girdiği andan itibaren birçok insanın bu uğurda öldüğünden şu sözlerle bahsedilmiştir: “...İşte din karındaşlarımızdan ve Serbesti refikimizin ser-muharriri Hasan Fehmi Bey’in bir leyl-i muzlimde bir caninin arkasından sıktığı bir kurşunun kurbanı olduğu ve merhumun refiki mülkiye kaymakamlarından Şakir Bey’in de arkasının sol cihetinden kurşunla cerh eylediğini ma-e’t-teessüf haber aldık asayiş nerede, kuvve-i zabıta nerede... Devr-i hürriyetden beri nice ademler katlediliyor. Şer-i şerif dairesinde faileri derdest olunup ber-muceb-i fermude-i ilahi kisasları icra ediliyor (ve leküm fi’l-kisas...) mefhum-i münifince kisas icra edilmeli cenab-ı cihan-aferrin her ne ki emir buyurduysa anı işlemeli Cenab-ı Hakdan gayrı mahlukatına erham ve eşfak bir ferd tasavvur olunamaz merhamet meşrû olmalıdır. Hilaf-ı şer-i şerif olursa merhametden mazarrat tevellüd eder. İşte bütün vilayat ahalişi ahkam-ı şer-i celîl-i Muhammedî’nin icra edilmesini istiyor. Ey (Şeyhülislâm) Efendi adl u adalet-i ilahinin payidar olmasına hadim-i yegâne zatınızdır. Millet bu icraatı sizden bekler. Merhum-i müşarunileyhin cenazesi saat beş raddelerinde ihtifalat ve tekrimat ile kıldırılarak Ayasofya Cami-i Şerifinde cenaze namazı bade’l-eda şeref-sadır olan irade-i seniyye-i hazret-i hilafet-penahi mucceb-i alisince cennet mekân Sultan Mahmud Han hazretlerinin türbe-i şerifeleri ittisalindeki makbereye defin-i hakk-ı gufran kılınmıştır. Mevla garik-i rahmet ile... Gazetemize terettüb eden vazifeyi kemal-i tesirle bilifa merhumun mazhar-ı gufran-ı rahmet olmasını Cenab-ı Hakdan temenni eyler ve efrad-ı aile-i keder-didesine de beyan-ı teselli eyleriz.” “Acıklı Cinayet ve Teessüf-i Azim”, 4.

savunuyordu.¹⁸³ Cerîde-i Sûfiyye’de neşredilen “Bir İhtar-ı Meşru: Volkan Refikimize”¹⁸⁴ isimli makalede, Volkan gazetesinde yayımlanan şu ibarelere tepki gösterilmiştir. “İttihad-ı Muhammedî Cemiyetimize” üye olanlar kesinlikle kanunlarımıza aykırı bir davranışta bulunamazlar. Eğer üyelerimizden Cemiyetin kanunlarına aykırı davranışları tespit edilenler olursa, onları saf dışında bırakırız.¹⁸⁵ Volkan Gazetesinin ifade ettiği bu sözler, Cerîde-i Sûfiyye’de şu şekilde tenkit edilmiştir: “Zaten o şehvah-ı müstakimi muavvec göstermek isteyenlerin hiçbiri nail-i amal olamamışlardır, hüsrân-ı ebediye hedef olmuşlardır.”¹⁸⁶ Aynı konu hakkında yine Cerîde-i Sûfiyye’de, mezkûr cemiyetin adının doğru konulmadığı ve amacına hizmet etmediği ifade olunarak, “Allah itticahımızı hayırlara tebdil buyursun, Allah muayinimiz olsun. Aman menfaat-i zatiyemizi bazı dinler gibi mazarrat-ı umûmîyede aramayalım, menfaatimizi menafî-i umûmîyede arayalım, bulalım. Ey kuyud-ı tahsisiyeden azade olan ümmet-i muhammediye, sevk-i cehaletle naks-ı itihada çalışanlar serkerde-i mefsedeyn sayılır, aldanmayalım.”¹⁸⁷ Sözleri ile mezkûr cemiyete tepki gösterilmiş ve Müslüman olan insanların her ne sebeple olursa olsun ayrıştırılmamasının bir zorunluluk olduğu ifade edilmiştir.¹⁸⁸

II. Meşrûtiyet’li yılların, Osmanlı matbuatı için bir hürriyet dönemi olduğu ve basım-yayım unsurlarının sayıca fazlaştığı bir devir olarak ön plana çıktığı bilinmektedir. Bu dönemdeki Osmanlı basını, umûmîyetle hemen hemen her konu hakkında fikirlerini Osmanlı toplumuna izah etmek istemekteydi.¹⁸⁹ II. Meşrûtiyet’in bu söz konusu olan hürriyet ortamı, 31 Mart 1325¹⁹⁰ (13 Nisan 1909) tarihine değin sürdürülmüştür. 31 Mart olayından sonra Osmanlı

¹⁸³ Kaşıkçı, Bütün Yönleriyle Cerîde-i Sûfiyye, 31.

¹⁸⁴ “Bir İhtar-ı Meşru: Volkan Refikimize”, Cerîde-i Sûfiyye 1/4 (18 Rebiyülevvel 1327/9 Nisan 1909), 4.

¹⁸⁵ “Bir İhtar-ı Meşru: Volkan Refikimize”, 4.

¹⁸⁶ “Bir İhtar-ı Meşru: Volkan Refikimize”, 4.

¹⁸⁷ Ali Fuad, “Marifetullahi Teala Dördüncü Nüşadan Mabad”, Cerîde-i Sûfiyye 1/4 (18 Rebiyülevvel 1327/9 Nisan 1909), 1.

¹⁸⁸ Fuad, “Marifetullahi Teala Dördüncü Nüşadan Mabad”, 1.

¹⁸⁹ Orhan Koloğlu, Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Basın (İstanbul: İletişim Yayınları, 1992), 55.

¹⁹⁰ Serbesti Gazetesi’nin ser-muharriri olan Hasan Fehmi Bey’in öldürülmesinin akabinde, Volkan Gazetesi’nde İttihat ve Terakki hükûmetine karşı açıktan açığa bir muhalefet baş göstermiştir. Bu muhalefetin başını ise Derviş Vahdeti Bey çekmekteydi. Volkan Gazetesi’nde İttihat ve Terakki Fırkası aleyhine yazılan makaleler, Osmanlı toplumunda ve özellikle de medrese çevrelerinde büyük bir teveccüh bulmaktaydı. Bu dönemde medrese softalarının askere alınmalarının gerekliliği hakkında Meclis-i Umûmî’de görüşmeler de yapılmaktaydı. Her ne kadar bahsedilen görüşme devam ediyor olsa da medrese softaları, kendilerinin askere alınmaları durumunun gerçekleşmesinden bir rahatsızlıkta duymaktaydılar. Medreselerdeki dersler iptal edilmiş ve tüm bu sebeplerden ötürü, “din elden gidiyor” propagandası adı altında medrese softaları ve bir kısım ahali, Osmanlı idâresine karşı ayaklanmışlardır. Mezkûr ayaklanmaya Osmanlı ordusundan “alaylı” olduğu için azledilen eski subaylarda katılmışlardır. Bu sırada Derviş Vahdeti Bey de ayaklanan ahalinin arasında bulunuyordu. Meşrûtiyet idâresinin muhafaza edilmesi için Selanik’ten getirilen Avcı Taburları’nın da bu ayaklanmaya dahil olmalarıyla büyük bir kitleye dönüşen gerici ayaklanma, birçok asker ve sivil kimsenin öldürülmesinde aktif rol oynamıştır. Bu dönemde, “Selanik Redif Tümeni Kumandanı” olan “Mustafa Kemâl Bey”, zikrolunan ayaklanmanın bastırılması için Ordu kumandanı Mahmut Şevket Paşa ile görüşerek, yeni bir ordu birliği oluşturularak isyancıların üzerine gönderilmesi hakkında görüş bildirmiştir. Mahmut Şevket Paşa, bu teklife karşı olumlu yanıt vererek isyanın bastırılması için bir ordu teşekkül ettirilmesine karar vermiştir. Kurulacak olan bu ordunun başına ise “Hüseyn Hüsni Paşa” getirilmiştir. Mezkûr ordunun Kurmay Başkanlığına da Mustafa Kemâl Bey atanmıştır. Selanik’ten payitaht İstanbul’a doğru yola çıkan bu askerî güce ise Hareket Ordusu adı verilmiştir. İstanbul’a gelen Hareket Ordusu’nun başına, 23 Temmuz tarihinde Mahmut Şevket

matbuatında bir müddet sessizlik hâkim olmuştur. Bu durum ise Meclis-i Umûmî'de de şu sözlerle ifade edilmiştir:

“...31 Mart hadisesini düşünelim. Hadise-i mezkûreden sonra birkaç gün matbuat sükût ediyordu. O sükûttan ne kadar müteessir olduk... Neler Oldu bu sükût içinde? Fakat eğer matbuat sükût etmese idi 'ihtilâli askerî halinde bulunan askere 'mahvettin, zulmettin' diyebilmiş olsaydı, emin olunuz pek büyük bir netice istihsal ederdi...”¹⁹¹

Tüm bu gelişmelere rağmen Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası, neşriyatlarına kaldığı yerden devam etmiştir. Dördüncü sayısını 31 Mart vakâsından dört gün önce, “27 Mart 1325” (9 Nisan 1909) tarihinde neşreden Cerîde-i Sûfiyye, beşinci sayısını ise 31 Mart vakâsının gerçekleşmesine rağmen mezkûr olaydan üç gün sonra, “3 Nisan 1325” (16 Nisan 1909) tarihinde neşretmiştir. Basına karşı uygulanan sansür politikası bundan sonraki süreçte kendisini açıktan açığa belli edecek ve Cerîde-i Sûfiyye'nin altıncı sayısı, yaklaşık iki buçuk yıl sonra “24 Ağustos 1327” (6 Eylül 1911) tarihinde yayımlanacaktır. Gazetenin yayım hayatına girmediği bu seneler hakkında neden neşriyat yapılmadığına dair bir bilgi bulunmamaktadır.¹⁹²

31 Mart vakâsının yaşanması, Osmanlı idâresince birtakım tedbirlerin alınmasını zorunlu kılmıştır. Volkan Gazetesi'nin bir müellifi olan Derviş Vahdeti Bey, 31 Mart vakâsından sonra Osmanlı Devleti'nin gözetiminde yargılanmış ve idam cezasına çarptırılmıştır. Yaşanan olaylardan Osmanlı basını sorumlu tutulmuş ve Meclis-i Umûmî'de basın-yayımın kontrol edilmesine dair yeni bir karar alınmıştır.¹⁹³ 31 Mart olayının yaşanması, basın-yayım hürriyetinin son bulması açısından bir milât olarak kabul edilmektedir. Meşrûtiyetin ilanından itibaren uygulanagelen basın özgürlüğü, bu dönemde taşkınlık yapan matbuatın aleyhine

---

Paşa geçmiş ve gerici ayaklanma olarak tabir edilen isyan faaliyeti yoğun gayretler neticesinde bastırılmıştır. Hareket Ordusu sayesinde isyanın bastırılmasıyla meşrûti idâre koruma altına alınmıştır. Meclis-i Umûmî'de de bu durum gündeme getirilmiş ve “Manastır Mebusu Trayan Nali Bey” tarafından Hareket Ordusu'nun askerlerine teşekkür edilmiştir. Osmanlı Mebusları, 31 Mart olayından kendilerine bir ders çıkartarak Meşrûtiyet idâresinin korunması yolunda önemli bir karar almışlardır. Sultan II. Abdülhamid'in bu olayı kendi zaviyesinden kullanmaması ve yeniden 1878 yılında yaşandığı gibi Meclis-i Umûmî'nin tatil edilmemesi için radikal bir karar almışlardır. Sultan II. Abdülhamid'in bundan sonraki süreçte tahtta kalamayacağı görüşü, ulema ve bürokraside umûmîyetle kabul edilmiştir. Bu sebepten dolayı Sultan II. Abdülhamid'in tahttan hal' edilmesi kararı alınarak hal fetvâsı yazdırılmıştır. Hal' fetvâsı Meclis-i Umûmî'de okunmak suretiyle mebusların oylamalarına sunulmuş ve Padişah'ın hal'i oy çokluğu ile kabul edilmiştir. Meclis-i Umûmî'nin aldığı karar ile Osmanlı tahtına, Veliâht Reşad Efendi'nin cülûs etmesi kararlaştırılmıştır. Bu fetvâyla birlikte Sultan II. Abdülhamid, 27 Nisan 1909 tarihinde Osmanlı Devleti'nin tahtından hal' edilmiştir. Yerine ise Sultan V. Mehmed Reşad tahta geçmiştir. Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1983), 1-2/182-207; Tarık Zafer Tunaya, Hürriyetin İlanı İkinci Meşrûtiyet'in Siyasi Hayatına Bakışlar (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004), 24-27; Teoman Alparslan, 31 Mart Ayaklanması “Yüz Yılda Ne Değişti” (İstanbul: Kamer Yayınları, 2013), 155-229; Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, “Altmışdördüncü İnikat 19 Nisan 1325 Pazar”, Devre 1, 3/1, 160; Zekeriya Türkmen, Osmanlı Meşrûtiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1993), 95; İbar, Meşrûtiyet'i Çok Sevmiştik, 67; Sina Akşin, 31 Mart Olayı (İstanbul: Sinan Yayınları, 1972), 58; Ahmet Bedevi Kuran, Harbiye Mektebinde Hürriyet Mücadelesi (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009), 137.

¹⁹¹ Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, “Altmışbeşinci İnikat 20 Nisan 1325 Pazartesi”, Devre 1, 3/1, 190.

¹⁹² Acer, Mesnevi-Han Ali Fuad Efendi'nin Cerîde-i Sûfiyye'deki Makaleleri İnceleme ve Metin, 54.

¹⁹³ Çakır, Osmanlı'da Basın İktidar İlişkileri (Azınlık Basını Türkçe Basın Dış Basın), 116.

olarak cereyan etmiştir.¹⁹⁴ Osmanlı toplumunu hükûmete karşı galeyana getiren gazeteler kapatılmış ve yeniden bir başka isimle piyasaya çıkmaları engellenmiştir.¹⁹⁵ Bunun bir neticesi olarak da birçok gazete basın-yayım hayatından çekilmek zorunda kalmıştır. 1909 yılında “353”e vaki olan basın-yayım unsurunun sayısı, 1910 yılında “130” a kadar düşürülmüştür. 1911 yılında bu sayı “124”e, 1912 yılında ise “45”e kadar indirilmiştir.¹⁹⁶ Bu düzenlemelerin hayata geçirilmesinde hiç şüphesiz ki “28 Nisan 1909” tarihinde Meclis-i Umûmî’ye tasarı olarak getirilen ve “14 Temmuz 1909” tarihinde kabul edilen yeni matbuat kanunun büyük bir etkisi vardır. 1931 yılına kadar yürürlükte kalmış olan yeni matbuat kanunu, Fransa’dan örnek alınarak hazırlanmıştır. Yeni matbuat kanunun kabul edilmesiyle birlikte, Osmanlı basınında tam anlamıyla bir denetimin ve kontrolünde önü açılmıştır.¹⁹⁷ Bu dönemi takip eden yıllarda basının daha geniş kitlelere ulaştırılabilmesi için haber ajansları kurdurulmuştur. “Osmanlı Telgraf Ajansı” bu devirde kurulmuş olan önemli medya unsurlarından birisidir. “Reuter”in, Osmanlı Devleti’ndeki temsilcisi olan ajans, 1911 - 1914 tarihleri arasında faaliyetlerini yürütmüştür. Avrupa devletlerine yakın bir ekseninde yayım yapan ajans tehlikeli addedilerek kapatılmıştır. Yine takip eden yıllarda, “Osmanlı Millî Telgraf Ajansı” kurdurularak Memâlîk-i Osmaniye’de vukû’ bulan olaylar Osmanlı toplumuna açıklanmıştır. 1914 yılında kurdurulan ajans, 1918 yılında kapatılmıştır.¹⁹⁸

Tüm bu hareketli gelişmelerin vukû’ bulduğu bir dönemde Sultan II. Abdülhamid’den sonra Osmanlı tahtına kardeşi olan Veliâhd Reşad Efendi çıkmıştır.¹⁹⁹ Selanik’e gönderilen sabık Sultan II. Abdülhamid ise 1912 yılına kadar burada gözetim altına alınmıştır.²⁰⁰ Yola çıkmadan önce sabık Sultan’a, canının emin olduğu ifade edilmiştir.²⁰¹ Selanik, İttihat ve Terakki Fırkasının en güçlü merkezlerinden biri idi. Sabık Sultan 24 kişilik aile efradı ile “Alatini Köşküne” yerleştirilmiştir.²⁰² Burada toplamda 153 gün ikamet edilmiş²⁰³ ve Balkan Savaşı dolayısıyla Yunanistan Devleti’nin Osmanlı Devleti’ne karşı savaş ilânında bulunduğu günlerde, sabık Sultan II. Abdülhamid’in güvenliğinin têsîs edilebilmesi için dersaadet olan

---

¹⁹⁴ Mithat Atabay, *Türk Basın Tarihi* (Edirne: Paradigma Akademi Yayınları, 2015), 54.

¹⁹⁵ Atilla Girgin, *Türk Basın Tarihi’nde Yerel Gazetecilik* (İstanbul: İnkılap Kitabevi Yayınları, 2001), 98.

¹⁹⁶ M. Nuri İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi* (İstanbul: Der Yayınları, 2002), 314.

¹⁹⁷ Hıfzı Topuz, II. Mahmut’tan Holdinglere *Türk Basın Tarihi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2003), 84-85.

¹⁹⁸ Topuz, II. Mahmut’tan Holdinglere *Türk Basın Tarihi*, 93-94.

¹⁹⁹ Caroline Finkel, *Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı* (Osmanlı İmparatorluğunun Öyküsü 1300-1923), çev. Zülal Kılıç (İstanbul: Timaş Yayınları, 2007), 459.

²⁰⁰ Arif Tekin Kutlu, II. Abdülhamid Han Kurtlar Sofrası (İstanbul: Nokta Kitap Yayınları, 2015), 232.

²⁰¹ Francis McCullagh, *Abdülhamid’in Düşüşü Osmanlı’nın Son Günleri*, çev. Nihal Önel (İstanbul: Epilson Yayınları, 2005), 260.

²⁰² Ziya Nur Aksun, *Osmanlı Tarihi Osmanlı Devleti’nin Tahlilli Tenkidli Siyasî Tarihi* (İstanbul: Ötüken Neşriyat Yayınları, 1994), 5/241; Ziya Kazıcı, *Osmanlı Devleti Tarihi* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2015), 492.

²⁰³ Cemal Kutay, *Son Cuma Yıldız Saray’ında Dönen Kandil: Sultan II. Abdülhamid Han* (İstanbul: Abm Yayınevi, 2012), 162.

İstanbul'a getirilmesi kararlaştırılmıştır.²⁰⁴ Beylerbeyi Sarayı'na nakledilen sabık Sultan, vefat edeceği 10 Şubat 1918 tarihine kadar burada ikamet etmiştir.²⁰⁵

Cerîde-i Sûfiyye, kendi dönemi içerisinde yaptığı neşriyatlarla ön plana çıkan önemli bir basın-yayım organı olmuştur. Özellikle İslâm dinine dair olan yaklaşım tarzı, onu kendi devrindeki diğer dergilerden ayırmıştır. Tasavvufi meseleler, Cerîde-i Sûfiyye'nin tarihinde ve yayım çizgisinde önemli bir yere sahiptir. Cerîde-i Sûfiyye, dünya genelinde İslâmcı yayım çizgisine sahip olan basın organlarını da yakından takip etmekteydi. Mecmûanın 3. cilt, 90. sayısında yer alan "Alem-i İslâm" başlıklı makalede, dünyanın çeşitli yerlerinde yayımlanan İslâmcı gazeteler tanıtılmıştır. Bunlar Japonya'da "El-Vahdet'ül İslâm", Lehistan'da "El-Adl", Rusya'da "ed-Dinü'l-Edeb", Romanya'da "Işık" ve Saray Bosna'da ise "Misbah" isimli gazetelerdir.²⁰⁶ Buna bir ek olarak ise yine Cerîde-i Sûfiyye'de, İslâmcı dünya görüşüne sahip olan birçok eserin tanıtımı yapılmış ve okuyucunun biran evvel bu eserleri alarak faydalanmasının lüzumu hakkında teşviklerde bulunulmuştur. Bu eserlerden biri olarak 3. cilt 52. sayıda tanıtılan "Şehab Risalesi" buna örnektir. Konu hakkında şu açıklamaya yer verilmiştir. "...Haftada bir edebî, fennî, ilmî, dinî, içtimaî olarak genç ve münîr'ül-fikr bir heyet-i tahririyeden mürekkeb zevat tarafından (Şehab) ismiyle bir risalenin intişarına başlanmıştır. Refikimizi tebrik ve devam-ı intişarını temenni ederiz."²⁰⁷ Bu konu hakkında mecmûanın diğer sayılarında başka eserlerde tanıtılmıştır. Tanıtımı yapılan başka bir esere örnek olarak ise "Güzide-i Hikâyat" isimli kitap örnek verilebilir. "Sultan Ahmed Cami-i Şerifi vaizlerinden İsmail Hakkı Efendi tarafından (Güzide-i Hikâyat) ser-levhasıyla dinî ve ahlakî bir kitab neşredilmiştir, mütalaasını tesviye eyleriz²⁰⁸ şeklinde ifade olunan bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere, İslâmî içeriğe haiz olan eserler mecmûada okuyucuya tavsiye edilmiştir. Tercüme eserlere de geniş yer ayrılmış ve bu konu hakkında da ilânlar verilmiştir. İbnü'l-Farız tercümesi buna bir örnek olarak verilebilir. "Arifullah, şair-i serair-i agah İbnü'l-Farız merhumun dört meşhur kasidesi edeba-yı asırdan Selanik Valisi Mehmed Nazım Paşa hazretleri tarafından şerh ve tercüme edilmiştir. Mütebeyyin-i edebe tavsiye ederiz."²⁰⁹ Cerîde-i Sûfiyye'de zikrolunan kitap tanıtımları ile birçok eser İslâmcı dünya görüşüne sahip olan okuyucular ile buluşturulmuştur.

Cerîde-i Sûfiyye'nin 3. cilt, 96. sayısında yer alan "İhtar" başlıklı makalede ise mecmûanın yayım çizgisine atıfla, "...Üç senedir âlâ kadri'l-istitâati neşr ü hakayık için çalışdık. Yine de çalışmak, hakkıyla, kemaliyle çalışmak arzusundayız. Bu fikrimizi daha ciddi, daha metin, bir surette isbat etmek istiyoruz..."²¹⁰ sözleriyle, yıllardır neşrolunan mecmûanın yayım çizgisinin

²⁰⁴ Kutlu, II. Abdülhamid Han Kurtlar Sofrası, 232.

²⁰⁵ İsmail Şefik Aydın, Osmanlı'dan Cumhuriyete Bitmeyen Oyun (İstanbul: Kamer Yayınları, 2014), 60.

²⁰⁶ "Alem-i İslâm", Cerîde-i Sûfiyye 3/90 (6 Cemaziyülevvel 1332/2 Nisan 1914), 436.

²⁰⁷ "Şehab", Cerîde-i Sûfiyye 3/52 (1 Şaban 1331/6 Temmuz 1913), 49.

²⁰⁸ "Güzide-i Hikâyat", Cerîde-i Sûfiyye 2/24-10 (10 Zilhicce 1330/20 Kasım 1912), 10.

²⁰⁹ "İbnü'l-Farız", Cerîde-i Sûfiyye 2/24-10 (10 Zilhicce 1330/20 Kasım 1912), 10.

²¹⁰ "İhtar", Cerîde-i Sûfiyye 3/96 (1 Şaban 1332/25 Haziran 1914), 436.

değişmediği ifade olunmuştur. Cerîde-i Sûfiyye'nin yayım politikası hakkında daha önce belirtildiği veçhile, mecmûanın İslâmcı bir dünya görüşüne sahip olduğu ifade olunmuş idi. Bu konu hakkında Cerîde-i Sûfiyye'nin son sayısı olan 5. cilt 161. sayısında, "Bolu'da Münteşir Kürsi-i Refikimize Cevabımız" isimli makalede, "On sene evvel ilk nüshamızda yazdığımız vecihle gazetemiz bitaraf ve hiçbir fırka ile alakası yoktur."²¹¹ Şeklindeki ibareyle, gazetenin misyonu bir kere daha okuyucularına hitaben zikredilmiştir. Cerîde-i Sûfiyye'nin İslâmcı bir politika gütmesinde, hiç şüphesiz ki Osmanlı Devleti'nin yaşadığı tarihi olaylarında bir etkisi olmuştur. İslâmcı politikanın zirveye çıkmasına sebep olan 1877-1878 Osmanlı-Rus harbi ve sonuçları, Osmanlı Devleti'ndeki matbuat hareketlerini de etkilemiştir. Mezkûr olaydan sonra İslâmcılık ekolünü benimseyen birçok gazete yayım hayatına dahil olmuştur.²¹² Bu akımın ve dergilerin bir uzantısı olarak da II. Meşrûtiyet devrinde Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası teşekkül etmiştir.

1.4. Şekil Özellikleri ve Teknik Bilgiler

Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası'nın şekilsel ve biçimsel özellikleri dikkate alındığında şu özellikleri dikkat çekmektedir: Mecmûanın ser-levhasında, sağ üst tarafta Rûmî takvim ile "26 Safer Sene 1327"²¹³ tarihi yazmaktadır. Ser-levhanın sağ üst tarafından aşağıya doğru inen sütunda ise sırasıyla şu ibareler yer almaktadır: Mecmûanın sorumlu müdürünün ismine yer verilerek, "Sahib-i İmtiyaz ve Müdür-i Mes'ulü Hüseyin Kazım"²¹⁴ ibaresi yer almıştır. Bu ibarenin bir alt kısmında ise Cerîde-i Sûfiyye'nin yayım çizgisine ait olan makalelerin yayımlanacağı vurgulanarak, "Gazetemizin Mesleğine Muvafık Evrak Kabul ve Derç Olunur"²¹⁵ bilgisine yer verilmiştir. Mecmûada neşredilecek ilânlar için ise gazete ile iletişime geçilmesi gerektiği ifade edilerek, "İlânat ve Saire İçün İdareye Müracaat Edilmelidir"²¹⁶ sözleriyle okuyucuya mâlûmât aktarılmıştır. Alt tarafta ise iki çizgi ile ayrılmış kısmın sağ tarafında, mecmûanın satış bedeli vurgulanarak "Nüshası 10 Paradır"²¹⁷ şeklinde okuyucuya bilgi verilmektedir.

---

²¹¹ "Bolu'da Münteşir Kürsi-i Refikimize Cevabımız", Cerîde-i Sûfiyye 5/161 (4 Zilhicce 1337/31 Ağustos 1919), 565.

²¹² Selim Deringil, Simgeden Millete II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), 29.

²¹³ Cerîde-i Sûfiyye 1/1 (26 Safer 1327/19 Mart 1909), 1.

²¹⁴ Cerîde-i Sûfiyye 1/1 (26 Safer 1327/19 Mart 1909), 1.

²¹⁵ Cerîde-i Sûfiyye 1/1 (26 Safer 1327/19 Mart 1909), 1.

²¹⁶ Cerîde-i Sûfiyye 1/1 (26 Safer 1327/19 Mart 1909), 1.

²¹⁷ Cerîde-i Sûfiyye 1/1 (26 Safer 1327/19 Mart 1909), 1.

Resim 1.1. Ceride-i sûfiyye'nin 26 safer sene 1327 tarihli ilk sayısına ait ser-levhasıdır²¹⁸

Ceride-i Sûfiyye'nin ser-levhasında bulunan orta kısmın üst tarafında ise hangi gün neşredildiğinin bilgisi verilerek "Cuma"²¹⁹ günü yayımlandığı vurgulanmıştır. Başlığın orta kısmında ise sırasıyla yukarıdan aşağıya doğru şu bilgilere yer verilmiştir: Mecmûanın adı, estetiksel bir yazım usulü olan hat sanatı kullanılarak "Ceride-i Sûfiyye"²²⁰ nâmıyla kalın harflerle yazılmış ve alt tarafında da "1327"²²¹ tarihine yer ayrılmıştır. Alt tarafında ise mecmûanın sloganına yer verilerek "Rehber Şeriat-ı Muhammediye, Kafil-i Hukuk-ı Osmaniye, Hadim-i Millet-i İslâmiyedir"²²² denilmiştir. Sloganın altında ise mecmûanın umûmîyetle hangi gün neşredileceği ifade edilerek, "Şimdilik Muntazaman Cuma Günleri Neşr Olunur"²²³ bilgisine vurgu yapılmıştır. Ceride-i Sûfiyye'nin ser-levhasındaki sol sütununda ise Hicrî takvim ile "6 Mart Sene 1325"²²⁴ tarihine yer verilmiştir. Sol tarafta bulunan sütunda, sırasıyla yukarıdan aşağıya doğru şu bilgiler aktarılmıştır: Mecmûanın baş yazarının adı vurgulanarak, "Ser-muharriri: Ali Fuad"²²⁵ bilgisine yer verilmiştir. Yine aynı sütunda, gazetenin bir yıllık abonelik ücretine yer ayrılmış ve "Abonesi Senelik İtibariyle Memâlîk-i Osmaniye İçün 25 ve Memail-i Ecnebiye İçün 35 Guruşdur"²²⁶ mâlûmâtına yer verilmiştir. Mecmûanın idârehanesi hakkında da mâlûmât verilerek "Mahal-i İdare Tercüman-ı Hakikat Matbaası"²²⁷ şeklinde bilgi aktarılmıştır. Sol tarafta bulunan sütundaki en alt kısımda ise "Numero 1"²²⁸ vurgusu dikkat çekmektedir.

²¹⁸ İslâmcı Dergiler Projesi (İDP), "Ceride-i Sûfiyye" (Erişim 22 Aralık 2021).

²¹⁹ Ceride-i Sûfiyye 1/1 (26 Safer 1327/19 Mart 1909), 1.

²²⁰ Ceride-i Sûfiyye 1/1 (26 Safer 1327/19 Mart 1909), 1.

²²¹ Ceride-i Sûfiyye 1/1 (26 Safer 1327/19 Mart 1909), 1.

²²² Ceride-i Sûfiyye 1/1 (26 Safer 1327/19 Mart 1909), 1.

²²³ Ceride-i Sûfiyye 1/1 (26 Safer 1327/19 Mart 1909), 1.

²²⁴ Ceride-i Sûfiyye 1/1 (26 Safer 1327/19 Mart 1909), 1.

²²⁵ Ceride-i Sûfiyye 1/1 (26 Safer 1327/19 Mart 1909), 1.

²²⁶ Ceride-i Sûfiyye 1/1 (26 Safer 1327/19 Mart 1909), 1.

²²⁷ Ceride-i Sûfiyye 1/1 (26 Safer 1327/19 Mart 1909), 1.

²²⁸ Ceride-i Sûfiyye 1/1 (26 Safer 1327/19 Mart 1909), 1.

Cerîde-i Sûfiyye'nin on yıllık yayım dönemi incelendiğinde sloganlarında ve müellif kadrosunda zamanla bir dizi değişikliklere gidildiği bilinmektedir. Ser-muharriri Ali Fuad Efendi olan mecmûanın 121. sayısından itibaren baş yazarı değiştirilerek Mustafa Fevzi Bey'in baş yazar olarak zikredildiği anlaşılmaktadır.²²⁹ Cerîde-i Sûfiyye'ye ait olan 161 adet sayının tamamı incelendiğinde, mecmûa sayılarının gayet sade bir basım usulünün kullanılması suretiyle neşredildiği anlaşılmaktadır. İlk sayılarında dış kapak kullanılmayan mecmûada, 2. cilt 24/3. sayısından itibaren dış kapak kullanılmaya başlanmıştır.²³⁰ Cerîde-i Sûfiyye'nin her sayfası dik bir çizgi şeklinde kimi zaman üç sütuna, kimi zaman ise iki sütuna bölünmüş ve makaleler bu şekilde neşredilmiştir. Mecmûa içerisinde genellikle şekilsel özelliklerle tablolara yer verilmemiştir. Resimler ise daha anlaşılır olması için muhteviyatla birlikte aynı sayfada kullanılmıştır. Mecmûanın dış kapağa sahip olan sayılarında ise umûmîyetle yazar ve makale isimlerine dış kapakta yer verilmiştir.

Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası'nın 1909 ve 1919 yılları arasındaki 161 sayılı yayım hayatına bakıldığında, toplamda iki farklı matbaada basıldığı görülmektedir. Bu matbaalar, "Tercüman-ı Hakîkât Matbaası" ve "Necm-i İstikbâl Matbaasıdır." Cerîde-i Sûfiyye'nin sayılarına göre yayımlandığı matbaalar ve umûmîyetle mecmûanın satıldığı merkezî yerler ise şunlardır:

1. Cilt (1. – 5. Sayılar), Tercüman-ı Hakîkât Matbaası, İstanbul.
1. Cilt (6/1. – 6/18. Sayılar), Necm-i İstikbâl Matbaası, İstanbul.
2. Cilt (24/1. – 24/24. Sayılar), Necm-i İstikbâl Matbaası, İstanbul.
3. Cilt (49. – 96. Sayılar), Necm-i İstikbâl Matbaası, İstanbul.
4. Cilt (97. – 120. Sayılar), Necm-i İstikbâl Matbaası, İstanbul.
5. Cilt (121. – 161. Sayılar), Necm-i İstikbâl Matbaası, İstanbul.

Cerîde-i Sûfiyye'nin 2. cilt 6/3. Sayısında, Necm-i İstikbâl Matbaası hakkında şu açıklamaya yer verilmiştir: "Matbaamızda her türlü kitab ve gazete tab' olunur. Cebir ve hesaba dair takımları yeni ve mükemmel olduğundan bu gibi eserlerde bir dikkat-i mahsusa ve nefis surette tertib ve tab'ı deruhte olunur. Teşrif buyuracak zevat-ı kiram her vecihle memnun edilür."²³¹ Bahsedilen bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere matbaa hakkında okuyucuya tanıtım ve bilgilendirme yapılmıştır. Cerîde-i Sûfiyye, muhtelif içerikleriyle Osmanlı Devleti'nin son yıllarına ışık tutmuş ve sahip olduğu dünya görüşünü neşrettiği sayılarıyla okuyucularına arz etmiştir. Tasavvufi dergiler arasında en yüksek tiraja sahip olan Cerîde-i Sûfiyye, İstanbul dışında birçok bölgede satışa sunulmuştur. Bu bölge ve merkezler şunlardır: "Kuş Ada", "Kala-i Sultaniye", "Ankara", "Konya", "İzmir", "Adapazarı", "Aydın", "Trabzon", "Kütahya",

²²⁹ Acer, Mesnevi-Han Ali Fuad Efendi'nin Cerîde-i Sûfiyye'deki Makaleleri İnceleme ve Metin, 57.

²³⁰ Cerîde-i Sûfiyye 2/24-3 (17 Şaban 1330/1 Ağustos 1912), 1.

²³¹ "Necm-i İstikbâl Matbaası", Cerîde-i Sûfiyye 1/6-3 (13 Şevval 1329/7 Ekim 1911), 4.

“Bandırma”, “Eskişehir” ve “Afyon”²³² gibi vilayetler ve kazalar, Osmanlı Devleti içerisinde mecmûanın satışa sunulduğu önemli merkezlerdendir. Mecmûa sadece Osmanlı Devleti’nin iç hudutları ile sınırlı kalmamış ve Ecnebi memleketlerde de satışa sunulmuştur. Bu merkezler ise şunlardır: “Rusya”, “Kazan” ve “Ufa”²³³ gibi merkezler ise mecmûanın ecnebi memleketlerdeki satış mahallerindedir. Cerîde-i Sûfiyye’ye yeni üye olan kişi ve merkezler ise mecmûada önemle neşredilmiştir.²³⁴

Cerîde-i Sûfiyye’nin hızla Osmanlı Devleti’nin önemli merkezlerine yayılmasından sonra mecmûanın tirajında büyük bir artış yaşanmıştır. 161 sayılı mecmûanın tamamı incelendiğinde, mecmûanın okuyucuları ve üyeleriyle ilgili çeşitli uyarılarına rastlanmaktadır. Bu uyarıların başında ise Cerîde-i Sûfiyye’ye borcu olan okuyucularının borçlarını ödemeleri hakkında yapılan ikazlar ön plana çıkmaktadır. “...Abone bedelinden borcu olubda henüz tesviye-i deyn etmeyenlerin isimlerini gazetemizle teşhir edeceğiz. Bir gazetenin devam-ı intişarı abonelerinin borçlarını vaktiyle tediye etmesine vabestedir...”²³⁵ Sözüleriyle mecmûanın yayımlanabilmesi için borçlu olan okuyucuların borçlarını ödemesi gerektiği ifade edilmiştir. Bu uyarıya rağmen borçlar ödenmezse, “On beş gün zarfında hesaplarını temizlemeyen bayilerimize Cerîde-i Sûfiyye gönderilmeyecek, ancak o mahalde diğer bir bayi irsal edilecektir”²³⁶ şeklinde mukabelede bulunulmuştur. Yine benzer bir ihtarda, “Abonelerimizden borcu olanların biran evvel tesviye-i deyn eylemelerini rica eyleriz. Eskiden berü gazete gönderdiğimiz zevat-ı kiram abone bedalatını 50 guruş üzere göndermeli ve altmış pare üzerinde borcu olanlarında posta bedelleri de dahil 80 guruş peşinen göndermeleri rica olunur”²³⁷ vurgusu dikkat çekmektedir. Cerîde-i Sûfiyye’nin bu gibi ikazlara sütunlarında birçok defalar yer ayırdığı görülmektedir. Aynı konu hakkında mecmûanın son sayısı olan 161. sayısında yine aynı konuya değinilerek okuyucuya karşı şu ikazda bulunulmuştur. “Gazetemize hesabı olan abone ve bayilerine birkaç defadır yazdık. Tekrar ediyoruz. Fakat bu tekrarımız sonuncu olacaktır. Borcunu ödemeyen bayilere gazete gönderilmeyecektir.”²³⁸ Bu bilgiler ışığında mecmûanın yayım dönemine girdiği andan itibaren okuyucuları ile iletişimini daima

²³² “Cerîde-i Sûfiyye’nin Memâlik-i Osmaniye ve Ecnebiye’deki Satış Mahalleri”, Cerîde-i Sûfiyye 3/52 (1 Şaban 1331/6 Temmuz 1913), 48.

²³³ “Cerîde-i Sûfiyye’nin Memâlik-i Osmaniye ve Ecnebiye’deki Satış Mahalleri”, Cerîde-i Sûfiyye 3/53 (10 Şaban 1331/15 Temmuz 1913), 61.

²³⁴ Mecmûaya yeni abone olan kimselerin isimleri şu şekilde izah edilmiştir: “Ödemiş kazasında faziletli Yusuf Ziya, Kelas nahiyesi naibi faziletli Ali Tayyar, Karahisar’da muallim Rasim, Bandırma’da müftü zade Tevfik, Balıkesir’de tatbikat mektebi ikinci muallimi Kemâl, Eskişehir’de tüccar Hacı Veli, Yıldızeli’nde tapu memuru Hüseyin Hilmi, Adana, Kars kazasında maliye sanduk emini Kekerekzade Halil, Mersin müftüsü faziletli Hacı Abdullah Efendi Hazratı. Ceride-i diniyemize abone olarak diniye-i İslâmiye’nin neşr-ü tamimine vesile olmağa say buyuran, bâlâda isimleri yazılan zevat-ı âliyye azim teşekkürler eder ve daha birçok zevat-ı âliyyide kendi eserlerine iktifaya teşvik buyurmalarını istirham eyleriz.” “Teşre-i Karilerimize”, Cerîde-i Sûfiyye 5/157 (7 Cemaziyülahır 1337/10 Mart 1919), 535.

²³⁵ “Abone Bedelinden Borcu Olanların Nazar-ı Dikkatine”, Cerîde-i Sûfiyye 4/120 (21 Recep 1334/24 Mayıs 1916), 234.

²³⁶ “Bayilerimize”, Cerîde-i Sûfiyye 2/24-22 (1 Cemaziyülahır 1331/8 Mayıs 1913), 14.

²³⁷ “Rica-yı Mahsus”, Cerîde-i Sûfiyye 5/136 (3 Cemaziyülahır 1336/16 Mart 1918), 368.

²³⁸ “İhtar”, Cerîde-i Sûfiyye 5/161 (4 Zilhicce 1337/31 Ağustos 1919), 567.

sıkı tuttuğu anlaşılmaktadır. Nitekim bu bilgiler bağlamında, ödemelerini düzenli yapmayan abonelerin isimleri teşhir edilmiş ve biran evvel borçlarını ödemeleri için açık çağrıda bulunulmuştur.²³⁹

Cerîde-i Sûfiyye'nin 1. cildini ihtiva eden ilk 5 sayısı ve 6/1. ile 6/18. sayıları, dörder sayfa şeklinde neşredilmiştir. 2. cildinden itibaren ise 5. cildinin son sayısı olan 161. sayıya kadar olan devrede, umûmîyetle sekiz ile on üç sayfa arasında neşriyat yapılmıştır. Mecmûanın sayfa sayılarının arttırılması hakkında şu mâlûmât verilmektedir: "Bu nüshadan itibaren ikinci sal neşriyatını idrak eden cerîdemizin kıymettar asarı ve makalatıyla tezyin buyuran zevat-ı kiramın lütuf-ı muavenetleri ve muhterem karilerimizin rağbet ve teşvikiyle sekiz sahife olarak neşre başlıyoruz."²⁴⁰ Bundan sonraki sayılarda da bu durum umûmîyetle devam etmiştir. Cerîde-i Sûfiyye, baskısını yaptığı her sayıyı bayilerine eşit miktarda dağıtmıştır. Ancak ilerleyen süreçlerde mecmûanın büyümesiyle birlikte, eski mecmûa sayılarına duyulan ihtiyaçta artmıştır. Bu ihtiyacı karşılamak için ise sık sık bayilerden Cerîde-i Sûfiyye'ye ait olan eski sayıların hızlıca matbaaya gönderilmesi hakkında şu ricada bulunulmuştur: "Gazetemizin ikinci, üçüncü, dördüncü seneleri nüshaları mücellidleri kalmamış olduğundan yeniden suret-i mahsusada aletleri meşinli ve üzerleri bezili, altları ve üzerleri bezili olarak posta parasıda dahil olduğu halde beher cild için meşinli 75, bezili için 65 guruş peşinen göndermeleri rica olunur."²⁴¹ Cerîde-i Sûfiyye'nin İstanbul'daki dağıtım merkezinin yeri ise yine mecmûada okuyucuya şu şekilde izah edilmiştir: "Gazetemizin tevzi'-i mahalli Bâb-ı Âli caddesinde zaman kitabhanesidir."²⁴²

Cerîde-i Sûfiyye'nin yayım periyotları incelendiğinde, daha önce de zikredildiği üzere düzenli bir tarih aralığında neşredilmediği anlaşılmaktadır. İlk beş sayısı haftalık olarak okuyucusu ile buluşturulan mecmûa, sonraki sayılarında zaman zaman haftada bir, zaman zaman ise iki haftada bir olarak neşredilmiştir. Cerîde-i Sûfiyye'nin, birinci cildinin altıncı sayısının yayımlandığı "24 Ağustos 1327" tarihinden itibaren, mecmûa iki haftada bir şekilde neşredilmeye başlanmıştır. Bu durum, "23 Mayıs 1329" tarihinde yayımlanan ikinci cildin 24/24. sayısına kadar devam ettirilmiştir. Cerîde-i Sûfiyye'nin neşir tarihleri incelendiği zaman, mecmûanın yayımlandığı tarihlerin tam anlamıyla bir bütünlük ve devamlılık arz etmediği de anlaşılmaktadır. Ancak buna rağmen mecmûanın yayımlanacak olan her yeni cildinin belli bir düzen ile neşredileceği ifade edilmiştir. Cerîde-i Sûfiyye'nin 24/22. sayısında, üçüncü cildin haftalık olarak yayımlanmaya başlanacağı hakkında okuyucuya şu mâlûmât

---

²³⁹ Mecmûaya ait borçlarını düzenli bir şekilde ödemeyen okuyucular şu şekilde teşhir edilmiştir: "...Ortaköy'de Halis Bey Efendi, Sultanahmed civarında Sadık Bey Efendi, Arabgir'de Müftizade Asım, Diyarbekir'de Müfti Bey, Eyüb Sultan'da Dergâh-ı Şerif Şeyhi, Mamûrat'ül-aziz'de Hıfzı Naim Bey, Kayseri'de Müfti Efendi, Karahisar Mevlevi Postnişini... gerek nüsha-i fevkalade ve gerek aboneden borcunuz olan meblağı biran evvel irsal etmenizi rica eyeriz." Bu bilgiler ışında, mecmûanın okuyucularını yakından takip ettiği anlaşılmaktadır. "Rica-yı Mahsus", Cerîde-i Sûfiyye 5/128 (10 Şaban 1335/1 Haziran 1917), 305.

²⁴⁰ "İfade-i Mahsusa", Cerîde-i Sûfiyye 2/24-1 (19 Receb 1330/4 Temmuz 1912), 1.

²⁴¹ "Cerîde-i Sûfiyye Koleksiyonları", Cerîde-i Sûfiyye 5/136 (3 Cemaziyülahır 1336/16 Mart 1918), 368.

²⁴² "Tevzi'-i Mahalli", Cerîde-i Sûfiyye 2/24-21 (17 Cemaziyülevvel 1331/24 Nisan 1913), 14.

aktarılmıştır: “...Yirmi beşinci numerodan itibaren ceridemiz bir şekl-i nevinde haftalık çıkacaktır ki bu sarf-ı kararimizin ceridemiz hakkındaki kıymetli teveccühlerinden, ileri gelmektedir. Yani bizi ötece bu hizmete tergiş etti, teşvik etti. Fedakârlık, ciddi bir vazife-i ictimaiyi deruhdeye amel-i yegâne oldu. Teşekkürler ediyoruz...”²⁴³ Cerîde-i Sûfiyye'nin sonraki sayılarında da belli bir düzen oluşturulamamış ve mecmûanın yayım periyodu zaman zaman değiştirilmiştir.

Mecmûanın neşir tarihlerinin tutarsız olmasının yanında, aynı zamanda numaralandırma usulünde de birtakım aksaklıkların olduğu anlaşılmaktadır. Bu aksaklıklar, 1. cildin ilk beş sayısının yayımlanmasından sonra baş göstermiştir. Mecmûanın numaralandırma usulü, altıncı sayıdan itibaren değiştirilerek 6/1 şeklinde neşredilmiştir. Bu usul, iki haftada bir yayımlanmak suretiyle 6/18. sayıya kadar devam ettirilmiştir. Mecmûanın 2. cildindeki numaralandırma usulünde de bu farklılık devam edecek ve mecmûaya ait olan sayılar, 24/1 şeklinde numaralandırılarak tab' edilmeye başlanacaktır. Mecmûanın bu numaralandırma usulü ise 24/24. sayıya kadar devam ettirilmiştir. Cerîde-i Sûfiyye'nin numaralandırılmasıyla ilgili, neden böyle bir usul takip edildiği hakkında ise herhangi bir açıklamaya yer verilmemiştir. Cerîde-i Sûfiyye'nin 3. cildinden itibaren, numaralandırma usulünde normale dönülmüş ve 49. sayıdan itibaren ardışık sayı sistemi uygulanmıştır. 3. cildi ihtiva eden sayılar, 96. sayıya kadar tab' ettirilmiştir. Mecmûanın 4. cildi ise 97. ve 120. sayıları ihtiva etmektedir. Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası'nın son cildi olan 5. cildi ise 121. sayılar ile 161. sayılardan müteşekkil olarak okuyucusuna arz edilmiştir. Cerîde-i Sûfiyye, bu şekliyle fikirlerini ve düşüncelerini kamuoyuna karşı izah etmiştir.

Osmanlı Devleti'nde, hükûmetin aldığı bütün resmî kararları Osmanlı vilayet ve kazalarına bildirmekle görevli olan bir gazete var idi. Zikredilen bu gazete Takvîm-i Vekâyi'dir.²⁴⁴ II. Meşrûtiyet'in ilân edilmesinden sonra yeniden aktif hale getirilen Takvîm-i Vekâyi', bütün Memâlîk-i Osmaniye'yi hükûmet adına bilgilendirmekle görevlendirilmiştir. Takvîm-i Vekâyi' Gazetesi'nin bir nüshası, her gün Memâlîk-i Osmaniye'de tab' edilen gazete idârehanelerine gönderilmekteydi.²⁴⁵ Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası'da diğer gazete idârehaneleri gibi güncel hükûmet kararlarını takip edebilmek için Matbuat-ı Amire ve Takvîm-i Vekâyi' Müdüriyetine

²⁴³ “İnşallah tasavvuru kadar icrasında güç olan naçiz ceridemizin yeni bir kisve ile intişar etmesi vazifesinde de muvaffak oluruz.” Temennisinde bulunulmuş ve okuyucuya bilgi verilmiştir. Ancak, şu düzeltmeyi yapmakta fayda görüyoruz ki mezkûr makalede üçüncü cildin 25. sayıdan itibaren neşredileceği ifade olunmaktadır. Fakat bu durum mecmûanın sayı numaraları incelendiğinde gerçeği yansıtmamaktadır. Çünkü, üçüncü cilt makalede zikrolunduğu gibi 25. sayıdan itibaren değil, 49. sayıdan itibaren başlatılmıştır. “İhtar-ı Mühim”, Cerîde-i Sûfiyye 2/24-22 (1 Cemaziyülahır 1331/8 Mayıs 1913), 12.

²⁴⁴ Ünsal Çığ, “19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Gazetecilik Hareketleri: Takvîm-i Vekâyi'den Vilayet ve Özel Girişim Gazetelerine”, Türkiye'de Yerel Basın, haz. Suat Sezgin (İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, 2007), 32.

²⁴⁵ Takvîm-i Vekâyi'nin her gün bir nüshasının gönderildiği gazete idârehaneleri ve kaç aded gönderildikleri hakkında şu şekilde mâlûmât verilmektedir: “1-Sabah Gazete İdarehanesine, 1-Karagöz İdarehanesine, 1-İkdam İdarehanesine, 1-Servet-i Fünun İdarehanesine 1-Tanin İdarehanesine 1-Yeni Gazete İdarehanesine 1-Tasfir-i Efkâr İdarehanesine 1-Saadet İdarehanesine 1-Yeni Asır Gazete İdarehanesine, Selanik'de 1-Bahriye Matbaasına 1-Harbiye Matbaasına. Mübadele suretiyle gazete İdare hanelerine yevmiye gönderilen Takvîm-i Vekâyi' neşirleri bir vehile bâlâ arz olunur efendim.” (BOA) MF.ALY., 33/27, 25 Teşrin-i Evvel 1328/7 Kasım 1912.

bir dilekçe yazmıştır. Bu dilekçe ile Takvîm-i Vekâyi'ye ait olan bir nüshanın her gün kendilerinde gönderilmesi hakkında istekte bulunmuşlardır.²⁴⁶ Mezkûr başvuruya aynı gün Maarif-i Umûmîye Nezâret-i Celîlesi Kalemi'nden cevap verilmiştir. Yapılan açıklamada, Cerîde-i Sûfiyye'nin günlük olarak neşredilmediğinden dolayı gazete değişiminin ve isteğinin mümkün olmadığı ifade olunmuştur.²⁴⁷ Nitekim bu karar karşısında Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası, taraflarına gazete gönderilmesi hakkındaki isteklerinden vazgeçmemişlerdir. Cerîde-i Sûfiyye'nin idâre heyetince, Maarif Nezâret-i Celîlesi'ne gönderilen yeni bir dilekçede²⁴⁸ mevcut durumun yeniden değerlendirilmesi ve gözden geçirilmesi hakkında istekte bulunulmuştur. Zikredilen bu dilekçeye karşı ise Maarif Nezâret-i Celîlesi'nden yeni bir cevap gönderilmiş ve mezkûr cevapta, Cerîde-i Sûfiyye'nin günlük olarak yayımlanmadığından dolayı Takvîm-i Vekâyi'nin taraflarına gönderilemeyeceği ifade olunmuştur.²⁴⁹ Cerîde-i Sûfiyye'nin böyle bir talepte bulunması, hiç şüphesiz ki Osmanlı Devleti tarafından alınan önemli kararları daha yakından takip etmek istemesiyle alakalı bir durumdur. Netice itibarıyla, Cerîde-i Sûfiyye hakkında verilen kararın olumsuz olmasındaki en önemli sebep, mecmûanın günlük olarak neşredilmemesinden kaynaklanmaktadır.

Yayım hayatına başladığı andan itibaren toplamda beş cilt şeklinde neşredilen Cerîde-i Sûfiyye'nin ilk iki cildinde, ağırlıklı olarak İslâmî meselelere dair mâlûmâtta bulunulmuştur. Üçüncü ciltten, beşinci cilde kadar olan sayılarda ise İslâmî konular işlenmekle beraber, politik, tarihi ve edebi içerikli makalelere de genişçe yer verilmiştir. Bu usulün benimsenmesinde hiç şüphesiz ki Osmanlı Devleti'nin XX. yüzyılın hemen başında yaşadığı savaşlarında bir etkisi olmuştur. Cerîde-i Sûfiyye'nin iç dizaynı, belli bir periyodik düzen ile tertip edilmiştir. Mecmûanın ilk sayfaları umûmîyetle tasavvufî meselelere ayrılmış ve İslâmî dünya görüşünün bakış açısı yoğun olarak işlenmiştir. Mecmûanın son sayfalarına doğru gidildikçe ise sırasıyla şiir, edebiyat, tarih ve politika içerikli makalelere yer verilerek neşriyata devam edilmiştir.

²⁴⁶ "Takvîm-i Vekâyi'in bidayet-i neşrinden beri ihdas edilmiş olan usûl üzere anbar memurluğundan i'tâ ve leffen takdim kılınan pusulada esamisi muharrer evrak-ı havadise mübadele suretiyle meccanen hizalarında gösterilen miktarda gazete irsal edilegelmekte olduğu ve bu kere Cerîde-i Sûfiyye nâmındaki melfuf cerîde-i nim-mâha idâresi tarafından dahi ber veçhi maruz-ı teamüle tevfikân yevmîye birer nüsha taleb olunmakda bulunduğu cihetle nezd-i celî-i cenab-ı nezâret-penahilerinden rehin-i tensip buyurulduğu takdirde cerîde-i mezkûre için bila-bedel tevziat... bir nüsha ilavesiyle i'tâsına mucebince emr ü irade-i samileri şayan buyurulmak babında emr ü ferman hazreti men-lehû'l emrindir." MF.ALY., 33/27, 25 Teşrin-i Evvel 1328/7 Kasım 1912.

²⁴⁷ "25 Teşrin-i Evvel Sene (1)328 tarih ve 421 numarolu tezkirei vâlâlarına cevabdır. Cerîde-i Sûfiyye yevmî neşir olunmadığı cihetle bunun Takvîm-i Vekâyi' ile mübadelesi münasip olamayacağı beyan olunur ol-babda." MF.ALY., 33/27, 25 Teşrin-i Evvel 1328/7 Kasım 1912.

²⁴⁸ "1927/150981 numarolu ve 31 Teşrin-i Evvel Sene (1)328 tarihli tezkire-i âliye-i nezâret-penahilerinden Cerîde-i Sûfiyye'nin yevmî neşir olunmadığı cihetle, Takvîm-i Vekâyi' ile mübadele münasip olamayacağı emr ü izbar buyurulmuş olması üzerine Cerîde-i mezkûre idâresine tebligat icra edilmiş ise de Servet-i Fünun dahi haftalık asar-ı münteşireden bulunduğu halde öteden beri yevmî bir nüsha Takvîm-i Vekâyi' ile mübadele edilmekte ve şu suret emr ü iş'ar âli-i nezâret-penahilerine... görülmekte olmasına binaen bu son mübadeleye devam-ı muvaffak olub olmadığını emr ü iş'arına müsade-i celîle-i cenab-ı nezâret-penahileri şayan buyurulmak babında emr ü ferman hazreti men-lehû'l emrindir." MF.ALY., 33/27, 6 Teşrin-i Sani 1328/19 Kasım 1912.

²⁴⁹ "Evvelce isimleri zikrolunan gazeteler meyanında... haftalık Cerîde'nin bulunmamasını o suretle cevap verilmiş idi. Şimdi ise haftalık cerideler ile de mübadelesi beyan ediliyor. O hâlde Cerîde-i Sûfiyye ile de mübadele icrası hakkında cevab... zınnında âliyeye Fî 6 Teşrin-i Sâni Sene (1)328. Mübadele edilmemesi taraf-ı vâlâ-yı müsteşarına şifahen emir buyurulmuş olmağla li-eclî'lhıfz evraka tevdi kılınan Fî 11 Teşrin-i Sâni Sene (1)328" MF.ALY., 33/27, 6 Teşrin-i Sani 1328/19 Kasım 1912.

Politik içerikli makaleler genellikle “Şuunat” ve “Siyasî” başlığı altında okuyucuya sunulmuştur. Osmanlı Devleti’nin yaşadığı krizler ve siyasî bunalımlarda göz önüne alındığında, mecmûanın 57. sayının yayımlanmasından itibaren siyasî içerikli makalelere daha fazla yer ayrılmaya başlanmıştır.²⁵⁰

Cerîde-i Sûfiyye’nin ser-levhasında yer alan sloganları, Osmanlı Devleti’nin yaşadığı politik krizlerde değerlendirildiğinde zaman içerisinde birtakım değişimlere uğramıştır. Mecmûanın 6/1. sayısında, “...Tasavvuftan Bahis Dini Türk Cerîde-i İslâmiyesidir”²⁵¹ sloganı eklenerek başlıktaki ilk değişiklik yapılmıştır. Bu değişimi 2. cildin ilk sayısı olan 24/1 numaralı sayı takip ederek, ser-levhasında “Tasavvufî, Dinî, Siyasî, Ahlakî, Edebî Türk Cerîde-i İslâmiyesidir”²⁵² ibaresine yer verilmiştir. Bahsedilen bu slogan, 2. cildin son sayısı olan 24/24 numaralı sayıda, “Edebi” kelimesinin çıkartılması suretiyle değiştirilmiştir. Mecmûanın sonraki sayılarında da zikrolunan değişimler yaşanmaya devam etmiştir. Daha önce ser-levhadan çıkartılan “Edebi” kelimesi, 3. cildin 49. sayısından itibaren yeniden slogana dahil edilmiştir. Cerîde-i Sûfiyye’nin sloganlarındaki bu değişim ve dönüşüm 4. ciltte de devam etmiştir. 108. sayıdan itibaren ser-levhasında, “Pan-İslâmîk Türk Organı”²⁵³ ve Fransızca olarakta mecmûanın ismi “Djerid ı Soufie”²⁵⁴ ibaresi şeklinde eklenmiştir. Cerîde-i Sûfiyye’de yer alan mezkûr sloganlar, Osmanlı Devleti’nin içerisinde bulunduğu siyasî ortama göre yeniden şekillendirilmiştir.

31 Mart olayından sonra Cerîde-i Sûfiyye’nin Osmanlı Devleti’nin idâresine karşı daha temkinli yaklaştığı görülmektedir. Mecmûanın yayımlandığı 1909 - 1919 yılları arasında, Osmanlı Devleti birçok savaşla uğraşmak zorunda kalmıştır. 1911 yılında İtalya Devleti ile Trablusgarp Savaşına girilmesi ve yine Osmanlı Devleti’nin 1912 yılında Balkan Savaşına dahil olması gibi önemli politik krizler, mecmûada yoğun olarak işlenmiştir. Tüm bunlara ilaveten, Osmanlı Devleti’nin 1914 yılında başlayan I. Dünya Savaşı’na dahil olmasıyla birlikte, Cerîde-i Sûfiyye’de yayımlanan politik içerikli makalelerin sayısı arttırılmıştır.²⁵⁵ Osmanlı Devleti açısından savaşlarla geçen yıllara kayıtsız kalamayan Cerîde-i Sûfiyye, savaş haberlerini sütunlarında işlemiştir. İslâmcı dünya görüşüyle Osmanlı toplumunu birbirine bağlayıcı nitelikte birçok makale kaleme alınmış ve topyekûn bir millet olma yolunda birçok yazı neşredilmiştir. Bu yönüyle, Cerîde-i Sûfiyye’nin dönemin siyasal ortamına ışık tuttuğuda anlaşılmaktadır. Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası’nın on yıllık yayım döneminde neşredilen siyasî ve askerî içerikli makalelerin yıllara ve sayılara göre dağılımını belirten bir tablonun ve grafiğin verilmesi, konunun anlaşılması açısından önem arz etmektedir.

²⁵⁰ Kara, “Cerîde-i Sûfiyye (II. Meşrutiyet’in ilanından Sonra Yayımlanan Dini-Tasavvufi Dergi)”, 7/410.

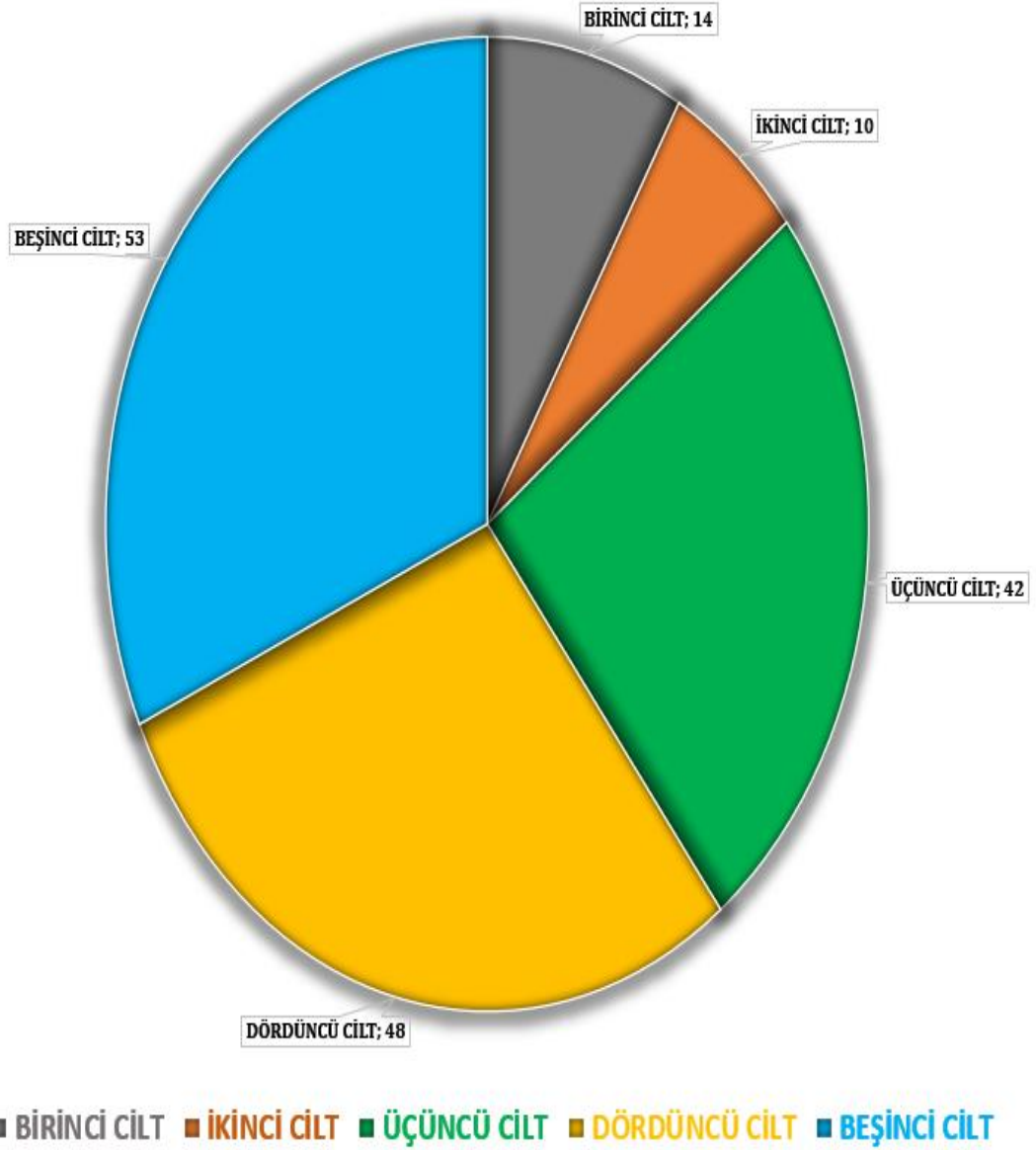
²⁵¹ Cerîde-i Sûfiyye 1/6-1 (13 Ramazan 1329/7 Eylül 1911), 1.

²⁵² Cerîde-i Sûfiyye 2/24-1 (19 Receb 1330/4 Temmuz 1912), 1.

²⁵³ Kara, “Cerîde-i Sûfiyye (II. Meşrutiyet’in ilanından Sonra Yayımlanan Dini-Tasavvufi Dergi)”, 7/410.

²⁵⁴ Cerîde-i Sûfiyye 4/108 (9 Rebiyülahir 1333/24 Şubat 1915), 1.

²⁵⁵ Kaşıkçı, Bütün Yönleriyle Cerîde-i Sûfiyye, 73.

Şekil 1.1. Cerîde-î Sûfiyye' de Neşredilen Siyasî ve Askerî İçerikli Makalelerin Cilt Bazında Toplam Sayıları

Tablo 1.1. Ceride-i Sûfiyye’de Yayımlanan Siyasî ve Askerî İçerikli Makalelerin Yıllara ve Sayılara Göre Dağılımı

CİLT	RÛMÎ ve MİLÂDÎ TAKVİM ile YILLAR	MECMÛA SAYILARI	TOPLAM
BİRİNCİ CİLT	1325/1909	1 - 2 - 3 - 4	6
	1326/1910	-	-
	1327/1911	6/3 - 6/4 - 6/5 - 6/6	8
	1328/1912	-	-
İKİNCİ CİLT	1328/1912	24/1 - 24/9 - 24/14 - 24/15 - 24/18	7
	1329/1913	24/21 - 24/22	3
ÜÇÜNCÜ CİLT	1329/1913	49 - 52 - 53 - 55 - 56 - 57 - 58 - 59 - 60 - 61 - 62 - 63 - 64 - 71 - 72 - 79 - 84	36
	1330/1914	88 - 89 - 90 - 95	6
DÖRDÜNCÜ CİLT	1330/1914	105 - 106 - 107 - 108	18
	1331/1915	109 - 110 - 111 - 112 - 113 - 114 - 115 - 116 - 117	30
	1332/1916	-	-
BEŞİNCİ CİLT	1332/1916	121 - 122 - 123 - 124	6
	1333/1917	126 - 27 - 128 - 129 - 130 - 130 - 131 - 132	10
	1334/1918	133 - 134 - 135 - 136 - 137 - 143 - 144 - 146 - 147 - 149 - 150 - 151 - 152 - 153 - 154	27
	1335/1919	156 - 157 - 160 - 161	10

1.5. Müellif Kadrosu

İslâmcı dünya görüşü çerçevesi doğrultusunda düşüncelerini Osmanlı toplumuna aktaran Cerîdi Sûfiyye Mecmûası, bünyesinde döneminin en etkili ve mümtaz mütefekkirlerini barındırmış ve onların kaleme aldığı mülahazaları sütunlarına taşımıştır. Neşredilen makalelerde oldukça akıcı bir dil ve üslup kullanılarak İslâmcı dünya görüşü ekseninde okurlarına izah edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin yavaş yavaş inkirâza sürüklendiği kritik bir dönemde, Müslüman olan Osmanlı toplumunu bir arada tutmak için birleştirici ve kenetleyici bir dil yapısı benimsenmiştir.

Cerîde-i Sûfiyye, neşriyata başladığı ilk günden itibaren Osmanlı mütefekkirlerine çağrıda bulunarak, onları kendi mecmûasında makale yazdırmaya teşvik etmiştir. Bu hususta, mecmûada neşredilen duyurular ve ikazlarda, "Arifa-yı ümmetin makalat-ı mutasavvifanelerine Cerîde-i Sûfiyye'nin sahifeleri açıktır"²⁵⁶ vurgusuna yer verilerek, Osmanlı Devleti'nde yaşayan mütefekkirlerden makale talebinde bulunulmuştur. Zikredilen bu talep, mecmûanın ileriki sayılarında da defaten vurgulanacak ve yüz elli beşinci sayısındaki yeni bir duyuruda, "Millet-i Osmaniye – Ümmet-i İslâmiye için müfid olan asara sahifelerimiz açıktır"²⁵⁷ şeklindeki benzer bir ifadeye yeniden yer verilecektir. Bu mezkûr duyurularla birlikte mecmûanın sayfaları genellikle aydın olan kişilere açık tutulmuştur. Cerîde-i Sûfiyye'nin entelektüel bir birikime sahip olan müellifleri çevresinde toplama çabası incelendiğinde, mecmûanın ne kadar geniş bir vizyona sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. On yıllık yayım hayatı boyunca birçok makale neşredilen mecmûada birçok isimsiz makale de neşredilmiştir. Bazı makalelerde yazar isminin olduğu yerde sadece rumuz kullanılırken, bazı makalelerde ise hiçbir yazar ismine rastlanmamaktadır. Bu durumun oluşmasında hiç şüphesiz ki Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu zorlu savaş yıllarının da bir etkisi olmuştur. Makalelerini isimsiz olarak neşreden müelliflerin neden bu yolu tercih ettiği hakkında bir bilgi verilmemekle birlikte, kamuoyuna karşı isimlerinin ve kimliklerinin bilinmemesini istememelerinden kaynaklanan bir durum olduğu anlaşılmaktadır.

Cerîde-i Sûfiyye'de makalede neşreden zevat-ı kiramın isimlerine de zaman zaman mecmûanın sütunlarında değinilmiştir. Bu mümtaz şahsiyetler ise şu kişilerdir. "Hüseyin Fehmi Efendi, Mecmûanın Mesul Müdürü Hüseyin Kazım Beyefendi, Nafia Nazır-ı Esbakı Hulusi Beyefendi, Selanik Valisi Mehmed Nazım Paşa, Konya Asitane-i Mevlâna Postnişini Muharririn-i Osmaniye'den Mehmed Veled Çelebi Efendi, Bayezid Dersaamlarından Hazmi Efendi, Arifa-yı Muharriri-i Osmaniye'den Tahir'el-Mevlevi Beyefendi..."²⁵⁸ Zikredilen müellif kadrosu, mecmûada birkaç sayı arka arkaya neşredilmeye devam edilmiştir. Bu müelliflere bir ek olarak ise şu isimleri de saymakta yarar vardır: "...Şeyh Mümin Baki Beyefendi, Üsküp Rufai Dergâh-ı Şerif Postnişini Şeyh Sadullah Beyefendi, Kadema-yı Muharririn-i İslâmiyeden Fazıl-ı

²⁵⁶ Cerîde-i Sûfiyye 4/107 (4 Muharrem 1333/22 Kasım 1914), 1.

²⁵⁷ Cerîde-i Sûfiyye 2/24-19 (18 Rebiyülahır 1331/27 Mart 1913), 1.

²⁵⁸ Cerîde-i Sûfiyye 2/24-19 (18 Rebiyülahır 1331/27 Mart 1913), 1.

Muhterem Bursalı Mahmud Tahir Beyefendi, Edeba-yı Osmaniye'den Ferid Beyefendi, Erzincan Ulemasından A. Mikdad Beyefendi, Hacecezâde Hulusi Beyefendi...²⁵⁹ "...Kastamonu Mevlevi Şeyhi Ahmed Remzi Efendi, Ayıntablı Şakir Beyefendi, Girid Mevlevi Şeyhi Şemseddin Efendi, Müderris Kemaleddin Beyefendi, Muharririn-i Osmaniye'den Vahyi ve Mehmed Hilmi ve Ali Tayyar ve İsmail H. ve Beyefendilerle, Maarif Nezâretinden Cemal Beyefendi..."²⁶⁰ Cerîde-i Sûfiyye'de isimleri neşredilen mezkûr mütefekkirlerin birçok makalesi, mecmûada yayımlanmıştır. Kurulduğu ilk günden itibaren yayım çizgisini değiştirmeyen mecmûada mollalar, şeyhler, medrese softaları, müderrisler ve bürokrasiden kişiler makale kaleme almışlardır.²⁶¹ Kurulduğu ilk günden itibaren birçok müellifi kadrosuna kazandıran mecmûa, Osmanlı Devleti'nin son döneminde en kalabalık müellif grubuna sahip olan basın-yayım unsurundan bir tanesi olarak kabul edilmektedir. Çağdaşı olan birçok mecmûadan daha fazla müellifi bünyesinde barındıran Cerîde-i Sûfiyye'nin, toplamda 136²⁶² müellifin makalelerine kapılarını açtığı bilinmektedir.

1.6. Mizah – Reklam ve İlân

II. Meşrûtiyet döneminde yoğunlukla sadece politik içerikli gazete imtiyazları alınmamış, aynı zamanda mizah alanında da birçok gazetenin imtiyaz müracaatı yapılarak hakları alınmıştır.²⁶³ Bu dönemin karakteristik bir özelliği olarak, birçok mecmûa kendi mizah anlayışını geliştirmiştir. Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası da kendisini bu furyanın dışında tutmamış ve sütunlarında fıkra ve bilmecelere yer ayırmıştır. "Bilinmesi Kolay, Edinmesi Güç Bir Bilmeceler"²⁶⁴ başlıklı bilmeceler buna bir örnek teşkil etmektedir.

Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası'nda bilmeceler umûmîyetle şiir tarzında ve dörtlükler şeklinde kaleme alınmaktaydı. Mecmûada arz edilen bilmecelerin içeriği ise genellikle İslâmî imge ve sembollere dayanmaktaydı. Okuyucunun, bilmecelere ait olan cevaba karşı merakının arttırılması için ise "Halledene Bir Senelik Abonelik Verilecektir"²⁶⁵ ibaresine yer verilmekteydi. Cerîde-i Sûfiyye, benimsemiş olduğu dünya görüşünü okuyucusuna sorduğu bilmecelerle de ortaya koymaktaydı. Mecmûada zikrolunan bilmecelerin cevabı aynı sayıda

²⁵⁹ Cerîde-i Sûfiyye 2/24-20 (3 Cemaziyülevvel 1331/10 Nisan 1913), 1.

²⁶⁰ Cerîde-i Sûfiyye 2/24-21 (17 Cemaziyülevvel 1331/24 Nisan 1913), 1.

²⁶¹ Kara, Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi, 288-291.

²⁶² Kaşıkçı, Bütün Yönleriyle Cerîde-i Sûfiyye, 30.

²⁶³ Nazım H. Polat, Rûbab Mecmûası ve II. Meşrûtiyet Dönemi Türk Kültür Edebiyat Hayatı (İstanbul: Akçağ Yayınları, 2005), 55.

²⁶⁴ "Ayağı Başına Binse Almak Kalmaz Elem

Aksine Dönse Emel, Zevki Gider İhsanın

Başu Kopsa Emelin, Ortaya Dahil Olsa

O Zaman Zail Olurdu Elemin İnsan" Cerîde-i Sûfiyye 2/24-20 (3 Cemaziyülevvel 1331/10 Nisan 1913), 1.

²⁶⁵ Cerîde-i Sûfiyye 2/24-20 (3 Cemaziyülevvel 1331/10 Nisan 1913), 1.

değil, bir sonraki sayıda açıklanmaktaydı. Bilmecenin cevabına doğru cevap veren okuyuculara ise ödül olarak dergi aboneliği de dahil olmak üzere kitap ve risale hediye edilmekteydi.²⁶⁶

Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası'da çağdaşı olan diğer mecmûalar gibi sütunlarında reklamlara ve tanıtımlara yer ayırmaktaydı. Bu hususda mecmûanın neşredildiği ilk gününden itibaren banka tanıtım reklamları, ayakkabı ve tuhafiyeye dükkânı ilânları ve satılık olan arsalarla dair birçok muhtelif ilâna mecmûanın en arka sütunlarında yer verilmiştir. İlân verdirmek isteyen kimseler, Cerîde-i Sûfiyye'nin idârehanesi ile iletişime geçerek istedikleri ilânları gazete sütunlarında yayımlatmışlardır. Bu hususda verilen bir ilânda "Kaz Dağları'nda sofiler caddesinde biri köşe başında '88' diğeri 94 zirai mikdarında iki parça arsa satılıktır. Büyükkemer gede muhafaza kaleminde Emin Beye müracaat olunmalıdır"²⁶⁷ sözleriyle ilân neşredilmiştir. Başka bir ilânda da "Beşiktaş'ta Şenlikdede mahallesinde Fahreddin Efendi zaviyesi ittisalinde 20 numarolu hane kiraya verilecektir. Görmek ve gezmek isteyenlerin mahalle imamı hafızı Tevfik efendiye müracat eylemesi ilân olunur"²⁶⁸ ibaresiyle kiralık bir dairenin ilânından da bahsedilmiştir.

Cerîde-i Sûfiyye'de döneminin önemli şahsiyetlerine ait olan ölüm haberleri de verilmiştir. İrtihal başlığı altında yayımlanan ilânlarda, genellikle İslâmcı dünya görüşünün temsilcisi olan şahsiyetlere dair mâlûmâtlar paylaşılmıştır. Bu bağlamda, 24/11. sayıda "İrtihal" başlıklı ilânda "Kadema-yı tarikat-ı aliye-i mevleviyeden Eskişehir Mevlevihanesi'nden İdris Dede Efendi üç gün evvel irtihal-i dar u beka eylemiştir. Mevla Garik-i Rahmet Eyleye."²⁶⁹ Zikrolunan bilgilerden de anlaşıldığı üzere, Cerîde-i Sûfiyye'de zaman zaman bu gibi neşriyatlara yer ayrılmıştır. Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası'nın genellikle son sayfalarında yayımlanan ilânlar, 5. cilt 132. sayıdan itibaren ön kapak sayfasında da neşredilmeye başlanmıştır. Bu uğurda ilk ilân, bir dış muayenehanesinin tanıtılması babında olmuştur. Dış tabibi Mehmed Hüdaverdi Bey'in iş yeri hakkında birkaç sayı arka arkaya şu mâlûmât aktarılmıştır: "Pazar günü memuriyetlerinde bulunan muayene cuma günleri öğleye kadar, diğer günler akşama kadar Çağaloğlu'nda emniyet sanduğu ittisalinde daire-i mahsusadır. Telefon numerosu 1309"²⁷⁰ On yıl boyunca 161 sayı olarak neşredilen Cerîde-i Sûfiyye'de, zaman zaman bahis olunduğu şekilde ilânlar yayımlanmıştır. Tab' edilen ilânlardanda anlaşılacağı üzere, Cerîde-i Sûfiyye'nin yayım yelpazesi oldukça geniş bir kitleye hitap etmektedir. Bu yönüyle de mecmûanın sosyal bir yapıya haiz olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır.

---

²⁶⁶ Mecmûanın okuyucularına karşı hediye etmiş olduğu kitap ve risalelerin derginin yazıhanesinden alınmasının gerektiği hakkında şu habere yer verilmiştir: "...Geçen haftaki bilmeceyi matlubeye muvafık olarak mütekaidin-i askeriyeden Ali Efendi ve Bab-ı Meşihat Ders Vekaleti Kaleminde Edirneli Hafız Niyazi Efendi ile Kaimakam Hakkı Beyzade, Darü'l-fünun-ı tıbbiyeden Ahmed Cevad Efendi halletmiş olduklarından mumaileyhimin idârehanemizden mükafatlarını aldıklarını temenni eyleriz." Cerîde-i Sûfiyye 2/24-21 (17 Cemaziyülevvel 1331/24 Nisan 1913), 4.

²⁶⁷ "Satılık İki Parça Arsa", Cerîde-i Sûfiyye 1/6-3 (13 Şevval 1329/7 Ekim 1911), 4.

²⁶⁸ "Kiralık Hane", Cerîde-i Sûfiyye 1/6-4 (29 Şevval 1329/23 Ekim 1911), 4.

²⁶⁹ "İrtihal", Cerîde-i Sûfiyye 2/24-11 (25 Zilhicce 1330/5 Aralık 1912), 8.

²⁷⁰ "Dış Tabibi Mehmed Hüdaverdi", Cerîde-i Sûfiyye 5/132 (27 Safer 1336/12 Aralık 1917), 1.

2. BÖLÜM

CERİDE-İ SÛFİYYE MECMÛASI'NIN TRABLUSGARP ve BALKAN SAVAŞLARINA BAKIŞ AÇISI

Tez çalışmasının ikinci bölümünde; Cerîde-i Sûfiyye'nin kendi değerlendirmeleri ve yaklaşımları çerçevesince Trablusgarp Savaşı ve Türk-İtalyan diplomatik ilişkileriyle, I. ve II. Balkan Harpleri'nin Osmanlı Devleti'ne ve İslâm dünyasına karşı oluşan sonuçları değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

2.1. Cerîde-i Sûfiyye'nin Perspektifinden Trablusgarp Savaşı (29 Eylül 1911 - 18 Ekim 1912)

2.1.1. Trablusgarp Bölgesinin Coğrafi Özellikleri

Afrika kıtasının Kuzey bölgesinde bulunan Trablusgarp toprakları, coğrafi konumu dolayısıyla önemli bir merkezde ve Akdeniz'e karşı paralel kıyısı olan bir mıntıkada bulunmaktadır.²⁷¹ Trablusgarp'ın sahip olduğu doğal coğrafi konumu, her bölgesinin merkezi bir hüviyete sahip olmasını sağlamaktadır. Kuzey bölgesini "Salum Körfezi"nden başlanmak suretiyle, "Beyban Burnu"na kadar devam eden hat ihtiva eder.²⁷² Doğusunu ise "Mellah Körfezi"nden başlayarak, güneydoğusunda bulunan "Tarfarya"yı da içine alan mıntika teşkil etmektedir. Trablusgarp'ın Güney bölgesini ise "Ezgar Tevarik" ile "Gat" isimli köyler oluşturmaktadır. Trablusgarp'ın Kuzey Batı bölgesini ise Cezayir ve Tunus'a coğrafi yakınlığıyla bilinen "Gadamis" vahası temsil etmektedir.²⁷³

Binbaşı Ömer Subhi Bey'in ifadesine göre Trablusgarp bölgesinin sahilleri de tıpkı iç bölgelerdeki yerleşim birimleri kadar önem arz etmektedir. "Mellah Körfezi"nden başlanmak suretiyle, Tobruk kentine kadar olan kıyılarda hafif yönlü girinti ve çıkıntılar olmakla beraber bu mıntıkada özellikle bazı küçük ekonomik liman burunları da mevcuttur. Tobruk limanından hareketle "Bomba Körfezi"ne kadar olan kıyı kesimlerinin ise ekonomik anlamda önemli bir yeri bulunmamaktadır.²⁷⁴ Bomba Limanı, sahip olduğu ekonomik hareketliliğinden dolayı bölgenin malî yükünü sırtlanmaktadır ki bu durum limanın sahip olduğu hinterlandının malî cihetteki önemini arttırmaktadır. Bomba Limanı'ndan ise yaklaşık bir günlük uzaklıkla Derne

²⁷¹ Ahmet Kavas, "Libya (Kuzey Afrika'da Bir Ülke)", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/174.

²⁷² Binbaşı Ömer Subhi, Trablusgarp ve Bingazi ile Büyük Sahra ve Sudan, sad. Şerafettin Deniz (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2020), 24.

²⁷³ Subhi, Trablusgarp ve Bingazi ile Büyük Sahra ve Sudan, 24.

²⁷⁴ Subhi, Trablusgarp ve Bingazi ile Büyük Sahra ve Sudan, 25.

Limanı'na ulaşılmaktadır.²⁷⁵ Derne sahilinden Batı yönündeki mevkie doğru ilerledikçe ise sırasıyla "Re'sü'l-Hilal, Tulmita, Togra ve Bingazi Limanına"²⁷⁶ varılmaktadır. Bahsedilen bu liman şehirleri, Trablusgarp bölgesinin ekonomik ve mali anlamda zenginleşmesini sağlayan önemli merkezlerdendir.²⁷⁷

Trablusgarp'ın sahip olduğu iklimsel özellikleri de bölgedeki beşerî hayatı etkileyen önemli unsurlardan bir tanesidir. Kıyı bölgelerindeki mıntıkada umûmîyetle Akdeniz iklim tipi görülmekle birlikte, orta ve iç kesimlerine doğru gidildikçe çöl ikliminin etkisini arttırdığı bilinmektedir. Bahsedilen bu vaziyet ise beşerî hayatın daha çok kıyı kesimlerinde yoğunlaşmasına olanak sağlamaktadır.²⁷⁸ Celal Tevfik Karasapan, Trablusgarp bölgesinin yıllık 400 mililitre yağış aldığını ifade etmektedir. Ancak bu durum Güney bölgesine doğru gidildikçe etkisini yitirmektedir. Trablusgarp'ın Caffare bölgesinde tarımın geliştirilmesiyle birlikte bölgede hububat deposu niteliğinde yatırımlar yapılmıştır. Benzer bir şekilde Trablus vilayetinde bulunan Menyişe Vahası'nda ise hurma yetiştiriciliği ön plana çıkmıştır ki bu bölgeden elde edilen hurma gelirleri büyük kazançlara dönüştürülmektedir.²⁷⁹ Akdeniz iklim tipinin özellikleri düşünüldüğü zaman Trablus ve Bingazi gibi şehirlerin havasının beşerî yaşam açısından yaşamaya daha elverişli olduğu gerçeği bu noktada ortaya çıkmaktadır.²⁸⁰

2.1.2. Trablusgarp Harbi Öncesinde İtalya Devleti'nin Umûmî Vaziyeti

Trablusgarp harbinin nedenlerini tam anlamıyla tespit edebilmek için öncelikle İtalya Devleti'nin Kuzey Afrika coğrafyasında gerçekleştirmek istediği siyasal ve politik faaliyetleri incelemekte fayda vardır.²⁸¹ Piemonte'nin İtalya'yı bütünleşik bir devlet yapmak istemesi yolundaki çabaları karşılığını göstermiştir. Bu bağlamda Venedik ve Roma haricinde kalan diğer topraklar İtalyan birliğine katılmışlar ve İtalya Devleti ise 1861 yılında gerçekleştirdiği siyasal bütünlüğünü dünya devletlerine ilân etmiştir.²⁸² 1870 yılında ise Roma ve Venedik'in de İtalyan siyasal birliğine dahil olmalarıyla birlikte İtalya Devleti'nin siyasal haritası tek bir bütün haline getirilmiştir. İtalya coğrafyasının sahip olduğu stratejik önemden dolayı gerek

---

²⁷⁵ Atilla Çetin, "Derne (Libya'nın Kuzeydoğusunda Akdeniz Kıyısında Şehir ve Bu Şehrin Merkez Olduğu İl)", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/180-181.

²⁷⁶ Subhi, Trablusgarp ve Bingazi ile Büyük Sahra ve Sudan, 25.

²⁷⁷ Kavas, "Libya (Kuzey Afrika'da Bir Ülke)", 175-176.

²⁷⁸ Kavas, "Libya (Kuzey Afrika'da Bir Ülke)", 175.

²⁷⁹ Celal Tevfik Karasapan, Libya Trablusgarp Bingazi ve Fizan (Ankara, Resimli Posta Matbaası, 1960), 33.

²⁸⁰ Subhi, Trablusgarp ve Bingazi ile Büyük Sahra ve Sudan, 26.

²⁸¹ Hale Şıvgın, Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2006), 2.

²⁸² Halûk Ülman, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Dış Politika ve Doğu Sorunu", Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), 1/272.

Avrupa kıtasında ve gerekse de Akdeniz bölgesinde yeni güç dengelerinin oluşturulması yolunda adım atılması bir zorunluluk haline gelmiştir.²⁸³

XIX. yüzyılın ortalarından itibaren özellikle Avrupa devletlerinin Akdeniz bölgesindeki Osmanlı varlığına yönelik işgal ve istilaları artmıştır. Bu bağlamda, Osmanlı Devleti ise kendi âlî menfaatlerini korumak için Avrupaî devletlere birtakım tavizler vermek zorunda kalmıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus harbinden sonraki süreçte, Rusya'ya karşı taviz verilmek istenmediği için İngiltere'nin desteği alınmak istenmiş ve 4 Haziran 1878 tarihinde İngiltere'ye Kıbrıs Adası geçici olarak kiralanmıştır.²⁸⁴ Hale Şıvgın, Fransa'nın 1881 yılında Tunus'u işgal ve istila etme faaliyetine önem atfetmekte ve özellikle Almanya ile İngiltere'nin destekleriyle, Fransa'nın daha önceden beri ticari bağlantısı da bulunan Tunus'u işgal etmesinin İtalya'yı rahatsız ettiğinden bahsetmektedir.²⁸⁵ Çünkü Tunus bölgesi hem İtalya coğrafyasına çok yakın hemde İtalyan nüfusunun yoğunlukla yaşadığı bir bölgeyi oluşturmaktaydı. Bu hususta "10.000" İtalyanın Tunus'ta tarım işleriyle uğraştığı bilinmekte idi. Ancak bu nüfusa karşılık olarak Tunus'ta sadece "2.000" Fransız bulunuyordu. Bahsedilen bu durum ise İtalya'ya, Tunus üzerinde siyasal haklarının olduğunu düşündürmekte idi.²⁸⁶ Osmanlı Devleti, Tunus coğrafyasının Fransa tarafından işgal edilmesine tepki göstermiş olsa da işgalin sonlandırılması noktasında kesin bir sonuca varılamamıştır.²⁸⁷ Nitekim Osmanlı Devleti, Tunus bölgesini doğrudan bir daha kendi bünyesi altına alamamıştır. 1914 senesine kadar da Tunus, Devlet Salnamelerinde Osmanlı Devleti'nin bir parçasıymış gibi gösterilmeye devam edilmiş olsa da gerçek ma'nâda Tunus'ta bir daha Osmanlı hakimiyeti kurulamamıştır.²⁸⁸ Bahsedilen bu dönemi izleyen yıllarda ise 1882 tarihinde Mısır bölgesi İngiltere tarafından işgale uğramıştır.²⁸⁹ Osmanlı Devleti'ne karşı zikrolunan bu işgal faaliyetleri İtalya tarafından tepki ile karşılanılmaktaydı. Çünkü İtalya Devleti, Kuzey Afrika topraklarında sadece kendi egemenliğinin oluşmasını istemekte idi.²⁹⁰

Yaşanan tüm bu gelişmeler karşısında İtalya, kendi çıkar ve menfaatlerini korumak için harekete geçmiştir. Artan nüfusun ihtiyaçlarının karşılanması için yeni sömürü kolonilerine olan ihtiyaç artmaktaydı. Bu dönemde yerli İtalyan nüfus, kişisel geçimlerini sağlayabilmek için çoğunlukla Kuzey Afrika topraklarına göç etmekte idi. Tüm bu gelişmeler ise İtalya'yı kendi

²⁸³ Rifat Uçarol, "Siyasi Tarih (1789 - 2014)" (İstanbul: Der Yayınları, 2015), 238-239.

²⁸⁴ Nejla Günay, "Kıbrıs'ın İngiliz İdaresine Bırakılması ve Bunun Anadolu'da Çıkan Ermeni Olaylarına Etkisi", Gazi Akademik Bakış Dergisi 1/1 (Şubat 2007), 116-117.

²⁸⁵ Şıvgın, Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri, 2.

²⁸⁶ Armaoğlu, 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914), 353.

²⁸⁷ Şıvgın, Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri, 2.

²⁸⁸ Karasapan, Libya Trablusgarp Bingazi ve Fizan, 156.

²⁸⁹ Aydın Özkan, "Afrika Müslümanlığına Osmanlı Dönemi Mısır'ının Katkısı", Afrika'da İslâmiyet Dünü, Bugünü, Yarını, ed. Ahmet Kavas vd. (İstanbul: İSAV Yayınları, 2017), 505.

²⁹⁰ İbrahim Yılmazçelik, "Çöküş", Osmanlı Tarihi El Kitabı, ed. Tufan Gündüz (Ankara: Grafiker Yayınları, 2013), 523-524.

coğrafyası dışında yeni bir sömürü kolonisi kurmaya doğru itiyordu.²⁹¹ İsrail Kurtcephe, özellikle Tunus'un Fransa eliyle ve Mısır'ın da İngiltere cihetiyle işgal edilmesini İtalya'nın Kuzey Afrika'daki maddî menfaatlerini inkirâza uğrattığını ifade etmekte ve Bingazi ile Trablusgarp'ın İtalya için vaad edilmiş topraklar olduğunu vurgulamaktadır.²⁹² İtalya vaad edilmiş topraklarını teyit etmek için Avrupaî devletlerle bazı gizli antlaşmalar imzalayarak olası işgallerini meşrû bir zemine taşımak istemiştir. Osmanlı Devleti ise yaşanan bu gelişmelerden oldukça geç haberdar olmuştur.²⁹³ Özellikle bu dönemlerde İngiltere'nin İtalya karşısında takip ettiği diplomatik ilişkiler önem arz etmektedir. "12 Şubat 1887" tarihinde imzalanan İngiliz-İtalyan antlaşmasının ikinci maddesi²⁹⁴ gereğince İtalya, Akdeniz'de siyasî ve ekonomik üstünlük kazanmaya çalışmıştır. Zikrolunan bu antlaşmaya daha sonra Avusturya'da dahil olmuştur. Bu antlaşmanın yanı sıra yine 1887 tarihinde "Avusturya, Almanya ve İtalya" arasında birtakım gizli antlaşmalar imzalanmıştır. 1887 yılındaki bu üçlü ittifak, 1891 yılında 6 seneliğine yeniden uzatılmıştır.²⁹⁵

İtalya, mevcut konumunu güçlendirmekte ve saygın bir devlet haline gelmekte idi. Ancak bu durum İtalya'nın sömürge sayılarını arttırmak istemesiyle sonuçlanmıştır. Bu bağlamda Habeşistan'ı gözlem altına alan İtalya, burayı kendi sömürgesi haline getirmek için bir dizi fizibilite çalışmalarına başlamıştır.²⁹⁶ Bahsedilen mevcut durumu takip eden yıllarda ise İtalya 1889, 1893 ve 1896 yıllarında Habeşistan'a düzenlediği askerî hareketlerden kesin bir sonuç elde edememiştir.²⁹⁷ İtalya, sömürgelerinin mevcut durumunu korumak için yeni birtakım antlaşmalar yapmaktan da geri durmamıştır. 1900 yılında Fransa ve İtalya arasında müşterek bir antlaşma imza edilmiştir. Buna göre İtalya, Fransa'nın Fas bölgesindeki ayrıcalıklarına saygılı olmayı kabul ederken, Fransa ise İtalya'nın Trablusgarp'taki hakimiyetini tanımıştır. Yine takip eden yıllarda 1902 tarihinde Fransa ve İtalya arasında yeni bir antlaşma daha imzalanmıştır. Bahsedilen bu antlaşmaya göre ise Fransa'nın Almanya ile savaşması durumunda İtalya tarafsız kalacaktır. Buna karşılık olarak da Fransa, Fizan'ın hakimiyetini İtalya'nın lehine olmak üzere tanıyacaktır kararı alınmıştır. Aynı şekilde yine 1902 yılında yeni bir antlaşma da Avusturya ve İtalya arasında imzalanmıştır. Avusturya'nın doğu sınırlarının müşterek korunması karşılığında Avusturya Devleti İtalya'nın Kuzey Afrika'daki üstünlüğünü

---

²⁹¹ İlber Ortaylı, *Yakın Tarihin Gerçekleri Osmanlı'nın Çöküşünden Küllerinden Doğan Cumhuriyet'e* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2012), 38.

²⁹² İsrail Kurtcephe, "Trablusgarp'ın İşgali, Mustafa Kemâl ve Arkadaşlarının Direnişe Katılmaları", *Atatürk Yolu Dergisi* 2/6 (Haziran 1990), 361.

²⁹³ Kurtcephe, "Trablusgarp'ın İşgali, Mustafa Kemâl ve Arkadaşlarının Direnişe Katılmaları", 361.

²⁹⁴ "...İtalya, Mısır'da İngiltere'yi diplomatik ve askerî yönler başta olmak üzere her türlü cihetle destekleyecektir. Buna mukabil olarak ise İngiltere'de İtalya'nın Trablusgarp'ı zapt etmesinde ona her türlü desteği sağlayacaktır..." Armaoğlu, 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914), 368.

²⁹⁵ Şivgin, *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri*, 4.

²⁹⁶ Fatih Keskin-Özlem Keskin, "İtalya'nın Habeşistan'ı İşgalinin Akbaba Dergisindeki Yansımaları", *Turkish Studies* 10/4 (Kış 2015), 662.

²⁹⁷ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996), 159-160.

kabul edecektir.²⁹⁸ Bahsedilen bu antlaşmalar ile İtalya, Kuzey Afrika bölgesinde bulunan Trablusgarp'ta kesin bir üstünlük sağlamış oldu. 1909 yılına gelindiğinde ise Rusya ile İtalya arasında Racconigi Antlaşması imzalanmıştır. Bu muâhede uyarınca, Rusya'nın boğazlardaki üstünlüğünün tanınması karşılığında İtalya'nın Trablusgarp'taki hakimiyeti tanınmaktaydı.²⁹⁹ Bahsedilen bu antlaşma ile İtalya, sömürgesi haline getirmek istediği Trablusgarp üzerindeki egemenliğini uluslararası diplomaside tescil ettirmiştir. İtalya, bundan sonraki süreçte Trablusgarp'ın iç işlerine daha fazla müdahale edecek ve hakimiyetini têsîs etmek için sosyal ve siyasal yönde birçok faaliyette bulunacaktır.³⁰⁰

İtalya, 1878 ve 1911 seneleri içerisinde Trablusgarp coğrafyasını elde etmek için birçok adım atmıştır. Akdeniz'de etkinliğini arttırmak isteyen İtalya, öncelikli olarak Trablusgarp coğrafyası ile arasındaki deniz ticaretini geliştirmek istemiştir. Bölgeye sağlık, ekonomik ve sosyal hayatın gelişmesi yolunda birçok yatırım yapılmıştır. Bu bağlamda İtalyan okulları açılarak bölge ahalisinin İtalya'ya karşı daha ılıman bakması hedeflenmiştir. Aynı şekilde Trablusgarp bölgesinde İtalyan bankaları açılmış ve bölgede ekonomik kalkınma gerçekleştirilmek istenmiştir. Osmanlı Devleti ise tüm bu gelişmeler karşısında bölgeyi destekleyici mahiyette bir atılım yapamamıştır. Bunun bir sonucu olarak da 29 Eylül 1911 yılında Trablusgarp topraklarına İtalya tarafından bir askerî harekât düzenlenerek Osmanlı Devleti ile İtalya arasında vukû' bulan Trablusgarp Savaşı başlamıştır.³⁰¹

2.1.3. Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp Coğrafyasındaki Umûmî Vaziyeti

Trablusgarp Savaşı'nın başlamasından önceki dönem içerisinde, Trablusgarp coğrafyasındaki Osmanlı Devleti'nin askerî gücü yeterli seviyede değildi. Osmanlı Devleti, Kuzey Afrika havalisinde elinde kalan son toprak parçası olan Trablusgarp vilayetine Sultan II. Abdülhamid döneminden itibaren ehemmiyet göstermiştir. Bu yönde önemli sayılacak birtakım adımlar atılmış ve ilk olarak Trablusgarp'ta bulunan merkezi ordu taburlarına muhtaç oldukları silah ve cephane yardımı yapılmıştır.³⁰² Sadece bu askerî cephane yardımı ile de yetinilmemiş ve yerli ahali olası bir savaşa karşı eğitilmiştir. Yapılan eğitimlerde başarılı olanlara ise Hamidiye nişanları dağıtılmıştır.³⁰³ Bununla birlikte Osmanlı Devleti, Kuzey Afrika bölgesini dış tehditlere karşı korumak ve savunma kabiliyetini arttırmak için Trablusgarp bölgesinden başlanmak suretiyle, Selum bölgesine kadar olan mıntıkaya çok sayıda silah deposu ve hububat ambarı inşa ettirmiştir.³⁰⁴ İnşa ettirilen silah depoları ise devlet kademelerinin önde gelen

²⁹⁸ Şıvgın, Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri, 5.

²⁹⁹ Armaoğlu, 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914), 630-633.

³⁰⁰ Şıvgın, Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri, 5.

³⁰¹ Kurtcephe, "Trablusgarp'ın İşgali, Mustafa Kemâl ve Arkadaşlarının Direnişe Katılmaları", 361-362.

³⁰² (BOA), Y.PRK.UM., 36/97, 18 Ramazan 1314/20 Şubat 1897.

³⁰³ (BOA), Y.PRK.UM., 39/45, 2 Safer 1315/3 Temmuz 1897.

³⁰⁴ (BOA), Y.PRK.UM., 39/53, 3 Recep 1315/28 Kasım 1897.

kimselerince resmî bir törenle açılmıştır.³⁰⁵ Zikrolunan bu bilgilere ilaveten, Kuzey Afrika bölgesinin önde gelen şahsiyetlerine ise nişanlar ve payeler dağıtılmak suretiyle onların gönülleri Osmanlı Devleti'nin lehinde olarak celb edilmek istenmiştir.³⁰⁶ İtalya'nın, Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'daki topraklarına karşı işgalci yaklaşım tarzına karşılık olmak üzere, Sultan II. Abdülhamid döneminde Kuzey Afrika'da Osmanlı varlığı ve hakimiyeti güçlendirilmek istenmiştir. Bu hususta, Trablusgarp'ta Senûsîyye tarikatı ile yakından alakadar olunmuş ve Padişah II. Abdülhamid tarafından Şeyh Muhammed b. Ali es-Senûsî'ye nişanlar verilmiştir.³⁰⁷

İtalya Devleti, yaşanan tüm bu siyasî gelişmeler karşısında boş durmayarak Trablusgarp bölgesinde bulunan konsolosu marifetiyle bölge coğrafyasını gözlem altına aldırılmıştır.³⁰⁸ Sultan II. Abdülhamid ise İtalya ile patlak verebilecek herhangi bir olası savaş durumunda, Osmanlı Devleti'nin donanma gücünün geliştirilmesi yolunda birtakım adımlar atmıştır. Mevcutta var olan Osmanlı donanması modernize edilmiş ve buna ek bir tedbir olarak da "Gambot ve Denizaltı" gibi etkili manevra kabiliyetine sahip olan savaş araçları satın alınmıştır.³⁰⁹ Bahsedilen bu askerî hazırlıklar, savaş öncesi dönem açısından önem arz etmektedir. Trablusgarp coğrafyasında gerçekleştirilen bu askerî hazırlıklar, 1905 yılında Yemen'de vukû' bulan "İmam Yahyâ Hamîdüddin'in" başını çektiği ayaklanmaya değin devam etmiştir.³¹⁰ Bahsedilen bu ayaklanmayı bastırmak için ise Trablusgarp bölgesinde mukim bulunan süvari alayları Yemen bölgesine gönderilmiş ve bir daha da önceki bölgelerine sevk edilmemişlerdir. Bu durum ise ileriki süreç zarfında bölgedeki Osmanlı askerî gücünü yıpratmış ve Trablusgarp coğrafyasındaki İtalyan egemenliğinin artmasına sebep olmuştur.³¹¹

³⁰⁵ "...mükemmel bir esliha ve cephaneye deposunun bu kere emr-i inşaları resîde-i hüsn-i hitam olmasıyla... veladet-i hümayûn-ı meymenet makrun u hazret-i zillullah-i yevmî mesuduna memurun ve asker-i şahane ve ahali kulları hazır olduğu hâlde taazimat-ı faika ile davat-ı mahsusa cenab-ı velinimet-i azimi ba'del eda resmî kışatları icra olunarak..." şeklinde devam eden ifadeyle silah depolarının açılışının yapıldığı ifade olunmuştur. (BOA), Y.PRK.UM., 41/6, 15 Ramazan 1315/7 Şubat 1898.

³⁰⁶ Koloğlu, "Libya/2. Bölüm", 27/181.

³⁰⁷ Ahmet Kavas, "Senûsîyye, (Muhammed b. Ali es-Senûsî'ye (ö. 1276/1859) Nisbet Edilen Bir Tarikat), Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/536-537.

³⁰⁸ "...İtalya hükümetinin Trablusgarp Cezal konsolosu İtalyan postasıyla dünki gün buraya gelip yevm-î mezkûrda kasabanın bazı cihetleriyle sahil boylarını ve bugünde memleketin yarım saat haricinde bulunan Tuz gölünün etrafını gezip avdet eylediği ve mumailayhin gerçi zahiren konsolosların muamele ve ahvallerini teftiş için geldiği şuyu bulmuş ise de kasaba-i mezkûre ile etrafını dolaşmış bir maksad-ı siyasîye mebni olacağı akva-yı ihtimalden olmağla tahkik-i hakani lüzumu hafıyyen Derne'ye de bildirildiği bera-yı malûmat arz olunur ferman..." (BOA), Y.PRK.UM., 50/44, 12 Muharrem 1318/12 Mayıs 1900.

³⁰⁹ Ali Fuat Öreñç, "Deniz Kuvvetleri ve Deniz Harp Sanayî", Dünya Savaş Tarihi Osmanlı Askerî Tarihi: Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918, ed. Gültekin Yıldız (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013), 140-142.

³¹⁰ Mustafa Öz, "Mütevekkil-Alellâh, Yahyâ Hamîdüddin'in (el-Mütevekkil-Alellâh Yahyâ b. Muhammed b. Yahyâ Hamîdiddin el-Hasenî el-Alevî et-Tâlibî 1869 [?]-1948)", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/215.

³¹¹ Şeyhülislâm Cemalettin Efendi, Siyasi Hatıralarım (İstanbul: Nehir Yayınları, 1990), 41-43.

II. Meşrûtiyet'in ilân olunmasından sonraki süreçte, Hüseyin Hilmi Paşa'nın kabinesi İttihat ve Terakki Fırkasının baskıları neticesinde "28 Aralık 1909"³¹² tarihinde istifa etmiş ve yerine yeni hükûmeti kurması için Roma sefiri olan İbrahim Hakkı Paşa tâ'yin edilmiştir. (12 Ocak 1910)³¹³ İbrahim Hakkı Paşa, sadrazamlığı döneminde devlet işlerinde rahat kabul edilen bir çalışma prensibi ile ön plana çıkan bir kimse idi. Yılın belli dönemlerinde Avrupa'da tatile gitmek istemesi ve devlet işlerini şahsi evinde çözmek arzusu gibi nedenlerinden dolayı Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda kendisine karşı olan muhalefet artmıştır.³¹⁴ İbrahim Hakkı Paşa'nın kabinede bulunduğu dönemde, Trablusgarp'ta da devlet idâresinden hoşnutsuzluklar duyulmakta idi. Çünkü bölgeye sevk edilen yeni subaylar, zikrolunan bölgeyi tanımayan genç kimselerden oluşmaktaydı. Bununla beraber İtalya Devleti, Trablusgarp'ı kendi hakimiyeti altına almak için beklediği fırsatı yakaladığına da inanmakta idi.³¹⁵ İtalya, bölgede kendisine engel teşkil eden Osmanlı valilerini de istememekteydi. 1909 yılında önce Ahmet Fevzi Paşa bölgeye vali olarak tayin edilmişse de uzun soluklu görev yapamamıştır.³¹⁶ Aynı yıl içerisinde Trablusgarp valiliğine bu kez Müşir İbrahim Paşa tayin kılınmıştır.³¹⁷ İtalya, yeni Trablusgarp valisi olan Müşir İbrahim Paşa'dan rahatsızlık duymakta ve bunu her fırsatta İstanbul'da bulunan elçisi marifetiyle de ifade etmekteydi. Osmanlı Devleti ise tüm bu gelişmeler karşısında olası bir savaştan uzak durmak için diplomasi yolunu kullanmak istemekteydi. Bunu gerçekleştirmek için ise Trablusgarp valisi olan Müşir İbrahim Paşa görevinden el çektirilmiştir.³¹⁸ Yerine ise Bekir Sami Bey Trablusgarp valisi olarak tayin edilmiştir. Bekir Sami Bey, ancak Trablusgarp savaşının başlamasından sonraki süreçte görev yerine ulaşabilmiştir.³¹⁹ Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa ise yaşanan tüm bu gelişmeler karşısında İtalya'nın Osmanlı Devleti ile karşılıklı bir savaşa gireceğine inanmamakta idi.³²⁰ Ancak yaşanan bu gelişmeler, adım adım Osmanlı-İtalyan savaşının başlamasına doğru giden yola

---

³¹² Zekeriya Kurşun, "İbrahim Hakkı Paşa (1863-1918) Osmanlı Sadrazamı", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/311.

³¹³ İbrahim Hakkı Paşa Sadaret Makamına Tayin Olunduktan Sonra Têsis Edilen Yeni Vükelâ Heyeti: "Sadrazam: İbrahim Hakkı Paşa, Dahiliye Nezâreti: Talat Bey, Bahriye Nezâreti: Halil İbrahim Paşa, Harbiye Nezâreti: Mahmut Şevket Paşa, Nafia Nezâretine: Hallaçyan Bey, Evkaf Nezâretine: Şerif Ali Haydar Paşa, Ziraat Nezâretine: Mavrokardoto Efendi, Maliye Nezâretine: Cavit Bey, Adliye Nezâretine: Necmeddin Molla Bey, Maarif Nezâretine: Emrullah Efendi, Şeyhülislâm: Çelebizade Hüseyin Hüsnü Efendi" Şıvgın, Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri, 7; Kurşun, "İbrahim Hakkı Paşa (1863-1918) Osmanlı Sadrazamı", 311.

³¹⁴ Lütfi Simavi, Son Osmanlı Sarayında Gördüklerim (İstanbul: Örgün Yayınevi, 2004), 114-115.

³¹⁵ İbnülemin Mahmut Kemâl İnal, Son Sadrazamlar (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982), 4/1770-1772.

³¹⁶ Karasapan, Libya Trablusgarp Bingazi ve Fizan, 195.

³¹⁷ "Trablusgarp vali ve kumandanı Müşir İbrahim Paşa hazretleri bugün İtalya vapuruyla memuriyetine gittiği bera-yı mâlûmât malumdur ol babda", (BOA), DH.EUM.VRK., 4/3, 01 Ramazan 1328/6 Eylül 1910.

³¹⁸ Karasapan, Libya Trablusgarp Bingazi ve Fizan, 196.

³¹⁹ "Trabzon vilayetine tayininiz hakkında irade-i seniyye şeref sadır olduğundan Cumaertesi günü hareket edecek vapurla azimet buyurulmak üzere... lazimesi bulunması Trablusgarp vilayetine vukû' bularak Trablusgarp zat-ı aliye vilayet-i valiliğine Bekir Sami Bey'in tayini hakkında irade-i seniyye şeref sadır olduğu tebliğ olunur." (BOA), DH.MUİ., 152/116, 17 Safer 1330/6 Şubat 1912.

³²⁰ İnal, Son Sadrazamlar, 4/1772.

doğru evirilmiştir. Bahsedilen üç tane valinin kısa süre zarfında Trablusgarp coğrafyasına tayin edilmeleri, bölgedeki İtalyan egemenliğini göstermesi bakımından da önem arz etmektedir.

İtalya, Trablusgarp üzerindeki etkisini tamamen kendi lehine çevirmek arzusundaydı. Bu bağlamda içtimaî ve kültürel hayata yön vermek için okullar, bankalar ve yardım kuruluşları gibi sosyal faaliyetleri Trablusgarp mıntıkasında arttırarak bölgeyi kendi hâkimiyeti altına almak istemekteydi. İtalya, ifade edilen bu tür politik uygulamalarla Osmanlı Devleti'nin bölgedeki gücünü yavaş yavaş kırmıştır.³²¹ Bahsedilen bu gelişmeler ise ileriki süreçte İtalyan- Osmanlı harbinin yaşanmasında önemli bir yere sahip olan nedenlerden biri olacaktır.

2.1.4. Trablusgarp Savaşı (29 Eylül 1911 – 18 Ekim 1912)

Akdeniz'de harp gemilerini dolaştıran İtalya, 23 Eylül 1911 tarihinde Bâb-ı Âlî'ye verdiğini bir teskerede³²² Trablusgarp bölgesindeki İtalyanlar üzerinde yoğun bir Osmanlı baskı, tahkikat ve tahakkümünün gerçekleştirildiğini ifade ederek bu durumun acilen sonlandırılmasının gerekliliğinden bahsetmiştir.³²³ Bahsedilen bu teskerenin akabinde altı gün sonra İtalya tarafından yeni bir ultiatom³²⁴ yayımlanmış ve Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp mıntikasını her türlü insani ve sosyal faaliyetten uzak tuttuğu ifade edilerek, Osmanlı varlığının 24 saat zarfında Trablusgarp coğrafyasından el çektilmesinin gerekliliği vurgulanmıştır.³²⁵ Bölgenin Osmanlılarca terk olunmaması halinde ise savaş sebebi sayılacağı ifade olunarak Trablusgarp mıntikası bombardımana tutulmuştur.³²⁶ Osmanlı Devleti ise bu ultiatoma karşı diplomasi yolunu kullanmak istemişse de bir netice elde edilememiş ve iki ülke arasında resmen savaş başlamıştır.³²⁷ İtalya ile gerginleşen siyasî ortamda daha fazla görevinde durmak istemeyen İbrahim Hakkı Paşa görevinden istifa etmiş ve onun yerine sadaret makamına Sait Paşa ve hükûmeti atanmıştır.³²⁸

Trablusgarp harbinin başlamasından sonraki süreçte, Osmanlı yazılı basınında savaşın gidişatına dair birçok makale kaleme alınmıştır. Bahsedilen konu hakkında, Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası'nda da yazılı neşriyatlar yapılarak, Trablusgarp Savaşı'nın başladığı dönemden itibaren Osmanlı sarayı hakkındaki haberler mecmûanın sütunlarına taşınarak okuyucular ile buluşturulmuştur. Bu bağlamda, savaşın ilk günlerinde Osmanlı sarayında bir matem

³²¹ Ahmet Kavas, Osmanlı-Afrika İlişkileri (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2015), 69.

³²² Öner Buçukcu, 1908-1913 Osmanlı Dış Politikası Buhran-ı Meşrutiyet (İstanbul: Tezkire Yayıncılık, 2014), 205.

³²³ Hasırcızade Metin Hasırcı, Büyük Osmanlı Tarihi (İstanbul: Merve Yayınları, 2003), 8/885.

³²⁴ (BOA), KB.MAA.FE., 2/14, 8 Şevval 1329/2 Ekim 1911.

³²⁵ "...İtalya hükûmetince verilmiş olunması teskere Trablusgarp ve Bingaziye işgale karar verdiğinden bahsiyle tahliyesi tekalif ve yirmi dört saat zarfında cevap talep edildiği..." KB.MAA.FE., 2/14, 8 Şevval 1329/2 Ekim 1911.

³²⁶ "...İtalya donanması tarafından Trablusgarb'a bombardıman edilmekte ve asker-i Osmaniye ile ahali-i mahalliyeye müdafaatda bulunmakta olduğu..." KB.MAA.FE., 2/14, 8 Şevval 1329/2 Ekim 1911.

³²⁷ Veli Şirin, Anahatlarıyla Siyasi ve Kültürel Osmanlı Tarihi (İstanbul: Marifet Yayınları, 2002), 147.

³²⁸ Avanzade Mehmed Süleyman, Trablusgarb ve Devlet-i Aliyye, sad. Ayhan Küçükkefe (İstanbul: Ötüken Yayınevi: 2019), 45-50.

havasının oluştuğu gerçeği şu ifadelerle okuyucuya aksettirilmiştir. “Hükûmet-i Seniyye ile İtalya arasında vukû'a gelen harpden dolayı zat-ı şevket-semat efendimiz hazretleri, fevkaled müteessir bulduklarından akşam üzerleri Mabeyn-i Hümâyûnda nevbet çalmakda bulunan Musika-i Hümâyûnun tatilini ferman buyurmuşlardır”³²⁹ şeklinde ifade edilen mâlûmâta yer verilmiştir.

Osmanlı toplumunu bilgilendirmeyi adeta kendisine bir rehber ittihaz eden Cerîde-i Sûfiyye, sütunlarında yayımladığı makaleler ile topluma meşale olmak yolunu benimsemiştir. Osmanlı Devleti'nin İtalya ile giriştiği Trablusgarp Harbine ait olan mâlûmâtlar üzerinde ehemmiyetle durulmuştur. Osmanlı Devleti'nin savaşın henüz başında kendi üzerine düşen askerî ve siyasî adımları attığı şu ifadelerle vurgulanmıştır. “Mukaddes mülkümüze İtalya'nın bir eşkıya çetesine yakışacak suretde vukû' bulan hücum-i nagehanisi karşısında, millet-i Osmaniyenin müzaheret-i fedakaranesiyle topyekûn harekât ve icraat-ı siyasîyye ve askerîyyenin ifasından hükûmetimizin geri durmadığı şu sırada, dergâh-ı uluhiyetde edilecek tazarrunun ne büyük ehemmiyeti olacağı vabeste-i iştibahdır...”³³⁰ ifadeleriyle Osmanlı hükûmetinin savaş hakkındaki girişimi vurgulanmıştır. Bununla birlikte, cephede savaşta bulunan askerlerin manevî gücünü arttırmak için ise fetih surelerinin okutulduğu şu satırlarla anlatılmıştır. “İşte bu dakika-i diyanet-perveraneyi piş-i teammülden devr-i halife-i azam ve akdesimiz Padişah-ı Osmaniyen efendimiz hazretleri feyz-i ruhaniyet-i peygamberiden istimdad için Salatin Camilerinde her gün Buhari-i Şerif ve mesacid-i şerife ile Mabeyn-i Hümâyûnda sure-i feth kıraat olunmasını ferman buyurmuşlardır.”³³¹ Bahsedilen bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere mecmûanın savaş dönemlerinde topluma kadar inen bir yönünün olduğu da ortaya çıkmaktadır.

İtalyan orduları 4 Ekim tarihinde Trablus vilayetine kadar ulaşmışlar ve kısa bir süre zarfında da bütün sahil mıntıkasını hakimiyetleri altına almışlardır. Trablus ve Bingazi gibi iki kritik bölgenin kendi egemenliği altından çıkmasını istemeyen Osmanlı hükûmeti, İtalya'nın bir oldu bitti ile bahsedilen bu bölgeleri işgal etmesine göz yummamıştır.³³² Trablusgarp coğrafyasını İtalya'nın taarruzlarından korumak isteyen Osmanlı Devleti, zikrolunan bölgedeki ahali ile yakın temas halinde olmak yolunu tercih etmekte idi. Kuzey Afrika mıntıkasında mukim bulunan yerli ahali de İtalya'nın haksız işgalini protesto etmekteydiler. İtalya'nın gerçekleştirmiş olduğu işgal faaliyeti neticesinde, bölgedeki Pan-İslâmizim fikrinin büyük taraftar bulduğu görülmüştür. Payitaht İstanbul'da bulunan dergilerde ise İslâmcılığın bu dönemde ne denli önemli olduğu hakkında neşriyatlar yapılmaktaydı. Cerîde-i Sûfiyye'de yaşanan işgale kayıtsız kalamamış ve Osmanlı toplumunu şu sözlerle birlik olmaya davet etmiştir.

³²⁹ “Musika-i Hümâyûn”, Cerîde-i Sûfiyye 1/6-3 (13 Şevval 1329/7 Ekim 1911), 4.

³³⁰ “Ruhaniyatdan İstimdad”, Cerîde-i Sûfiyye 1/6-3 (13 Şevval 1329/7 Ekim 1911), 4.

³³¹ “Ruhaniyatdan İstimdad”, 4.

³³² Yılmazçelik, “Çöküş”, 578.

“Bir hücum ve taarruz-ı gayr-ı meşrû ve nagehani karşısında kalan memleketimize bütün sükkân-ı arzın enzar-ı dikkati inatf etmekde olduğu şu sırada, cümlemizi terettüb eden vazife-i vataniyyenin en ruhlu noktasını tayin ve hatt-ı hareketimizi o noktaya tevfiğ etmek, bütün millet el ele vererek bir maksata, bir mevzua doğru yürümek derece-i vucubda olduğuna kanaatimiz birikmelidir. Bu noktayı tayin ve temyiz etmekde o kadar güç bir şey değildir. Muazzam milletimiz her müşkilin karşısında sükûn ve itidalini göstermiş olduğu gibi bu vakıa-ı müessife muvacehesinde dahi kendisine yakışan vakâr ve azametini göstereceğine ve göstermekde olduğuna şüphe yoktur...”³³³

Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası, Trablusgarp harbinin devam ettiği esnada Osmanlı toplumunu birbirine kenetleyici yayımlar yapmayı sürdürmüştür. Bunu ifade için, “...Şimdi menafi-i zatiyemizi ez her cihet menafi-i umûmiyyeye feda eylemeliyiz. Bu türlü mesail karşısında hükûmete zahir ve her türlü mülahazat ve mütalaatı ber-teraf ederek mücerred menafi-i memleketin muhafazasına hadim tedabirin ittihaz ve icrasında herkes müttehid olmak gerekdir...”³³⁴ sözleriyle toplumu bilgilendirmek istemiştir. Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası, Osmanlı Devleti açısından harple geçen bu dönemin Osmanlı milleti ile el ele verilmek suretiyle aşılabacağını düşünmekte idi. Mecmûa, Osmanlı toplumunu yeni ihdas edilen Sait Paşa kabinesine karşı itaate ise şu sözlerle davet etmiştir. “...Her şeyden evvel memleketimizde hakiki bir meşrûtiyetin mevcut ve millet-i necibiyenin selamet-i vatan yolunda yekvücut olduğu ortadadır. Avrupa'nın ma-e't-teessüf ittifak derecesini bulan bed-binliği ise hulul olacaktır. Bununla suret-i icrası yeni teşekkül eden kabinemize ma'nâ-yı nâmıyla itimadla, vaad-i müzaheretle hasıl olur...”³³⁵ Bahsedilen bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere, mecmûanın toplum üzerindeki etkisi açıkça ortaya konmaktadır.

Trablusgarp Harbi'nin devam ettiği sırada, Osmanlı basınında savaşa karşı bir birlik havası sezilmiş olsa da bu dönemde Avrupa basınındaki savaşa karşı olan yaklaşımlar biraz daha farklı bir seyir takip etmekte idi. Özellikle Rus basını, Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika topraklarındaki varlığını kalıcı görmemekteydi. Avusturya, Almanya ve İngiltere gibi ülkelerdeki basın-yayım unsurları ise Trablusgarp'taki Osmanlı varlığının elzem olduğu konusunda müttelik görüş bildirmekteydiler.³³⁶ İtalya basınında ise savaşa yönelik tutkulu bir heyecan bulunmaktaydı. Trablusgarp Harbinin başladığı sırada İtalya başbakanı olan “Giovanni Giolitti”nin yazmış olduğu bir mektupta ise savaşın gidişatına dair şu ifadeler yer verilmekte idi. “Biz şu an elimizde yanmış halde duran bir kibrit ile bir barut fıçısında

³³³ “Ne Yapmalıyız”, Cerîde-i Sûfiyye 1/6-3 (13 Şevval 1329/7 Ekim 1911), 4.

³³⁴ “Ne Yapmalıyız”, 4.

³³⁵ Osmanlı toplumu açık bir şekilde yeni tîsis edilen Said Paşa hükûmetine karşı itaate davet edilmiştir. “Mesail-i hazıra-i siyasîyenin bütün keşmekeşlerine mevcudiyet-i manevîyye ve maddîyeleriyle göğüs gerecek olan kabinemiz, şu itimad ve müzaheret-i milliyenin bahşedeceği kuvvet ve itminan ile işe başlar ve şübhe yok ki şu kıymetdar mesaiye tevfiğ-i ilahi rehber ve refik olur.” “Ne Yapmalıyız”, 4.

³³⁶ Timothy W. Childs, Trablusgarp Savaşı ve Türk-İtalyan Diplomatik İlişkileri (1911-1912), çev. Deniz Berktaş (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008), 77-78.

bulunmaktayız. Bana düşen vazife, elimi yakmadan ve havaya uçmadan bu sorunu çözmektir.”³³⁷ Giolitti'nin savaş hakkındaki bu düşüncesi, İtalya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı olan bakış açısını da ifade etmektedir.

İtalya, Trablusgarp'ı tamamen zapt etmek için ilk etapta “otuz altı bin kişiden müteşekkil” olan bir ordu ile ilerlemesini sürdürmekteydi. Ancak bahsedilen bu askerî kuvvet rakamı, ilerleyen süreç zarfında artış göstermiştir.³³⁸ Osmanlı Devleti ise zikrolunan İtalyan işgaline karşı yeni bir hamle olması için yerli İslâm ahali ile ortaklaşa hareket etmek yolunu tutmuştur. Senûsiyye tarikatının gücünden de istifade edilmek suretiyle Trablusgarp'ın yerli ahalsinin kuvveti ile Osmanlı askerî gücü birleştirilmiştir.³³⁹ Bununla birlikte, Osmanlı Harbiye Nezâreti'ne bağlı olan bir grup zâbitan da bölgeye gizlice Mısır ve Tunus üzerinden sızarak girmişler ve yerli ahaliyi İtalyan işgaline karşı teşkilâtlandırmışlardır. Bu zâbitanlar arasında İsmail Enver Bey, Mustafa Kemâl Bey ve (Kuşçubaşı) Eşref Sencer Bey gibi önemli şahsiyetlerde bulunmakta idi.³⁴⁰ İsimlerine değinilen zâbitanların yoğun gayretleriyle, İtalya'nın işgal ettiği toprak parçalarının büyümesinin önüne geçilmiştir.³⁴¹ Savaşın bütün ağır yükünün hissedildiği tonda bu dönemde, Cerîde-i Sûfiyye'de neşriyatlarını sürdürmekte idi. Bu bağlamda cephede ve denizde çarpışan Osmanlı askerlerini savaşa teşvik etmek ve manevîyatlarını arttırmak için mecmûada şu sözlere yer verilmiştir.

“...Meydan-ı gazada kumandan-ı azamın emrine itaat etmek, filhakika hakkın emrine itbandan ibaretdir. Gazanın en sevgilisinin deniz fazilesi olduğunu ve denizde vukû' bulacak şühedaya yetmiş kere hac sevabından ziyade sevab verileceğini ve şüheda, hısımlarından yetmiş kişiye şefaath edebileceğini hazret-i fahri kâinat beyan buyurmuşdur...”³⁴²

Osmanlı Devleti, Trablusgarp topraklarını İtalya'ya karşı kaybetmek istememekte idi. Bu yüzden İtalya'nın bir oldu bittiye girişmemesi için Osmanlılarca gerekli olan tepkiler gösterilmiştir. Bahsedilen dönemde, payitaht İstanbul'daki gazetelerde de yaşanan bu gelişmelere kayıtsız kalınmamış ve tepki mahiyeti taşıyan makaleler kaleme alınmıştır. Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası'da İtalya'nın işgal faaliyetlerine karşı açıktan açığa muhalefetini göstermekte ve İtalya'yı eleştirmekte idi. Savaşın devam ettiği bu dönemdeki Osmanlı sarayı hakkında şu bilgilere yer verilmiştir.

³³⁷ Childs, Trablusgarp Savaşı ve Türk-İtalyan Diplomatik İlişkileri, 78.

³³⁸ A. Savelli, İtalya Tarihi, çev. Galip Kemali Söylemezoğlu (İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1940), 2/402-405.

³³⁹ Kemâl Beydilli, “Trablusgarp Savaşı (İtalya'nın Saldırısına Uğrayan Kuzey Afrika'daki Osmanlı Topraklarının Kaybına Yol Açan Savaş (1911-1912)”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2019), Ek-2/607.

³⁴⁰ Cemal Kutay, Osmanlı Trablusgarbinde (Libya) İtalyan İşgaline Direnen Üç Türk'ün Anıları (Mustafa Kemâl - Enver Paşa - Eşref Paşa 1911 - 1912) (İstanbul: Abm Yayınevi, 2016), 4-5.

³⁴¹ Cezar - Sertoğlu, Mufassal Osmanlı Tarihi, 6/3472.

³⁴² Ali Fuad, “Cihad ve Feazil-i Cihad”, Cerîde-i Sûfiyye 1/6-3 (13 Şevval 1329/7 Ekim 1911), 1.

“...Halife-i ruy-i zemin ve imamü'l-müslimin padişahımız efendimiz hazretleri maiyyet-i şahaneleriyle birlikte cami-i şerif-i mezkûra muvassalatla resm-i mezkûrda huzuru mutad vükelâ ve erkân-ı askerîye taraflarından istikbal kılınmışlardır. Trablusgarb'da meskûn bulunan asâkir için dua kıraat olunmuş ve şehriyar-i mekarin-perver efendimiz hazretleri salat-ı cumanın edasını müteakip yine aynı alay-ı vala ile Saray-ı Hümâyûnlarına muavedet buyurmuşlardır.”³⁴³

Cerîde-i Sûfiyye, İtalya Devleti'nin işgaline karşı direnen Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp'taki varlığının ne kadar önem arz ettiğini her fırsatta dile getirmekte idi. Bu bağlamda İtalya'nın savaş için sebep ittihaz ettiği, Trablusgarp'ın sosyal geri kalmışlığı ve imarsızlığı gibi bahanelerine de değinen mecmûa hem İtalya'yı saldırgan tutumundan dolayı hem de Osmanlı Devleti'ni Trablusgarp'taki başarısız politikalarından dolayı şu sözlerle tenkit etmektedir.

“Emel-i muazzez ve mukaddesi öldürmek, gömmek için...! Bu; salibin tevhide en müthiş bir hücum-i ukranesi, bir salvet-i müfterisanesidir! Sonra hükûmet-i Osmaniye'nin mahvı...! Dikkat olundu mu? İtalya harb ultiatomunda bizi Trablusgarb'ı imar etmemiş olmakla itham ediyordu. İşte bu bir intak-ı haktır. "Niçin imar etmedik?" demek "niçin berren ve bahren takviye ve tahkim etmedik!" Sözü'nün mukaddemesidir!”³⁴⁴

Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp mıntikasındaki varlığının ancak güçlü bir ordu ve donanma sayesinde var olabileceğini ifade eden mecmûa, satırlarında şu bilgilere yer vermektedir. “Biz Trablus'la Preveze'de kuvvetli birer filo bulundurmuş, sevhilide mükemmelen tahkim etmiş olaydık, İtalya bu harbe cüret edemezdi. Kaldı ki Suriye Bahr-i Ahmer Sevhili! Kaldı ki Basra Körfezi! Ya düşman Mevsu'dan Cidde'ye ve Yenbuğa taarruz ile Haremeyn-i Muhteremeyne tecavüz etse...!”³⁴⁵ şeklinde verilen bilgi ile askerî hazırlık ve gücün ne denli önemli olduğu ifade edilmektedir. Bununla birlikte, Trablusgarp'ın Mekke şehri kadar önem arz ettiği de şu sözlerle vurgulanmaktadır.

“...Hâlâ Konya tarikiyle hacca gitmek istiyoruz! O kadar gafiliz ki, haramı farz itikad ederek hac uğruna bütün vatan-ı İslâmî livâü'l-hamd Muhammedî ile a'da-yı diniyeyi, düşman karaine bırakıyoruz! Bu şakak ve nifaktan, bu muhasededen bu muhabere ve mandadan, bu meşagabeden, bu mefsul ve mevsule el-intaç kıyasat-ı sokratiyeden vaz geçelim. Habl-ı metin-i ilahiye, Kur'an'ı hâkime dört el ile sarılalım!...”³⁴⁶

³⁴³ “Selamlık Resm-i Âlîsi”, Cerîde-i Sûfiyye 1/6-4 (29 Şevval 1329/23 Ekim 1911), 4.

³⁴⁴ “İttihad-ı İslâm”, Cerîde-i Sûfiyye 1/6-4 (29 Şevval 1329/23 Ekim 1911), 4.

³⁴⁵ “İttihad-ı İslâm”, 4.

³⁴⁶ “İttihad-ı İslâm”, 4.

Cerîde-i Sûfiyye, aynı makalede İslâm olan bütün ümmete seslenerek onları Avrupa ve İtalya karşısında tek bir yumruk gibi güçlü olmaya ise şu sözlerle davet etmiştir.

“Avrupadan korkmayalım: Yestahfune minen nasi ve la yestahfune minallahi...! Allah'tan korkar ittihat edersek bütün dünya bizden korkar. Onlar İslâmiyetin ne demek olduğunu bilirler. Ümmet-i İslâmiyeyi hakka, hakikâtte selamete irşad edelim! Mesuliyetin en büyüğü ulemayadır. Bab-ı fetvâyadır... Vakt-i merhununda bir fetavayı diğerle hükmü fesh olunmak üzere, hilafet-i Muhammediye makam ikdasına doğruya merbut bütün ahali îmâna istaat-ı maliye ve faaliyetlerinin adad-ı kuvvete hasr ve sarfı vücud aciline bir fetavayı kafidir. Allahüme ehdina daru's-selam bi hurmetti ismu's-selam!”³⁴⁷

Trablusgarp Harbi'nin devam ettiği hengamede, Sait Paşa kabinesi İstanbul'da bulunan Meclis-i Umûmî'de yoğun bir şekilde çalışmalarını sürdürmekte idi. Sadrazam Sait Paşa'nın uhdesinde kurulmuş olan Osmanlı kabinesinin mevcut azalarının büyük kısmı, önceki dönem Sadrazamlarından olan İbrahim Hakkı Paşa'nın hükûmetinde de aza idiler. Meclis-i Umûmî ise önceki dönemde İbrahim Hakkı Paşa'nın kabinesinde görev yapan ve mevcut kabinede de görev alan azalara karşı güven oyu talep etmekte idi. Çünkü İtalya ile girişilen Trablusgarp Harbinden İbrahim Hakkı Paşa ve onun hükûmeti de sorumlu tutulmaktaydı. Güven oyunun alınabilmesi için meclisin toplanması kararı alınmış ve bu konu Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası'nda şu sözlerle okuyucuya aktarılmıştır.

“Sadrazam Said Paşa hazretlerinin taht-ı riyasetlerinde teşekkül etmiş olan ve azasının bir kısm-ı mühimmi Hakkı Paşa kabinesinden müdevver bulunan heyet-i vükelâ, parlamentoda geç vakte kadar devam eden müzakerat neticesinde 60 reye karşı 125 rey ile ve icab ederse vükelâdan bazıları bir buçuk ay sonra tebdil edilmek vaadiyle itimat kararı verilerek mevkiinde bırakılmışlardır.”³⁴⁸

Payitaht İstanbul'da bu gelişmeler yaşanırken bir taraftan da İtalya-Osmanlı harbi devam etmekte idi. Osmanlı Devleti, savaşın ekonomik ve askerî enkazını daha fazla taşımak istemiyor idi. Bu bağlamda Avrupalı devletlerin aracılığıyla İtalya ile bir barış antlaşması yapmak istemekteydi. Osmanlı Devleti, İtalya'nın Trablusgarp mıntıkasında savaşı sonlandırması karşılığında İtalya'ya sadece bölgede ekonomik ayrıcalık tanınacağını vurgulamaktaydı. İtalya ise Osmanlı Devleti'nin bu teklifine sıcak bakmamakla beraber Trablusgarp'ın tamamen kendi kontrolüne geçmesini ve Osmanlı'nın da kendilerine karşı savaş tazminatı ödemesini talep etmekteydi. Osmanlı Devleti, İtalya'nın bu isteklerini şiddetle reddetmiştir. Bunun akabinde ise İtalya, karşılıklı antlaşma olabilmesi için Trablusgarp'ın bütün vergilerini kendi üzerine almak istediğini ifade eden yeni bir teklif ileri sürmüştü de bu teklifte Osmanlı Devleti'nce kabul edilmemiştir. Bu dönemde İngiltere, hem İtalya ile arasını iyi tutmak hemde Osmanlı Devleti'ni

³⁴⁷ “İttihad-ı İslâm”, 4.

³⁴⁸ “Meclis-i Mebusanda İtimat Kararı”, Cerîde-i Sûfiyye 1/6-4 (29 Şevval 1329/23 Ekim 1911), 4.

küstürmek istemiyordu. Ancak sömürüsü altında bulunan ülkelerdeki Müslüman olan nüfus, İtalya'nın Trablusgarp'ı işgal etmesine tepki gösteriyordu. Bunu da göz önünde bulunduran İngiltere, tarafsız kalmak yolunu benimsemiştir.³⁴⁹

İşgalin başladığı ilk andan itibaren, İtalyan orduları sadece sahil kentlerini ele geçirebilmiştir. Her ne kadar Trablusgarp'ın iç kesimlerini de ele geçirmek istemiş olsalar bile bunda muvaffak olamamışlardır. Çünkü iç mıntıkalar Türk zâbitanlarının kontrolü altında bulunmaktaydı. Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası ise bölgedeki başarılı Türk direnişlerini makale sütunlarına taşımayı ihmal etmemiştir. Bu bağlamda Trablusgarp'taki müdafaaya katılan zâbitan ve yerli ahaliye şu sözlerle teşekkür edilmiştir. “(Trablusgarp)daki ehl-i İslâma yardım etmek üzere şitaban olan bilcümle ehl-i tevhidin mallarıyla canlarıyla göstermiş oldukları cesaret ve metanet fevkalade cidden şayan-ı teşekkürdür.”³⁵⁰ Yaşanan bu gelişmeler karşısında İtalya, Trablusgarp mıntikasının hakimiyeti için yeni bir planını uygulamaya kondurmuştur. İtalya, iç bölgelere doğru ilerleme sağlayamadığı için elinde bulunan mevcut yerleşkeleri bir oldu bitti ile kendi egemenliği altına almak istemiştir. Zikrolunan mevcut gelişmeler vukû' bulurken, “5 Kasım 1911” tarihinde İtalya Devleti tarafından diplomatik bir açıklama yapılmak suretiyle, Bingazi ve Trablus şehirlerinin kendi hakimiyetleri altına girdiği Osmanlı Devleti'ne bildirilmiştir.³⁵¹ Osmanlı Devleti ise hemen ertesi günü toplanan Meclis-i Mebusan'da İtalya'nın bu kararını şu sözlerle protesto etmiştir. “...İtalyanların Trablusgarp'da insaniyete, hukuk-u düvele, uhuda ve bilcümle hukuk-u medeniyeye, kavaid-i harbe muhalif hareketlerinin düvel-i mütemeddine parlamentoları nezdinde protesto edilmesi hakkındaki şifahi teklifi istima ve mevzuun beynelmilel parlamentolar teşkilâtına havalesine karar verildi...”³⁵² Bununla birlikte, İtalya'nın sadece Trablusgarp bölgesini işgal etmekle sınırlı kalmayıp, Osmanlı Devleti'ne ait olan Suriye limanlarına kadar harp gemisi gönderdiği de Beyrut mebusu olan Rıza Es- Sûlh Bey tarafından yazılan bir mektupta şu sözlerle ifade ediliyordu.

“...Türkiye'yi Trablusgarb'ın terkine mecbur etmek için İtalya hükûmetinin Suriye sevalhiline donanma sevkededeğini ajansılar tebliğ etmektedirler. Bundan dolayı büyük bir heyecan hüküm sürmekte ve her sınıf ahali Trablusgarp'tan bir karış toprak zayi etmekten ise, şehrin harabeleri altında kalmağı tercih ve berây-ı mukavemet teslîh edilmelerini talep eylemektedirler. Silâh taşımağa kaadir olan her kimse tamamen vazifesini' ifa edecektir.”³⁵³

Osmanlı Devleti 7 Kasım 1911 yılında yayımladığı bir genelge ile İtalya'nın bu oldu bittisini kabul etmediğini ifade etmiştir. Bununla beraber İtalya'nın, Paris ve Berlin antlaşmalarınca kabul edilen Osmanlı toprak bütünlüğüne aykırı hareket ettiği de ifade edilerek, Avrupalı

³⁴⁹ Cezar – Sertoğlu, Mufassal Osmanlı Tarihi, 6/3473-1474.

³⁵⁰ “Samimi Teşekkürler”, Cerîde-i Sûfiyye 1/6-5 (14 Zilkade 1329/6 Kasım 1911), 1.

³⁵¹ Yılmazçelik, “Çöküş”, 578.

³⁵² Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, “Onbirinci İnikat 24 Teşrinievvel 1327 Pazartesi”, Devre 1, 1/1, 258.

³⁵³ Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, “Onbirinci İnikat 24 Teşrinievvel 1327 Pazartesi”, Devre 1, 1/1, 260.

devletlerce İtalya'ya müdahale edilmesi talep edilmiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nin İtalya'ya karşı beklediği dış müdahale yapılmamış ve İngiltere cihetinden sadece yatıştırıcı söylemlerde bulunulmakla yetinilmiştir. Osmanlı Devleti ise her ne suretle olursa olsun Trablusgarp'ta bir İtalyan varlığına tahammül edilemeyeceğini şiddetle vurgulamıştır.³⁵⁴ Payitaht İstanbul'da yaşanan bu gelişmeler, Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası'nda da yoğun olarak işlenmiştir. İtalya ile girişilen savaşta diplomatik bir zafer elde edilememesinin nedenini devlet dairelerinde görev yapan Osmanlı memurlarının işlerini savsaklamalarından dolayı olduğunu düşünen mecmûa, hükûmeti bu konuda şu sözlerle eleştirmekte idi.

“...En ufak bir memurdan tutda sadrazama varıncaya kadar bütün memurin mesuliyet-i hakikiyeyi ma-fevkinden düçar olacağı tekdir ve tevcihlerden ibaret bulunduğunu zannediyorlar. Zannediyorda hiç sebep-i kanunisi düşünülüp aranılmıyor. Bundan da meydan-ı hakikatte bir kanun-i mesuliyetin bu ana kadar ne olduğu tezahür etmemesinden anlaşılıyor. Devr-i mesud-i meşrûtiyete girdiğimizden berü mesuliyet-i müteselsileyi bilcümle memurine kabul ettirilecek bir kanunun bugüne kadar tanzim edilip elde bulunmaması bu keşmekeşlerin devamına sebep oluyor. Bütün muamelat-ı resmîyye mihver-i layıkına ve intizam nâmına giremedi. Sebep muamelat-ı cariyeinin gayr-ı kanuni yollardan geçip dolaşmasından ileri gelir. Bu sebepten düçar olageldiğimiz felaketler yüz gösteriyorda biz hâlâda mütenebbih olmuyoruz. Bilemem ki kuvve-i teşriyye mesuliyet-i kanuninin tertib ve irsalini talep ettide kuvve-i icraiye göndermedi mi? Yoksa henüz kuvve-i icraiyeinin hatır ve hayalinden de mi geçmedi? Biraz açıkça söyleyelim ki memurlarımız gerek mekateb-i aliyeden mezun bulunsunlar ve gerek hariçden yetişmiş olsunlar ekserisi umur-ı memurelerine dair mâlûmât-ı lazıme ve tamiye haiz değildirler. Lüzumunu beyan ettiğimiz mesuliyet kanununda en ufak memurlardan başlayarak en büyük memurlara yani vali ve nazırlara kadar kendi mesuliyeti tahtında olmak üzere ne gibi işlere bila istizam salahiyetdar olacaklarını daha pek çok tafsilatı cemi bulunmak şartıyla bir mesuliyet-i kanuninin tertib ve tanzimi lüzumunu arz ederiz. Her halde bu kanundan vatan ve evlad-ı vatan büyük ve pek büyük menfaat göreceklendir...”³⁵⁵

İtalya, savaşın başından beri Trablusgarp bölgesinde net bir başarı elde edememekle birlikte her geçen günde de malî yönden bir inkirâza sürüklenmekteydi. Savaş, İtalya ekonomisini olumsuz etkilemekteydi. Bu bağlamda iflasın önüne geçebilmek ve barış görüşmelerini başlatabilmek için garantör devlet arayışına da girilmiş idi.³⁵⁶ İlk olarak büyükelçisi marifetiyle Fransa'ya barışa aracılık etmesi için teklif götürülmüşse de İngiltere buna sıcak

³⁵⁴ Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi (İstanbul: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1983), 2-1/117-118.

³⁵⁵ “Mesuliyet”, Cerîde-i Sûfiyye 1/6-6 (1 Zilhicce 1329/23 Kasım 1911), 3.

³⁵⁶ Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, 2-1/119.

bakmamıştır.³⁵⁷ Bu devirdeki Rusya ise İtalya ile iyi ikili ilişkiler geliştirmek arzusunda bulunuyordu ve olası bir antlaşmada İtalya'nın Trablusgarp'taki hakimiyetini tanımak istemekteydi. Nitekim Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne sunduğu barış teklifi bu yönde olmuşsa da bahsedilen bu teklif reddedilmiştir. Aynı dönemde Akdeniz'de bulunan İtalyan harp gemileri, Avusturya'nın ticaret gemilerini talan ve yağma etmeye de başlamış idi. İfade edilen bu durum ise Avrupalı devletler nazarında sıcak karşılanmamaktaydı. İtalya ise yaşanan bu sorunlar karşısında Avrupa'nın hıncını kendi üzerine çekmek istemediği için Avrupalı devletlerle barış içerisinde kalmak arzusunu deklare eden diplomatik girişimlerde bulunmuştur.³⁵⁸ Tüm bu gelişmeler değerlendirildiğinde İtalya ve Osmanlı arasında gerçekleşebilecek olan barış girişimlerinden bir sonuç elde edilememiştir. Tam da bu dönemde Osmanlı Meclis-i Umûmî'sinde seçimlere gidilerek Sait Paşa hükûmeti yeniden têsîs edilmiştir. İtalya ise Akdeniz'de tamamen üstünlük kurma çabasında idi. Bunu gerçekleştirmek için ise Osmanlıların Beyrut Limanı'nda bulunan bir torpido gemisi, İtalyan donanması marifetiyle 24 Şubat 1912 yılında batırılmıştır.³⁵⁹

Osmanlı Meclis-i Mebusan'ını bu dönemde tam bir karmaşa hali bürümüş idi. Çünkü Trablus mebusları, savaşın başlamasına seyirci kaldıklarını düşündükleri eski sadrazam İbrahim Hakkı Paşa'nın yargılanıp idam edilmesini istemekteydiler. Bu istek karşısında İttihat ve Terakki Fırkası olaya müdahil olmuş ve muhalefetin daha fazla büyümesine mâni olmak için Meclis-i Mebusan tatil ettirilmiştir. İtalya Devleti ise işgalin en başından itibaren kıyı bölgelerinde ve karada tam anlamıyla istediği muvaffakiyeti sağlayamadığından dolayı bu dönemde deniz harbine yönelmiştir.³⁶⁰ Zikrolunan bu mevzu hakkında daha savaşın ilk başladığı andan itibaren kara muharebelerindeki olası bir başarısızlık neticesinde İtalya'nın deniz harplerine yöneleceği hakkında dönemin İtalyan basınında birçok makale kaleme alınmış idi.³⁶¹ İtalya'nın bu noktadaki asıl hedefi, karada diz çöktürmediği Osmanlı Devleti'ni deniz muharebeleri yoluyla mağlup edip Trablusgarp coğrafyasına hâkim olmak idi.³⁶² İtalya, bu emelini gerçekleştirebilmek için 18 Nisan tarihinde Çanakkale Boğaz'ında bulunan Türk tabyalarını ve orada mukim bulunan Osmanlı Donanmasını yoğun bir bombardımana tutsa da bundan bir sonuç elde edemeyerek Ege Denizine doğru geri çekilmiştir.³⁶³

---

³⁵⁷ Yılmazçelik, "Çöküş", 579.

³⁵⁸ Cezar – Sertoğlu, Mufassal Osmanlı Tarihi, 6/3476-3477.

³⁵⁹ Ömer Osman Umar, "Trablusgarp Savaşı Sırasında İtalya'nın Beyrut'u Bombardımanı", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi 17/51 (Kasım 2001), 735-736.

³⁶⁰ Durmuş Yalçın vd., Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2014), 1/57.

³⁶¹ Sezen Kılıç, Trablusgarp Savaşı'nda İtalyan Donanmasının Çanakkale Boğazı Harekâtları (Alman Belgelerine Göre) (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 28-30.

³⁶² Ali Haydar Emir, 1327 – 1328 Türkiye – İtalya Tarih-i Bahrîsi (İstanbul: Bahriye Matbaası, 1339), 200-203.

³⁶³ Kemâl Eker, "1911-1912 Türk-İtalyan Harbi Deniz Cephesi", Türk-İtalyan Müsterek Harp Tarihi Sempozyumu Bildirileri 21-22 Ekim 2019, ed. Gültekin Yıldız – Serkan Osmanlıoğlu (Ankara: Milli Savunma Üniversitesi Yayınları, 2019), 201-202.

İtalyan donanması, Trablusgarp'a giden deniz yollarında Osmanlı varlığını tamamen yok etmek istemekteydi. Bu emeli gerçekleştirmek için ise öncelikle Sakız Adası yoğun bir bombardımana tutulmuş ve kısa sürede zapt edilmiştir. 23 Nisan'da da Çeşme kıyılarındaki telgraf istasyon noktaları bombardımana tutulmuştur. Rodos Adası ise 3 Mayıs'ta işgal edilerek İtalyan egemenliğine girmiştir. İtalya'nın bahsedilen adaları bir oldu bitti ile işgale açık hale getirmesi, kendi basınlarında büyük bir başarı olarak kabul edilmiştir. İtalyan basınında yazılan makalelerde, ileriki evrede bir Osmanlı-İtalyan barışı söz konusu olursa, Trablusgarp'a karşı Rodos Adasının ve on iki adanın bir koz olarak kullanılacağını vurgulamaktaydılar. Tüm bu gelişmeler yaşanırken, İngiltere ve Fransa ise kendi sömürgelerine bir taarruz olmaması karşılığında İtalya'nın bu gayrimeşrû işgallerine sessiz kalacaklarını vurgulamaktaydılar.³⁶⁴

Harp meydanlarında zikrolunan bu gelişmeler yaşanırken, İstanbul basınında da Cerîde-i Sûfiyye, Osmanlı toplumunu birbirine kenetleyici neşriyatlar yapmaya devam etmekte idi. Trablusgarp harbi boyunca şehadete kavuşan Osmanlı askerlerinin ruhu için bir mevlit programının tertip edildiği şu sözlerle okuyucuya aksettirilmiştir. "Muharebe-i hazıradan dolayı şühedayı müslimin-i ervaha ithaf olunmak üzere ve asakir-i Osmaniyye ve mücahidin-i İslâmiyenin tevali-i muvaffakiyetleri için ruhaniyet-i şerife-i peygamberiden istimdad makasadiyle Sultan Selim Cami-i Şerifinde bu gece hatm-i Kur'an-ı Kerim ve mevlid-i şerif tilavet olunacaktır."³⁶⁵

İtalya, harp meydanlarında kesin bir başarı elde edemeyince Avrupalı devletlerden Osmanlı ile yapılacak olan bir barışa destek olmalarını talep etmiştir. Osmanlı Devleti ise yaşanan tüm bu gelişmelerden en zararlı duruma düşen ülke konumundadır.³⁶⁶ Çünkü donanması ve deniz ticareti ağır bir yara alan Osmanlı Devleti'nin aynı zamanda kritik öneme sahip olan başta Rodos ve On iki ada gibi yerleşkeleri de işgale uğramıştır. Bu dönemde ordu, siyasete daha fazla müdahil olmaya başlamış, savaşın getirdiği ağır malî yükler ise devlet ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir.³⁶⁷

Bu devirde, Balkanlar mıntıkasında da Osmanlı Devleti'ne karşı isyan hareketleri zuhur etmiş idi. Tüm bu gelişmelerin yaşanması, Osmanlı ve İtalya arasında gerçekleşen savaşın devam edip edemeyeceği hakkında görüşlerin ortaya atılmasına sebep olmaktaydı. Bu bağlamda Osmanlı Harbiye Nezâretine harbe devam edebilecek askerî gücün var olup olmadığı sorulmuştur. Harbiye Nezâretince yapılan açıklamaya göre ise Osmanlı Devleti'nin İtalya ile mevcut harbe devam edemeyeceği görüşü ifade olunmuştur.³⁶⁸ Bunun akabinde ise iki devlet

³⁶⁴ Günver Güneş - Aysun Sarıbey Haykıran, "Türk-İtalyan Savaşı'nda Kuşadası'nın Bombalanması", Osmanlı Devleti'nin Dağılma Sürecinde Trablusgarp ve Balkan Savaşları 16-18 Mayıs 2011/İzmir, ed. Mehmet Ersan - Nuri Karakaş (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2012), 87-90.

³⁶⁵ "Mevlid-i Nebi Karaini", Cerîde-i Sûfiyye 1/6-16 (24 Cemaziyülevvel 1330/11 Mayıs 1912), 3.

³⁶⁶ Yalçın vd., Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, 1/58.

³⁶⁷ Yalçın vd., Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, 1/58.

³⁶⁸ "Karadağ ile ilan-ı harb edilmiş olması ve Balkan hükümetinden Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan'ında müttehiden Devlet-i Âliyye'ye karşı ilân-ı harb etmeleri kaviyyen muhtemel olması üzerine İtalya ile harbin

arasında bir barış antlaşmasının imzalanması görüşü zorunluluk halini almıştır. “18 Ekim 1912” tarihinde “Lausanne” yakınında bulunan “Ouchy”³⁶⁹ kasabasında Osmanlı Devleti ve İtalya arasındaki ortak mutabakatla “Uşi Antlaşması” imza edilmiştir. Buna göre, Trablusgarp mıntıkasındaki Osmanlı varlığı sadece manevî anlamda varlığını sürdürmeye devam edecek ve bölge İtalya’ya terk edilecektir.³⁷⁰ On iki adanın ise İtalya tarafından tahliye edilmesi hakkında karar alınmışsa da bu durum Balkan Savaşlarının başlaması üzerine ertelenmiştir. Ege’de bulunan adalar hakkında böyle bir kararın verilmesinde, hiç şüphesiz ki Yunanistan’ın olası işgallerini engellemeye yönelik bir adım olduğu anlaşılmaktadır. Tüm bu gelişmeler değerlendirildiğinde, Trablusgarp’ın Osmanlıların elinden çıkmasında Balkan Savaşları’nın da bir etkisinin olduğu görülmektedir.³⁷¹

Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası, Osmanlı Devleti ile İtalya arasında vukû’ bulan harb süresince makalelerini birleştirici ve bütünleştirici bir dil kullanarak büyük bir ciddiyet içerisinde neşrettirmiştir. İslâmın ve Müslümanların Avrupa’dan her daim yüksek bir mevkiye olduğunu ifade etmekten geri durmayan mecmûa, tarihteki Osmanlı askerî başarılarına atıfla bu sürecinde bir zaferle son bulacağına inanmak istemiştir. Trablusgarp Savaşı değerlendirilirken sadece İtalya eleştirilmemiş, aynı zamanda Osmanlı Devleti’nin içerisinde bulunduğu teknik ve fiziki şartlar da olumsuz yönleriyle tenkit edilmiştir.

2.2. Cerîde-i Sûfiyye’nin Zaviyesinden Balkan Savaşları (8 Ekim 1912 – 29 Eylül 1913)

2.2.1. Payitaht İstanbul’daki Umûmî Vaziyet

Trablusgarp Harbi’nin başladığı andan itibaren, Osmanlı Meclis-i Umûmîsinde İttihat ve Terakki Fırkası’nın aleyhindeki faaliyetler artmıştır. Bu karşıtlığın oluşmasında, İttihat ve Terakki hükûmetinin İtalya’ya karşı yeterli tedbirleri almadığının düşünülmesi büyük bir etken idi.³⁷² Zikrolunan muhalefet hareketleri, Meclis-i Umûmî içerisinde zamanla bir partileşme ve gruplaşmaya doğru evrilerek, İttihat ve Terakki Fırkası’nın karşısında güçlü bir parti olarak 21 Kasım 1911 tarihinde Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın ihdas olunmasına sebep olmuştur.³⁷³ Yeni kurulan fırka hakkında ise İstanbul basınında da geniş mâlûmâtlara yer

---

devamına ordunun kuvvetinin kâfi olup olmayacağı hakkında Meclis-i Âli-yi vükelâda vukû’ bulan suale cevaben ordunun bugünkü kuvvet ve vaziyetine göre Balkan hükûmatına karşı bir kabiliyet-i tedafü-iye temini sabık iken İtalya ile harbin devamı ordunun vaziyet-i müşkile-i hazırasına nazaran mümkünsüz olduğu maruzdur...” (BOA), HR.SYS., 2965/16, 26 Şevval 1330/8 Ekim 1912.

³⁶⁹ İsviçre Konfederasyonu Devleti’nin Lozan kentine bağlı olan bir yerleşim birimi ve kasabadır.

³⁷⁰ Edward J. Erickson, Osmanlı Askerî Tarihi çev. Mesut Uyar (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020), 451.

³⁷¹ Coşkun Üçok, Siyasal Tarih (1789-1960) (Ankara: Sevinç Matbaası, 1975), 203.

³⁷² Üçok, Siyasal Tarih (1789-1960), 204.

³⁷³ Ali Birinci, Hürriyet ve İtilaf Fırkası II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki’ye Karşı Çıkanlar (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1996), 45-48.

verilmekte idi. Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası da bu konu hakkında neşriyatlar yaparak okuyucularına şu bilgileri aktarmıştır.

“Öteden beri anasir-i Osmaniyyeden mürekkep bir fırka-i itilaf têsîs etmek için ibraz-ı gayret ve faaliyetten bir an hali kalmayan mütekaidin-i askerîyyeden Miralay Sadık Beyefendi'nin rûfeka-yı müessisini ile tanzim eylemiş olduğu Hürriyet ve İtilaf Fırkası, programını merci-i aidi bulunan Dahiliye Nezâret-i Celîlesine dün takdim eylemiştir.”³⁷⁴

Bahsedilen bu gelişmeden sonra İttihat ve Terakki Fırkası'nın da etkisiyle Meclis-i Umûmî “18 Ocak 1912” tarihinde feshedilmiştir.³⁷⁵ “18 Nisan 1912” tarihine gelindiğinde ise meclis oturumlarına yeniden başlanarak, hükümdarın meclis üzerindeki söz sahibi olma yetkisi yeniden arttırılmıştır. Böylece, yeni ihdas edilen Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın meclis içindeki gücü kırılmaya çalışılmıştır.³⁷⁶ Yine bu dönemde, İttihat ve Terakki'nin iç ve dış politikalarından memnun olmayan bir grup zâbitan tarafından Halâskâr Zâbitân³⁷⁷ grubu adı verilen bir teşkilâtlanma teşekkül ettirilmiştir.³⁷⁸ Bahsedilen aynı dönemde, Osmanlı hükûmetinden memnuniyetsizlikler artınca Said Paşa kabinesi istifa etmiş ve yerine “16 Temmuz 1912'de Gazi Ahmet Muhtar Paşa” kabinesi ihdas edilmiştir. Ancak bahsedilen kabine, İttihat ve Terakki Fırkası'nın tesiriyle meclisten güvenoyu alamamış ve bunun üzerine padişah tarafından meclis yeniden feshedilmiştir.³⁷⁹ Payitahtta yeni bir seçim oluşturulması için hazırlıkların³⁸⁰ yapıldığı bir sırada ise Balkan Savaşları olarak bilinen harp cereyan etmiş ve yapılması planlanan seçimler ertelenmiştir. İttihat ve Terakki ise bundan sonraki süreç içerisinde hükûmete ancak yeniden 1913 yılındaki darbe yoluyla hâkim olabilecektir.³⁸¹

³⁷⁴ “Hürriyet ve İtilaf Fırkası”, Cerîde-i Sûfiyye 1/6-6 (1 Zilhicce 1329/23 Kasım 1911), 4.

³⁷⁵ Fatih Mehmet Sancaktar, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Anaysa, Seçim ve Meclis Tecrübesi (İstanbul Ötüken Neşriyat Yayınları, 2021), 112.

³⁷⁶ Üçok, Siyasal Tarih (1789-1960), 204.

³⁷⁷ Halâskâr kelimesi sözlükte “Kurtarıcı” anlamında ifade olunmaktadır. Türkçe Sözlük, ed. Haluk Akalın vd. (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2005), “Halâskâr”, 833. Zâbitân ise sözlükte “Subaylar” anlamında zikrolunmaktadır. Türkçe Sözlük, “Zâbitân”, 2219.

³⁷⁸ Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler (İkinci Meşrutiyet Dönemi) (İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1988), 1/324.

³⁷⁹ Cevdet Küçük, “Bâbîâlî Baskını (Balkan Harbi Sırasında İttihatçılar Tarafından Gerçekleştirilen Kanlı Hükümet Darbesi (23 Ocak 1913)”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/389.

³⁸⁰ (BOA), HAT., 1648/62, 22 Şaban 1330/6 Ağustos 1912.

³⁸¹ Joseph Von Hammer-Purgstall, Büyük Osmanlı Tarihi, çev. B. Sıtkı Baysal, haz. Vecdi Bürün – Mümin Çevik (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1993), 9/642.

2.2.2. Harp Öncesinde Balkanlarda İttifak Hareketleri

Balkanlar³⁸² coğrafyası, uzun yıllar Osmanlı Devleti'nin egemenliğinde kalmış olan Rumeli mintikâsındaki topraklara verilen isimdir. Fahir Armaoğlu'nun ifadesine göre Balkan Savaşlarının ortaya çıkmasında Avrupa'daki milliyetçi düşüncelerin yoğun olarak uyanmasının önemli bir etkisi vardır. 1789 Fransız ihtilalinden itibaren gelişerek Avrupa'nın her tarafına yayılan milliyetçilik faktörü, bu dönemde Balkanlarda açıktan açığa kendisine yer bulmuştur. Çünkü bahsedilen bu olay ile dünya siyasetinde önemli bir yere sahip olan milliyetçi politikalar keskin hatlarla belirginleşmiştir. Ulus milliyetçiliğinin ön plana çıktığı bu devir, Osmanlı Devleti açısından da zor bir dönemin başlangıcını temsil etmektedir. Çok milletli bir toplumsal çeşitliliğe haiz olan Osmanlı Devleti, ulus-millet uyanışmasından sonra özellikle Balkanlarda bulunan birçok toprak parçasını kaybetmiştir.³⁸³ Bu devirde Balkan milletleriyle yakından alakadar olan Rusya, 1905 yılında Japonya ile giriştiği savaşı kaybetmiş ve politikasının ana eksenini Asya bölgesinden çekerek yeniden Balkanlara doğru kaydırmıştır.³⁸⁴ Rusya, milliyetçilik politikalarını Osmanlı Devleti'nin hâkim olduğu Balkanlarda Panslavizm olarak uygulamış ve böylece kendisine yayılma alanı oluşturmuştur. Zaman içerisinde ise “Yunanistan, Sırbistan, Karadağ, Romanya ve Bulgaristan” gibi devletler Osmanlı Devleti'nden ayrılarak hürriyetlerine kavuşmuşlardır. Ancak bu durum, Rumeli'deki sorunları çözmek için yeterli olmamıştır. Bağımsızlıklarını kazanan Balkan ulusları, hudutları dışında kalan soydaşları için de harekete geçmişler ve bu durum ise Balkan Savaşları'nın başlamasına giden yolun fitilini ateşlemiştir. II. Meşrûtiyet'in ilân olunması ve Avusturya'nın, Bosna-Hersek topraklarını ilhak etmesi gibi sebepler ise savaşın başlamasında önemli bir yere sahiptir. Zikrolunan dönemde Sırbistan ve Bulgaristan, Makedonya'yı kendi topraklarına katmak istiyorlardı. Bunu gerçekleştirmek için ise ortaklaşa hareket etmek planlarını uygulamaya kondumuşlardır. Bulgar ve Sırp çeteleri, eşkıyalık hareketlerine girerek Osmanlı varlığını Makedonya'dan silmek istemekteydiler.³⁸⁵ Yine bahsedilen aynı dönemde, Yunanistan'da Makedonya'ya egemenlik kurmak için çeteleri aracılığı ile Osmanlı Devleti'ne hücum etmekte idi. Makedonya topraklarının bahsedilen devletlerce paylaşılabilmesi dolayısıyla Rusya duruma müdahale etmiş ve Balkan devletlerini Osmanlı Devleti'ne karşı birlik olmaları yolunda teşvik etmiştir.³⁸⁶

İttihat ve Terakki Fırkası hükûmete geldikten sonra Bulgaristan ve Yunanistan arasında bir ihtilaf meselesi olan kiliseler sorunu çözülmüştür. “3 Temmuz 1910” yılında yürürlüğe giren “Kiliseler Kanunu” ile iki tarafın dini anlaşmazlığı sonlandırılmış ve bu durum ise Osmanlı

---

³⁸² Balkan kelimesi sözlükte şu anlamlara gelmektedir: “Sarp ve müselsel veya ormanla mestur dağ.” Şemseddin Sami, Kamus-ı Türkî (İstanbul: Şifa Yayınevi, 2015), “Balkan”, 227.

³⁸³ Armaoğlu, 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914), 652.

³⁸⁴ İsmet Görgülü, On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922 Balkan – Birinci Dünya ve İstiklal Harbi) (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993), 8-11.

³⁸⁵ Süleyman Kâni İrtem, Osmanlı Devleti'nin Makedonya Meselesi: Balkanlar'ın Kördüğümü (İstanbul: Temel Yayınları, 1999), 249.

³⁸⁶ Armaoğlu, 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914), 653-654.

Devleti'nin aleyhinde gelişen bir hale dönüşmüştür.³⁸⁷ Kiliselerle ilgili bahsedilen bu konu ilerideki dönemde Osmanlı basınına da yansımış ve gayrimüslim tebaanın gelip geçici hırsların peşinden koşmaması gerektiği hakkında Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası'nda şu sözlere yer verilmiştir. "...Dünyanın en mamur, en meniyye, en mahsuldar zamanları ademden evvelki zamandı. Muhtelif araziler ümmetler, taifeler görmüş geçirmiş idi ancak bu arazi kime kalmış? Nereden nereye intikal etmiş..."³⁸⁸ Aynı dönemde kiliselerle ilgili olarak İkdâm Gazetesinde ise şu görüşe yer verilmiştir.

"...Rumeli'ndeki Rumlar ve Bulgarlar arasındaki rekabet elyevm kamilen zail olmuş ve bunun yerine her iki anasır arasında makulane ve samimane bir müşarekat kaim olmuştur. Bu keyfiyet muhtelif esbabdan neşet etmektedir. Rumlar ve Bulgarlar arasında Bulgarların milliyetlerini takdire başlamaları ve Rumların ve Rum kiliselerinin birkaç asırdan beri haiz olduğu nüfuzu muhafaza etmek istemeleri münasebetiyle elli sene kadar devam eden mübarezat neticesinde her iki taraf kendi kuvve-i adediyeleri nisbetinde birer mevkii işgal etmişlerdir. Rumeli'ndeki kiliselerin taksimi hakkında tanzim olunan bir kanun layihası her iki millet arasında baki kalan diğer ihtilafatı da tesvibe etti. Millet-i mezkûre bundan böyle uzun bir mazi mübarezesini unutup yekdiğerine ellerini uzatabiliyorlardı..."³⁸⁹

Balkan birliğinin gerçekleştirilmesi yolunda ilk teşebbüs, Rus Çarı olan II. Nikola'nın teşvikleri ile "13 Mart 1912" de "Bulgar-Sırp" ittifak antlaşmasının akdedilmesiyle gerçekleştirilmiştir. "29 Mayıs 1912" tarihinde ise "Yunan-Bulgar" ittifak antlaşması imzalanmıştır.³⁹⁰ Kurulmakta olan Balkan ittifakına resmî olarak "27 Nisan 1912" tarihinde de Karadağ dahil olmuştur.³⁹¹ Bu birlikteliğin akabinde, "Karadağ-Sırbistan" antlaşması da yapılmış ve Osmanlı Devleti'ne karşı birlikte hareket eden Balkan devletleri bütünlüğü resmen sağlanmıştır.³⁹²

İttihat ve Terakki Fırkası, İngiltere'den gelen haberler doğrultusunda Balkanlarda ansızın gelişebilecek bir savaşın olabileceğine ihtimal vermemekteydi. Balkanlarda yeni bir savaşın ayak seslerinin duyulduğu bir esnada, Osmanlı Harbiye Nezâretince 2 Eylül 1912 tarihinde alınan bir kararla Rumeli'de görev yapan ve eğitimli "67.000" Osmanlı askeri terhis edilmiştir.³⁹³ Ancak bu dönemde, payitahtta bulunan basın-yayım unsurları ise olası bir savaşın

³⁸⁷ Ahmet Halaçoğlu, Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913) (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994), 12.

³⁸⁸ Ahmed Mikdad, "Fıtrat", Cerîde-i Sûfiyye 2/24-7 (18 Şevval 1330/30 Eylül 1912), 7.

³⁸⁹ "Rum ve Bulgar İttihadi ve Türkler", İkdâm 699 (Safer 1330), 2.

³⁹⁰ Süleyman Kocabaş, Son Haçlı Seferi Balkan Harbi 1912-1913 (İstanbul: Vatan Yayınları, 2000), 72-74.

³⁹¹ Mahmut Muhtar, Mâziye Bir Nazar – Berlin Antlaşmasından Harb-i Umûmîye Kadar Avrupa ve Türkiye – Almanya Münasebetleri, çev. Erol Kılınc (İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1999), 145-148.

³⁹² Cevdet Küçük, "Balkan Savaşı (Osmanlı Devleti ile Balkan Devletleri Arasında İki Safhada Yapılan Savaş (8 Ekim 1912 – 29 Eylül 1913)", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/23.

³⁹³ Kocabaş, Son Haçlı Seferi Balkan Harbi 1912-1913, 98-99.

varlığına karşı hazırlıklı olunması gerektiğinden bahsediyorlardı. Bu bağlamda Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası'nda, Harbiye Nazırı olan Nazım Paşa'nın asâkir arasında denetimde bulunduğu ve ordu hazırlıklarını kontrol ettiği şu ifadeler ile vurgulanmıştır. "Harbiye Nazırı Nazım Paşa hazretleri, dün kışlalara azimetle icra-yı teftişat eylemişlerdir."³⁹⁴ Yine Cerîde-i Sûfiyye'de ifade edilen başka bir makalede, toplumun faydasına olduğu düşünülerek yazılan siyasî içerikli makalelerin hükûmet nazarında da tebrik edileceği hakkında şu mâlûmâta yer verilmiştir. "...şu vatanın iş bilenleri ve bu babda iş başında bulunanları ve pek çabuk yükselenleri bu gibi bi- tarafane yazılan makalatı kudret belinde maarif-i perverleriyle takdir edecek, teşne-i ilim ve irfan olan kimseleri mecbur şükran kılacaktır..."³⁹⁵ Osmanlı basınında İkdâm Gazetesi ise Balkanlarda patlak verebilecek bir savaş halinde "Ali Kemâl Bey'in" kaleme aldığı "Harb İstiyorlarsa Harb Ederiz"³⁹⁶ başlıklı makalede okuyucularına bilgi vermekteydi. Makalede, Balkan ittifakına karşı olası bir savaşta Osmanlıların kanlarıyla ve canlarıyla sonuna kadar çarpışacağı ifade ediliyordu.

2.2.3. I. Balkan Savaşı (8 Ekim 1912 – 30 Mayıs 1913)

Balkan ittifakının Osmanlı Devleti'ne karşı savaş hazırlığı içinde olduğu bir dönemde daha önce bahsedildiği veçhile, Osmanlı Devleti Balkanlarda bulunan "redif taburlarındaki" erleri terhis etmiş idi. Ancak bu konuda yapılan hata çabuk anlaşılmış olduğundan, acilen Balkanlarda görev yapan ikinci sınıf redif taburları arasında seferberlik ilân olunmuştur.³⁹⁷ Ahmet İzzet Paşa'nın (1864 – 1937) değerlendirmesine göre bu gelişmeler ise Balkan ittifakı arasında bir bahane ittihaz olunarak Osmanlı Devleti'ne karşı "17 ve 30 Eylül" 1912 tarihlerinde umûmî bir seferberlik ilân edilmesine sebep olmuştur.³⁹⁸

Yaşanan tüm bu siyasî hamleleri yakından takip eden İngiltere, Osmanlı Devleti'nin yeni bir savaşa girişmesinden çok Balkanlarda güncel bir reform açılımı yapmasının gerekli olduğunu vurgulamaktaydı.³⁹⁹ Bu dönemde İngiltere'nin sömürge ülkesi Hindistan'da bulunan yerli Müslümanlar⁴⁰⁰ ise Balkan ittifakının Osmanlı Devleti'ne karşı başlatmış olduğu

³⁹⁴ "Teftişat", Cerîde-i Sûfiyye 2/24-6 (2 Şevval 1330/14 Eylül 1912), 13.

³⁹⁵ Ali Fuad, "Mektublarımızda Ulum-ı Diniyye Tedrisatı", Cerîde-i Sûfiyye 2/24-6 (2 Şevval 1330/14 Eylül 1912), 12.

³⁹⁶ Bu görüş ile ilgili bk., Ali Kemal, "Harb İstiyorlarsa Harb Ederiz", İkdâm 5608 (Şevval 1330), 1.

³⁹⁷ "Babaeski, Edirne, Gümülcine, Kırcaali, Drama, Siroz, İştib, Üsküb, Mitroviçe ve İlbasan redif fırkaları bera-yı talim bir buçuk mâh müddetle taht-ı silaha celb edilecektir..." (BOA), İ.HB., 123/44, 10 Şevval 1330/22 Eylül 1912.

³⁹⁸ Ahmet İzzet Paşa, İstiklal Harbi'nin Gerçekleri Feryadım (İstanbul: Timaş Yayınları, 2017), 1/136.

³⁹⁹ Teoman Alparslan, Kapitülasyonların Sebep Olduğu Balkan Bozgunu (1912-1913) (İstanbul: Kamer Yayınları, 2013), 177.

⁴⁰⁰ Balkan ittifakının Osmanlı Devleti'ne karşı giriştikleri birliktelik ve seferberlik hareketleri Hint Müslümanlarınca şu sözlerle tenkit edilmiştir. "...Balkanlarda İslâm olan milletlerin kanlarının akıtılmasına gönülleri razı olmayan Hint Müslümanları, Batılı devletlerin Osmanlı Devleti'ne karşı uygulamış olduğu iki yüzlü politikaları kabul etmediklerini dünyaya ilân etmişlerdir. Hindistan'lı Müslüman ahali, kendi arasında teşkilâtlanarak İngiltere'nin aleyhinde çalışan dernekler, komiteler ve cemiyetler vücuda getirmişleridir..." Müşir Hüseyin Kıdwai, Osmanlı'nın Son Dostları, haz. Ahmet Zeki İzgöer (İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2015), 7.

seferberliklerin kabul edilemez olduğunu vurguluyor ve bunu açıktan protesto ediyorlardı.⁴⁰¹ Zikrolunan bu husus dahi, İngiltere'nin açıktan açığa Osmanlı Devleti'nin aleyhinde bir politika gütmesini engelliyordu. Bu dönemde Balkan Harbinin başlamasında ilk fitili ateşleyen ülke Karadağ olmuştur. "8 Ekim 1912" de Osmanlı Devleti'ne karşı resmen harp ilân edilmiştir.⁴⁰²

Balkan ittifakına katılan ülkeler, "13 Ekim 1912" tarihinde Osmanlı Devleti'ne karşı hitaben bir bildiri yayımlamışlardır. Bu notaya göre, Balkanlar'da gerçekleştirilecek olan reform hareketlerini Avrupaî devletlerle birlikte kendileri yapmak istemekteydiler.⁴⁰³ Ancak bahsedilen bu notaya karşı Osmanlı Devleti, Balkan hükümetleriyle olan diplomatik ilişkilerini kesmek suretiyle cevap vermiştir.⁴⁰⁴ Siyasî arenada bu gelişmeler vukû' bulurken, 17 Ekim'de Bulgaristan ve Sırbistan⁴⁰⁵ 19 Ekim'de de Yunanistan tarafından Osmanlı Devleti'ne karşı harp ilanında bulunulmuştur.⁴⁰⁶

Yaşanan tüm bu diplomatik ve askerî hareketleri endişe ile takip ettiğini vurgulayan Avrupa devletleri, Balkanlardaki "statükonun gözetileceğini"⁴⁰⁷ ifade etmekteydi. Bu hususta İngiltere, iki tarafa hitaben bir şerh ortaya atmış ve hangi taraf nerede ne kadar toprak kazanırsa kazansın bunun diplomatik sahada bir geçerliliğinin olmayacağını ifade etmiştir. Böyle bir kararın alınması, esasında Osmanlı Devleti'nin olası bir toprak galibiyetine karşı alınmış olan tedbiri vurgulamaktadır.⁴⁰⁸

Payitaht İstanbul'da bulunan basın-yayım unsurları, Balkan Harbinin başladığı bu dönem hakkında gazete köşelerinde birçok makale kaleme almışlardır. Bahsedilen döneme ilişkin olarak, Cerîde-i Sûfiyye'de de yazılı neşriyatlar icra edilmek suretiyle harbin gidişatı hakkında mâlûmâtlar verilmiştir.⁴⁰⁹ Bu bağlamda Osmanlı toplumunun her zamankinden daha fazla

⁴⁰¹ (BOA), HR.SFR.3., 730/36, 21 Şevval 1330/3 Ekim 1912.

⁴⁰² Osmanlı resmî kanallarına bildiren bir telgrafla Karadağ'ın hücumu şu sözlerle izah olunmuştur. "...24 Eylül (1)328 de Sadaret, Kosova vilayeti vasıtasıyla memurin mülkiyesinden meblağ 24 Eylül (1)328 tarihli bir açık telgrafi başkumandanlık vekaletine göndermişti ki bu telgrafname: Karadağ ahali-i Hristiyanıyesi tarafından geceleyin şiddetli taarruz vaki olduğu, düşmanın ilerlediği sivil ağızla bildiriliyordu! Bunun üzerine başkumandanlık doğrudan doğruya İpin müfrezesine 24-25 gecesi bu telgraftan bahisle 'Sizin de Karadağ'lılara karşı her türlü harekât-ı harbiye icrasında muhtar ve serbest beyan-ı şedit ve metanetli mukabele ve derhal vaziyet-i mesaidesi taarruz ve icraat-ı vakâya dair mâlûmât itası kemal-i ehemmiyetle tevsiye olunur' emrini verdi..." Bu görüş ile ilgili bk., Bursalı Mehmed Nihad, Balkan Harbi Türkiye Seferi (İstanbul: Matbaa-i Askeriye, 1340), 1/132.

⁴⁰³ Halaçoğlu, Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913), 13-14.

⁴⁰⁴ Pars Tuğlacı, Bulgaristan ve Türk-Bulgar İlişkileri (İstanbul: Cem Yayınevi, 1984), 104-107.

⁴⁰⁵ Muttalip Şimşek, "Balkan Savaşları Esnasında Alman Salib-i Ahmer (Kızılhaç) Cemiyeti'nin İstanbul ve Edirne'de Yürüttüğü Sağlık Çalışmaları", Belleten 85/302 (Nisan 2021), 158.

⁴⁰⁶ (BOA), HR.SYS., 1966/1, 8 Zilkade 1330/19 Ekim 1912.

⁴⁰⁷ Balkan statükosu hakkında Osmanlı Devleti, Balkan Harplerinin başlamasından çok önce Avrupa'nın nabzını ölçmüş ve batılı devletlerin bu konu hakkında ne düşündüklerini Avrupa'da bulunan elçilikleri vasıtası ile sordurmuş idi. Söz konusu dönemde de başta "İngiltere, İtalya, Almanya, Avusturya ve Rusya" gibi ülkelerin Balkanlar hakkında Osmanlı toprak bütünlüğünü korumacı statükoları devam etmekteydi. (BOA), BEO., 4002/300128, 24 Safer 1330/13 Şubat 1912.

⁴⁰⁸ Hüseyin Kıdwai, Türkiye İslâm İmparatorluğunun İstikbâli (Londra: Londra Cemiyet-i Merkeziye-i İslâmiyesi, 1338), 12-16.

⁴⁰⁹ Cerîde-i Sûfiyye 2/24-8 (6 Zilkade 1330/17 Ekim 1912).

birlikteliğe muhtaç olduğu ve bu zor dönemde her alanda daha fazla çalışılması gerektiği ifade olunmuştur. Bununla birlikte Cerîde-i Sûfiyye’de vatanın her karış toprağının önemli olduğu vurgulanmakla beraber, o topraklarda yaşayan insanların toprak kadar önem arz ettiği şu ifadelerle okuyucuya karşı izah edilmiştir.

“...ebediyen gözlerinizi yummağa mahkûm olacağınızı bildiğiniz halde kiminiz ulum-ı fenne intisab, kiminiz cidal ve harbe iştirak ve kiminiz mücadelat ile ümrar-ı evkat etmek için sarf-ı mesai eyler ve nice nice harikalar ihtira’ ve iranesinde çalışırsanız bazılarınız bu uğurda pek çok mevani’ meşkalatı iktiham ve bazılarınız bu vadide hayatınızı dahi istihfaf edersiniz...”⁴¹⁰

Cerîde-i Sûfiyye, Balkan Harbi’nin başladığı hengamede Osmanlı vatanına ait olan bütün toprakların kutsal olduğunu ifade etmekle birlikte o toprakların savunulmasının da bahsedilen bu kutsaliyet kadar önem arz ettiğine ilişkin görüşlerini ifade etmekteydi. Bu bağlamda mecmûa sütunlarında, toplumu ve asakiri millî bir heyecana gark etmek için muhtelif şiirlerde neşredilmiştir.⁴¹¹ Cerîde-i Sûfiyye’nin savaş dönemlerindeki yayımları bir bütün olarak değerlendirildiğinde ise Osmanlı toplumunun özgür ve gür bir sesi niteliğinde olduğu gerçeği anlaşılmaktadır. Çünkü mecmûa sütunlarında tab’ edilen makalelerde Osmanlı ahalsinin birlik ve bütünlüğüne özellikle ehemmiyet verilmekte idi. Balkan Harbi’nin başladığı ilk günlerde şehadetin önemi hakkında Tevbe Sûresi 41. ayete atıfla şu bilgilere yer verilmekte idi. “Hafif ya da ağır olarak donanın ve savaşa çıkın, emvalinizle ve canlarınızla Allah yolunda cihad ediniz. Bilmiş olsaydınız bu sizin için daha hayırlıdır...”⁴¹² Yine aynı makalede, Osmanlı milletine seslenilerek “...gençler ve ihtiyarlar harbe gitmek üzere hazırlansınlar...”⁴¹³ ibaresine yer verilmiştir.

Balkan ittifakına karşı Osmanlılığının ne kadar önem arz ettiği her fırsatta dile getirilmiştir. Özellikle bu dönem zarfında, Cerîde-i Sûfiyye’de de bu konu üzerinde hassasiyetle durulmuştur. Balkanlar coğrafyasının bir İslâm beldesi olduğunu ifade eden mecmûa, cihadın

⁴¹⁰ Ahmed Hulusi, “Mevt ve Mesai”, Cerîde-i Sûfiyye 2/24-8 (6 Zilkade 1330/17 Ekim 1912), 1.

⁴¹¹ Cerîde-i Sûfiyye’nin sütunlarında Osmanlı askerlerini şevke getirmek için kahramanlık temalı şiirler de neşredilmiştir. Buna bir örnek olarak ise şu şiir örnek olarak ön plana çıkmaktadır:

“...İttirad eyler demâdem dalda sevda-yı vatan

Ey vatan aşkı, ey âlî evda-yı vatan

Artar eksilmez neva-yı ateşle gönlümün

Piş-i çeşimde yanub tütüdükce feyza-yı vatan

Arşa çıksam iğtirab eyler vatansız kalbim ah

Kehl-i aynamdır benim billah gîrâ-yı vatan

En mukaddes bir yerinde cismen meknuzdur

Nur-ı îmânım gibi muallâ vatan...” Sırrı, “Vatan”, Cerîde-i Sûfiyye 2/24-8 (6 Zilkade 1330/17 Ekim 1912), 5.

⁴¹² Hakki, “Hep Şehadet”, Cerîde-i Sûfiyye 2/24-8 (6 Zilkade 1330/17 Ekim 1912), 9.

⁴¹³ Hakki, “Hep Şehadet”, 9.

ne demek olduğunu ifade ederek, bu dönemde yapılacak olan cihadın büyük önem taşıdığını şu sözlerle okuyucusuna aksettirmiştir.

“İslâmlarca en mukaddes ad olunan cihad, alem-i hakikatde dahi vezaif-i irfan telakki olunur. Nasıl telakki edilmesin ki gayesi arifan-ı irfaniye sahe-i tebcil ve tenzihde fütursuzca, kedersizce ifa etmek şerefi ancak bu vazifeyi ifa ile kabildir. Şerefli cihad hakkında en büyük ve son bir fikir ve derece söylenmek lazım gelirse az ibadettir demek anın için kafidir. Din kardaşlarının muhafaza-i şan ve bekası için silah ile harb etmek, harbe gidene yardım etmek içtimaî ve manevî kuvvetleri hiçbir kuvvetde tehvin değil, kendi hayatını, hayat-ı manevîyesini muhafaza etmiş olacağından hazret-i peygamberide saidler zemesinde haşr olunur...”⁴¹⁴

Yılmaz Öztuna, I. Balkan Savaşını değerlendirirken şu tespitlerde bulunmaktadır: Balkan Harbinin başladığı dönemde Türk ordusunun teçhizat ve asker sayısı yeterli değildi. Bu bağlamda “menzil” ve “levazım” teşkilâtları sayıca noksan olan ordu, seferberliğe de geç adapte olmuştur.⁴¹⁵ Daha önce terhis edilen yüz yirmi taburluk asker, savaş süresince yeniden ordu birliklerine alınamamıştır. Anadolu ve Suriye’den de yeterli sayıda asker temini yapılamadığından dolayı ordu savaşa hazır vaziyete getirilememiştir. Bu dönemde Balkanlarda bulunan zâbitan arasında ise siyasî düşünce ayrılıkları mevcut idi. Bir kısmı İttihatçı olan zâbitanın bir diğer kısmı da Hâlâskârâncı idi. Bu şartlar altında Harbiye Nazırı Nazım Paşa’nın emriyle mevcutta bulunan birlikler Bulgarlar üzerine yürümüş ve böylece harp meydanındaki ilk mağlubiyetler başlamıştır.⁴¹⁶

Balkan Harbi esnasındaki Osmanlı ordusu toplamda iki cephede savaşmıştır. Bunlar “Trakya’da” bulunan Doğu cephesi ve “Makedonya’da” bulunan Batı cephesidir. Doğu bölgesinde umûmîyetle Bulgar ordusu ile harb edilirken, Batı bölgesinde de diğer Balkan müttefikleri ile çarpışılmıştır. Yunanistan’la ise bulunduğu konum dolayısıyla Ege Denizi’nde de harp edilmiştir.⁴¹⁷

Doğu cephesindeki harp Bulgar ordusunun taarruzlarıyla başlamış⁴¹⁸ ve Kırklareli cephesi kanlı bir çarpışmaya sahne olmuştur. “21-24 Ekim” tarihlerinde, Bulgar ordusunun hücumları ile Türk ordusunun düzeni bozulmuş ve ordu ricat hareketine başlamıştır.⁴¹⁹ Osmanlı birlikleri Lüleburgaz’a kadar geri çekilmişler ve yeni bir savunma hattı oluşturmuşlardır. Ancak ne var ki burada da tutunulamamış ve erat arasında firarlar vukû’ bulmuştur. 28 Ekim’deki karşılıklı

⁴¹⁴ İbnürrahmi Ali Tayyar, “Cihada Doğru”, Cerîde-i Sûfiyye 2/24-8 (6 Zilkade 1330/17 Ekim 1912), 10.

⁴¹⁵ Yılmaz Öztuna, “Balkan Savaşlarının Kısa Tarihi”, Bir Asır Sonra Balkan Savaşları (Utaç Verici Bir Hezimetin Muhasebesi), ed. Mustafa Çalık (İstanbul: Cedit Neşriyat, 2015), 15.

⁴¹⁶ Öztuna, “Balkan Savaşlarının Kısa Tarihi”, 15.

⁴¹⁷ Küçük, “Balkan Savaşı (Osmanlı Devleti ile Balkan Devletleri Arasında İki Safhada Yapılan Savaş (8 Ekim 1912 – 29 Eylül 1913)”, 24.

⁴¹⁸ “Bu sabah zevali saat altıdan itibaren Bulgar askerinin hududun nukat-ı muhtelifesinden tecavüze başladıkları...” (BOA), HR.SYS., 1967/3, 7 Zilkade 1330/18 Ekim 1912.

⁴¹⁹ Aram Andonyan, Balkan Savaşı, çev. Zaven Biberyan (İstanbul: ARAS Yayınları, 2020), 460-471.

vuruşmalarda ağır yara alan Osmanlı ordusu daha geriye, Çatalca istikametine doğru çekilmiştir.⁴²⁰ Batı cephesinde ise durumlar, Doğu cephesinde yaşananlardan farksız değildir. Burada da Osmanlı orduları tarumar olmuş ve başta Manastır ve Üsküp gibi iki önemli ve kadim Türk şehri elden çıkmıştır.⁴²¹

Balkan Harbinin bahsedilen bu yıkıcı etkileri İstanbul'daki basın-yayım unsurlarınca da yakından takip edilmekte idi. Bu hususda Cerîde-i Sûfiyye'de de birçok makale kaleme alınıyor ve Osmanlı toplumu ile paylaşıyordu. Osmanlı Devleti'nin başına gelen bu acı olayların ancak İslâma tam anlamıyla yönelmek suretiyle ortadan kalkabileceği şu sözlerle ifade olunmuştur. "...ekserya başımıza gelen mesabiden ve belayaya sabır edüb tezkiye-i nefis ederek dergâh-ı Allahiyeye bülâletce o emr-i sübhaniyeyi kemal-i ihlas ile icra edersek o hak gibi kalbimiz nur-ı rahmet-i Allahiye ile sirab olmakdan geri kalmaz..."⁴²² Özellikle harp dönemlerinde insanları bir arda tutucu yazıların yayımlanmasının önemini vurgulayan Cerîde-i Sûfiyye, aynı dönemde neşredilen diğer gazetelerinde benzer makaleler yazmasının gerekliliğini vurguluyor ve onları şu sözlerle eleştiriyordu. "...her ne olursa olsun mahviyetkarane yazılan makaleler öyle müteazzımane, mütekebbirane, hodbinane olan makalelerden iyidir..."⁴²³ Cerîde-i Sûfiyye, aynı makalede bu konu üzerinde hassasiyetle durmuş ve harple geçen zamanların ülkeler açısından hassas dönemler olduğunu ifade etmiştir. Bu babda, Osmanlı basınında varlık gösteren gazetelerle muharrirlerine ise harplerle ve cihadla alakalı yazdıkları makaleler için şu tavsiyeleri vermiştir.

"...bu babda cihada müteallik yazı yazacak olanlardan naçiz bir istirhamımız varsa o da muzafferiyete dair tertib edilen makalelerde, İnşallah ve Hak Teâlâ'nın izniyle gibi tabiratları hatırdan çıkarmamaktır. Meydan-ı gazada kumandan-ı azamın emrine itaat, filhakika hakkın emrine itaatden ibaretdir... Emir'ül mü'minin tarafından davat vukû'unda heman icabet ve düşman ile karşuya gelindikde kemal-i sebat ve metanetle mukavemet ve bir hıyle-i harbiyeye mebni veya başka bir fırkaya iltihak maksadı olmaksızın firardan ihtiraz ve mecaniyet etmek ve efrad ve müdahidin beyninde ihtilaf ve davat vukû'una sebebiyet vermemek ve refikalarını korkutturacak sözler söylememeye abdestli bulunmak zikr-i istiğfar ile elden geldiği kadar meşgul olmak cihadın erkân-ı mahsusa-i aliyesindendir..."⁴²⁴

Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası, cihad meselesi hakkında Osmanlı asakirini harbe teşvik ve tazyik etmek için İslâm peygamberi olan (Hz.) Muhammed'in şu sözlerine atıfta bulunmuştur.

"...hazret-i fahri- kâinat-ı âlîye efendimiz buyuruyor ki: Ahiretde bais-i meserret olacak az bir sevaba nail olan bir mü'mine dünya ve mafiha-yı sena verelim dense

⁴²⁰ İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1972), 4/391.

⁴²¹ Armaoğlu, 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914), 669.

⁴²² Mehmed Hilmi, "Esrar-ı Kâinat", Cerîde-i Sûfiyye 2/24-9 (21 Zilkade 1330/1 Kasım 1912), 1.

⁴²³ Ali Fuad, "Cihada Müteallik Mesail", Cerîde-i Sûfiyye 2/24-9 (21 Zilkade 1330/1 Kasım 1912), 7.

⁴²⁴ Fuad, "Cihada Müteallik Mesail", 7.

dünyaya gelmeğe asla meyletmez. Çünkü ahiret dar-ı na'îm-i bâki, dünya fanidir. Fakat bu babda şüheda ihrâz etmiş oldukları ecr-i şühedatı gördüklerinde o fazileti bir kat daha tezyid için tekrar dünyaya gelüb şehid olmağı arzu edeceklerdir.”⁴²⁵

Balkan Harbindeki cephelerde bozguna uğrayan Osmanlı ordusunun moralinin yüksek tutulması için birçok basın-yayım organı adeta sefer olmuştur. Bu dönemdeki Avrupa devletlerinin tavırları ve savaşa karşı bakış açıları ise gazetelere şu şekilde yansımıştır. “...Düvel-i muazzama harbin muzi bir hale getirilmesini arzu etmekle beraber muhariblerden biri tarafından arz-ı teslimiyet edilmekten evvel hiçbir müdahale icrası fikrinde değildirlerdir...”⁴²⁶ Cerîde-i Sûfiyye ise bu devirde neşretmiş olduğu makalelerde, Avrupa'nın tarafgir politikalarını eleştirmekle beraber Balkanlarda vukû' bulan işgalleri şu sözlerle tenkit etmiştir. “...İnsal-i beşer fesada uğrar. Bu fesadın önünü almak, tasfiye-i insal ile ezher hak etmek cihada mütevakıftır. Hal-i hazırdaki Osmanlı – Balkan Harbi, bilcümle tecavüz suretinde olan halidir. Bir misal-i mücessemidir...”⁴²⁷ Bununla beraberde Osmanlı toplumuna seslenerek Avrupa devletlerine ve Balkan ittifakına karşı korkmadan cihad edilmesinin gerektiği şöylece vurgulanmıştır. “...Nüfuz-ı batıl, nüfuz-ı hakkın daha mesmur ve anı terk daha müşkil olmağla Cenab-ı Hak bize onlara karşı cihad ile emir buyurmuşdur...”⁴²⁸

Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası, yine bahsedilen aynı makalede Müslüman olan Osmanlı topluluğuna seslenerek, cihad eden Türk askerlerine karşı bu anda yapılacak olan her yardımın ne kadar yüksek bir amaca hizmet edeceği yönünde şu mâlûmâta yer verilmiştir. “...Harbde düşmana karşı sell-i seyf eden mücahid niyetiyle me'cur olduğu gibi o şanlı mücahide ayni ve nakdi yardım eden kimsede aynı rütbe ve sevab cihadı ihraz eder. Çünkü gazaya yardım etmek aynı gazadır...”⁴²⁹ Mecmûa bu babda, zengin ve Müslüman olan Osmanlı vatandaşlarına da seslenmeyi ihmal etmemiştir. Osmanlı Devleti'nin böylesine zor bir zamandan geçtiği günlerde zengin kimselere hitaben şu sözler söylenmiştir.

“...zenginlerimiz, zenginliklerini ancak bu millet, bu fakir, öksüz millet tırnağından, sırtından kazanmış olduklarını inkâr edemezler. Milletın böyle dar zamanında muavenet etmezlerse, bilmem anlar için ne vakit an-ı muavenet gelecektir. Yemin ederim ki her gün gazetelerdeki listelerde o ikişer, beşer liraları okumağa ben utanıyorum. Bilmem anlar nasıl veriyorlar? Biz zannedyorduk ki: Onlar millete karşı

‘İşte ey millet! Siz bizim veli-i nimetimizsiniz!

Şimdi siz sıkıntıdaşınız, sizi kurtarmak

⁴²⁵ Fuad, “Cihada Müteallik Mesail”, 7.

⁴²⁶ “Düvel-i Muazzamanın Müdahalesi”, İkdâm 5641 (Zilkade 1330), 2.

⁴²⁷ İbnürrahmi Ali Tayyar, “Yardım Ayn-i Cihaddır”, Cerîde-i Sûfiyye 2/24-9 (21 Zilkade 1330/1 Kasım 1912), 9.

⁴²⁸ Tayyar, “Yardım Ayn-i Cihaddır”, 9.

⁴²⁹ Tayyar, “Yardım Ayn-i Cihaddır”, 9.

Bizim bir vecibe-i zimmetimizdir, işte varımızı

Sana feda ettik! diyecekler... Meğer ne kadar aldanmış ve ne kadar safduruluk etmişiz! Rabbimiz elbet nasrımızdır.”⁴³⁰

Balkan Harbi'nin ilân olduğu dönemde, Osmanlı Devleti'nin hükûmetinde Gazi Ahmet Muhtar Paşa Sadaret makamında bulunuyordu. Harbin gelişme evresinde ve sonrasındaki dönemde yaşanan kayıplardan kendisi sorumlu tutulmuş ve daha fazla Sadaret makamında kalamayacağını anlayarak görevden affını talep etmiştir. Sadaret makamına ise Kâmil Paşa tevdi olunmuştur. Bu husus hakkında Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası'nda da şu neşriyatlara yer verilerek durum hakkında okuyucuya karşı güncel mâlûmâtlar aktarılmıştır.⁴³¹ Yeni Sadrazam olan Kâmil Paşa'nın uhdesinde ihdas edilen vüzera kuruluda Cerîde-i Sûfiyye'de neşredilmiştir.⁴³²

Trakya'da Bulgar ordusu ile çarpışmaların yaşandığı bir hengamede, Harbiye Nazırlığına da savaşın gidişatına dair istihbaratlar gitmekteydi. Bulgar ordusuna karşı kesin olmamakla birlikte İşkodra ve Yanya'da bulunan birlikler küçük başarılar elde etmekteydi. Harbiye Nazırı Nazım Paşa, askerlerin dayanma gücünü arttırmak ve morallerini diri tutmak maksadıyla onları tebrik eden telgraflar çektirmiştir. Bu konu ise Cerîde-i Sûfiyye'de okuyucuya şu veçhile duyurulmuştur.

“Kumandan-ı azam ve efram efendimiz hazretlerinin vekilleri ve Harbiye Nazır-ı Âlisi Nazım Paşa'nın Telgrafname-i Hümâyûnları suretidir: Sevgili ordumuzun muvaffakiyatı tebşiratını havi iki kıta telgrafnameniz bais-i kemal-i mahzuziyetimiz oldu. Gerek sizi Türk kumandanlarla erkân ve ümera ve zâbitan ve efrad-ı askerîyemizi tebrik eder. Cümlenize selam eylerim ve iki cihanda aziz ve avn-i ilahi ve imdad-ı ruhaniyet-i peygamberiye mazhar olmanızı dergâh-ı kibriyadan tazarru ederim biinayetihi teala tevali-i muvaffakiyat tebşiratınada muntazırım.”⁴³³

⁴³⁰ Tayyar, “Yardım Ayn-i Cihaddır”, 9.

⁴³¹ Osmanlı Devleti'nin hükûmetindeki değişiklik hakkında Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası'nda Padişah V. Mehmed Reşad'a ait olan Suret-i Hatt-ı Hümâyûn şu şekilde neşredilmiştir: “Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın vukû-i istifasına ve sizin müsellemler olan ehliyet ü kifayet ve vukuf u tecrübenize binaen mesned-i sadaret uhde-i reviyetinize tevcih olunmuş ve meşihat-ı İslâmiyede Cemaleddin Efendi ibka edilmiştir. Kanun-i Esasi'nin yirmi yedinci umdesi mucebince heyet-i cedide-i vükelânın intihab ve arzını irade eylerim...” “Havadis-i Müteferrika”, Cerîde-i Sûfiyye 2/24-9 (21 Zilkade 1330/1 Kasım 1912), 10. Padişah'ın iradesiyle neşredilen bu Hatt-ı Hümâyûn'un ilerleyen kısımlarında ise savaşa devam eden Osmanlı ordusunun başarısı için serf bir şekilde lazım gelen tedbirlerin Osmanlı hükûmetince alınarak ordu intizamının yeniden têsîs edilmesinin gerektiği hakkında görüşler ifade olunarak yeni hükûmete başarılar dilenmiştir. “Havadis-i Müteferrika”, 10.

⁴³² Kâmil Paşa'nın uhdesinde teşekkül eden yeni vükelâ heyeti şu kişilerden oluşmaktadır: “Sadrazam: Mehmed Kâmil Paşa, Şeyhülislâm: Mehmed Celaleddin Efendi, Harbiye: Nazım Paşa ibkaen, Bahriye: Salih Paşa vekaleten, Dahiliye: Reşid Bey İzmir Valisi, Hariciye: Gaprîl Efendi ibkaen, Adliye: Damad Arif Hikmet Paşa, Şûra-yı Devlet: Damad Arif Hikmet Paşa vekaleten, Maarif: Damad Mehmed Şerif Paşa, Evkaf: Mehmed Ziya Paşa Maliye Nazır-ı esbaki, Ziraat ve Ticaret: Mustafa Reşid Paşa ibkaen, Nafia Ziya Bey: Sadaret müsteşar-ı esbaki, Telgraf ve Posta: Mosoros Bey” “Yeni Heyet-i Vükelâ” Cerîde-i Sûfiyye 2/24-9 (21 Zilkade 1330/1 Kasım 1912), 10.

⁴³³ “Telgrafname-i Hümâyûn Sureti”, Cerîde-i Sûfiyye 2/24-9 (21 Zilkade 1330/1 Kasım 1912), 10.

Türk ordusu, Doğu ve Batı cephelerinde Balkan müttefiklerine karşı direniyor olsa da kesin bir başarı elde edilemiyordu. Bununla birlikte İstanbul'da neşredilen gazetelerde ise savaşın acı bilançosu yayımlanmaktaydı.⁴³⁴ Bu bağlamda Cerîde-i Sûfiyye'de de askerlerin genel durumları hakkında değerlendirmede bulunuluyor idi. Cephelerde yaralanan asakir, tedavi olmak için trenler marifetiyle payitahta getirilmekteydi. Mecmûada yer alan bir habere göre, Balkan Savaşları sırasında yüzbaşı rütbesinde bulunan Şehzade Abdülhalim Efendi, harpte yaralanmış ve tedavi olmak için İstanbul'a getirilmiştir. Bu konu hakkında şu değerlendirmede bulunulmaktadır.

"Darülharbden avdet eden şanlı mecruhlarımız meyanında Âl-i Osman'ın bir cevher-i kıymetdarı Şehzademiz Abdülhalim Efendi'nin de bulunduğu haber alınmıştır. Müşarunileyh harb-i ahirde sol bacağından bir nişane-i mualla-yı cihad almışlardır. Asker bulunmaları hasebiyle taburuyla maan mevki-i harbe izam olunmuş idi. Müşarunileyh yüzbaşı rütbesinde ve merhum Şehzade Süleyman Selim Efendi'nin mahdumudurlar. Âl-i Celîl-i Osman'da son asırda ilk şehzade-i mücahid bulduklarından Âl-i Osman nâmına hem padişahımız efendimiz hazretlerini ve hem müşarunileyh Gazi Abdülhalim Efendi'yi tebrik ve tesid eyler ve afiyetlerini bargah-ı ehdiyet ve müstağviden niyaz ve temenni eyleriz."⁴³⁵

Payitahtta bahsedilen bu gelişmeler yaşanırken, cephelerde de çarpışmalar devam ediyor idi. Türk ordusu katıldığı muharebeleri kaybetmiş ve Çatalca'ya doğru ricat etmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu gelişmeler karşısında mütareke yapmaktan başka çaresi kalmadığından dolayı Avrupalı devletlerin gözetimi altında Bulgaristan ile karşılıklı mütareke antlaşması yapmayı talep etmiştir.⁴³⁶ Savaşın tüm olumsuz yönlerinin hissedildiği bir dönemde, 15-19 Kasım'da Osmanlı orduları ve Bulgar orduları arasında Çatalca muharebeleri yapılmıştır.⁴³⁷ Türk ordusu burada da kötü idâre edildiği için Bulgar ordularına mağlup olarak Edirne'ye doğru geri çekilişini sürdürmüştür.⁴³⁸ Batı cephesinde ise Selanik, Yunanistan'ın hakimiyetine

---

⁴³⁴ Balkan Savaşında cephelerde yaralanan askerler hakkında mâlûmât aktaran İkdâm Gazetesi döneme ilişkin şu bilgileri vermektedir: "Evvvelsi gece sabaha karşı üç tren ve dün gündüz de iki tren derununda mühim mikdar mecruh gazi Sirkeci istasyonuna getirilmişler, istasyonda esbab-ı istirahatlerinin istikmaline çalışılarak mecruhlar, Çengelköy Gureba-yı Müslimin ve Selimiye Hastanelerine nakl edilmişlerdir." "Mecruh Gaziler", İkdâm 5641 (Zilkade 1330), 1.

⁴³⁵ "Şehzade Gazi Abdülhalim Efendi", Cerîde-i Sûfiyye 2/24-9 (21 Zilkade 1330/1 Kasım 1912), 10.

⁴³⁶ Balkan statükosunun korunması karşılığında antlaşma yapılabileceği şu belge ile Balkan birliği taraflarına bildirilmiştir. "...Hükûmet-i Seniyye'nin statükonun muhafazası esası üzerinde Düvel-i Muazzama tarafından vukû' bulacak tavassutu kabule müheyya olduğunu nezdlerinde buldukları devletlere tebliğ eylemeleri zimmında..." (BOA), HR.SYS., 1968/3, 23 Zilkade 1330/3 Kasım 1912.

⁴³⁷ Kocabaş, Son Haçlı Seferi Balkan Harbi 1912-1913, 141.

⁴³⁸ Doruk Akyüz, "I. Balkan Savaşında Siper Savaşı ve I. Çatalca Muharebesi", Balkan Savaşları Paneli (03-04 Mayıs 2011), haz. Alb. Cevat Şayin (İstanbul: Harp Akademileri Basımevi, 2012), 131; Gustav Von Hochwachter, Balkan Savaşı Günlüğü 'Türklerle Cephede', çev. Sumru Toydemir (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007), 55-56.

girmiştir.⁴³⁹ Gilles Veinstein'in ifadesine göre, Selanik kenti I. Balkan Savaşı'nın büyük bir sonucu ve ganimeti olarak Yunanistan'ın egemenliği altına alınmış idi.⁴⁴⁰ Arnavutluk ise bağımsızlığını⁴⁴¹ ilân ederek Osmanlı Devletinden ayrılmıştır.⁴⁴²

"3 Aralık 1912" tarihinde Osmanlı Devleti ve Balkan ittifakı arasında bir ateşkes antlaşması imzalanmıştır. Ancak Yunanistan müzâkere görüşmelerine gelmediği gibi mütarekeye de imza atmamıştır.⁴⁴³ Buna göre Bulgar ordusu, Edirne-Çatalca mevkiindeki demiryolunu kullanarak ordularına destek verebilecektir. Bulgarların bu mütarekeyi onaylaması aynı zamanda Sırp ve Karadağ'ın da onaylaması anlamına geliyordu. Genel barış görüşmeleri ise Londra'da yapılacaktır.⁴⁴⁴ Bu durumu takiple "17 Aralık" tarihinde de Londra'da, "Londra Barış Konferansı" yapılmıştır. Ancak Balkan devletlerinin istekleri son bulmadığı için konferans sonlanmıştır. Aynı tarihte "Büyükelçiler Konferansı" toplantısı da icra edilmiştir. Buradaki kararlarda, Osmanlı Devleti'nin Edirne'den el çekmesi istenmekte⁴⁴⁵ ve On iki adalar konusunun da kendi kararlarına bırakılmasını talep ettiler. Ancak Avrupalı devletlerin bu istekleri kabul edilmemiştir. Bahsedilen bu gelişmeler ise ilerideki süreçte II. Balkan Savaşı'nın çıkmasında da etkili olacaktır.⁴⁴⁶

Bu gelişmelere bir ilave olarak, İstanbul'da bulunan bazı gazetelere yönelik ağır eleştiriler yapılmaktaydı. Bunun oluşmasındaki sebep ise İstanbul'da yayım hayatına devam eden bazı gazetelerin, hükûmet ricalini hedef alması ve yakın bir tarihte vükelânın baştan sona değişeceğini ifade etmelerinden ileri gelmekteydi. Cerîde-i Sûfiyye'de yayımlanan bir makalede bahsedilen bu konu şu sözlerle okuyucuya aktarılmıştır.

"Bir zamandan beri bazı gazetelerde hemen her gün güya tebeddül-i vükelâ vukû' bulacağı yolunda dürlü dürlü yalanlar ve ahval-i hazıra-i siyasîyeye müteallik tehyic-i i izhanı mucib hezeyanlar görülüyor. Hatta avam-ı nas arasına bütün bütün akl u mantika muhalif şayialarda ilka olunuyor. Memleketin böyle en buhranlı zamanında ortaya atılan bu sözler Avrupa nazarında hükûmeti itibar-ı milletden

---

⁴³⁹ Selanik kentinin Yunanistan'a teslimini içeren antlaşma, kolordu komutanı olan "Hasan Tahsin Paşa" ve Yunanistan murahhasları arasında yapılan muâhede ile gerçekleştirilmiştir. Bu görüş ile ilgili bk., (BOA), HR.SYS., 1970/2, 26-27 Teşrinievvel 1328/8 Kasım 1912.

⁴⁴⁰ Gilles Veinstein, Selânik 1850-1918, çev. Cüneyt Akalın (İstanbul: İletişim Yayınları, 2021), 18.

⁴⁴¹ Alparslan, Kapitülasyonların Sebep Olduğu Balkan Bozgunu, 250.

⁴⁴² Osmanlı Devleti, Arnavutluk'un aldığı bağımsızlık kararını tanımamış ve bölge hakimiyetinin Osmanlılarca sağlanması adına Meclis-i Umûmî'de alınan bir kararla barış görüşmelerinin yapılacağı ana kadar ilgili mıntıkaya muhtariyet verilebileceği kararlaştırılmıştır. Ayrıca yurtdışında bulunan elçiler marifetiyle de Avrupalı devletlere bölgenin muhtariyet ile idâre edileceği hakkında mâlûmâtlat verilmiştir. (BOA), MV., 172/17, 12 Muharrem 1331/22 Aralık 1912; (BOA), HR.SYS., 2078/10, 27 Teşrinisani 1328/10 Aralık 1912

⁴⁴³ "...Yunanistan hariç olmak üzere Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ ordularıyla bu akşam mütareke akdolundu..." (BOA), HR.SYS., 1970/1, 23 Zilhicce 1330/3 Aralık 1912.

⁴⁴⁴ Kocabaş, Son Haçlı Seferi Balkan Harbi 1912-1913, 194-198.

⁴⁴⁵ Raymond Poincare, Ateş Çemberindeki Balkanlar, çev. Rıza Katı (İstanbul: Pınar Yayınları, 2013), 356.

⁴⁴⁶ Ahmet Ali Gazel, "Osmanlı Devleti'nde Balkan Savaşı Yenilgisinin Siyasi Sorumluları", Balkan Tarihi, ed. Zafer Gölen - Abidin Temizer (İstanbul: Osmanlı Mirası ve Türk Kültürünü Araştırma Derneği Yayınları, 2016), 1 /391.

sakit ve asayiş-i memleketi muhtel göstererek düşürmek için yapılan tertibat eseridir ki vatan ve millete mahz-ı hiyanettir ve bu sebeble bu havadis-i kazibe ve mugalatat-ı sekimeyi neşr ve işaa eden gazetecilerle diğer kesian ve işin asl-ı müretteb ve muşevviki olan eşhas haklarında idâre-i örfiyye kararnamesinin en sedid derecesi tatbik edilecektir. Keyfiyet cümlece suret-i katiyyede malum olmak üzere ilân olunur.”⁴⁴⁷

Osmanlı Devleti’nin Balkanlar coğrafyasında yaşadığı hezimetler, hem iç basında hemde dış basında birçok makalenin neşredilmesine sebep oluyor idi. Aynı dönemde, bahsedilen vakâlara yakından şahid olan Cerîde-i Sûfiyye’de de iç ve dış politikaya dair makaleler ve görüşler neşredilmekteydi. Osmanlı ordusunun Rumeli’den Edirne hudutlarına kadar geri çekilmesi ve birçok kayıp vermesi, Cerîde-i Sûfiyye’de neşredilen makalelerde de değerlendirilmekteydi. Cerîde-i Sûfiyye, Osmanlı Devleti’nin zor anlar yaşadığı o günlerde Müslüman olan milletlere seslenerek onların gönüllerini Osmanlı cihetinde celb etmek istemiştir. Pan-islâmizm düşüncesi çerçevesinde İslâm dünyasına karşı şu sözlerle seslenilmiştir.

“...ez cümle düşmanlarımızın hak-ı pak vatana istila ve tehacümü ile emval ve eşyamızı nahb u garat binlerce binane nüfus-ı İslâmiyye katliam etmelerinden daha acı azab tasavvur olunur mu? Bu azab-ı elim değilde ya nedir? İşte şu azab-ı diniyye ve azab-ı ahiretten necat ve halasımız için cenab’ül vacib’ül vücud hazretlerinin bize delalet buyurdıkları ticaret iki şeydir: 1 Cihad-ı fi sebîlillah, 2 İman-ı billah ve Resulullah...”⁴⁴⁸

Avrupa devletleri, Osmanlıları Balkanlar coğrafyasından çıkartmak niyetinde idi. İslâm’ı Rumeli’nin gelişmesinin önünde büyük bir engel olarak telakki ediyorlar ve İslâm’ı Rumeli’den söküp atmak istiyorlardı. Avrupa basını da bu eksende yayımlarını sürdürmekte idi. Cerîde-i Sûfiyye ise bu konu hakkında neşrettiği bir makalede Avrupa’ya hitaben, İslâm’ın terakkiye engel olmadığı ve yine İslâm’ın ilerlemeci bir harekete sahip oluşunun Osmanlılarca Avrupa’ya ispat edildiği hakkında sütunlarında şu mâlûmâta yer ayrılmıştır.

“...Makam-ı hilafet-i uzma olan Merkez-i Saltanat-i Seniyye-i Osmaniyye, dinen bir rabita-i kuvve-i manevîyye ile merbut olan İslâm ahalsi her hakikat olan mütefekkirini tasdik ettikleri halde Avrupalılar, ta yakın vakite gelinceye kadar bütün alem-i İslâm’ı terakki ve temeddüne istiadadı olmayub inkirâza mahkûm, âtil bir cemiyet-i sefile telakki etmişler ve bu esbab-ı tedniyyede akaid-i diniyelerine hüküm vermişler idi. Ta ki devlet-i Aliye-i Osmaniye, bir hükûmet-i meşrûte-i İslâmiye halinde inkılabını müteakip az bir zaman zarfında alem-i İslâm’da görülen naks ve intiba üzerine efkâr-ı garbiye evvelki çürük nazariyesini biraz tahtif ile gayz ve nefretini gizleyerek zahiren nazar tevcihini İslâmiyete atfeder gibi

⁴⁴⁷ “İstanbul Muhafazanından”, Cerîde-i Sûfiyye 2/24-14 (8 Safer 1331/17 Ocak 1913), 1.

⁴⁴⁸ Hazmi, “Cihad ve Fezail-i Cihad”, Cerîde-i Sûfiyye 2/24-12 (9 Muharrem 1331/19 Aralık 1912), 3.

görünmüş ise de bugünü ahvali hazıra o tevcihatın aldatıcı bir seraptan ibaret olduğunu ifham eylemiş ve Avrupalıların kendi menafi-i siyasîye ve iktisadiyeleri icabatı alem-i İslâm'ı, bir ittihat-ı taam ile yekvücut olarak çalışub emsal medeniyet olacak asar tariki izharıyla akvam-ı garbiye meyanında bir mevki-i mümtaz ihraz etmeleri, kendi işlerine gelmemiş olduğundan akvam-ı İslâmiyeyi daima esaretlerinde tutmak amal-i fesadıyla, alem-i İslâm arasında ittihat İslâm'ı ve makam-ı hilafet-i uzmaya olan rabıta-i manevîyeyi kesre badessiyasî entrikalar ihdadından geri durmamış olduklarını bugün iyi bilmiş olalım: Fakat Avrupalılar, istedikleri gibi bu hususta uğraşıp mani-i terakki olacak meşkalat icadından fariğ olmamaksızın alem-i İslâm'ı – Elleri ayakları bağlı, hukuk-ı insaniyeden mahrum, zayıf bi-çare bir halde kalmağa çalışsunlar?!... – diyerek geri bırakmağa çalışıyorlar... Biz ise onlara şöyle haykırıyoruz. İslâmiyet mâni-i terakki değil hadim-i terakki ve kemalat-ı insaniyeyi cem'i bir kanun-ı Allahiyedir..."⁴⁴⁹

2.2.4. Bâb-ı Âlî Baskını (23 Ocak 1913)

Balkanlarda savaşın getirdiği ağır ve yıkıcı yükler İstanbul'da ve Anadolu'da da hissedilmeye başlanmış idi. Bu bağlamda, harbin başladığı hengamede iktidara gelen Kâmil Paşa hükûmeti de Balkan savaşının getirdiği ağır sorumluluk ve yükten kurtulamamıştır. Bulgar orduları Edirne hudutlarına kadar dayanmış ve Rumeli'nin her tarafından Anadolu'ya doğru akın akın Türk göçleri başlamıştır.⁴⁵⁰ Bununla beraber, Balkan ülkeleriyle mütarekename imzalanmış ve savaşın yıkıcı gücü biraz hafiflemiştir. Ancak ne var ki Bulgar orduları payitahtın hemen yanı sayılabilecek olan Edirne hudutlarına kadar sokulmuş idiler. Zikrolunan dönemde Edirne konusunda bir anlaşmazlık da söz konusu idi ve Edirne'nin Kâmil Paşa tarafından Bulgaristan'a terk edileceği hakkında şayialar vukû' bulmuştur.⁴⁵¹ Bahsedilen bu durumun gerçekleşmemesi için başını Enver Bey'in çektiği bir grup Osmanlı zâbitanı tarafından hükûmet işlerinin gerçekleştirildiği Bâb-ı Âlî basılmıştır.⁴⁵² Bunun neticesinde de Kâmil Paşa hükûmeti düşürülmüş ve onun yerine de 23 Ocak 1913 tarihinde Mahmud Şevket Paşa hükûmeti têsis edilmiştir.⁴⁵³

Bâb-ı Âlî'nin basılması ve mevcut hükûmetin değişmesi ile İttihat ve Terakki Fırkası yeniden hükûmete gelmiştir.⁴⁵⁴ İstanbul basınında da bahsedilen hükûmet darbesine geniş bir yer

⁴⁴⁹ Mehmed Hilmi "Müdafa-yı Diniye", Cerîde-i Sûfiyye 2/24-13 (23 Muharrem 1331/2 Ocak 1913), 1.

⁴⁵⁰ Sabri Sürgevil vd., Türkiye Tarihi ve Uygarlıkları Değişim Sürecinde Türkiye (İzmir: İLYA Yayınevi, 2014), 4/2, 31.

⁴⁵¹ Murat Bardakçı, Enver (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015), 116.

⁴⁵² Feroz Ahmad, Modern Türkiye'nin Oluşumu çev. Yavuz Alogan (İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1995), 60.

⁴⁵³ Murat Bardakçı, Mahmud Şevket Paşa'nın Sadaret Günlüğü (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014), 14.

⁴⁵⁴ Erik Jan Zürcher, Savaş, Devrim ve Ulusallaşma Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi (1908-1928), çev. Ergun Aydınoglu (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005), 137.

ayrılmış ve Cerîde-i Sûfiyye’de de bu konu hakkında mâlûmât aktarılarak hükûmet değişikliği hakkında şu bilgilere yer verilmiştir. “...Vezir-i meali-semirim Mahmut Şevket Paşa, Kâmil Paşa’nın vukû’-i istifasına ve hal ve mevkiin müstağni-i izah olan ehemmiyetine binaen mesned-i sadaretin mücerrebü’l-iktidar bir zat-ı uhdesine tevcihine lüzum görülüb sizin iktidar ve kifayetiniz nezdimizde malûm ve müsellemler olduğundan...”⁴⁵⁵ sözleriyle Mahmud Şevket Paşa hükûmetinin Padişah nezdinde de meşrû bir zemine kavuşturulduğu ifade olunmuş ve yine Padişah tarafından yeni têsîs edilen hükûmete şu sözlerle başarı dilenmiştir. “...Heyet-i cedide- i vükelânın teşkiliyle tasdikimize arzını irade eylerim. Heman Cenab-ı Hak muvafık bilhayr buyursun âmin. Bihürmeten seyyid’el murselin...”⁴⁵⁶ Cerîde-i Sûfiyye’de yeni kurulan hükûmetin vükelâ heyeti de okuyucuyunun bilgilenmesi için tab’ edilmiştir.⁴⁵⁷ Yine aynı şekilde Padişah tarafından yayımlanan bir Hatt-ı Hümâyûn⁴⁵⁸ ile meşihat makamına Mehmed Esad Efendi’nin tayin kılındığı bildirilmiştir.⁴⁵⁹ İstanbul basınında savaşa yönelik birçok değerlendirmede bulunuluyor ve Osmanlı Devleti’nin kaybettiği toprakları yeniden nasıl alabileceği hakkında düşünceler paylaşıyordu.

Cerîde-i Sûfiyye’de, Balkan harbinin Osmanlı Devleti’ne yaşattığı kıyamlara atıfla birçok makaleler kaleme alınıyordu. Bu bağlamda, Avrupa’nın Osmanlı Devleti’ne karşı olan bakış açısı değerlendiriliyor ve Avrupa’nın İslâm gücü karşısında hiçbir hükmünün olmadığı şu sözlerle vurgulanıyordu.

“...İslâm tarihi baştan başa bir tetkik edilsin, nazar-ı îmân ile bakılsın ne görülür? Kılıçlar, onun mukteziyatı şecetler, ahenin-i bilekler! Yücelikler! Değil mi? İslâm hiyan-i hain bir el ile red. Kair bir kin ile inkâr etmek isteyenlere karşı bu silah, bu şanlı müdafî ile mevcudiyetini bildirmiştir. Yorulmaz bir azim ile çalışmış olan İslâm, kendisine şimdi de tecavüz eden o kara eli hakkın izni, hakikatin yardımıyla kıracaktır. İslâm, düşmanlarına daima masum bir kalp, mültefit bir sima, fedakâr bir emel ile görünmüş, fakat zalim bir yürek, gaddar bir maksat ile karşılanmıştır. Mahya-i intifa gibi görünürken çok kere bu kılıç sayesinde mevkiini temin etmiş, hayatını kurtarmıştır. Ne vakit Garbın mütehakkim pençeleri Şarkın alem-i İslâmın

⁴⁵⁵ “Tebeddül-i Vükelâ”, Cerîde-i Sûfiyye 2/24-15 (22 Safer 1331/31 Ocak 1913), 11.

⁴⁵⁶ “Tebeddül-i Vükelâ”, 11.

⁴⁵⁷ Mahmud Şevket Paşa hükûmetinde vazifelendirilen nazır efendilerin isimleri Cerîde-i Sûfiyye’de şu şekilde zikredilmiştir: “...Mahmud Şevket Paşa: Sadrazam, Mehmed Esad Efendi: Şeyhülislâm, Hacı Adil Bey: Dahiliye Nazırı, Prens Said Halim Paşa: Hariciye Nazırı, Çürüksulu Mahmud Paşa: Bahriye Nazırı, İbrahim Bey: Adliye Nazırı, Rifat Bey: Maliye Nazırı, Besavba Efendi: Nafia Nazırı, Nazır-ı Esbak Hayri Bey: Evkaf Nazırı, Celal Bey: Ticaret ve Ziraat Nazırı, Saruhan mutasarrıf-ı sabıkı Şükrü Bey: Maarif Nazırı...” “Heyet-i Cedide-i Vükelâ”, Cerîde-i Sûfiyye 2/24-15 (22 Safer 1331/31 Ocak 1913), 12.

⁴⁵⁸ Mehmed Esad Efendi’nin Meşihat Makamına tayin kılındığı şu Hatt-ı Hümâyûn ile bildirilmiştir: “...Dünkü Hatt-ı Hümâyûnumuzla buyurulduğu vechile makam-ı sadaret-i uzmaya memuriyetiniz ecir olunmuş ve mesned-i meşihat-ı İslâmiyede ehliyet ve fazileti cihetiyle sadır Anadolu payelilerinden Fetvâ Emîni Mehmed Esad Efendi uhdesine tevcih kılınmıştır. Cenab-ı Hak muvaffak-ı bi’l-hayr buyursun âmin...” “Vezir-i Meali-Semirim Mahmud Şevket Paşa”, Cerîde-i Sûfiyye 2/24-15 (22 Safer 1331/31 Ocak 1913), 12.

⁴⁵⁹ Mehmed Esad Efendi hem Mahmud Şevket Paşa’nın kabinesinde, hemde Said Halim Paşa’nın hükûmetinde Şeyhülislâm olarak vazife yapmıştır. Bu görüş ile ilgili bk., Talip Ayar, Osmanlı Devleti’nde Fetvâ Emîniği (1826 – 1922) (İstanbul: DİB Yayınları, 2014), 219.

sine-i ismetini parçalamak, tırmalamak istediye karşısında daima bir Selahaddin çıkmış, onun darbe-i ye's-i aludini kırarak müteakiben İslâm'da, ruh-ı İslâm da bir yenilik, bir aşk-ı inkiyad uyanmağa sebep müstakil olmuştur..."⁴⁶⁰

Cerîde-i Sûfiyye, aynı makalede misyonunun gereğini bir kere daha ortaya konurmuş ve Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda yaşadığı zor zamanları aşması için Müslüman olan milletleri tek bir kılıç altında birleşmeye davet etmiştir.

"...Dahil ve hariçte bir emel, bir maksat, bir fikir, bir hayata malikiyet pek büyük haktır. O hakkı çiğnetmemek mesela bugün ittihad-ı salibe mevacim bir azim-i kahharı yalnız o seyf-i müntakim gölgesi altında birleşmeğe mütevakıftır ki zalim ve gadirlerin makhur-ı âmâl, münhezim-i imali üzerinde bir kaşane-i seyf ve zafer kurmağı intaç edebilsin! Kılıç aydınlığı bir ati-i kamurani-i saadet ihzar eyler. Zevk-i hakiki asıl seyf-i intikamın birbirine çarpışmasından mütehasıl sadayı zafer semaide mündemecdir. Rızayı hakiki-i ilahi kılıç gölgesinde oturan yârân ve fadaran içündür. 'El cennetü tahte zılal es-süyuf' kelam âlû'l-âl" ahmedisi ne metin bir hakikati ne hazin bir vazifeyi ne vakur bir akıbeti ihtiva ediyor. İşte Osmanlılar gerek arife-i saltanatlarında, gerek hayat itilalarında bu düsturu hırz-ı cân edinmişler, kucaklamışlar, o da anlara mükafaten nailiyet, zafer istidad, ulviyet vermiştir..."⁴⁶¹

Rumeli mıntikasının önemini her fırsatta mecmûanın sütunlarında yayımlayan Cerîde-i Sûfiyye, köşesinde vatanın önemini anlatan şiirler de neşretmekteydi.⁴⁶² Bununla beraber o dönemde Avrupa'da tartışılan idâre ve rejim sistemleri de Cerîde-i Sûfiyye'de tartışma konusu

⁴⁶⁰ Ali Tayyar, "Kılıç Gölgeği", Cerîde-i Sûfiyye 2/24-18 (4 Rebiülahir 1331/13 Mart 1913), 6.

⁴⁶¹ Tayyar, "Kılıç Gölgeği", 6.

⁴⁶² Cerîde-i Sûfiyye'de neşredilen vatan konulu bir başka şiirde şu satırlara yer verilmiştir:

"Ey vatan söyle nedir sendeki bu hüzün ve melal

Ah ve feryad ediyorsun gice gündüz bu ne hal

Yoksa idamı seni çekilüb etti işgal

Neden oldun bu kadar dertler ile mala-mal

Sebeb oldu sanırım sendeki ahvale cidal

Ne bu suziş bu elem bu mütemadi efgan

Ne bu pejmürde kıyafet ne bu kanlı kaftan

Ne bu sinendeki haçer yarası söyle aman

Kanlı yaşlar çıkıyor didelerinden her an

Söyle elemi süren ne bu zil ve hüsrân

Mih-i cemalin ne için böyle sarardı soldu

O güzel zülüflerin nar-ı perişan oldu

Ey vatan söyle bana saçlarını kim yoldu

Eskiden sendeki ahenk bilirim pek boldu

Şimdi kalbin ne için dert ve kederle doldu..." A. Rıza, "Vatan ile Millet", Cerîde-i Sûfiyye 2/24-21 (17 Cemaziyülevvel 1331/24 Nisan 1913), 10.

edinilmiştir. Mecmûa, Balkan savaşlarının henüz devam ettiği bir sırada, Rumeli coğrafyasının Osmanlı Devleti'nden kopartılabilmesi için Balkanlarda sosyalizm adı verilen bir fikrin Rusya eli marifetiyle ve Avrupa devletlerinin ön ayak olmasıyla yayıldığından bahsetmiştir. Cerîde-i Sûfiyye, sosyalizm fikrinin yaşayabilmesinin şartını ancak ona gönül verenlerin hayatlarıyla sınırlı olabileceğini ifade etmiştir. Sosyalizm fikrinin uzun vadede bir gelecek vadetmediği vurgulanarak, Balkanlarda ancak sonsuz bir dünya görüşü olan İslâm'ın yaşayabileceği ifade edilmiş bu durum okuyucuya karşı şöyle arz edilmiştir.⁴⁶³ Payitahttaki basın-yayım unsurları bu minvalde neşriyatlarına devam ederken, diğer taraftan da cephelerde savaşlar devam ediyordu. "30 Ocak 1913" tarihinde ateşkes mütarekesi feshedilmiştir. Türk ordusu, Bulgar ordusuna karşı kaybettiği toprakları geri almak için 7 Şubat'ta Bolayır'dan taarruza kalmışsa da bu muharebe de kaybedilmiştir.⁴⁶⁴ Bu mağlubiyeti takiple, "8 Mart 1913" de Yanya şehri Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmıştır.⁴⁶⁵ Bulgarların ilk hücum ettikleri andan itibaren Edirne şehri direnmekte idi. Ancak şiddetli Bulgar hücumu karşısında daha fazla dayanamayan şehir, "26 Mart 1913" tarihinde Bulgar ordularına teslim olmuştur.⁴⁶⁶

2.2.5. Londra Antlaşması (30 Mayıs 1913)

Balkan harbinin ilk çıktığı andan itibaren bütün cephelerde mağlup olan Osmanlı Devleti, daha fazla toprak kaybetmek istememekteydi. Tam da bu dönemde Avrupa'nın büyük devletlerince Osmanlı Devleti'ne karşı bir barış notası verilmiştir. "Osmanlı Devleti'nin batıda bulunan

⁴⁶³ Cerîde-i Sûfiyye'de tab' edilen makalede Sosyalizm adı verilen bir rejim tarzının Balkan Savaşı devam ettiği bir hengamede Rumeli bölgesini istila ettiği ifade olunmuştur. Ancak bahsedilen bu idâre tarzının İslâm karşısında bir hayat hakkının olmadığı da örneklerle birlikte şu sözlerle ifade olunmuştur: "...Avrupa'nın terakkiyat-ı ahire-i medeniyesine atfedile gelmekte olan sosyalizm fikrinin ve binnetice sosyalistlerin günden güne bir sürat-i fevkalade ile intişar ve tevsî' etmeğe ve Rumeli'nin her tarafında sosyalizm taraftarları ve sosyalist cemiyetleri çoğalmaya başladı... Mesela bir sosyaliste sorulsa: Reisiniz Kimdir? Behemehal 'meşhur falandır' cevabını alırsınız. Binaenaleyh bir cemiyetin reisi ölünce kaide-i müsavat zail ve baladaki hitabede yürüdülen mütalaat tabiatıyla hükümden sakit olur. Zira o reisin veya o mütefekkirin mevkii ezher cihet diğer efrada faikdir. Nitekim herhangi bir sebepten dolayı bir sosyalist mahkûm olunca mensubiyeti arasında bir güne asar telaş ve heyecan gösterilmediği halde rüesadan birinin aynı muameleye düçar olması halinde dürlü itirazlar, her güne nümâyişler yapıldığını ve hatta bu yüzden zuhur eden karkaşalıklarda birkaç sosyalistin hayatı bile heder olunduğunu her zaman gazetelerde okuyub duruyoruz. Demek oluyor ki sosyalistlik bir kısım efkâr-ı münevvere ahabının tahakküm ve istibdadından çıkub diğer bir kısım efkâr-ı münevvere ahabının tahakküm ve istibdadına dahil olmakdan başka bir şey değildir... Eğer mütefekkirlerimiz, gençlerimiz İslâmiyet'in ahkam ve kavaidini layıkıyla tedkik edecek olsalar bugün bazılarının gıpta ettiği memleketlerdeki şerait-i medeniyenin din-i mübin-i İslâm'ın ahkam-ı İslâmiyesinden olduğuna kanaat ve başka bir fikir ile vatanın manevîsine gayret ederler. Fakat bu gayeye vusül için behemehal bi-sud-i taassubları ma'nâsız taklidleri bir tarafa bırakarak alimlerimiz hakayık-ı İslâmiye'yi ulum-i tabiye, ulum-i riaziye, ulum-i felsefiye... gibi bugün bütün alem-i beşerîyetin iştigal ve intisab ettiği fenlere tatbikan tafsil ve izah etmeğe çalışmalı. Gençlerimiz, ba-husus Avrupa'ya gidüp gelenlerimizde kendilerini vakıf-ı medeniyet göstermek sureyiyle bila-tetkik ve tettebbu ecanibe karşı din hakkında bir takım indi mütealalar dermiyanından içtinab etmelidir..." Hulusi, "İslâmiyette Sosyalizm Var Mıdır", Cerîde-i Sûfiyye 2/24-21 (17 Cemaziyülevvel 1331/24 Nisan 1913), 1-3.

⁴⁶⁴ Richard C. Hall, Balkan Savaşları 1912 – 1913 I. Dünya Savaşı'nın Provası, çev. M. Tanju Akad (İstanbul: Homer Kitabevi, 2003), 106.

⁴⁶⁵ "...Yanya'nın sükûtu hakkında telgraf ajanslarının neşrettikleri havadisın..." (BOA), HR.SYS., 1960/30, 29 Rebiyülevvel 1331/6 Mart 1913.

⁴⁶⁶ "...Şark cephesindeki Cevzlik, Ayvazbaba ve Taşocakları tabyalarının sükût ettikleri haber verilmesine nazaran Edirne'nin sükût eylediği anlaşılakta..." (BOA), MB., 903/90, 18 Rebiyühahir 1331/27 Mart 1913.

sınırının Midye-Enez bölgesine çekilmesi, Balkan ittifakı ile karşılıklı olarak tazminat istenmemesi, Duyun-ı Umûmiye için karma bir komisyon teşekkül ettirilmesi ve Arnavutluk ile Ege adalarının kaderinin Avrupa'lı devletlerin garantörlüğüne bırakılması hakkında Osmanlı Devleti'ne teklif sunulmuştur.”⁴⁶⁷ Osmanlı Devleti ise daha fazla toprak kaybetmemek için bu teklifi kabul etmek zorunda kalmıştır.

“30 Mayıs 1913” tarihinde Londra Antlaşması imzalanmıştır.⁴⁶⁸ Buna göre, Türk-Bulgar sınırı Midye-Enez mıntıkası olarak belirlenmiştir. Bu vaziyette İstanbul'un savunulmasında Çatalca önemli bir yere sahip oluyordu. Osmanlı Devleti, Londra Barış Konferansında adalar konusunda da bir başarı elde edememiştir. Gökçeada ve Bozcaada haricinde kalan diğer Ege adaları Avrupalı devletler tarafından Yunanistan'a verilmiştir. Arnavutluk'un resmî bağımsızlığı noktasında ise ihtilaflar mevcut idi. 1913 Ağustos'una kadar da bu konu bir çözüme kavuşturulamamıştır.⁴⁶⁹

Londra Antlaşması imzalandıktan sonraki etapta, bahsedilen mevzu hakkında İstanbul basınında da makaleler yazılmıştır. Cerîde-i Sûfiyye'de de bu konuya ilişkin bir görüş paylaşılmıştır. Cerîde-i Sûfiyye, Balkan Harbinin sonuçlarının genelde İslâm dünyası için, özelde de Osmanlı Devleti ve milleti adına adeta bir facia olduğunu ifade etmiştir. İstanbul başta olmak üzere Osmanlı Devleti'nin her yerinde çok büyük üzüntüler yaşandığı vurgulanmıştır. Ancak mecmûa tüm bu yaşananlara rağmen Osmanlı Devleti'nin yeniden toparlanacağını ifade ederek, Müslüman olan nüfusun her zamankinden daha fazla birbirine bağlı olmasının gerektiğini okurlarına açıklamıştır. Mecmûada bu konu hakkında şu bilgilere yer verilmiştir.

“...Dünyada Âl-i Osman'ın saltanatından, o İslâm ışığından, İslâm yurdundan başka saltanat-ı İslâmiye kalmamıştır. Eğer biz Müslümanlar birbirimize malen, bedenlen, iltifaten, lisanen yardım eder, o hüsn-i kalblerimizde bunu hürmetle saklarsak, kitle-i vahde-i müttefika haline gelirsek bir derece akıbetimizden emin olmağa hakkımız olabilir. Bazı nifak-ı tefrikayı kalblerden çıkararak hal-i iktizada haksızlığa karşı maddî ve manevî bir cephe, bir cephe-i metin ile görünmeliyiz. Tefrika ve nifak ile dolmuş kalbe Cenab-ı Hak tarafından nusret, inayet, ihsan ve ad buyurulmamıştır. Cenab-ı Hak birleşmiş ve kendileşmiş gönüller üzerine tecelli eder... Bugün ki: Avrupaî hayatımıza veda ediyoruz. Asya'ya, hemde eski yurdumuza dönmüş bulunuyoruz. Fakat işte orada da muvafık-ı içtimaîyemizi yine bu gelmenin muhtevî olduğu muaye-i hakikiyeyi temsil ile tahkim etmezsek bilmem ki o memleketlerde de turmağa hakkımız, hak-ı hayat ve işimiz kalır mı? Kalacak mı? Müslümanlar yaşamak, kitaplarının şanlarını muhafaza etmek, eski bahadırılıklarının yegâne yadigâr civangahı kalmış olan Asya'yı sahrada,

⁴⁶⁷ (BOA), HR.SYS., 1984/1, 22 Rebiyülahir 1331/31 Mart 1913.

⁴⁶⁸ (BOA), HR.SYS., 1991/5, 23 Cemaziyülahır 1331/30 Mayıs 1913.

⁴⁶⁹ Hall, Balkan Savaşları 1912 - 1913 I. Dünya Savaşı'nın Provası, 134-135.

Anadolu'da yine tarihlerini, mazilerini diriltmek istiyorlarsa heman birbirlerini kucaklamalı, sevmeli, sevişmeliler! Teştit denilen şeyden uzaklaşmalı, bu müthiş mikrobu öldürerek tutmalıyız. Muhabbeti esaslar kurmalıyız. Yoksa diğer türlü mefkuremi yırtan, parçalayan, amalimizin, mevcudiyetimizin, saltanatımızın gurubunu hezinane görmüş oluruz!..."⁴⁷⁰

Osmanlı Devleti'nin böylesine tarihi günler yaşadığı bir dönemde, İttihat ve Terakki Fırkası'nın iş başına getirdiği Mahmud Şevket Paşa hükûmeti Balkan Harbi'nin sonuçlarından sorumlu olmakla birlikte hayal edildiği gibi de başarılı olamamıştır. İstanbul'da bir Osmanlı Sadrazamı olan Mahmud Şevket Paşa'ya yönelik suikast tertip edilmiştir. 11 Haziran 1913'te⁴⁷¹ günlük rutinini gerçekleştiren Mahmud Şevket Paşa, Harbiye Nezâretinden ayrılarak Beyazıt meydanına gittiği bir esnada Divanyolu mevkisinde silahla vurulmak suretiyle katledilmiştir.⁴⁷² Bu suikast neticesinde sorumlu olanlar idam edilmiştir. İttihat ve Terakki Fırkası'na muhalif olan isimler ise bu olay bahane edilerek sindirilmiştir.⁴⁷³

Sultan V. Mehmed Reşad, Sadrazamlığa "Hüseyin Hilmi Paşa'nın" atanmasını uygun görüyordu. İttihat ve Terakki Fırkası ise Padişah'tan farklı düşünerek "Said Halim Paşa'nın" bu makama gelmesini arzu ediyordu.⁴⁷⁴ İttihat ve Terakki Fırkasının Padişah'a bu yönde baskı yapması sonucunda Sadrazamlığa Said Halim Paşa atanmış ve hükûmeti kurma görevi ise kendisine tebliğ edilmiştir.⁴⁷⁵ İstanbul'da yaşanan hükûmet değişikliği, İstanbul basınında da yakından takip edilmekteydi. Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası da bu durumu kendi köşesinde neşrettirmiş ve okuyucusuna karşı aksettirmiştir.⁴⁷⁶

2.2.6. II. Balkan Savaşı (29 Haziran 1913 - 10 Ağustos 1913)

Birinci Balkan savaşının yaşanması ve sonuçları mevcutta var olan sorunları çözmeye yetmemiş ve Avrupalı devletlerin menfaat politikaları ekseninde Balkanlarda sular durulmamıştır. Londra Antlaşmasından sonra Midye-Enez'in batısında kalan bölgeler

⁴⁷⁰ Ali Tayyar, "Cumud-ı Kalb - Hiss-i Teveddüd", Cerîde-i Sûfiyye 2/24-24 (29 Cemaziyülahır 1331/5 Haziran 1913), 10-11.

⁴⁷¹ Suikastin düzenlenmesinin ardından hızlıca bir soruşturma açılmıştır. Bu işle iltisaklı olduğu tespit edilen 12 kişi tevkif edilmiş olmakla birlikte toplamda 24 kişiye idam cezası verilmiştir. Bardakçı, Mahmud Şevket Paşa'nın Sadaret Günlüğü, 14.

⁴⁷² Tefik Çavdar, İttihad ve Terakki (İstanbul: İletişim Yayınları, 1991), 77.

⁴⁷³ Zekeriya Türkmen, "Mahmud Şevket Paşa (1856-1913)", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/386.

⁴⁷⁴ Şeyhun, Said Halim Paşa Osmanlı Devlet Adamı ve İslâmcı Düşünür (1865-1921), 106.

⁴⁷⁵ İlker Başbuğ, Savaş ve Barış Mustafa Kemâl Anlatıyor (İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2022), 22.

⁴⁷⁶ Sultan Mehmed Reşad tarafından tab' ettirilen irade-i seniyyede yeni hükûmete başarılar dilenmiş ve bu husus Cerîde-i Sûfiyye'de şu şekilde okuyucuya karşı aksettirilmiştir: "...Nuhbe-i amalimiz vatan ve milletimizin selamet ve saadetinden ibaret olduğu için Rabbimiz teala ve tekaddes hazretleri bu maksadı temin edecek hidemata cümlemizi muaffak buyursun âmin bihürmeti's-seyyidi'l-mürselin..." Mehmed Reşad, "Suret-i Hatt-ı Hümâyûn", Cerîde-i Sûfiyye 3/49 (11 Receb 1331/16 Haziran 1913), 12.

Osmanlılar tarafından Balkan ülkelerine terk edilmiş idi. Osmanlı Devleti'nden bakiye kalan bu bölgeleri kendi arasında paylaşamayan Balkan devletleri yeni bir savaşa doğru sürüklenmiştir.⁴⁷⁷ Bulgaristan, ilk savaşta büyük topraklar kazanmış idi ve bu durum Avrupa ülkelerini rahatsız etmekteydi. Bu aşamada müttefik olduğu ülkelerle bağları kopan Bulgaristan, diplomatik sahada yalnız kalmıştır.⁴⁷⁸ Kendisini diğer Balkan ülkelere karşı savunmak isteyen Bulgaristan, Haziran 1913'te "Sırbistan ve Yunanistan'a" hücum etmiştir.⁴⁷⁹ 10 Temmuz tarihinde de Romanya tarafından Bulgaristan'a savaş ilân edilmiştir. Böylece Balkanlar bölgesinde II. Balkan Savaşı olarak isimlendirilen harp başlamıştır.⁴⁸⁰ II. Balkan Savaşını fırsatçı bir harp olarak ifade etmek gerekir. Çünkü birinci savaşta kazandıkları topraklarla yetinmeyen ülkeler, ilk fırsatta namluyu kendi müttefiklerine doğru çevirmişlerdir.⁴⁸¹

II. Balkan savaşının zuhur ettiği hakkında İstanbul basınında makaleler neşredilmiştir. Cerîde-i Sûfiyye'de de bu konu hakkında makale neşredilmiştir. Bu babda, ilgili makalede Avrupa ve Balkan toplulukları birbirine karşı savaşmışları için sözde medeni olmakla eleştirilmiştir.

"...Bugün hâlâ Şark'a medeniyet getirmeyi Garb görmemiştir! Medeniyet diye gösterilen mevcutlar birer aksi el-fikir tevlid etmektedir! Şayet var ise bu da yine Şark'ın bedbahtından, su-i taalinden pek mütevehhim münkir ve çirkin olarak dahil olmuştur. Bizde (inkâr) suretiyle başlayan medeniyet memlekette bir taraka-i mevzun husule getirememiş fakat muhlik bir yokluklar, boşluklar huduse getirmiştir..."⁴⁸²

II. Balkan Harbini kendi açısından bir fırsat olarak değerlendiren Osmanlı Devleti, I. Balkan Savaşı dolayısıyla kaybettiği topraklarını geri almak maksadıyla harekete geçmiştir. Bölgeye tekrar hakimiyet kurulabilmesi için ilk olarak Midye-Enez hattında bulunan bölgeye muhacir Balkan ahalisi yerleştirilmek istenmiş ve bu bağlamda Osmanlı ordusunun bu bölgeye doğru hareket edeceği Avrupaî devletlere bildirilmiştir. Bu sırada, Balkan ittifakı ile harp halinde olan Bulgaristan ise bunu reddettiğini deklare etmişse de bir sonuç elde edememiştir.⁴⁸³ Bu dönemde, Osmanlı Devleti cihetinden Avrupa devletlerinin nabzı elçilikler marifetiyle ölçülmekteydi. Aynı devirde Paris sefiri olan Rıfat Paşa tarafından payitahta bir telgraf çekilmek suretiyle Meriç bölgesine kadar olan toprakların acilen geri alınması yönünde

⁴⁷⁷ Nikolay Todorov, Bulgaristan Tarihi, çev. Veysel Atayman (İstanbul: Öncü Kitabevi, 1979), 94.

⁴⁷⁸ Todorov, Bulgaristan Tarihi, 95.

⁴⁷⁹ Barbara Jelavic, Balkan Tarihi 20. Yüzyıl, çev. Zehra Savan – Hatice Uğur (İstanbul: Küre Yayınları, 2009), 2/104.

⁴⁸⁰ Küçük, "Balkan Savaşı (Osmanlı Devleti ile Balkan Devletleri Arasında İki Safhada Yapılan Savaş (8 Ekim 1912 – 29 Eylül 1913)", 5/24.

⁴⁸¹ Maria Todorova, Balkanlar'ı Tahayyül Etmek, çev. Dilek Şendil (İstanbul: İletişim Yayınları, 2006), 18.

⁴⁸² İbnürrahmi Ali Tayyar, "İnkâr ve Medeniyet", Cerîde-i Sûfiyye 3/53 (10 Şaban 1331/15 Temmuz 1913), 53.

⁴⁸³ Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi (Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1983), 2-2/406-407.

tavsiyede bulunulmuştur.⁴⁸⁴ Bu durumu kendi açısından iyi değerlendiren Osmanlı orduları Midye-Enez hattının Şark kısmını ele geçirmiştir.⁴⁸⁵ İlerleyişini süratle devam ettiren Osmanlı ordusu “Çorlu, Tekirdağ ve Ereğli’yi” de Bulgar işgalinden kurtarmıştır.⁴⁸⁶ Trakya bölgesinde çok fazla bir mukavemet görmeyen Türk ordusu, Edirne’ye doğru ilerleyişini sürdürmüştür. Osmanlı Devleti tarafından Bulgaristan’dan alınan her toprak parçası ve yerleşim yeri, Türk askerini savaşın devamına yönelik olarak daha fazla motive etmekteydi.⁴⁸⁷ Çok fazla bir zaman geçmeden Türk ordusu tarafından Edirne’nin ve Kırklareli’nin geri alındığı payitaht İstanbul’a bildirilmiştir.⁴⁸⁸

Avrupa’nın iki güçlü devleti olan İngiltere ve Fransa, Edirne’de Osmanlı Devleti tarafından bir egemenlik kurulmasına izin vermek istemiyordu. Bahsedilen bu iki devlet, Londra Antlaşmasının Osmanlı Devleti’nce yok sayıldığını ve antlaşma ilkelerine uymadığını belirtmeler bile bir sonuç elde edememişlerdir. Rusya ise bu duruma karşı herhangi bir olumsuz diplomatik tavır almamıştır. Esasında, Rusya sadece boğazlar meselesi üzerinde yoğunlaşmış idi. II. Balkan Harbinin yıkıcı gücüne daha fazla dayanamayan Bulgaristan, 31 Temmuz 1913 tarihinde barış antlaşması imzalamaya razı olmuştur.⁴⁸⁹

2.2.7. Harp Sonrası Dönemin Cerîde-i Sûfiyye’deki Yansımaları

Edirne’nin Osmanlı kuvvetleri cihetiyle tekrar geri alınmasıyla birlikte İstanbul’da büyük bir sevinç hasıl olmuştur. Bu mutluluğa dair olan haberler ise İstanbul basınında yoğun bir şekilde işlenmiştir. Cerîde-i Sûfiyye’de ise Edirne’nin tekrar geri alınmasına yönelik Osmanlı ordusunu takdir ve tebrik edici görüşler neşredilmiştir. O kadar ki, Cerîde-i Sûfiyye’de Edirne’nin geri alınmasına dair duyulan mutluluk dile getirilerek, Osmanlı Devleti’nin Balkanlarda kaybettiği toprakları tekrar geri alabileceğine ilişkin umut dolu yazılar bile neşredilmiştir. Bu bağlamda Üsküp şehri örnek olarak gösterilmiş ve bu kentin adeta Anadolu kadar Türk ve İslâm olduğu şu sözlerle ifade edilmiştir.

“...Üsküp’de pek çok camii, mesacid ve tekaya mevcuttur. Haricen bakılsa derhal mebani-i kudsiyesiyle bir belde-i İslâm ve Türk olduğunu gösterir. Üsküp’de pek sarih bir ruhaniyet vardır. İnsan içinde girince ayrılmasını istemez. Bu sözüm

⁴⁸⁴ “...ordumuzu Trakya’da ileriye hareket ettirmeliyiz. Zira atideki iki şıkdan biri muvacehesinde bulunabiliriz. Ya Bulgar ordusu ordumuzun tarakkübü üzerine geriye çekilir ve bu halde Meriç ile Ergeneye kadar olan araziye istirdad eder ve orada ahvale muntazır oluruz yahud da Bulgar ordusu mukavemet gösterir...” (BOA), HR.SYS., 1974/1, 5 Şaban 1331/10 Temmuz 1913.

⁴⁸⁵ Mevcut harekât yapılmadan önce Bulgaristan tarafından bölgenin tahliye edileceği evvelinden bildirilmiş idi. (BOA), BEO., 4194/314540, 7 Şaban 1331/12 Temmuz 1913.

⁴⁸⁶ (BOA), DH.SYS., 112/61, 10 Şaban 1331/15 Temmuz 1913.

⁴⁸⁷ Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, 2-2/411-415.

⁴⁸⁸ “...Edirne ve Kırkilise bi-lutfihil-kerim zabtolundu...” (BOA), BEO., 4198/314824, 17 Şaban 1331/22 Temmuz 1913.

⁴⁸⁹ Armaoğlu, 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914), 668.

mübalaya haml edilmemelidir. Haricden gelen memurin vesaire ki cihanı dolaşmışlar, en ziyade Üsküp'den hoşlanmışlardır... Eti, sebzesi, meyvesi hakikaten lezzetlidir..."⁴⁹⁰

Bahsedilen aynı makalede, Üsküp'ün Türk tarihi açısından önemi ortaya konmakla birlikte şehrin Osmanlılarca kaybedilişinin üzüntüsü de işlenmiştir. Bir şeyin kıymetinin tespit edilebilmesinin ancak onun kaybıyla anlaşılacağından bir örnekle bahsedilmiştir. Bu anlamda, Üsküp kentinin Osmanlılarca ne kadar büyük bir kayıp olduğu ifade edilerek şu sözlerle üzüntüler bildirilmiştir. "...Matemiyle meşgul olduğumuz o mübarek uzv-u vatanın böyle bir mersiyesini yazdıktan sonra, hülaseten ezhan ibrete kıyd ediyoruz ki 'Ölmeyince Hasta Kadrin Bilmez Âdem' sıhhatinin kıymeti pek doğru imiş..."⁴⁹¹ Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası, Osmanlı Devleti'nin elinden çıkan Rumeli'nin Türkler için ne anlama geldiğini şiirlerle de okuyucuya anlatmak istemiştir. Bu anlamda "Vatanın Millete Nush ve Pendi" isimli şiir güzel bir örnek teşkil etmektedir.⁴⁹²

Osmanlı Devleti'nin Edirne'yi Bulgaristan'dan almak konusundaki dirayetli duruşu meselesi Cerîde-i Sûfiyye'de de kendisine yer bulmuştur. Bu konu hakkında okuyucuya karşı şu mâlûmâtlar aktarılmıştır.

"...Muhasamatın ilk günlerinde gerek Sıplar ve gerek Yunaniler bize mümaşat gösterdiler. Bulgarlar da onlardan geri kalmadı. Fakat pek mahir zannolunan Bulgar siyasîleri ne kadar gafil oldukları bu harbe sebebiyet vermekle birlikte nasıl gösterdilerse bu meselede de öylece gösterdiler. Edirne'yi bile bize çok gördüler. Biz bittabi Bulgar murahhasına yüz vermedik. Sırp Yunan murahhaslarıyla birçok meseleleri hallettik. Hatta üsera-yı Osmaniyye bile inşallah yakında iade olunacaktır. Bunu müteakib askerimiz İnöz, Midye hududunu tecavüz etti.

⁴⁹⁰ Sadreddin Sırrı, "Üskübün İkinci Fethi", Cerîde-i Sûfiyye 3/54 (17 Şaban 1331/22 Temmuz 1913), 65-66.

⁴⁹¹ Sırrı, "Üskübün İkinci Fethi", 66.

⁴⁹² Cerîde-i Sûfiyye, Balkanların Osmanlı Devleti için çok önemli ve stratejik bir öneme sahip olduğunu her fırsatta şiirler marifetiyle dile getirmiştir. Bu konu hakkında yazılan bir şiirde şu mısralara yer verilmiştir:

"...Ordu orduyu dağıttı birden

Mülkün etrafını sardı yangın

İndi gökden yere, yıldızlı hilal

Kalmadı rengi berbad oldu

Ateşe verdi uzuv-u bedenim

Eyledi öyle setm öyle cefa

Çekmedi böyle bela nev-i beşer

Müslüman malları yağma olundu

Ne kadar can telef oldu gitti

Kesti Müslümanları tutdu yakdı

Ne kadın kaldı ne kız kaldı ne genç

Süngüler yaraladı ecnadı..." A. Rıza, "Vatanın Millete Nush ve Pendi", Cerîde-i Sûfiyye 3/55 (24 Şaban 1331/29 Temmuz 1913), 83.

Edirne'yi, Kırkkilise'yi zapt etti. Sırp ve Yunan bizden korkuyorlardı. Çünkü biz Bulgarlarla birleşirsek onları istediğimiz yere kadar sürebilirdik. Fakat bir ihtimal Edirne'den kalkınca bize de soğuk davranmaya başladılar. Hatta Edirne meselesine bile karışmaya kalkıştılar. Hükûmetimizde vazifesini derhal yaptı. Veliâht hazretleri Edirne'ye gittiler. Ve Edirne'nin hakimiyetimizde kalacağını alenen söylediler. Karargâh-ı Umûmîde ordularımıza misafir oldular. Veliâht hazretlerinin sözlerinde şu mânâ gizlidir. Biz Allah'ın inayetiyle şu Balkanlarda en mühim rolü oynayabiliriz. Biz hangi tarafa meyledersek meseleler o tarafın arzu ettiği şekilde hallolur..."⁴⁹³

Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası'nda neşredilen bir başka makalede ise Edirne'nin Bulgaristan'dan geri alınması hakkında şu değerlendirmede bulunmaktadır.

"...Edirne –Cenab-ı Hakkın avn-i inayetiyle Edirne ve civarı hükûmet-i Osmaniye'nin eline geçmiştir. Veliâhd hazretleri – Veliâhd devletli, necabetli Yusuf İzzeddin Efendi hazretleri ile şehzade Ziyaeddin Efendi hazretleri Edirne'ye azimet ve Edirne'nin zaptından dolayı asakir-i şahaneye selam-ı pâdişâhîyi tebliğ etmişlerdir. Ba'dehu asakir-i şahaneye bir resmî geçit icra ettirilmiş ve muhtacına atıyyeler tevzi' olunmuştur. Cîsr-i Mustafa Paşa ve Kırk Kiliseye gidilmiş ve resmî geçit icra olunmuştur..."⁴⁹⁴

Yine aynı makalede, Edirne şehrinin Bulgaristan'ın baskısından kurtarılması münasebetiyle Veliâhd Yusuf İzzeddin Efendi'nin bir gazeteciyle yaptığı mülakatına da şu şekilde yer verilmiştir.

"...Veliâhd-ı saltanat Yusuf İzzeddin Efendi hazretlerinin beyanatı –Yusuf İzzeddin Efendi hazretleri bir Avrupalı gazeteciye beyanat-ı atıyyede bulunmuştur: Cedd-i mükerremim Hüdavendigâr Gazi tarafından fethedilen Edirne şehrini fevkalade bir meserret ve şadıman ile tekrar ziyaret ediyorum tali'-i harbin âdem-i müsaadesi bizi muvakketen Edirne'den uzaklaştırdı fakat askerimizin cesaret ve kahramanlığı sayesinde şehr-i mezkuru tekrar fethettik. İslâmlarla meskûn olan bu arazinin istirdadı münasebetiyle bir fikr-i vekayi'-cuyane ile Asya-yı Osmani'de başladığımız ıslahatta yüz çevireceğimizi Avrupa zannetmesin, ıslahata bütün kuvvetimizle taraftarız bunu size işte alenen beyan ediyorum..."⁴⁹⁵

Bulgaristan'ın tahakkümü altında kalan Edirne'de bir süreden beri Osmanlı memurini bulunmuyordu. Osmanlı Devleti'nin bölgeye tekrar hâkim olmasıyla beraber memurlar ve yerli ahalide evlerine geri dönmüştür. Bu süre zarfında Edirne'deki zarar gören kamu binaları

⁴⁹³ "Hükûmet-i Osmaniye'nin Vaziyeti", Cerîde-i Sûfiyye 3/56 (24 Şaban 1331/29 Temmuz 1913), 94.

⁴⁹⁴ "Hülâsa-i Havadis", Cerîde-i Sûfiyye 3/56 (24 Şaban 1331/29 Temmuz 1913), 95.

⁴⁹⁵ "Hülâsa-i Havadis", 95.

onarılmış ve bununla birlikte de ileri gelen din adamlarına da dualar kıraat ettirilmiştir.⁴⁹⁶ Edirne'nin geri alınışına yönelik Hindistan Müslümanları tarafından toplanan yüklü miktardaki emval ve menkullerde Anadolu'ya bağışlanmıştır. Dünya'nın çeşitli yerlerinde yaşayan İslâmlarca da Edirne'nin kurtarılışını tebrik eden birçok telgraf İstanbul'a gönderilmiştir.⁴⁹⁷ Bahsedilen bu heyecan ve mutluluk Osmanlı Devleti'nin resmî makamlarının yazışmalarına da yansımış ve Edirnelilerin bir şölen havası içinde olduğu ifade olunmuştur.⁴⁹⁸

Bu dönemde Edirne'yi tamamen kaybetmek istemeyen Bulgaristan tarafından Osmanlı sınırlarına birkaç sefer askerî tecavüz girişiminde bulunulmuştur. Bu konu ise Cerîde-i Sûfiyye'de şu şekilde okuyucuya karşı aksettirilmiştir. "Bulgarlar geçenlerde Cisir-i Mustafa Paşa karşısındaki hudutlarında bulunan hudut kalelerine avdet etmişlerdir. Asakir-i Osmaniye kendilerine taarruz etmemişlerdir. Fakat dün bir Bulgar kuvveti hududumuzu geçmek istemiş ve asakir-i osmaniye tarafından şiddetli bir ateşle derhal firara mecbur edilmiştir..."⁴⁹⁹ Bir başka makalede ise Bulgarların Kırkkilise mıntokasını ihrak ve tahrip ettiklerine atıfla, bölgeden kaçarken ki bıraktıkları emvalden de bahsedilmiştir.⁵⁰⁰ Bununla beraber, zikrolunan aynı makalede Edirne Gazetesi'nin de yayımlarına yeniden başladığı vurgulanmıştır. "...Edirne Gazetesi – Edirne'nin istirdadı münasebetiyle Edirne refikimiz yeniden intişara başlamıştır. Devam-ı muvaffakiyeti temenni olunur..."⁵⁰¹

⁴⁹⁶ Edirne'nin Osmanlı kuvvetlerince yeniden alınmasından sonra din adamları ve imamlar bölgeye gönderilerek Osmanlı Devleti için dua ettirilmiştir. Cerîde-i Sûfiyye'de bu konuya dair şu sözlere yer verilmiştir: "...Edirne ve Kırk Kilise memurini mahal-i memurinlerine kısmen azimet etmişlerdir. Mehakim-i adliyye yakında ifa-yı vazifeye başlayacaklardır. Edirne'de Sultan Selim Camii – Edirne Sultan Selim Camiinde geçenlerde mühim bir içtima' vukû' bulmuştur. Asker ve zâbitan kardaşlarımızdan ve ahaldinden binlerce zevat Cenab-ı Hakka ehli İslâmın felah ve necatı için dua etmişlerdir. Siyah şehir Abdurraşid Efendi ile Abdulaziz Çavuş ve Tunuslu diğer bir alim müteadid hitabeler irad etmişlerdir. Abdülaziz Çavuş hazretleri iki yüz liralık bir banknot çıkarmış ve Mısırlı bir Müslüman kardeşimizin hükümetimizin masraf etmesi için bu banknotu hediye ettiğini söylemiştir. Kırk Kilise –Alpullu Şimendifer Hattı— iş bu hat tamir edilmiş ve nakliyata mübaşeret olunmuştur. Evkaf teşkilâtı –daire-i evkafta esaslı bir tebdilad ve teşkilât icrası hükmünce kararlaştırılmıştır. Daire-i nezâret laav edilecek "umdet'ül-İslâm" nâmıyla bir müdüriyet teşkil edilecek ve müdür-i umûmî meclis-i vükelâya dahil olmayacaktır. Taraf-ı şahaneden nasb ve tayin olacak müdür-i umûmînin dört sene müddetle ifa-i vazife edeceği ve bu müddet hitamında yeni tayin olunacak müdürün cemaat-i İslâmiye tarafından intihab olunacağı haber alınmıştır..." "Hülâsa-i Havadis", 95.

⁴⁹⁷ Cerîde-i Sûfiyye, Hint Müslümanlarından gelen yardımlar ve tebrikler hakkında ise şu bilgileri aktarmaktadır: "...Alem-i İslâm Hindistan'da kain Rangun şehrindeki Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti reisi Ahmed Molladavud imzasıyla makam-ı sadarete Edirne'nin zabtından dolayı memnuniyeti havi bir telgrafname keşide edilmiş ve Hilal-i Ahmer'e aid olarak topladıkları 1391 İngiliz lirası ile 150 şilin, 110 pensi Osmanlı Bankasından almalarını bildirmiştir. Ayrıca Natal – (bu liva) daki Müslümanlar tarafından makam-ı sadarete keşide edilen bir telgrafta Edirne'nin istirdad ve işgalinden dolayı kahraman Osmanlı ordusunu tebrik eylemiştir..." "Hülâsa-i Havadis", 95.

⁴⁹⁸ "Edirne'nin daima hakimiyet-i Osmaniye altında kalması için Osmanlı doğmuş ve Osmanlı ölmeğe azmetmiş olan bütün Edirnelilerin hayatlarını, mallarını neleri var ise cümlesini işar ederek son dereceye kadar fedakârlık etmeyi Allah ile ahd ettikleri." (BOA), HR.SYS., 1974/1, 24 Şaban 1331/29 Temmuz 1913.

⁴⁹⁹ "Bulgarlarla Müsademe", Cerîde-i Sûfiyye 3/56 (24 Şaban 1331/29 Temmuz 1913), 96.

⁵⁰⁰ Bulgar ordusunun Kırk Kilise mevkiini boşaltmadan önce uyguladığı ihrak ve tahrip hareketleri mecmûada şu sözlerle vurgulanmıştır: "Bulgarlar Kırk Kiliseyi fena halde tahrip etmişlerdir. Müslüman mahalleleri yıkılmış evleri, kapıları, tahtaları sökülüştür. Mamafih Bulgarlar öyle heyecanla firar etmişleridir ki birçok eşyayı olduğu gibi terk etmişlerdir. Şimdi bu eşyayı hükümet çıkarıp kendi malı olduğunu isbat edenlere veriyor. Yalnız 40-50 bin okka darı elde edilmiştir. Müsadere olunan arpa ve buğdayın had ve hesabı yoktur. Bunları düşünüp hepimizin Cenab-ı Hakka hamd etmesi icab eder..." Hüseyin Vassaf, "Kırk Kilise Ahvali", Cerîde-i Sûfiyye 3/56 (24 Şaban 1331/29 Temmuz 1913), 96.

⁵⁰¹ Vassaf, "Kırk Kilise Ahvali", 96.

Osmanlı Devleti'nin XX. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşadığı savaşlar, devlet ekonomisinde de büyük buhranların yaşanmasına sebep olmuştur. Edirne'nin tekrar geri alındığı bir dönemde, tütün rejisine⁵⁰² birtakım ayrıcalıklar verilmiş ve ekonomik kazanç sağlanmak istenmiştir. Bu dönemde, rejiye Osmanlı Devleti'nce yeni imtiyazlar verildiği hakkında Cerîde-i Sûfiyye'de şu bilgilere yer verilmiştir. "Reji'ye hükûmetçe tekrar imtiyaz ita olunmuştur. Fakat bu defaki şartlarda ahalinin tütün ekmesine ve sevk eylemesine katiyyen dokunulmayacaktır. Reji hükûmetçe bir buçuk milyon lira verecektir. Bu paranın üç yüz bin lirasını Reji şu sıralarda ita ediyor."⁵⁰³ Yine bu dönemde ekonomiye ilişkin olarak, Edirne'nin Bulgaristan tahakkümünden alınarak Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti altına geçtiğini gören İngiltere ve Fransa gibi Avrupa'nın iki büyük devleti, Osmanlı Devleti'ni Trakya bölgesinden tamamen atmak istiyordu. Bu bağlamda Avrupaî gazetelerde neşredilen haberlere göre, Osmanlı Devleti'nin Edirne ve havalisini kendi isteğiyle boşaltması için ekonomik bir ambargo uygulanacağı vurgulanıyordu. Ancak bundan bir sonuç elde edilemeyeceği Osmanlı Devleti'nin resmî kanallarınca Avrupaî devletlere bildirilmiştir.⁵⁰⁴ Tüm bu gelişmelerle birlikte Osmanlı ordusunun daha ileri gitmesinin de önüne geçilmek istenmiştir.⁵⁰⁵ Bu babda Avusturya'nın ve Rusya'nın⁵⁰⁶ böyle bir şeye müsaade etmeyeceği ifade edilmişse de bir sonuç alınamamıştır. Bu duruma karşılık, Osmanlı Devleti'ni Avrupa siyaseti karşısında yalnız bırakmak istemeyen Müslüman milletler ise ekonomik yardım dernekleri kurmak suretiyle Osmanlı Devleti'ne yardım etmek istemişlerdir.⁵⁰⁷

2.2.8. Balkan Harbini Bitiren Muâhedenameler

Savaşın kaybeden tarafı olan Bulgaristan hızlıca bir barış antlaşması imzalamak yoluna girmiştir. Bu bağlamda Sırbistan, Yunanistan ve Romanya'nın isteklerine boyun bükme

⁵⁰² Reji kelimesi sözlükte "Tütün idâresi" anlama gelmektedir. Örnekleriyle Türkçe Sözlük (Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1996), "Reji", 3/2360.

⁵⁰³ "Reji İmtiyazı", Cerîde-i Sûfiyye 3/56 (24 Şaban 1331/29 Temmuz 1913), 96.

⁵⁰⁴ (BOA), HR.SYS., 1974/1, 5 Ramazan 1331/8 Ağustos 1913.

⁵⁰⁵ Osmanlı ordusunun Midye-Enez hattından ileri gitmemesi gerektiğini bir ultiमतomla bildiren Avusturya sefirinin bu isteği hakkında mecmûada şu bilgilere yer verilmiştir: "...Düvel-i Muazzama nâmına Edirne'nin tahliyesi davetine mütedair tarafından olan tahriri-şifahi nota Avusturya sefiri tarafından sadrazam paşanın konağında müşarünileyhe takdim edilmiştir mezkûr nota ber-vech-i atidir: Hükûmet-i metbuamdan aldığım emre tevfiakan hükûmet-i seniyyeyi Londra Muahadesiyle mevzu-i esasların, alelhusus Midye, İnöz hattına mütaallik ahkâmın muhafazasına riayet husuna suret-i katiyede davet etmeye memurum. Aynı zamanda devletlerin, tahdid-i hudut hususunda hükûmet-i seniyyenin hudut-i mezkurun emn ü selameti nokta-i nazarından elzem adedilebileceği şeraiti nazar-ı itibara almağa amade bulduklarını..." "Şuunat", Cerîde-i Sûfiyye 3/57 (8 Ramazan 1331/11 Ağustos 1913), 105.

⁵⁰⁶ (BOA), HR.SYS., 1975/1, 8 Ramazan 1331/11 Ağustos 1913.

⁵⁰⁷ Düvel-i Muazzama karşısında malî anlamda zor duruma düşen Osmanlı Devleti'ne yardım hususunda Hindistan'lı Müslümanların yardım çabaları hakkında Cerîde-i Sûfiyye'de şu bilgilere yer ayrılmıştır: "...Bütün Hint Müslümanları tarafından Türkiye'ye yüz milyon frank muavenet olunacaktır. Bu paranın muharebe hazırlıkları için sarf olunması hükûmet-i Osmaniyeden talep olunacaktır. Her yıl Osmanlı memleketine Hint talebesi gönderilecektir. Tahsilini ikmal eden bu talebeler Osmanlı maiyetine girip Osmanlıların faidesine çalışacaklardır..." "Hindistan'da Türkiye'ye Yardım Cemiyeti", Cerîde-i Sûfiyye 3/57 (8 Ramazan 1331/11 Ağustos 1913), 106.

zorunda kalmıştır.⁵⁰⁸ Taraflar arasında 10 Ağustos 1913 tarihinde Bükreş Antlaşması imzalanmıştır. Bu muâhedeye göre ise Sırbistan ve Karadağ arasında Yenipazar mıntıkası bölüşülmüş, Yunanistan ise Yanya ile Epir'in bir kısmını topraklarına katmıştır. Romanya ise Güney Dobruca bölgesini kendi topraklarına dahil edebilmiştir.⁵⁰⁹

Bükreş antlaşmasının yankıları İstanbul'dan da duyulmuş ve Osmanlı basını bu konu hakkında da mâlûmâtlarını okuyucularına izah etme gereği hissetmiştir. Cerîde-i Sûfiyye'de ise bahsedilen konuya dair şu bilgilere yer verilmiştir. "...Bu hafta cereyan eden vukûât, Balkan ihtirasatının yeni bir safhaya dahil olduğunu gösteriyor. Bükreş Konferansı son safhanın perdelerini kapadı. Şimdi bakalım bu yeni hay, huy, ihtiras ne gösterecek?..."⁵¹⁰ Zikrolunan antlaşmayı kendi ekseninde değerlendiren mecmûa, makalenin ilerleyen kısımlarında şu tespitte bulunacaktır.

"...Öteden beri iddia ediyoruz ki Balkanların harp ve sülh üzere bulunmaları, mağlup veya haiz-i şevket olmaları muvakkat hallerdir. Hakikatde düvel-i hamiyet nâmı altında bir heyet-i düveliyye vardır ki iki kısma ayrılıp birbirine mütehalif iki ahenk teşkil eden bu heyet azası, birbirleriyle daima mücadelatda bulunurlar. İşte Balkanlarda hergün birçok ihtimalleri hatıra getirdecek derecede kesir ve mütavvaliüzzuhur olan vukûât hep bu heyet-i hamiyenin sermaye-i ihtirasıdır... Dün pür heyecan-ı gazab olan düşmanlar, bugün Bükreş'te sülh muâhedesini imza ettiler. Bunun sebebi meselenin Müslümanlık-Hıristiyanlık şekline ifrağ edilivermesinden başka birşey değildir..."⁵¹¹

Cerîde-i Sûfiyye'de, Bükreş Antlaşmasının Avrupalılarca ne anlama geldiği de değerlendirilerek, Avrupa'nın Balkan devletlerini kendi menfaatlerince kullandığından şöylece bahsedilmiştir. "...Avrupa'nın takib edegeldiği siyaset-i bukalemuniye pek eskidir. Garb diplomatları tavşana kaç tazıya tut darbı misaline masduk olacak suretde başkalarının uruk ve hissiyatlarından istifade etmeyi daha çok zaman evvel tahsil ettiler..."⁵¹² Zikrolunan makalenin devamında ise Osmanlı Devleti'nin her ne olursa olsun Avrupa'ya karşı mücadele edeceği konusunda bilgi verilmektedir. Bir başka makalede ise Bükreş Antlaşmasına atıf yapılmak suretiyle, diplomatların bu müzâkerelerde oldukça yoruldukları ve dinlenmek için mesire alanlarına gittiklerinden şu sözlerle bahsedilmiştir. "...Avrupa alem-i siyasetinde de büyük bir durgunluk vardır. Diplomatlar mesirelere koşuyorlar. Hırs ve endişe ile yıpranan vücutlarını dinlendirmek istiyorlar. Bu haftanın vukûâtı bundan ibarettir..."⁵¹³

⁵⁰⁸ Leon Troçki, Balkan Savaşları, çev. Tansel Güney (İstanbul: ARBA Yayınları, 1995), 415.

⁵⁰⁹ Jelavic, Balkan Tarihi 20. Yüzyıl, 105.

⁵¹⁰ "Ahval-i Düveliyye ve Hükümet-i Osmaniyyenin Vaziyeti", Cerîde-i Sûfiyye 3/57 (8 Ramazan 1331/11 Ağustos 1913), 105.

⁵¹¹ "Ahval-i Düveliyye ve Hükümet-i Osmaniyyenin Vaziyeti", 105.

⁵¹² "Hülâsa-i Vukuat", Cerîde-i Sûfiyye 3/58 (15 Ramazan 1331/18 Ağustos 1913), 112.

⁵¹³ "Şuunat", Cerîde-i Sûfiyye 3/59 (22 Ramazan 1331/25 Ağustos 1913), 123.

Aynı tarihlerde Cerîde-i Sûfiyye’de neşredilen bir başka makalede, Bükreş antlaşmasından sonra Bulgarların yerli Türk nüfusuna karşı işledikleri cürümlerden de bahsedilmiştir. Buna göre Gümölcine’de bulunan birçok sivil Türk’ün ırzları lekelenmiş ve canlarına kastedilmiştir. Bunun önüne geçebilmek için ise Osmanlı Devleti’nce birtakım tedbirlerin alınmakta olduğundan bahsedilmiştir.⁵¹⁴ İfade edilen bu durum hakkında bir başka makalede ise “...bütün Rumilide bir buhran-ı içtimaî var.. Köyler ahali tarafından yakılıyor, kasabalar yıkılıyor ve herkes Bulgarlardan kurtulmak için ber-penah-ı hâlâs arıyorlar. Meriç’in Garp sahilinde hemen hemen insan kalmadı dense mübalağasızdır...”⁵¹⁵ denilmek suretiyle Rumeli’nde Türklerin yaşamaya maruz bırakıldığı acı tablo ortaya konmak istenmiştir. Zikrolunan makalenin devamında ise şu sözlere yer verilmektedir. “...Gümölcine, Eskice’yi, ahaliyi yaktılar, Dedeâğaç boş.. Kırcaali, Eğridere, Darıdere silah elde Bulgar’ı bekliyorlar her tarafa heyet-i istimdadiye gönderiyorlar. Bizi bırakmayın diyorlar, bu manzara cidden dil-hıraşdır. Tarafeyn birbiri ile müsademeye başladı...”⁵¹⁶ bahsedilen bu sözlerden de anlaşılacağı üzere mecmûa, dönemin toplumsal olaylarına da ışık tutmuştur. Yaşanan tüm bu olumsuz vakâlardan Avrupa’nın sorumlu olduğunu ifade eden mecmûa, Avrupalı devletlerin barış yanlısı olmadıklarından da bahsetmektedir. Bu babda, Amerika Birleşik Devletleri’nde ikamet eden Karneci nâmıyla bilinen bir zengin, Avrupa’da barışın hâkim olabilmesi için önemli çalışmalarda bulunduğu bahsedilmiş ve bu durum mecmûada takdir edilmiştir.⁵¹⁷

2.2.8.1. İstanbul Antlaşmasına Kadar Olan Dönemin Değerlendirilmesi

Osmanlı Devleti’nin Balkan Harbi neticesinde Rumeli’yi tamamen kaybetmesi, İstanbul basınında geniş yankılar uyandırıyor ve birçok gazete bu mağlubiyetin sebeplerini kendi zaviyesinden açıklıyordu. Böylesine karmaşa içinde geçen bir dönemin değerlendirmesini yapan Cerîde-i Sûfiyye’de, yine o dönemde Tasfir-i Efkâr’da yayımlanan bir makale eleştirilmiştir. Tasfir-i Efkâr’ın 857-58. numaralı sayısında Macar asıllı Arminius Vambery⁵¹⁸

⁵¹⁴ Balkanlar’dan Anadolu’ya göç eden Müslüman nüfusun güvenli bir şekilde hareketlerini sağlamak için yeni tedbirlerin alınması hakkında Cerîde-i Sûfiyye şu bilgiler verilmiştir: “...Gümölcine’den gelen muhacirinin ifadelerine nazaran Bulgarlar muhadderat-ı İslâmiyyenin ırzlarına geçtikten sonra grup halinde katliam etmeye başladıkları anlaşıldığından bunun hakkında teşebbüsât-ı lazımede bulunulması ve serian vasıta ile en yakın mahallerden Dedeâğaç’ına ve Karaâğaç’a sefain-i cesime izamı esbabının istikmal buyurulması istirham olunur...” “İslahat”, Cerîde-i Sûfiyye 3/59 (22 Ramazan 1331/25 Ağustos 1913), 123.

⁵¹⁵ “Siyasi”, Cerîde-i Sûfiyye 3/60 (29 Ramazan 1331/1 Eylül 1913), 134.

⁵¹⁶ “Siyasi”, 134.

⁵¹⁷ Barışın sağlanabilmesi adına verilen çabalara dair mecmûada şu sözler zikredilmiştir: “Amerika’nın bahtiyar ahali arasında pek zengin fakat aynı zamanda daha ziyade hamiyet şiar, merhametgüstar insanlar vardır. İşte milylarla frank sahibi olan Karneci nâm-ı Amerika’lı bu insaniyetperver insanların en meşhurdur. Karneci Avrupa’da sülhün günden güne tehdit edildiğini gördü. Vallahide bir sülh sarayı inşa ettirdi. Ne manidar bir hat ve hareket...” “Sülh Sarayı”, Cerîde-i Sûfiyye 3/60 (29 Ramazan 1331/1 Eylül 1913), 134.

⁵¹⁸ Arminius Vambery, “19 Mart 1832” yılında Budapeşte’de doğmuştur. Ailesinin ekonomik gelirinin sınırlı olması dolayısıyla çocukluğunda istediği gibi bir eğitim alamamıştır. Ancak çalıştığı işlerden kalan zamanlarında kendi kendisini zamanla eğitmiştir. Hafızasının gücünü fark ederek birçok dil öğrenmiş ve kendisini bu alanda geliştirmiştir. Yirmi yaşına geldiğinde ise doğu toplumlarına olan merakından dolayı Türkçe öğrenmiştir. Vambery,

isimli müsteşrikin neşrettirdiği “Eğer Türklerin Yıldızı Uful Ederse Necim-i İslâmiyet’te Uful Eder Mi?” ser-levhali makale hakkında tenkitler yayımlanmıştır. Tasfir-i Efkar’da neşredilen makalede şu sualler neşredilmiştir. “...Türkiye fena bulursa Alem-i İslâm’ın istikbali muhatarata maruz kalır mı? Acaba Müslümanlarda, Yahudilerin evvelce uğramış oldukları akıbete düşer olarak dağılır, perişan olurlar mı? Acaba alemde, İslâmdan, İslâmiyet’ten eser bırakılır mı?...”⁵¹⁹ Bahsedilen bu suallere kendi zaviyesinden cevap veren Cerîde-i Sûfiyye, İslâm’ın ebediyete kadar payîdar kalacağı hakkında kendi köşesinde şu bilgilere yer vermiştir.

“...Bir kere İslâmiyet, alayevmül kıyama hükmü bakî bir din-i celîl-i âli olması hasebiyle nuru nübüvvet-i Muhammediyenin şems-i münir-i asuman gibi veç-i tabdarı her tarafa aksettikçe oralara bir hayat cavidani bahşeder. Gerçi Alem-i İslâmın bir tarafında bazı kere zuhur eden tefrika, zaaf, din ve buna mümasil alâim-i enderas, tıpkı şemsteki küsuf-i cüz-i alâime müşabihdir ki şu halât güneşte vakit vakit cüz’i, külli, ru-nüma oluyorsa da hiçbir vakit hararet, neşri ziya hassasını gaip etmediği gibi nur-u tevhit-i İslâmiyet’te sönmez ve söndürülemez, hatta söndürmeye kıyam edip bu hususta uğraşan güruh-ı dalle, kendi felaket çukurlarını kazdıklarından bi-haberdirler. Çünkü vacib-ül vücudun ateş-i kahru gazabı onların hepsini yakıp hak-ı helake sereceği şüphesizdir. Evet, bir zaman gelecek ki necm-i İslâmiyet kendiliğinden uful edecek ve fakat akabinde de kıyamet zuhur eyleyecektir. ‘Mülk Adlle Payidar Olur’ düsturuna tevfikan bir merat-ı kanun-ı adalet olan Ahkâm-ı Celîle-i İslâmiyeyi ortadan kaldırdığımız taktirde kâinatta beka nasıl tasavvur edebiliriz! Tefekkür olunsun!...”⁵²⁰

Yine aynı makalede, Türkiye’nin geleceği hakkında ise genel bir değerlendirmede bulunularak şu mâlûmâta yer verilmiştir. “...Avrupa’nın Türkiye dediği şu Devlet-i Âliye-i Osmaniye, mensubiyeti ile müftehir olduğumuz bir hükûmet-i meşrûta-i İslâmiye olup merkez-i hilafet-i uzma olmak hasebiyle umûm-u âlem-i İslâmın bu makam-ı âliye bir merbutiyet-i diniyeleri olmakla beraber hükûmetimizin siyaset-i islâmiyesi büyük ehemmiyet arz etmektedir...”⁵²¹ Zikrolunan makalenin devamında, “...Türkiye’nin baki olması demek, yalnız alem-i İslâm için

---

Macaristan’da bulunduğu dönem boyunca Macarlılar ve Türklerin ortak yönlerini araştırıp bilimsel bir zeminde açıklamaya çalışmıştır. 1857 ve 1861 yılları arasında İstanbul’da Reşid Paşa adıyla bulunmuş ve burada Arapça ile Farsça lisanlarını öğrenmiştir. 1863 yılında ise Macaristan tarafından finanse edilerek araştırmalarını derinleştirmek için Orta Asya’ya seyahat etmiştir. “Hive, Buhara ve Semerkand” gibi kadim kentleri de ziyaret etmiş ve dönüşte Londra’ya giderek yaptığı çalışmaları batı kamuoyu ile paylaşmıştır. 1865 yılında Budapeşte Üniversitesinde çalışmaya başlamış ve 1905 yılında emekli olmuştur. Arminius Vambéry Türkoloji sahasının en ünlü kişilerinden biri olarak kabul görmektedir. Kendisi “15 Eylül 1913” tarihinde doğduğu yer olan Budapeşte’de vefat etmiştir. Bu görüş ile ilgili bk., Turgut Akpınar, “Vambéry, Arminius (1832-1913)”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/501-502; Cemal Kutay, Osmanlı’da İngiliz Casus Arminius Vambéry’nin Reşid Efendi Günlükleri (1862- ...) (İstanbul Abm Yayınları, 2013), 9-11.

⁵¹⁹ Mehmed Hilmi, “Enzar-ı İntibaha: Müzmin Dertlerimizin Teşhiri”, Cerîde-i Sûfiyye 3/61 (10 Şevval 1331/12 Eylül 1913), 141.

⁵²⁰ Hilmi, “Enzar-ı İntibaha: Müzmin Dertlerimizin Teşhiri”, 141.

⁵²¹ Hilmi, “Enzar-ı İntibaha: Müzmin Dertlerimizin Teşhiri”, 141.

değil... sülh-i müsalemet-i cihan Türkiye'nin mevcudiyetiyle kaimdir..."⁵²² sözleriyle mecmûanın Osmanlı Devleti hakkındaki düşünceleri okuyucularına karşı arz edilmiştir.

II. Balkan Harbinden sonra Edirne'nin Bulgaristan'dan geri alınışına dair olan mâlûmâtlar yer yer Cerîde-i Sûfiyye'de neşredilmeye devam ediyor idi. Bu konu hakkında Avrupa'nın ve Bulgaristan'ın Edirne'yi tekrardan Osmanlı Devleti'nden geri alamayacağını kesinleştiği ifade edilerek, taraflar arasında yavaş yavaş sülh müzâkerelerine doğru gidildiği ifade edilmiştir.⁵²³ Mecmûada bahsedilen bir diğer konu ise Bulgaristan adına sülh görüşmelerinde bulunan heyette General Savoff'un da olduğu meselesidir. Cerîde-i Sûfiyye'ye göre Savoff'un İstanbul'da görülmesi demek, Rumeli'de katl edilen binlerce masum Türk'ün hafızalarda canlanması anlamına geliyordu. Mecmûada bu durumun ne kadar acı verici olduğu ifade edilmekle birlikte Savoff'un Bulgaristan tarafından gönderilen bir misafir olduğunun da unutulmaması gerektiği okuyucuya karşı izah edilmiştir.⁵²⁴ Dönemin siyasî atmosferini kendi zaviyesinden okuyan Cerîde-i Sûfiyye, Bulgaristan heyetinin bahsedilen sülh girişimlerini yapmasındaki amacının kendi arzularıyla olmadığını, bunu yapmalarındaki temel sebebin Türklerin yeniden Rumeli'ye girmesine engel olmak için olduğundan bahsetmiştir.⁵²⁵ Tüm bunlara ilaveten, Cerîde-i Sûfiyye'ye iki taraf arasındaki sülh görüşmelerinin devam ettiği ve yakın bir zamanda da karşılıklı barış antlaşması imzalanacağı yönünde mâlûmâtlar aktarılmıştır.⁵²⁶

⁵²² Hilmi, "Enzar-ı İntibaha: Müzmin Dertlerimizin Teşhiri", 141.

⁵²³ Edirne'nin Bulgaristan'dan Osmanlı kuvvetlerince yeniden alınmasından sonra Bulgar heyetlerinin barış görüşmelerini başlatmak arzusunda oldukları hakkında şu bilgiler kaydedilmiştir: "Ahval-i siyasîye günden güne kesb-i salah etmektedir. Düvel-i muazzamanın Hükûmet-i Osmaniye'yi Edirne'den vazgeçirtmek yolundaki teşebbüs-i malum-u muvaffakiyet-pezir olamayınca meselenin haklı ile gasp meyanelerinde fasl ve tesviyesi karargir oldu. İşte bu sebeptendir ki gürültülü ve heyecanlı mebahisatı müteakip Sofya kabinesi Hükûmet-i Osmaniye ile müzâkereye girişmeye karar verdi. Geçenlerde dersaadete vürud eden Bulgar murahhasları Hükûmet-i Osmaniye ile meseleyi elyevm müzâkere ve münakaşa ediyorlar..." "Siyasi", Cerîde-i Sûfiyye 3/61 (10 Şevval 1331/12 Eylül 1913), 146.

⁵²⁴ Bulgar General Savoff hakkında mecmûada şu sözlere yer ayrılmıştır: "...General Savoff Bulgar heyet-i murahhasasının reisidir. Gerçi Savoff nâmını iştirmek sevgili topraklarımızda Bulgar ordularının yaktıkları masumların ateşli kollarıyla sinemizi tutuşturur. Biz Bulgar Generalini Bab-ı Âli koridorlarında gördüğümüz zaman kalbimizde yüz binlerce Müslümanın enin ihtizarını iştir gibi oluyoruz, fakat General Savoff bugün bizim misafirimizdir. Osmanlılar kinlerini düşmanlarının âmâl ve maksadına tercüman olan muharebe meydanlarında göstermeye sabır ve tahammül göstermekte güçlük çekmeyeceklerdir..." "Siyasi", 146.

⁵²⁵ Cerîde-i Sûfiyye, Türk ordusunun yeniden Balkanlar coğrafyasında ilerlemesini engellemek için Bulgarlar tarafından barış görüşmelerinin hızlandırıldığını şöyle izah etmiştir: "...Bulgar murahhaslarının ötede, beride sarf ettikleri sözlere bakılır ise Edirne meselesinde hak-ı meşruumuzu tasdik yolunda Bulgar kalbinin bir adım atmış olduğu zan olunabilir. Mamafih meselenin bütün safhatı hakkında şimdiden bir şey söylenemez. İhtimal ki bu harekette Osmanlı seferberliğini temdid etmek, mesarif-i askeriyemizi idame suretiyle hükûmetimizi zayıf düşürmek yolunda tevessül olunmuş bir tedbirdir. İhtimalki Ferdinant avakib-i vahimeyi artık idrak etmeye başlamıştır. Biz birinci ihtimale inanmak istemeyiz. Bulgar murahhaslarında böyle bir komedyanın kanlı bir feciaya esas olabileceğini şüphesiz takdir ederler, elyevm Avrupa ve bütün cihan sülh ve salaha taliptir. İkinci ihtimale gelince tarafeyn murahhasları arasında karargir olacak şanlı bir muâhede her halde atide müfid-i semerad vermekten hali kalmaz..." "Siyasi", 146.

⁵²⁶ "...İstanbul Konferansı müzakeratının revişinden anlaşıldığına göre Osmanlı-Bulgar hududunun tayini meselesi etrafında Osmanlı-Bulgar murahhasları itilaf etmek üzere gibi görünüyorlar..." "Siyasi", Cerîde-i Sûfiyye 3/62 (17 Şevval 1331/19 Eylül 1913), 158.

2.2.8.2. Cerîde-i Sûfiyye’de Batı Trakya Hükûmet-i Müstakilesi

İstanbul ve Sofya arasındaki ikili müzâkereler devam ederken, Osmanlı Devleti’nden bakiye kalan Rumeli’de de siyasî olaylar vukû’a gelmekteydi. Bu dönemde kendi kaderini Bulgaristan’ın eline bırakmak istemeyen Gümülcine’nin yerli ahali, Osmanlı Devleti’nden yardım çağrısında bulunuş ve siyasî bir çare bulunmasını talep etmişlerdir.⁵²⁷ Ancak her geçen zamanın kendi aleyhinde olduğunu düşünen Gümülcine ahali tarafından siyasî bir adım atılmak suretiyle Batı Trakya Türk Devleti’nin kurulduğu ilân olunmuştur.⁵²⁸ İhdas edilen yeni hükûmete dair olan neşriyatlar ise Cerîde-i Sûfiyye’de de okuyucuya karşı ifade olunmuştur.⁵²⁹

Türk ve Bulgar heyetleri arasında bir sülh muâhedesinin imzalanabilmesi için karşılıklı görüşmeler devam ediyordu. Bu bağlamda Cerîde-i Sûfiyye ise böylesine önemli olan görüşmeleri kendi köşesinde karinlerine karşı aktarmaktaydı. O döneme ilişkin olarak, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti’nin yapılacak olan bir antlaşma öncesinde, karşılıklı arazi paylaşımındaki prensipte anlaştıkları şu sözlerle aktarılmıştır. “...Dersaadet sülh konferansı vazifesini ikmal etmek üzere. Edirne’yi, Kırk Kiliseyi, Dimetoka’yı Osmanlılara terk etmeye mecbur kalan Bulgaristan, Mustafa Paşa ile Tırnova, Ahtapoli kasabalarını ihtiva eden bir hat-ı cedid-i hududiyeyi kendisine temin etti...”⁵³⁰ Ancak Gümülcine ahalisine karşı nasıl bir yol izlenmesi gerektiği hakkında kesin bir sonuca ulaşılamadığı da şöylece izah edilmiştir. “...Rodop Dağları ile Adalar Denizi sahili arasındaki fedakâr ahalinin mukadderatı henüz tayin etmemiştir. Bu havalide Bulgarlık aleyhine o kadar bî-aman bir cereyan var ki Bulgar ahenk-i idarisini buralara teşmil edebilmek bu şerait dairesinde gayri mümkündür...”⁵³¹ Tüm bu gelişmelerin yanında, Gümülcine ahalisinin savaş konusunda Bulgarlara karşı ne kadar dirayetli olduğu da vurgulanmıştır. “...Bütün Gümülcine ve havalisi halkı Bulgarlık aleyhindeki

⁵²⁷ Gümülcine’nin yerli İslâm ahalisinin kendi geleceklerine dair siyasî bir çare bulunmasını istemeleri, şu sözlerle ifade edilmiştir. “Osmanlı ordusunun biran evvel memleketi istila ederek kendilerine bir tarik-i iltica açmasını istihram etmek üzere...” (BOA), BEO., 4209/315648, 14 Ramazan 1331/17 Ağustos 1913.

⁵²⁸ Bükreş Antlaşması ile Rumeli’nin bir kısmı Bulgaristan’ın hakimiyetine girmiştir. Bu dönemde, Batı Trakya’da yaşayan Türklerin yeni bir katliama uğramamaları için Eşref Sencer Bey’in girişimleriyle yerli ahali teşkilâtlandırılmış ve 31 Ağustos 1913 tarihinde Rumeli’de yaşayan Türklere Gümülcine merkez olmak üzere “Batı Trakya Hükûmet-i Müstakilesi” adı verilen bir hükûmet kurdurulmuştur. Müderris Salih Efendi’nin başkanlığı tahtında olarak Dedeâğaç’ın alınmasıyla bağımsızlığı ilân olunmuştur. İstanbul antlaşması imzalandıktan sonra ise Bulgaristan’ın baskılarına çok fazla dayanamayan Batı Trakya Hükûmeti 25 Ekim 1913 yılında varlığını feshetmiştir. Yusuf Halaçoğlu – Halit Eren, “Batı Trakya”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/145-146.

⁵²⁹ Cerîde-i Sûfiyye’de Gümülcine halkının mücadelesi şu sözlerle vurgulanmıştır: “...Gümülcine ve havalisi halkı Bulgarların kendi memleketlerini istilâ edememesi için silaha sarılmışlardır. Ahalinin reyiyile hükûmet-i muvakkate teşekkül etmiş ve ahali Bulgar ordularıyla muhasamaya başlamıştır. Gümülcine karibinde ve sair bazı mevakide vukû’a gelen muharebat Bulgarların hezimetleriyle neticelenmiştir. Elyevm otuz bini müteceviz müsellağ fedai vatanlarını Bulgar boyunduruğu altında bırakmamak üzere muharebe meydanında ahz-ı mevki etmiştir. Gümülcine hükûmeti İstanbul’a bir heyet göndermiş ve mezkur heyet müteaddid defalar Bâb-ı Âli’de sadrazam paşayı ve Dahiliye Nazırı beyi ziyaret etmiştir. Gümülcine hükûmeti neşrettiği beyanname ile halkın bütün kuvvetleriyle zulme mukavemet karar verdiğini ilân etmiştir. Beyanname şu cümle ile nihayet bulmaktadır ‘Bulgarlar ancak makberelerimiz üzerinden geçtikten sonra memleketlerimize sahip olabilirler’...” “Balkanlarda Yeni Bir İslâm Hükûmeti”, Cerîde-i Sûfiyye 3/62 (17 Şevval 1331/19 Eylül 1913), 158.

⁵³⁰ “Vaziyet-i Hazıra”, Cerîde-i Sûfiyye 3/63 (24 Şevval 1331/26 Eylül 1913), 167.

⁵³¹ “Vaziyet-i Hazıra”, 167.

mücahedelerinde elyevm daha büyük bir gayret ve hamiyetle çalışıyorlar. Milis askeri tarafından Bulgar orduları Rodop Dağlarının arkalarına kadar tard edilmiştir. Orada mütehaşşid ufak tefek, Bulgar kuvvetleri ise gayet sıkıca muhasara hattı dahilinde bulunuyorlar...”⁵³² Cerîde-i Sûfiyye, aynı makalede Gümülcine ahalisine seslenerek Bulgaristan karşısında başarılı olmak istiyorlarsa Allah’tan ümitlerini kesmemelerinin gerektiğinden de bahsetmiştir.⁵³³ Ancak tüm bunlara rağmen, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti arasında imzalanan İstanbul antlaşmasından sonra “Batı Trakya Hükûmet-i Müstalikesi” siyasî arenada kendisini feshetmiştir.

2.2.9. İstanbul Muâhedenamesi (29 Eylül 1913)

Bulgaristan ve Osmanlı Devleti arasında yapılacak olan muâhede işlemlerinin biran evvel başlanmasına karar verilmiş ve Osmanlı Devleti’ni temsilen “Talat Bey, Mahmud Paşa ve Halil Bey’in” sorumlu murahhas olarak atanmalarında mutabakata varılmıştır.⁵³⁴ Bulgaristan tarafında ise murahhas olarak “General Savoff, G. D. Natchovits ve A. Tocheff” gibi beyler bulunuyordu.⁵³⁵ İki ülke arasındaki antlaşma 29 Eylül 1913 tarihinde imzalanmış ve muâhedeye tabi olan şartlar kabul edilmiştir. Bahsedilen bu durum Cerîde-i Sûfiyye’de de kendisine yer bulmuş ve mecmûada İstanbul Antlaşmasının imzalanmasına dair şu mâlûmâta yer verilmiştir. “...Osmanlı ve Bulgar murahhasları nihayet sülhnameyi imza ettiler artık iki memleket arasında münasebat-ı siyasîyenin tekerrür edeceği tabiidir...”⁵³⁶

Osmanlı Devleti ile Bulgaristan’ın gözetimi altında akdedilen İstanbul Muâhede-i ile iki ülke arasındaki kanlı muharebeler sona ermiş ve yeni bir barış dönemi başlamıştır. I. Balkan Harbinde Edirne’de tahakkümünü kurmayı başarmış olan Bulgaristan, II. Balkan Harbinden sonra bu üstünlüğünü yitirmiş ve Edirne’yi kaybetmiştir. Osmanlı Devleti ise akdedilen İstanbul Muâhede-i ile Edirne’yi tekrardan hudutlarına dahil ederek Bulgar ordusunu İstanbul’dan uzaklaştırmıştır. Batı Trakya’yı kaybeden Osmanlı Devleti, karşılığında Edirne’yi alabilmiştir. Böylece Bulgaristan açısından bir hezimetle sonuçlanan antlaşma, Osmanlı Devleti açısından da bir zafer metni olmuştur. Bahsedilen bu durum ise Osmanlı Devleti ve Bulgaristan arasında yeni bir dönemin başlamasına sebep olmuştur.⁵³⁷

---

⁵³² “Vaziyet-i Hazıra”, 167.

⁵³³ “...İsteriz ki Gümülcine hükûmeti omuzlarına aldığı şu ağır yükü selamete isâl edebilmek yolunda sonuna kadar çalışıp Cenab-ı Vahib’ül Atayanın deryayı ihsanından ümidini kesmesin...” “Vaziyet-i Hazıra”, 167.

⁵³⁴ “...Dahiliye Nazırı Talat Beyefendi ile Bahriye Nazırı ve Harbiye Nazırı-ı Vekili Mahmud Paşa ve Şûra-yı Devlet Reisi Halil Beyefendi hazeratının murahhas tayini hususunda...” (BOA), BEO., 4210/315685, 5 Şevval 1331/7 Eylül 1913.

⁵³⁵ Nazım Yılmaz – Hacı Osman Yıldırım (ed.), Osmanlı Arşivinde Bulunan Muâhedenamelerden Örnekler, çev. Necla Büyükkırcalı (Ankara: Başbakanlık Basımevi, 2000), 234.

⁵³⁶ “Hülâsa-i Havadis”, Cerîde-i Sûfiyye 3/64 (1 Zilkade 1331/2 Ekim 1913), 179.

⁵³⁷ Hall, Balkan Savaşları 1912 – 1913 I. Dünya Savaşı’nın Provası, 166-168.

Cerîde-i Sûfiyye’de bahsedildiği veçhile bu dönemde Arnavutların ve Sırpların Balkanlarda rahat durmadığı da şu sözlerle okuyucuya aktarılmıştır. “...Arnavutlarla Sırpların arasında başlayan muharebe devam etmektedir. Balkanlar hadisatının bu safhası yeni bir devre-i cidal ihdas edebilir...”⁵³⁸ Makalenin devamında ise Yunanistan’la ilgili olarak şunlar söylenmiştir. “...Yunan ordusuna güvenüde gayet büyük arazi üzerinde hak-ı hakimiyet iddia eden Yunan diplomatlarının hal mevki icaba te’emül etmeleri lazımdır. Zira Yunanilerin bu muharebedeki kar-ı kisbi kuvvetleriyle kıyas edilirse insanın veleh ve hayret içinde kalmaması kâbil değildir...”⁵³⁹

Yunanistan ve Osmanlı Devleti arasındaki gerginlik 14 Kasım 1913 tarihinde imzalanan Atina Antlaşması ile son bulmuştur.⁵⁴⁰ Ege adaları meselesinde kesin bir çözüm olmamakla birlikte bu antlaşmayla sıcak çatışmaların önüne geçilmiştir.⁵⁴¹ Bahsedilen bu durum ise Cerîde-i Sûfiyye’de okuyucuya karşı şöyle izah edilmiştir. “...Bâb-ı Âli Yunanistan’la da sülhü akdetti. Gerçi Bâb-ı Âli bazı hukukundan feragat etti. Fakat Yunanistan’da mütalebât-ı müfritanesinden vazgeçmeğe mecbur oldu. Romanya Dahiliye Nazırı Mösyö Takiyye Neskon’un bu babdaki hidemat-ı tavassutkâranesi her halde şayan-ı takdirdir...”⁵⁴² Bahsedilen aynı makalede Sırbistan ile de ikili görüşmelerin başladığı vurgulanmıştır. “...Son gelen haberler Sırbistan’la da müzakeratın başladığını haber veriyor. Görünüşe nazaran Bâb-ı Âli ile Sırp’lılar arasında cereyan eden müzâkere büyük müşkülâtı da’i olmayacaktır. Muhakkak olan bir şey varsa o da bir aya kadar Balkan işleri netîce-pezîr olacaktır...”⁵⁴³ Bahsedilen bu gelişmeler, Cerîde-i Sûfiyye’nin zaviyesinden değerlendirilerek atıye yönelik şu bilgilere yer verilmiştir. “...Acaba Balkanlarda takarrür eden bu sülh ve müsâlemet uzun müddet caygir olacak mı? Bunu herhâlde istikbâl gösterecektir...”⁵⁴⁴

Balkan Harbinin son bulması için imzalanan muâhedelerden sonuncusu ise Osmanlı Devleti ile Sırbistan arasında “14 Mart 1914” tarihinde akdedilen İstanbul Muâhede-i olmuştur.⁵⁴⁵ Bu muâhede ile iki devlet arasındaki diplomatik ilişkiler önceki dönemlerdeki gibi sıkı ve sağlam olmasa da yeniden têsîs edilmiştir.⁵⁴⁶ Balkan Savaşları’nın genel bir değerlendirilmesi

⁵³⁸ “Hülâsa-i Havadis”, 179.

⁵³⁹ “Hülâsa-i Havadis”, 179.

⁵⁴⁰ Hall, Balkan Savaşları 1912 – 1913 I. Dünya Savaşı’nın Provası, 166-168.

⁵⁴¹ Osmanlı Devleti’nin Ege Adaları hakkındaki hakimiyetini muhafaza edebilmesi için Düvel-i Muazzama ile görüş alışverişi içerisinde olmak istediği şu sözlerle vurgulanmıştır: “...Hükûmet-i seniyye düvel-i muazzama-i sidde tarafından Devlet-i Âliyyenin ihtiyacat-ı hayatiyesi derece-i kafiyede nazar-ı dikkate alınmadığını ve meselenin her güne ihtilafat-ı ciddiye ref edecek surette halledilmediğini kemal-i esefle müşahede etmektedir. Vezaifini ve sülhün fevaid-i âliyesini bi-hakkın müdrük bulunan hükûmet-i seniyye düvel-i muazzama-i siddenin İmroz, Yenedos, Bozcaada, Kastellorizo (Meis) adalarının iadesi hakkındaki kararlarını sened-i ittihaz ile beraber muhik ve meşru mütalibinin temin husulü için sarf-ı mesai edecektir...” “Cevabi Nota”, Cerîde-i Sûfiyye 3/84 (23 Rebiyülevvel 1332/19 Şubat 1914), 378.

⁵⁴² “İcmal-i Siyasi”, Cerîde-i Sûfiyye 3/71 (20 Zilhicce 1331/20 Kasım 1913), 247.

⁵⁴³ “İcmal-i Siyasi”, 247.

⁵⁴⁴ “İcmal-i Siyasi”, 247.

⁵⁴⁵ Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, 4/407.

⁵⁴⁶ Hall, Balkan Savaşları 1912 – 1913 I. Dünya Savaşı’nın Provası, 166-168.

yapıldığında Osmanlı Devleti için tam bir hezimet olduğu anlaşılmaktadır. Bahsedilen mağlubiyetin ekonomik, askerî ve içtimaî sebepleri olmakla birlikte, kaybedişin temelindeki nedenin Osmanlı ordusundaki askerî yetersizlikler olduğu görülür. Bu hezimetin sebepleri arasında ordu birliklerinin yetersiz olması, zâbitan arasına siyasî görüş ayrılıklarının girmesi, silah ve cephane eksikliği ile Osmanlı hükûmet yetkililerinin gelen savaşın ayak seslerini çok geç duymaları gibi sebepler zikredilebilir. Tüm bu gelişmeler nedeniyle Osmanlı Devleti, Rumeli’de bulunan topraklarının geniş bir kısmını yitirmiştir.⁵⁴⁷

Balkan Savaşlarının Osmanlı Devleti açısından tam bir hezimetle sonuçlandığı açıkça bilinmektedir. Bu bağlamda, Cerîde-i Sûfiyye’de de harbin en başından itibaren yoğun olarak makaleler neşredilmiş ve Osmanlı vatandaşları cephelerdeki genel vaziyet hakkında bu sayede bir mâlûmât sahibi olmuştur. Cerîde-i Sûfiyye, harbin en başından itibaren Rumeli’ye yönelik olarak iyi niyetini daima zinde tutmuş ve kaybedilen toprakların bir gün mutlaka Osmanlılarca yeniden alınacağını ümidini içerisinde beslemiştir. Ancak ne var ki bu düşünce hiçbir zaman gerçekleşmemiş ve Balkanlar coğrafyası Osmanlı Devleti’nin hakimiyeti altından tamamen çıkmıştır.

---

⁵⁴⁷ Kocabaş, Son Haçlı Seferi Balkan Harbi 1912-1913, 257-260.

3. BÖLÜM

CERİDE-İ SÛFİYYE MECMÛASI'NIN I. DÜNYA SAVAŞINA BAKIŞ AÇISI

Tez çalışmasının üçüncü bölümünde; Cerîde-i Sûfiyye'nin bakış açısı ve perspektifiyle I. Dünya Savaşı'nın gelişim seyri ve ilerleyişi hakkında umûmî değerlendirmelerde bulunularak Osmanlı Devleti'nin içerisinde olduğu siyasî ve askerî şartlar açıklanmak istenmiştir.

3.1. Cerîde-i Sûfiyye'nin Zaviyesinden I. Dünya Harbi (28 Temmuz 1914–11 Kasım 1918)

3.1.1. Harp Öncesi Dönemde Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından hemen önceki dönem, Osmanlı Devleti için tam bir siyasî karmaşanın ve kaos devrinin olduğu günleri temsil etmektedir. Osmanlı Devleti, Trablusgarp'ta İtalya'ya, Rumeli'de ise Balkan milletlerine karşı mağlup olarak birçok toprağını kaybetmiştir. Bunun akabinde ise Balkanlarda yaşayan binlerce yerli ahali Osmanlı Devleti'nin Anadolu'da bulunan topraklarına doğru göç etmeye başlamıştır. Kontrolsüz gerçekleşen bu göçler neticesinde ise büyük sıkıntılar yaşanmış ve devlet ekonomisi ağır malî kayıplar ödemek zorunda kalmıştır.⁵⁴⁸

Osmanlı Devleti için tam bir buhran dönemi olan bu günler, İstanbul basınında da kendisine yer bulmuştur. Zikrolunan dönemde basın-yayım hayatına devam eden Cerîde-i Sûfiyye mecmûası, yaşanan tüm bu olumsuz gelişmelere kayıtsız kalamamıştır. Osmanlı Devleti'nin başarısız olmasının İslâm olan bütün kitleleri de olumsuz etkilediği gerçeği şöyle izah edilmiştir. "...Devlet-i Âliye'nin zafiyeti, ahali-i İslâm'ın siyaset-i alem nazarında itibarsızlığına sebep olduğunu şu sonki muharebeler pek âlâ ispat etti..."⁵⁴⁹ Bununla birlikte Müslüman olan nüfusun dünya genelinde önemli bir konuma sahip olduğu da mecmûada şu sözlerle ifade edilmiştir. "...Adetleri az, lakin itibarları cihan şumül olan şu Yahudilerin bile siyasî ehemmiyetleri mevcut iken üç yüz milyonu müteceviz Müslümanın niçün hakkı tasdik edilmesin, efkâr-ı umûmîye nazarında kadr u ehemmiyetçe şu düşkünliğümüz nedendir..."⁵⁵⁰ makalenin devamında İslâm olan milletleri eleştirmeye devam eden mecmûa, dünyadaki İslâm ahalsinin birbirine yardım etmemesi dolayısıyla bu tür hallere düşülmesinin gayet normal olduğu söylenmiş ve suçun kendilerinde olduğu ifade edilmiştir.

Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası, Osmanlı Devleti'nin Balkan Harbinden yeni çıktığı bir dönemde devlet hazinesinin neredeyse tamamen boşaldığından bahsetmiştir. Devlet hazinesinin toparlanmasının çaresini üretim yapmakta gören mecmûa, şu sözlerle Osmanlı toplumunu

⁵⁴⁸ Halaçoğlu, Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913), 26.

⁵⁴⁹ "Osmanlıların Menabi-i Varidatı", Cerîde-i Sûfiyye 3/62 (17 Şevval 1331/19 Eylül 1913), 154.

⁵⁵⁰ "Osmanlıların Menabi-i Varidatı", 154.

üretim yapmaya teşvik etmiştir. “Öz hazinenizden, öz elinizle, öz gücünüzle alınız”⁵⁵¹ Mecmûa yapıcı misyonu gereği devreye girmiş ve üretime teşvik için yeni çareler aranmasının elzem olduğundan bahsetmiştir. Beşerî hayatı İslâmî inanç esasları ile yorumlayan mecmûa, devletin yeniden toparlanabilmesi için faizli kredi kullanabileceğini ise şu sözlerle savunmuştur. “...Bilirim. Her devlet zaruret zamanında gard alır. Demir yollar, donanma, muharebe hazırlıkları gard alındıkça diyelim mümkün değildir. Mesahat-i âmâ, umûmî hacetler yolunda büyük faide temin için farzlara faiz vermek diyelim haizdir...”⁵⁵²

Birinci Dünya Savaşı öncesinde bir taraftan ekonomik kalkınmanın önemini vurgulayan mecmûa, bir diğer taraftan da İslâm’ın bütün dünya geneline yayılmasının gerekli olduğunu ifade ediyordu. Balkanlarda Türk ve Müslüman olan nüfusun yaşadığı kıyama sessiz kalamayan mecmûa, şu sözlerle okuyucunun hafızasını diri tutmaya çalışmıştır. “...Osmanlıların ve bütün âlem-i islâmın yüreklerini sızlatan şu Balkan feciasında Bulgarların Rumeli’deki zavallı dindaşlarımıza yapmış oldukları mezalim meyanında ne dine ne kanuna ne medeniyete sığmayan cebren tenessür ettirmek keyfiyeti, hiçbir vakit Müslümanların hatırından çıkmayacak fezayihtedir...”⁵⁵³ sözleriyle İslâm olanların yaşadığı kıyımların unutulmaması gerektiği ifade olunmuştur. Ancak bununla beraber, hiçbir gayrimüslime de kin ve nefret beslenmemesi gerektiği vurgulanarak onların İslâm’a davet edilmelerinin gerektiği üzerinde de hassasiyetle durulmuştur.⁵⁵⁴ İslâm’a davet hususunda yumuşak huylu davranılması gerektiği hakkında ise mecmûada şu mâlûmâta yer verilmiştir.

“...bir gayrimüslimi din-i İslâm’a davet hususunda cebir ve ikrah ile muamele etmeye cevaz verilmemiştir. Çünkü; alelumûm efrad-ı beşerîyetten her birinin edyan-ı mevcude içinde bir din ile mütedeyyin olması, kendi arzu-u vicdaniyesine tâbi, hele İslâmiyetle müşerref bulunması mutlaka mazhar hidayet-i rabbani olmasına mütevakıf bir mesele olduğu şüpheden vareste olup böyle aşk-ı deruni, hep vicdanı ile olacak bir mesele-i nazikede cebir ve tahakkümü ihtiyar etmek, ikna ile yola getireceğin gayri müslimi, mensup olduğun dinden teneffür ettirmek demektir...”⁵⁵⁵

Bir taraftan İslâm’ın gayrimüslimlere tebliğ edilmesinin gerekli olduğu hakkında neşriyatlar yapan mecmûa, bir diğer taraftan da İslâmiyet’i kabul eden yabancı bürokrat ve zenginlerin de isimlerini gazete köşesinde neşretmekteydi. Bu babda, İrlanda asıllı bir İngiliz bürokratu olan

⁵⁵¹ “Osmanlıların Menabi-i Varidatı”, 154.

⁵⁵² “Osmanlıların Menabi-i Varidatı”, 154.

⁵⁵³ Mehmed Hilmi, “İslâmiyet’te Dine Davet Hususunda Muamele-yi Cevriye Memnudur”, Cerîde-i Sûfiyye 3/64 (1 Zilkade 1331/2 Ekim 1913), 173.

⁵⁵⁴ “...bir Hristiyan, bir Musevi İslâmiyet’i kabul etti mi, dindeki noksanı bil-ikmal hakikate vasıl olmuş olur. İşte vahdet-i edyan, İslâmiyet’te tecelli eder. Neden? Zira: Kitab-ı hakikat nasibimiz olan Kur’an-ı azümüşşanda isimleri münderiç yirmi sekiz peygamberin ve bu meyanda hazret-i İsa ve Musa aleyhisselam hazratının Müslüman olmağımız hasebiyle hak peygamber olduğunu tasdik edenlerdeniz...” Hilmi, “İslâmiyet’te Dine Davet Hususunda Muamele-yi Cevriye Memnudur”, 173.

⁵⁵⁵ Hilmi, “İslâmiyet’te Dine Davet Hususunda Muamele-yi Cevriye Memnudur”, 173.

Lord Headley'in İslâm'ı kabul ederek onunla müşerref olduğu, büyük bir sevinç içerisinde İstanbul'da bulunan gazetelerin köşelerinde neşrediliyordu. Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası'da bu konuyu köşesine taşımış ve yaşanan bu ortak sevinçe şu sözlerle ortak olmuştur. "...İslâmiyet haiz olduğu lahuti ve sihar kuvve-i manevîye-i latifesiyle Avrupa'ya pa-endaz-ı hakikat olmuştur. Son on sene zarfında İslâmiyet kendine İngiltere'de sadık kalpler bulmuştur, ne hikmettir ki milel-i Hristiyanîye-i saireden ziyade hemde pek ziyade İngilizler din-i İslâm'a ragıb bulunmaktadırlar..."⁵⁵⁶ Makalenin devamında İngiltere milletinin ne kadar ciddi ve prensipli bir millet olduğuna ise şu sözlerle değinilmiştir. "...Bu ise o milletin daha hakikatperest ve ciddi bir millet olduğunu meydana koymaz mı?..."⁵⁵⁷ Cerîde-i Sûfiyye'de İslâm ile müşerref olduğu söylenen Lord Headley, makalede şu sözlerle tebrik edilmiştir.

"...İşte ahiren İngiltere'nin, bu büyük milletin, İrlanda'nın en necib ve asilzadelerinden "Lord Headley" kabul-ü din-i İslâm eylemiş ve "Woking" şehri imamı Hafız Kâmil Efendi tarafından kavaid-i îmân ve İslâm telkin ve tebliğ edilerek "Lord Abdullah Headley" ismini almıştır. Bu hâkikati uzun bir netice-i say ve tetebbu'ı ile kazanmış olan müşarünileyhe yeni ve birçok refikleride peyрав olacaklarına büyük bir sevinçle ümitler besliyoruz. Her kim ne derse desin İslâmiyet, din-i celîl-i Ahmedî Şarktan ziyade Garbda daha nazifane tesirler icra etmeye, maddî-i Garb yollarında latif ve müncezib izleri bırakmaya başlamıştır. Binaenaleyh 'Lord Abdullah Headley' kardeşimizi tebrik eder, hakayık-ı âliyye-i İslâmiyye daha ziyade vukuflarını temenni ve arzu eyeriz..."⁵⁵⁸

Osmanlı basınında ve Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası'nda her ne kadar Lord Headley'in İslâm ile müşerref olduğu ve mevcut isminin ise Abdullah olarak değiştirilmiş olduğu ifade edilmişse de o döneme ilişkin olarak Kazım Karabekir Paşa (1882-1948) tarafından başka bir mâlûmât aktarılmaktadır. Kazım Karabekir Paşa, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşına girmezden önceki dönemlerini değerlendirirken birçok misyonerin çeşitli lakaplar kullanmak suretiyle müleffak olarak sözde İslâm'a girdiklerinin haberlerini duyurduklarını anlatmaktadır. Bahsedilen misyonerler marifetiyle Osmanlı Devleti'nin yıpratıldığını ve Osmanlı basını ile de ahalinin aldatıldığını ifade eden Kazım Karabekir Paşa, sahte Müslüman olduğunu iddia ettiği Lord Headley hakkında şu mâlûmâtı aktarmaktadır.

"...1914'te Cihan Harbinden önceki aylarda gurup halinde ihtidalar görünüyordu. Misal olarak Londra eşrafından İslâmı kabul edenlerden... Eski adı: Lord Hidley, yeni adı: Seyfürrahman Şeyh Rahmetullah El Faruk... Kadın erkek her çeşidi var. Erkekler Şeyh, kadınlar Şeyhide payesini alarak Müslümanların arasına karışıyorlar. Lord Hidley'in gazetelerdeki ibret verici açıklaması şöyleydi: 'Yirmi yıldan beri İslâm'ı araştırdım. Arapçayı yıllarca okudum. Gördüm ki İslâm daha

⁵⁵⁶ "İslâmiyet: Lord Abdullah Headley", Cerîde-i Sûfiyye 3/72 (27 Zilhicce 1331/27 Kasım 1913), 257.

⁵⁵⁷ "İslâmiyet: Lord Abdullah Headley", 257.

⁵⁵⁸ "İslâmiyet: Lord Abdullah Headley", 257.

yüksektir.’ Bu ifadeyi samimi kabul etsek bile şüphe etmeyiz ki bir İngiliz Lord’u İslâm’ı ancak İngiltere menfaatine kullanabilir. İslâm alimlerinin özellikle dini ilimlerle uğraştıklarından ve dünyanın şeklini değiştiren ilim ve fenden nasipleri olmadığı göz önünde tutulursa Müslümanlar arasına karışan Lord Hidley gibi alimlerin hangi mertebelere kadar çıkabileceği ve neler yapabileceği kolayca kestirilebilir.”⁵⁵⁹

Cerîde-i Sûfiyye Mecmûa’sı bahsedilen bu gibi yayımlara ve Osmanlı toplumunu birbirine kenetleyici nitelikte olan makalelere I. Dünya Savaşı’nın başladığı ana kadar serîan devam etmiştir. Harbin başlamasıyla birlikte de mecmûa köşelerinde Osmanlı ordusunun ve merkezî siyasetin gidişatı yönündeki mâlûmâtlarda aktarılmaya devam etmiştir.

3.2. 1914 Yılında Gerçekleşen Olaylar

3.2.1. Osmanlı Devleti’nin Harp Öncesi İttifak Arayışları ve Almanya

Osmanlı Devleti’nin Trablusgarp ve Balkan savaşlarını kaybetmesi Avrupa kamuoyunda büyük bir itibar kaybı yaşamasına sebep olmuştur. Avrupa bölgesinde bulunan büyük devletlerden hiçbiri bu yüzden Osmanlı Devleti ile yeni bir birlikteliğe ve müttefikliğe yanaşmıyor idi. Zikrolunan dönemde savaşın tüm ağır sonuçlarını yaşayan Osmanlı Devleti, kaybettiği arazilerin baş sorumlusunun İngiltere, Fransa ve Rusya olduğunu düşünmekteydi. Çünkü daha önce yaşanan savaşlarda da Balkan uluslarını ve İtalya’yı bu devletlerin kışkırtıklarına inanılıyordu. Bahsedilen bu gelişmeler ise Osmanlı Devleti’nin İngiltere, Rusya ve Fransa gibi güçlü devletlerin bloğunda yer almasına engel teşkil ediyordu. İfade olunan bu durumdan dolayı Osmanlı Devleti üçlü ittifaktan uzaklaşmak zorunda kalmıştır.⁵⁶⁰

Osmanlı Devleti, bundan sonraki süreç içerisinde diplomatik sahada zafer kazanmak istemekteydi. Bunu gerçekleştirebilmek için ise Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya gibi ülkelerle uzlaşma zemini aramaya başlamıştır. Almanya, öncelikle millî bütünlüğünü sağlamış ve Fransa ile icra ettiği 1870-1871 muharebesinden sonra da imparatorluğunu bütün dünyaya ilân etmiş idi.⁵⁶¹ I. Dünya Savaşının başlamasından önceki Alman-Türk ilişkileri incelendiği zaman taraflar arasındaki karşılıklı ekonomik bağların güçlü olduğu görülmektedir. Alman sanayî ürünleri ve Alman bankalarının bu dönemde Osmanlı pazarlarına girdikleri ve önemli bir mevkii işgal ettikleri göze çarpmaktadır.⁵⁶² Bahsedilen bu gelişmeleri yakından takip eden İttihat ve Terakki Fırkası, imparatorluğun parçalanmasının önüne geçmek için bir önlem almak

⁵⁵⁹ Kazım Karabekir, Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik (İstanbul: Emre Yayınları, 1994), 2/115-116.

⁵⁶⁰ Cemal Akbay, Osmanlı İmparatorluğunun Siyasi ve Askerî Hazırlıkları ile Harbe Girişi (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2014), 39.

⁵⁶¹ Alman Hayat-ı İktisadiyesi ve Harb (Berlin: 1915), 8.

⁵⁶² M. Nail Alkan, “Hayranlık-Dostluk ve Çıkar Üçgeninde Türk-Alman İlişkileri”, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi SDU Faculty of Arts and Sciences Sosyal Bilimler Dergisi 34 (Nisan 2015), 45.

arayışındaydı. İstanbul'da, böylesi bir önlemin ancak Almanya'ya yanaşmak suretiyle gerçekleştirileceğine inanılıyordu.⁵⁶³ Bu babda ilk adım olarak Osmanlı ordusunun modern Alman orduları gibi donanımlı olmaları istenmiş ve bunu da sağlamak için Almanya'ya başvuru yapılmak suretiyle ilk adım atılmıştır. Osmanlı Harbiye Nezâretince gerekli tahkikatlar ve başvurular yapılarak Almanya'nın askerî makamlarıyla iletişime geçilmiştir.

Almanya ile askerî yakınlaşma konusu İstanbul'da bulunan gazetelerce de yakından takip edilmekte idi. Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası'nda da Osmanlı ordusunun modernize edileceğine dair olan haberlere değinilerek mâlûmâtlar aktarılmaktaydı. Osmanlı ordusunun başarılarının ancak temiz yüreklerle cihad etmek suretiyle vukû'a geldiğini ifade eden mecmûa, Osmanlı asakiri içinde içki içen zâbitanlara karşı bir uyarıda bulunmuş ve onları bu hâlâtı terk etmeye şu sözlerle davet etmiştir.

“...Niam'ül-ceyş Medh-i celîl-i nebevisine nailiyetle ilelebet mes'ud ve bahtiyar ve bu şerefle laşekk cüyüş-ı saire-i İslâmiyeye faik ve müreccah bulunan cüyüş-i Osmaniye zâbitan ve efradına bütün ma'nâsıyla 'dindarlık' feraiz ve ahkâm-ı diniyeye temami-i riayet, muharremat-ı katiyede bulunan 'hamr' envainden, sunuf-ı müskirat ve ayy ve işretten suret-i katiyede münacebet o derece labud ve elzemdirki bunlar temin edilmeksizin 'Niam'ü'l-ceyş' ser-celîline mazhariyet, felâh ve necat ve saadet-i devlet ve millet mümkün ve muttasır değildir...”⁵⁶⁴

Zikrolunan makalenin devamında ise bir ordunun başarılı olabilmesinin yolunun ancak modern ilimlere ve silahlara sahip olabilmesi cihetiyle sağlanabileceği ifade edilmiştir. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin eski şan ve şöhretine kavuşabilmesi için hangi yolu takip etmesi gerektiği hakkında şu bilgilere yer verilmiştir.

“...Bu yolda gayur ve vatanperver hamiyetkâr ve dindar rical-i hükûmet ve zimamdarın gibi geceyi gündüze katarak layenkati sa'y-i vefir ile garbın esbâb-ı teali ve terakkiyatından edeceğimiz istifadat ve iktibasat külliyemizi mahz-ı hidmet ve adalet, bâis-i necat ve felâh ve saadet bulunan huyuzat-ı bi-intiha-yı diyanet-i Muhammediye ile daha ziyade ve bil-vücut tezyin ve tetvice ne zaman muvaffak bulunursak hiç şüphesiz o zaman bütün cihanın takdisat ve ihtifalat ve tekrimatı yeni baştan üzerimize teveccüh edecek, işte o vakit şan ve şevket-i Osmaniye ve İslâmiye yeni baştan afaka ve velvelesat bulunmaya başlayacaktır...”⁵⁶⁵

Cerîde-i Sûfiyye, bahsedilen aynı dönemde Harbiye Nazırı olan Enver Paşa (1881-1922) tarafından ordu kumandanlıklarına gönderilen bir tebligatı da köşesine taşımış ve buna göre

⁵⁶³ İlber Ortaylı, İmparatorluğun Son Nefesi Osmanlı'nın Yaşayan Mirası Cumhuriyet (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), 135.

⁵⁶⁴ Ahmed Muhtar, “Ulviyet-i İslâm: Bir Meşrub-ı Memnu: Hamr 19”, Cerîde-i Sûfiyye 3/89 (28 Rebiyülahir 1332/26 Mart 1914), 424.

⁵⁶⁵ Muhtar, “Ulviyet-i İslâm: Bir Meşrub-ı Memnu: Hamr 19”, 424.

asâkir ile zâbitanların İslâm'ın emir ve nehiyelerine uymaları gerektiği hakkında mâlûmâtta bulunmuştur.⁵⁶⁶ Cerîde-i Sûfiyye'nin neşrettiği bu uyarıya rağmen, eğer hâlâ zâbitan arasında askerî disiplin ve ciddiyetle bağdaşmayan hareketler zuhura gelirse ve bahsedilen tebligata riayet olunmazsa, suçu işlemeye devam eden zâbitan ve asâkir hakkında tahkikat başlatılıp ordudan ilişkilerinin kesileceği de ifade olunmuştur.⁵⁶⁷ Cerîde-i Sûfiyye, aynı dönemde içkiyi su gibi tükettiklerini iddia ettiği Fransız, Rus ve İtalyan ordularının başarısızlıklarını da örnek olarak göstermiş ve Osmanlı ordusunda görev yapan kimselerin bu gibi durumlardan kaçınmasını tavsiye etmiştir. Bahsedilen makalenin devamında ise Fransız General Andre'nin yazmış olduğu Sancak Salnamesi isimli eser tanıtılmış ve Fransa ordusunda başarıyla uyguladığı içki yasağı reformu örnek olarak verilmiştir.⁵⁶⁸ Mecmûada neşredilen bu haberden de anlaşıldığı üzere, Osmanlı ordusunun modernize edilmesi yolunda birçok teknik ve fiziksel adım atılmak istenmiştir.

Osmanlı Devleti vakit kaybetmeden Almanya ile iletişime geçmiştir. Tüm bunlara karşılık Almanya ise ilk etapta güçsüz bir Osmanlı Devleti ile ittifak kurmayı kabul etmek istemese de sonraki süreç içerisinde İstanbul ile bir uzlaşma yolu bulabileceğini kabul etmiştir.⁵⁶⁹ Osmanlı

⁵⁶⁶ Cerîde-i Sûfiyye'de neşredilen makalede Osmanlı askerlerinin amirlerine ve dine karşı sonsuz bir bağlılıkla bağlı olması gerektiği şu sözlerle kaydedilmiştir: "Dinsiz bir ordunun hiçbir vakit muvafık olamayacağı bence katien muhakkaktır. Vazifesini yapmak hususunda askeri tescii eden ve her türlü fedakarlığı göze aldırta sevâik içinde en müessiri ve en kuvvetlisi din ve îmân-ı kamildir. Nezahat-ı ahlaki ve tasfiye-i kalbi emreden din-i askerlikte intizam ve vahdet emeli têsîs edecek avamîl-i manevîyedir. Binaenaleyh gerek Müslim ve gerek Hristiyan her askerin feraiz ve ahkâm-ı diniyesine son derecede itina ile temessük etmesini katien talep ediyorum. Amirlerin dahi kimsenin bu hususta mübalatsızca hareket edememesine itina etmelerini suret-i katiyede tavsiye ederim..." Muhtar, "Ulviyet-i İslâm: Bir Meşrub-ı Memnu: Hamr 19", 425.

⁵⁶⁷ Osmanlı birliklerinin verilen emirlere ve askerî disipline itaat etmemesi halinde haklarında hızlıca tahkikat yapılacağı şu sözlerle zikrolunmuştur: "Zâbitanın sıfat-ı askerîyeyi haiz buldukları hâlde gazino ve birahanelerde işret ettikleri haber alınmaktadır. Sıfat-ı askerîyenin şeref ve meziyetini ihlal eden bu hal esasen ahkâm-ı celîle-i diniyece muharremat-ı katiyededir. Badema sıfat ve kıyafet-i askerîyeyi labis buldukları halde gazino ve birahane gibi yerlerde ve meyhane köşelerinde ve şûrada burada işret ettikleri görülen zâbitanın derhal ya tekayüde sevk ve yahud açığa ihraç edilmek suretiyle tecziye edilmeleri katien mukarrerdir. Mafevklere dahi bu hususa enzar-ı dikkat ve itinalarını hasr ile gerek İstanbul'da ve gerek taşrada böyle mahallerde işret eden zâbitan haklarında bu vecihle tahdit-i mücazat etmeleri elzemdir..." Muhtar, "Ulviyet-i İslâm: Bir Meşrub-ı Memnu: Hamr 19", 425.

⁵⁶⁸ Osmanlı ordusunun disiplin içerisinde olması gerektiğini zikreden mecmûa, Fransa ordusunun içki yasağını emsal olarak vermiş ve bunu takdir etmiştir. "...Bu nüsha-i müsirket yüzünden pek büyük nizamsızlıklara, tehlikelere mâruz kalan ve sarhoşluğu meşhur Rus, Alman, İtalyan ordularının pek fevkinde kesret-i istimal-i müsirket ile intizam ve inzibat matlubunu bir türlü bulamayan, anlardan ziyade ayyaşlığa inhimak peyda eden Fransa ordusuna - esbak-ı Fransa Harbiye Nazırı General 'Andre' nin tashih ve tasavvuru vecihle - envai müsirket istimalinden katien men etmek, müsirketin tahallük ve mazarrat-ı müdhişesini genç ve ihtiyar Fransız asakirine, bütün Fransızlara irae ve isbat eylemek maksat-ı vatanperveranesi ile yazılmış mübahis-i mühimmeyi havi ve muceb-i ibret ve intibah bir hayli resimleri, keul harablaşmış âzâ-i insaniye fotoğraflarını havidir. Eser-i mezburun keul aleyhindeki başlıca mübahisinin ser-levhaları şunlardır: Da'ül-keul denilen ayyaşlık illetine insanlar nasıl tutulur? Da'ül-keul denilen illet-i müdhişeden nasıl tahlis-i güruban ederek şifa bulmak mümkündür? Mevad-ı keuliye yâni envai müsirket insanları mahv ve itlaf eyliyor! Bu bahisler min-küll'il-vücuha mühim ve her halde şayan-ı tetkik ve mütaaladır. Eser-i mebusun intişarı sıralarında idi ki salif'ül arz Fransa harbiye nazırı General Andre bütün kışla bakkallarında müsirket-ı fûrûhtunu, kışlalar dahline müsirket idhalini, oralarda müsirket istimalini katien men ve yasak etmiş ve beynelasâkir müsirket aleyhinde bir his-i nefret uyandırmak için kışlalara müsirketin mazarrat-ı müdhişesini ve semm-i katil bulduklarını müş'ir levhalar, resimli elvah astırmış velhasıl Fransa ordusundan belayı işreti büsbütün kaldırmaya bir azim-i kavi ile pek çok çalışmış ise de..." Ahmed Muhtar, "Ulviyet-i İslâm: Hamr", Cerîde-i Sûfiyye 3/95 (11 Cemaziyülahır 1332/7 Mayıs 1914), 480.

⁵⁶⁹ Feroz Ahmad, Bir Kimlik Peşinde Türkiye, çev. Sedat Cem Karadeli (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007), 66.

Devleti 1913 yılında Balkan Savaşlarını kaybetmiş ve ordusu darmadağın olmuş idi. Bu dönemde askerî durumun daha kötüye gidişini engellemek ve mevcut ordu birliklerini modernize etmek amacıyla Almanya'dan askerî heyetler getirilmiştir. Bahsedilen bu heyetlerin içerisinde Liman Von Sanders gibi ünlü bir Alman subayı da bulunuyor idi.⁵⁷⁰ Almanya'nın mevcut politikası, Osmanlı Devleti'nde bulunan meşrû hükûmet ile iyi geçinmek ve onu desteklemek üzerine kurgulanmış idi.⁵⁷¹ I. Dünya Savaşının arifesinde, Osmanlı ordusunun modernize edilmesi ve güçlendirilmesi demek, esasında Almanya'nın da Avrupa devletlerine karşı kuvvetlenmesi anlamına gelmekteydi.⁵⁷²

Avusturya-Macaristan, Osmanlı Devleti'nin de içerisinde bulunduğu ortak bir ittifak oluşturmak ve bu ittifaktan elde ettiği güç ile de Sırbistan'a hücum etmek istiyordu. Bu bağlamda istenilen hedefin gerçekleşmesi için Avusturya-Macaristan cihetiyle Osmanlı Devleti'ne karşılıklı bir siyasî birliktelik kurmak yolunda teklif götürülmüştür. Osmanlı Devleti ise bu yolla Sırbistan'da bulunan Türklerin haklarını koruyabileceğini ileri sürerek Balkanlarda yeni bir başarı elde edebileceğini düşünüyordu. Bu bağlamda Avrupa'da güçlü bir ittifak oluşturulabileceğini düşünen Enver ve Talat Paşa'lar, diplomatik yolla harekete geçmişler ve 22 Temmuz 1913'te Alman büyükelçisi marifetiyle Almanya'ya ittifak kurmak teklifinde bulunmuşlardır.⁵⁷³ Alman büyükelçisi Wangenheim ise böylesi bir teklif karşısında Osmanlı Devleti'nin askerî gücünün yetersiz olduğunu düşünerek bunu reddetmişse de Alman Kralı tarafından Osmanlı Devleti ile bir ittifak kurulabileceği kararlaştırılmıştır.⁵⁷⁴ Almanya'dan olumlu cevap alan Osmanlı hükûmeti, 28 Temmuz 1913 tarihinde ise resmen Almanya'ya ittifak teklifinde bulunmuştur.⁵⁷⁵ Böylesi bir ittifak teklifi karşısında söz alan Avusturya-Macaristan sefiri "Marki Pallavicini" Türkleri güvenilir bir müttefik olarak tanımlıyordu. Almanya ise Osmanlı Devleti'ni Rusya'dan uzaklaştırarak kendi bloğuna dahil etmenin arzusu içerisindeydi. Yaşanan tüm bu siyasî gelişmeler Osmanlı Devleti'ni Almanya ile bir ittifaka doğru yönlendirmiş ve iki ülke arasında ittifak antlaşmasının imzalanmasını oluşturacak ortam hazırlanmıştır.⁵⁷⁶ Osmanlı Devleti bundan sonraki süreç zarfında hangi devletler grubunun yanında saf tutacağını net bir şekilde kararlaştırmış idi. Almanya ve Osmanlı ittifakı Sadrazam Sadi Halim Paşa'nın konağında büyük bir gizlilik içerisinde Enver Paşa'nın ve birkaç üst düzey

---

⁵⁷⁰ Yavuz Özgüldür, "Yüzbaşı Helmut Von Moltke'den Müşir Liman Von Sanders'e Osmanlı Ordusunda Alman Askerî Heyetleri", Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi 4 (Mayıs 1993), 303-304.

⁵⁷¹ İlber Ortaylı, Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu (İstanbul: Kronik Kitap Yayınları, 2020), 177.

⁵⁷² Erdoğan Aydın, Osmanlı'nın Son Savaşı Turan Hayalinden Sevr'e (İstanbul: Literatür Yayınları, 2013), 70.

⁵⁷³ Akbay, Osmanlı İmparatorluğunun Siyasi ve Askerî Hazırlıkları ile Harbe Girişi, 53.

⁵⁷⁴ Ahmet Emin Yalman, Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye, çev. Birgen Keşoğlu (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021), 80.

⁵⁷⁵ Kemâl H. Karpat, Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset, çev. Güneş Ayas (İstanbul: Timaş Yayınları, 2010), 119.

⁵⁷⁶ Ortaylı, İmparatorluğun Son Nefesi Osmanlı'nın Yaşayan Mirası Cumhuriyet, 138-139.

devlet adamının riyaseti tahtında akdedilmiş ve iki ülke resmen bir müttefik haline getirilmiştir.⁵⁷⁷

Cemal Paşa (1872-1922) hatıralarında bahsedilen İttifak meselesini değerlendirirken kendisinin bile en son aşamaya kadar bu işten haberinin olmadığını vurgulamakla birlikte bahsedilen ittifak antlaşmasının zannedildiği gibi umûmî harp ile birlikte değil, ondan öncesinde “2 Ağustos 1914” tarihinde imza edildiğini ifade etmektedir.⁵⁷⁸ Kazım Karabekir Paşa ise Almanya-Osmanlı ittifakının gerçekleşmesinde İngiltere’nin de etkili olduğunu ifade etmektedir. Daha önce İngiltere’ye Osmanlı Devleti’nce sipariş edilen ve son taksiti de ödenen iki adet deridnavudun Osmanlı Devleti’ne teslimatının yapılmadığını ifade eden Kazım Karabekir Paşa, yaşanan bu olayında Alman-Osmanlı ittifakının kurulmasında büyük bir etkisinin olduğunu ifade etmektedir.⁵⁷⁹ Bahsedilen antlaşma ile Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devleti birbirinin topraklarını dışarıdan gelebilecek tehditlere karşı korumayı ve gözetmeyi taahhüt etmiştir.⁵⁸⁰

3.2.2. I. Dünya Harbi’nin Sebepleri ve Başlangıcı

I. Dünya Harbinin başlangıcının temelini 1789 yılında Avrupa’dan başlayarak filizlenen ve dünyaya yayılarak devam eden milliyetçi düşünceler ve yine Avrupa’da gelişen iç siyasî ve ekonomik çekişmeler oluşturmaktadır. I. Dünya Harbinin meydana gelme evresi, Fransa’nın 1789 yılında yaşamış olduğu devrim ile yakından ilişkilidir. Devrimden sonra Avrupa kıtasında yeni bir denge siyaseti oluşturmak isteyen Fransa, kendi kontrolündeki bir anlayışın egemen olmasını istemekteydi.⁵⁸¹ Fransa, okyanus ötesi imparatorluk kurmak yolunda bir adım atmak ve ülkesini zenginleştirmek istiyordu. XIX. yüzyıl ile İngiltere’nin Avrupa’daki ekonomik üstünlüğü Fransa’nın yeni sömürü metotlarıyla inkirâza uğramaya başlamış ve Avrupa statükosu değişmiştir.⁵⁸² Bu dönemde Avrupa kıtasında mekanik sanayî hamleleri gelişmiş ve başta İngiltere ve Fransa olmak üzere Avrupaî devletlerin yeni hammadde kaynaklarına olan ihtiyaçları artmıştır. El ile olan üretim metotları, endüstri devrimi döneminde yerini serî üretime ve makineleşmeye bırakmıştır.⁵⁸³ Bu durum ise ağır sanayî hamlelerine yeni atılan İngiltere ve Fransa gibi Avrupaî devletler için Asya’nın ve Afrika’nın zengin topraklarına olan

---

⁵⁷⁷ Alan Palmer, Osmanlı İmparatorluğu Son Üç Yüz Yıl Bir Çöküşün Yeni Tarihi, çev. Belkis Çorakçı Dışbudak (İstanbul: Yeni Yüzyıl Tarih Dizisi, 1995), 354.

⁵⁷⁸ Cemal Paşa, Hatıralar, haz. Alpay Kabacalı (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019), 130.

⁵⁷⁹ Kazım Karabekir, Birinci Dünya Savaşı Anıları (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011), 50.

⁵⁸⁰ Akbay, Osmanlı İmparatorluğunun Siyasi ve Askerî Hazırlıkları ile Harbe Girişi, 61.

⁵⁸¹ H. Bayram Kaçmazoğlu, Türk Sosyoloji Tarihi – I Ön Koşullar (İstanbul: Doğu Kitabevi, 2013), 1/131.

⁵⁸² Robert B. Bruce vd., Dünya Savaş Tarihi İmparatorluk Çağı Teçhizat, Savaş Yöntemleri, Taktikler 1776 – 1914, çev. Emir Yener (İstanbul: Timaş Yayınları, 2011), 3/122-123.

⁵⁸³ A. Haluk Ülman, I. Dünya Savaşı’na Giden Yol ve Savaş (Ankara: İmge Kitabevi, 2002), 23.

ihtiyacı arttırmıştır.⁵⁸⁴ Fransa'nın devrim sonrası oluşturduğu ikinci imparatorluk çağı tam anlamıyla altın rezervlerinin de zirve yaptığı dönemi temsil etmektedir. Çünkü yeni müstemlekeler oluşturulmuş ve hammaddeler bankalar vasıtası ile ülkeye getirilmiştir.⁵⁸⁵

XIX. yüzyıl ile Avrupa'daki bahsedilen sömürge yarışmasına Almanya'da dahil olmuştur. Denizaşırı ülkelerde egemenlik kurmak ve menfaatlerini korumak isteyen Almanya, Rusya'nın Balkanlarda uygulamak istediği Pan-slavizm politikalarını da kırmak istemiş ve bu yönde ekonomik emellerini gerçekleştirmek için güçlü bir ordu tîsis etmiştir.⁵⁸⁶ Bahsedilen bu dönemde sömürü yarışına İtalya'nın da dahil olmasıyla beraber güçlü Avrupa devletleri arasında bloklaşmalar yaşanmış ve bu durum ise I. Dünya Harbi'nin çıkmasına giden yolun ortamını hazırlamıştır.⁵⁸⁷ Raimondo Luraghi, Avrupa'nın I. Dünya Harbine doğru sürüklenişini ifade ederken, hammaddelerin ve dünya pazarının karşılıklı olarak paylaşılabilmesi olduğunu belirtmektedir. Batının sömürü dönüşümünü ve anlayışını bir canavara benzeterek, bu durumu dünyayı paylaştıktan sonra elde edilen ganimetin yeniden taksim edilememesi olarak açıklamaktadır.⁵⁸⁸

Merry E. Wiesner-Hanks'ın ifadesine göre Avrupa'da yaşanan tüm bu ekonomik çekişmeler 1914 yılında karşılıklı bir sıcak çatışmaya doğru evrilmiştir. İngiltere ve Almanya'nın hammadde çekişmeleri ile gerginleşen Avrupa siyaseti, Avusturya-Macaristan ve Rusya arasında cereyan eden ulusçuluk tartışmalarıyla yeni bir ivme kazanmıştır.⁵⁸⁹ Böylesine hareketli bir siyasî atmosfer içerisinde çok bir vakit geçmeden ülkelerin siyasî emelleri doğrultusunda Avrupa'da yeni bloklar tîsis edilmiştir. Rusya, İngiltere ve Fransa arasında üçlü itilaf adı verilen devletler grubu oluşturulmuştur. Bahsedilen bu bloğa karşı muadil bir devletler grubu olarak ise Avusturya-Macaristan, Almanya ve İtalya arasında bir ittifak grubu ihdas edilmiştir.⁵⁹⁰

Dünyayı derinden etkileyecek olan savaşın başlamasının fitili 28 Haziran 1914 tarihinde ateşlenmiştir. Bir Sırp milliyetçisinin Saraybosna'da Avusturya-Macaristan veliahttı olan Arşidük Ferdinand'ı öldürmesiyle dünya harbinin başladığı kabul edilmektedir.⁵⁹¹ Bu olay üzerine 28 Temmuz 1914 tarihinde Avusturya-Macaristan tarafından Sırbistan'a askerî bir

---

⁵⁸⁴ Prasanna Parthasarathi, Avrupa Zenginleşirken Asya Neden Yoksul Kaldı? Küresel Ekonomik Ayrışma 1600 – 1850, çev. Öktem Kalaycıoğlu (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019), 1-3.

⁵⁸⁵ Regine Pernoud, Burjuvazi, çev. Mehmet Ali Kılıçbay (İstanbul: İletişim Yayınları, 1991), 124-125.

⁵⁸⁶ Üçok, Siyasal Tarih (1789-1960), 212.

⁵⁸⁷ Kaçmazoğlu, Türk Sosyoloji Tarihi – I Ön Koşullar, 1/132.

⁵⁸⁸ Raimondo Luraghi, Sömürgecilik Tarihi, çev. Halim İnal (İstanbul: E Yayınları, 1975), 271.

⁵⁸⁹ Merry E. Wiesner-Hanks, Kısa Dünya Tarihi, çev. Serpil Çağlayan (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021), 365-366.

⁵⁹⁰ Mete Tunçay, "Siyasal Tarih (1908-1923)", Türkiye Tarihi Çağdaş Türkiye (1908-1980), haz. Sina Akşin (İstanbul: Cem Yayınevi, 1997), 4/41.

⁵⁹¹ Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914-1995 (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), 95; Margaret MacMillan, Barışa Son Veren Savaş, çev. Belkis Çorakçı Dışbudak (İstanbul: Alfa Yayınları, 2014), 799-801.

nota verilerek savaş ilân etmiştir.⁵⁹² Böyle bir oldu bittiği kabul etmeyeceğini ifade eden Rusya duruma tepki göstermiştir. Almaya ise Rusya'nın herhangi bir müdahalesi karşısında Avusturya-Macaristan'ın yanında saf tutacağını ifade etmiştir. Rusya tarafından Avusturya-Macaristan'a karşı 31 Temmuz'da genel seferberlik ilân edilmiş ve Rusya'ya Fransa cihetinden destek gelmiştir. Almaya ise böylesi bir durumda 1 Ağustos tarihinde önce Rusya'ya ve 2 Ağustos tarihinde de Fransa'ya harp ilanında bulunmuştur. Böylece taraflar arasında I. Dünya savaşı olarak bilinen harbin ilk kıvılcımları çıkartılmış oldu.⁵⁹³ İtalya, 1915 yılına kadar tarafsızlığını korumuşsa da bunda tam bir başarı elde edememiştir. Savaşa sonradan Japonya ve Amerika Birleşik Devletleri de dahil olmuştur ve böylece dünyayı etkisi altına alan bir harp başlamıştır.⁵⁹⁴

3.2.3. Cerîde-i Sûfiyye'nin Bakış Açısıyla Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Harbine Girişi

Osmanlı Devleti'ndeki basın-yayım unsurları, I. Dünya Savaşı'nın başlamasında kilit rol oynayan Avusturya-Macaristan veliahdı Ferdinand'ın öldürülmesi olayına ve sonrasındaki gelişmelere büyük ehemmiyet göstermişlerdir. Bahsedilen vakâyı yakından takip eden Osmanlı basını, o dönemde Avrupa'da cereyan eden sıcak çatışma sahaları üzerine hassasiyetle eğilmiştir. Zikrolunan karşılıklı askerî çatışmaları önce Avrupa Harbi olarak anlayan Osmanlı basını, zamanla savaşın bütün dünyaya sıçramasıyla birlikte bu duruma Harb-i Umûmî adını vermiştir.⁵⁹⁵

Umûmî harbin ilân edildiği dönemde, İstanbul basınında bu konuya dair olan mâlûmâtlar okuyuculara aktarılmakta idi. Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası'nda da savaşa yönelik olan makaleler neşredilmekte ve güncel olaylara yer verilmekteydi. I. Dünya Savaşı'nın ilk başladığı andan itibaren, Osmanlı Devleti blok ülkelerine karşı tarafsızlığını en son aşamaya kadar korumuştur. Bu dönemin İstanbul basınında önemli bir yayım organı olan Cerîde-i Sûfiyye, savaşa dair önemli bulduğu haberleri köşesine taşıyarak okuyucusuna aktarmaktaydı.

Dünya genelinde umûmî harbin başladığı bir dönemde, Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası'nda hâlâ Osmanlı ordusunun Balkanlarda uğradığı hezimetin sebepleri üzerinde tartışılıyordu. Osmanlı ordusunun modernizasyonu ve ıslah edilmesi gibi meseleleri köşesine taşıyan mecmûa, daha önce köşesinde zikrettiği içki yasaklarının bu dönemde de devam ettiğinden bahisle memur ve askerlerin bu kötülükten uzak durmasının gerektiğini şu sözlerle ifade etmiştir. "...Merkezlere müskirat getirmek ve oralarda işret etmek daha evvelce menedilmiş idi. Fakat bir kısım

⁵⁹² Eric Hobsbawm, Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılıklar Çağı, çev. Yavuz Alogan (İstanbul: Everest Yayınları, 2011), 26.

⁵⁹³ Oral Sander, Siyasi Tarih İlk Çağlardan 1918'e (İstanbul: İmge Kitabevi, 2003), 355.

⁵⁹⁴ Tunçay, "Siyasal Tarih (1908-1923)", 41.

⁵⁹⁵ Hilmi Bengi, "Birinci Dünya Savaşı'nın Başlangıcında Türk Basınının Yaklaşımı ve Haber Değerlendirme Biçimi", 100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu 3-5 Kasım 2014, ed. Aynur Yavuz Akengin – Selcan Koçaslan (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015), 387.

memurinin ve asakirin hariçde müskirat istiamaline devam etmelerinden pek ziyade müteessirim. Müskiratın bais bulunduğu maddî ve manevî tehlikeler tasavvurun fevkindedir...”⁵⁹⁶ Makalenin devamında, o anda Avrupa ile harp halinde bulunan Rus ordularına da değinilmiş ve mecmûanın ifadesine göre sarhoşluğuyla meşhur olan Rus ordusunda bile işret etmenin yasaklandığı vurgulanarak, Osmanlı asâkirinin serîan bundan uzak durması gerektiği ifade olunmuştur.⁵⁹⁷

Osmanlı Devleti’nin harbe girmezden evvelki önemli bir hamlesi olarak kapitülasyonların tek taraflı olarak kaldırılması önem arz etmektedir. Osmanlı Devleti, umûmî harbin devam ettiği bir sırada ordusunu ve maliyesini kuvvetlendirici adımlar atmak istiyordu. Bu babda Avrupâî devletlere sunduğu kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırdığını ifade eden Osmanlı Devleti, buradan gelecek olan para ile ordusunu modernize etmek istemiştir. Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası’nda da bahsedilen bu durum hakkında makale kaleme alınmış ve Osmanlı Devleti’ni ekonomik bunalıma sürükleyen kapitülasyonların kaldırıldığını bildirilerek o günün Osmanlılarca bir bayram addedildiği gerçeği şu sözlerle ifade edilmiştir.

“...Bu sene milletimiz saadet-baş iki bayramı idrak ile mesut olmuştur: Biri Cenab-ı Hakk’ın bu ümmete mahz-ı lütuf ve keremiyle hükûmet-i hazıranın kapitülasyon itlâk edilen ve bir bela-yı mübrem olan uhud-ı kadimenin refini ilân etmesi, diğeri veladet-i seniyye-i hazret-i pâdişâhînin bu meserreti takip etmesidir. Harici istiklâlimize bir bukağı, bir bent hükmünde bulunan uhud-ı atikanın refinden dolayı Cenab-ı Hakka binlerce hamd ve senalar eder, başta şehriyar-ı âli-cahimız Beşinci Mehmed Reşad Han hazretleri olduğu halde Mehmed Said Halim Paşa kabinesini tebrik ve tes’id eyleriz. Rabbimiz teala ve tekaddes hazretleri daha bu gibi nice nice saadetli günlere milletimizi nail buyursun âmin...”⁵⁹⁸

Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası’nda bir yandan harple alakadar olunan haberlere yer verilirken bir diğer taraftan da Avrupa kıtasında umûmî savaş devam ediyordu. Osmanlı Devleti’nin de içerisinde bulunduğu ittifak grubu umûmî bir savaşa dahil olmuş idi. Bu durum ise Osmanlı Devleti’nin kendi ittifak grubu içerisinde savaşa katılmasını bir zorunluluk haline getirmekteydi. Ancak bu dönemde Osmanlı Devleti’nde Harbiye Nazırı olan Enver Paşa, Türk

⁵⁹⁶ Ahmed Muhtar, “Ulviyet-i İslâm: Hamrın Hikmet-i Memnuniyeti”, Cerîde-i Sûfiyye 4/105 (29 Zilkade 1332/20 Eylül 1914), 122.

⁵⁹⁷ Osmanlı ordusunun alkolden uzak durmasının acilen gerektiği hakkında mecmûada neşredilen makalede şu sözlere yer verilmiştir: “...Askerî rüesa ve amirler kendi kumandaları altında bulunan firkalar ve kıtaat-ı askeriyede işret ve sarhoşluğu mahv ve defetmek için ne gibi tedabir ittihazı lazım ise bunların cümlesini heman ittihaz ve icra edeceklerdir. Zâbitanın ahali-i muvacehesinde ve bilhassa nefretat önünde sarhoş halinde gözükmeleri büyük bir cinayet addedilerek bu hal haklarında ağır cezayı, hatta zâbitlikten tard edilmelerini muceb bulunacaktır. Her zâbitin tercüme-i halline içkiye müptela bulunup bulunmadığı kaydedilir. Zâbitlerin hizmet vakitlerinde ve neferat pişgahında müskirat içmeleri katiyen memnudur. Zâbitan kulüplerinde işret edilmeye müsaade edilmez. Buralarda yalnız yemeklerde lüzumu kadar müskirat verilir diğer vakitlerde ise katiyen verilmez. Zâbitan cemiyetleri kendi kulüplerinde müskirat istimalini büsbütün menedebilirler. İktisadi zâbitan şirketleri veresiye müskirat satamazlar...” Muhtar, “Ulviyet-i İslâm: Hamrın Hikmet-i Memnuniyeti”, 122.

⁵⁹⁸ “Uhud-ı Atika’nın Refi Viladet-i Hümâyûn”, Cerîde-i Sûfiyye 4/105 (29 Zilkade 1332/20 Eylül 1914), 124.

ordusunun savaşa olabildiğince geç girmesini planlamaktaydı. Çünkü bahsedilen dönemde Türk ordusunun teknik, fiziksel ve teçhizat donanımı yüzünden birçok eksik yönü bulunuyordu. Bahsedilen bu eksikliklerin tamamlanmadan bir savaşa girilemeyeceği meselesi defaatla müttefik olan Almanya'ya bildirilmiştir.⁵⁹⁹ Osmanlı Devleti savaşa geç girmek için elinden gelen bütün diplomatik çabaları göstermekte idi. Ancak tam da bu dönemde İngiltere ve Fransa'nın donanmalarından kaçarak Akdeniz'e giren ve Osmanlı Devleti'ne sığınan Alman filosuna ait iki adet savaş gemisi, Osmanlı Devleti'nin savaşa girişine giden yolun fitilini ateşlemiştir.⁶⁰⁰ Enver Paşa'nın emriyle Çanakkale Boğazı'ndan içeriye alınan harp gemileri böylece İngiliz ve Fransız deniz kuvvetlerinin hincından da korunmuş oldular.⁶⁰¹ Bu durum Cerîde-i Sûfiyye'de şöyle izah edilmiştir.

“...Muharip devletlerden İngiltere ve Fransa filolarının Çanakkale Boğazının medhalinde dolaşması ve girip çıkan sefaîni ticariyenin isticvabata mâruz kalması, boğazın açık bulundurulmasındaki fevaidi filen ihlal etmede bulunmasına mebni Çanakkale Boğazının set edilmiş ve mesdudiyet-i vakânın mezkûr filoların boğaz medhalinden uzaklaşarak bu hal gayri tabîînin mündefi olmasına kadar devamı mukarrer bulunmuş olduğu müstahberdir...”⁶⁰²

Bahsedilen bu olay neticesinde Almanya'ya ait olan gemilerin Osmanlı himayesine alındığı ve “Goeben ile Breslau” olan isimlerinin de “Yavuz Sultan Selim ve Midilli” olarak değiştirildiği bilgisi Avrupa'lı devletlere bildirilmiştir.⁶⁰³ Bahsedilen gemilerin Osmanlı donanma filosuna dahil edildiğini ifade eden Cerîde-i Sûfiyye, aynı tarihlerde mezkûr gemilerin Karadeniz'de bir talime ve tatbikata çıktığından da bahsetmiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'de zikrolunan tatbikatının devam ettiği bir esnada, Rus filosuna ait olan savaş gemilerinin Osmanlı donanmasına karşı ani bir hücumundan bahsedilerek, “...Gayr-ı müterakkib ve ortada hiçbir sebep-i hukuki bulunmadığı halde Rus donanmasının vukû' bulan taarruz-ı ahd-şikenanesi tebliğ-i resmîde beyan buyurulduğu üzere şan-ı osmaniye layık bir şiddet ve metanetle hükûmet-i metînemiz tarafından protesto edildiği müstahberdir...”⁶⁰⁴ bilgisine yer verilmiştir. Makalenin devamında da Rus filosunun saldırısındaki asıl amacının ne olduğuna ilişkin olarak ise şu sözlere yer verilmiştir. “...Alınan esirlerin ifadesinden ve gelen donanmadaki torpil sefinesinin vücudundan Rus filosunun boğaz medhalini torpille kapamak ve bu suretle donanmamızı ikiye ayırarak mahvetmek fikrinde bulunduğu anlaşılmıştır...”⁶⁰⁵ Cerîde-i Sûfiyye Mecmûa'sında zikredilen aynı makalede, Rus filo gücünün kırılması için Osmanlı

⁵⁹⁹ Paşa, Hatıralar, 141.

⁶⁰⁰ Bülent Bakar, II. Meşrutiyet'ten Mütareke Dönemine Türkiye (İstanbul: Tarihçi Kitabevi, 2018), 96-108.

⁶⁰¹ Stanford J. Shaw, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu Savaşa Giriş, çev. Beyza Sümer Aydaş (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014), 559.

⁶⁰² “Boğazın Esbab-ı Seddi”, Cerîde-i Sûfiyye 4/105 (29 Zilkade 1332/20 Eylül 1914), 124.

⁶⁰³ Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914-1995, 104.

⁶⁰⁴ “Protesto”, Cerîde-i Sûfiyye 4/106 (21 Zilhicce 1332/10 Kasım 1914), 133.

⁶⁰⁵ “Protesto”, 133.

donanmasının aniden mukavemet gösterdiği ve Rus deniz kuvvetlerine karşı cevap verilerek Rus askerî disiplininin bozulması yönünde tahrip atışları yapıldığı ifade olunmuştur. Bununla beraber Sivastopol kentinde topa tutulduğu ve Nörosiski limanında mukim olan elli adet petrol deposu ile on dört adet stratejik askerî nakliye gemisinde Osmanlı topçusunun atışlarıyla yok edildiği vurgulanmıştır. Odessa Limanında top atışları ile dövülerek iki adet Rus kruvazörünün batırıldığı mecmûada ifade olunmuştur.⁶⁰⁶ Osmanlı deniz kuvvetlerinin bu çarpışmadan elde ettiği ganimet ve esirlerin ise İstanbul'a getirilişi hakkında Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası'nda şu bilgilere yer verilmiştir. "...Donanma-yı Hümâyûn tarafından esir edilen Rus filosu zâbitan ve efradı şehrimize getirilmiştir..."⁶⁰⁷

Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası, yaşanan bu vakâlar karşısında sessiz kalmamış ve bu konuya ilişkin olan haberleri köşesinde şöyle zikretmiştir. "...Donanma-yı Hümâyûn'un bir kısm-ı cüzzisi Teşrin-i Evvelin 14 ve 15 inci günleri Karadeniz'de talimlerle meşgul iken Rus filosu evvelâ bütün talimleri takip ve ihlal ve dünkü 16 ıncı Perşembe gününde Donanma-yı Hümâyûna taarruz ederek muhasemata ibtidar eylemiştir..."⁶⁰⁸ Rus deniz kuvvetleriyle yaşanan çarpışmada birçok silahların kullanılamaz hale getirildiği ve Rus askerlerinden de 3 zâbit ile 72 neferin esir alındığı da ifade olunmuştur.⁶⁰⁹ Bahsedilen bu olayın akabinde ise Rusya büyükelçisinin acilen pasaportunu alarak İstanbul'u terk ettiği vurgulanmıştır. Rusya ile müttefik olan İngiltere ve Fransa gibi devletlerin büyükelçiliklerinde ise bu olayı protesto etmek için ilk adım olarak bayrakların indirildiği ifade edilmiştir.⁶¹⁰ Rusya'nın bu durum karşısında acilen harekete geçtiğinde ifade edilerek, Kafkasya'da bulunan Osmanlı birliklerine taciz saldırılarında bulunduğu vurgulanmıştır. Yaşanan bu vakâlar üzerine ise daha fazla İstanbul'da kalamayacaklarını ifade eden İngiltere ve Fransa gibi ülkelerin elçilerinin ise ortak bir kararla İstanbul'u terk ettikleri vurgulanmıştır.⁶¹¹

---

⁶⁰⁶ "Protesto", 133.

⁶⁰⁷ "Protesto", 133.

⁶⁰⁸ "Tebliğat-ı Resmîye", Cerîde-i Sûfiyye 4/106 (21 Zilhicce 1332/10 Kasım 1914), 133.

⁶⁰⁹ Rus filusunun Osmanlı donanması karşısında uğradığı hezimet anlatan Cerîde-i Sûfiyye, köşesinde şu bilgileri aktarmıştır: "...Vukû' bulan muharebede Donanma-yı Hümâyûn tarafından avn-i hakla (Pirvet) nâmında beş bin tonluk ve 800 kadar torpili hamil olan bir torpil gemisi gark ve Rus torpidolarından birisi pek önemli hasarlara uğramış ve bir kömür gemisi zabt ve müsadere edilmiştir..." "Tebliğat-ı Resmîye", 133. Makalenin devamında ise Osmanlı donanmasına ait olan Gayret-i Vataniye gemisi tarafından fırlatılan bir torpil ile Kopates adındaki bir Rus çekerinin batırıldığı ifade olunmaktadır. Muavenet-i Milliye namındaki bir başka gemiden fırlatılan torpil ile de bir Rus gambotunun ağır bir hasara uğratıldığı ifade edilerek Rus kuvvetlerinden ele geçirilen esirler hakkında şu mâlûmâta yer verilmiştir. "...Rus sefaininden kurtarılan 3 zâbit ile 72 nefer esir edilmiştir. Donanma-yı Hümâyûn hamdenlillah bir zarara uğramamış ve muharebe Donanma-yı Hümâyûn'un lehine olarak devam etmekte bulunmuştur..." "Tebliğat-ı Resmîye", 133.

⁶¹⁰ İngiltere, Fransa ve Rusya sefirlerinin Karadeniz'de vukû' bulan olay sonrasındaki tavırları hakkında şu bilgiler kaydedilmiştir: "...Hadise-i malumeden dolayı Rusya hükûmeti, hükûmet-i Osmaniye ile münasebat-ı diplomatikasını kat' etmek istediğinden sefir ve sefaret erkânı pasaportunu alarak Sirkeci treni ile şehrimizden gitmişlerdir. Rusya, İngiltere, Fransız sefaretleri ile konsoloshane müessesat-ı maliyesinde bulunan arma ve levhalar indirilmiştir..." "Rusya'nın Dersaadet Sefiri", Cerîde-i Sûfiyye 4/106 (21 Zilhicce 1332/10 Kasım 1914), 133.

⁶¹¹ Karadenizdeki Rus birliklerinin Osmanlı donanması tarafından uğratılmış oldukları hezimet neticesinde Rusya'nın acilen harekete geçtiği ve Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'da bulunan hudutlarına karşı ani bir saldırı teşebbüsünde

Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası'nda bahsedilen bir diğer habere göre ise aynı dönemde Şatt'ül-Arab bölgesinde ise bir Osmanlı motorbotu ile bir İngiliz gambotunun Abadan mevkiinde karşılıklı tearuzlarından bahsedilerek İngiliz gaz depolarının ihrak edildiği ifade edilmiştir.⁶¹² Yaşanan tüm bu olaylar değerlendirildiğinde, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesinde bahsedilen tüm bu vakâların büyük bir etkisinin olduğu anlaşılmaktadır.

3.2.4. Cerîde-i Sûfiyye'ye Göre Cihad-ı Ekber İlânı

Balkanlarda başlayan harbin ilk aşamada üç dört ay gibi kısa süreli bir savaş olacağı düşünülmekte idi.⁶¹³ Ancak bu durum sanıldığı gibi aksine cereyan etmiş ve savaşın gidişatı kısa sürede bütün Avrupa'da karşılıklı olarak devam eden bir siper harbine dönüşmüştür. Almanya, siperlerdeki yükünü hafifletmek için müttefiki olan Osmanlı Devleti'nin de bahsedilen harbe katılmasını arzu etmekteydi. Bu ise Osmanlı Devleti'nin Rusya'nın Karadeniz'de karşılıklı giriştiği muhasama ile vukû'a gelmiştir.⁶¹⁴

Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası, yaşanan tüm gelişmeleri yakından takip etmekte ve köşesinde okurlarıyla paylaşmaktaydı. Yazılan makalelerde umûmîyetle Avrupa devletleri hedef tahtasına oturtulmuş ve dünyaya karşı suçlu ilân edilmiştir. Buna karşılık İslâm olan milletlerinde fakr u zaruret halinde bulunduğu ifade edilmiş ve artık nüfusları üç yüz milyonu bulan İslâmlarında Avrupa karşısında topyekûn olarak harekete geçmeleri gerektiği şu sözlerle vurgulanmıştır. "...artık bıçak kemiğe dayandı. Artık bizde yaşayacağız. Üç yüz milyon İslâm kiteside yaşayacak. Buna muvaffak olamazsak namusumuzla öleceğiz. İslâm ve Müslümanlar her vakit namuslu ölmeyi, namussuz ve dinsiz yaşamaya tercih etmişler. Biz bu asırın Müslümanları da sevgili ecdadımızın eserine iktifa edeceğiz..."⁶¹⁵ Makalenin devamında

---

bulduğu hakkında Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası'nda şu bilgilere yer verilmiştir: "...Kafkasya hudumuzdan aldığımız resmî mâlûmâta nazaran Rus'lar hudut-ı kıtaatımıza birçok mukatda taarruz eylemişler ve fakat uğradıkları şedid-i mukavemet karşısında telefat vererek kısmen geri çekilmeye mecbur olmuşlardır..." "Rusya'nın Dersaadet Sefiri", 133. Bahsedilen makalenin devamında ise Akdeniz'de bulunan bir İngiliz kruvazörünün kendilerine karşı takarrub ettiğini düşündükleri bir Yunan torpidosunu serîan batırdıkları ifade olunmuştur. Yine aynı makalenin devamında İngiltere ve Fransa büyükelçilerinin Osmanlı Devleti'ni terk edişlerine dair şu sözlere yer verilmiştir. "...Rus'ların dost ve müttefikleri İngiltere ile Fransa ve Sırp sefirleri imtisal ettiler, İstanbul'dan gitmişlerdir..." "Rusya'nın Dersaadet Sefiri", 133.

⁶¹² Küçük bir Osmanlı birliği ile bir İngiliz birliğinin Abadan mevkiinde çarpışmaları hakkında verilen mâlûmât: "...Şatt'ül-Arab da bera-yı tarassud gezmekte olan motor botumuz Abadan'da bir İngiliz gambotuna tesadüf ile tarafeynden ateş teati edilerek İngiliz gambotunun üzerinde iştil vukû'a gelmiş ve motor bottan atılan mermilerden bazıları Abadan'daki İngiliz gaz depolarına isabetle mezkûr gaz depolarında yangın ika eylemiştir..." "Karargâh-ı Umûmî'den Tebliğ Olunmuştur", Cerîde-i Sûfiyye 4/106 (21 Zilhicce 1332/10 Kasım 1914), 133.

⁶¹³ Norman Davies, Avrupa Tarihi, çev. Burcu Çığman vd. (İstanbul: İmge Kitabevi, 2006), 947.

⁶¹⁴ Erik Jan Zürcher, Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, çev. Yasemin Saner Gönen (İstanbul: İletişim Yayınları, 2000), 168.

⁶¹⁵ Müslüman nüfusun tek bir güç halinde Avrupa'lı güçlere karşı çarpışacağı hakkında mecmûada şu bilgiler aktarılmıştır: "...Asar ne güzel bir murattır ki bize muhterem Müslüman dedelerimizin gittiği izleri gösteriyor. Hele ben o izleri hala görüyorum. "Allah" yoluna, "Muhammed" yoluna, Kur'an yoluna fedayı can eden Müslümanlar gibi bizde düşmanlarımızla çarpışacağız. Artık yeter oldu. Artık bu sefer umûmîdir. Bu sefer bütün Müslümanlara şamildir. Asar ne güzel bir murattır ki bize muhterem Müslüman dedelerimizin gittiği izleri gösteriyor. Hele ben o

Avrupa'ya seslenen mecmûa İslâmların güçleneceğini ve onları hezimete uğratacağını şu ifadelerle bildirmiştir. "...Durun siz bekleyin! Allahu Zülcelal sizden Müslümanların intikamını alacaktır. Devr-i haşmetiniz devr-i haşiyyet olacaktır. Haşmetinize, gururunuza nihayet verilmiştir. Ey İslâm! Birleş, dayan! Sen aleme bir tac-ı mezellet değil, şanlı, kanlı ve haklı bir seyf-i celadet, bir devr-i saadet bahşedeceksin!..."⁶¹⁶ sözleri, mecmûanın misyonunu göstermesi bakımından da bir önem arz etmektedir. Cerîde-i Sûfiyye'de bahsedilen bir başka meselede ise Osmanlı Devleti'nin yaşadığı sorunların baş sorumlusunun Rusya olduğunun ifade edilmesidir. Bu babda Rusya'nın Balkan harbinde işlediği cürümlerden de bahsedilmiş ve yaşanan hiçbir acının unutulmadığı vurgulanarak İslâm olanların Avrupa'ya karşı birleşmeleri hakkında tavsiyede bulunulmuştur.⁶¹⁷

Cerîde-i Sûfiyye, Osmanlı Devleti'nin umûmî harbe resmen girmesi babında önce Şeyhülislâm'a ve ulemaya danışıldığını ve ardından da Fetvâ-yı Şerifin yazdırıldığından bahsetmektedir.⁶¹⁸ Yazdırılan fetvâ ise daha sonra düzenlenerek bütün İslâm olan milletlere gönderilmek istenmiştir.⁶¹⁹ Fetvâ-yı Şerif yazdırıldıktan sonra Osmanlı Devleti'nin Rusya ile Karadeniz'de

---

izleri hala görüyorum. 'Allah' yoluna, "Muhammed" yoluna, Kur'an yoluna fedayı can eden Müslümanlar gibi bizde düşmanlarımızla çarpışacağız. Artık yeter oldu. Artık bu sefer umûmîdir. Bu sefer bütün Müslümanlara şamildir. İngiliz kahri altında ezilen Hint ve Mısır Müslümanları, hele o namussuz, ezeli düşmanımız Kazak süngüsü altında mahva mahkûm Müslümanlar! Vah zavallılar! Sizin için an-ı halâs geldi. Sizin için istikbâl karib bir devr-i refah hazırladı..." Ali Tayyar, "Aleyküm Bilcemaat Ma'nâ-yı Celîli: Birleşiniz, Toplanınız", Cerîde-i Sûfiyye 4/107 (4 Muharrem 1333/22 Kasım 1914), 136.

⁶¹⁶ "...Ey İslâm! Bu boynundaki selasil-i esareti at! Masumların sebilini ihla et! Düşmanların fikrini, cemiyetini ihlal et! Ey İslâm! Seyf-i adaleti çıkar! Hakkı ilân et! Hakikati ilân et! Kesb-i hilafete diz çöken bilumum Müslümanlara hitabımız: Artık Yürü!..." Tayyar, "Aleyküm Bilcemaat Ma'nâ-yı Celîli: Birleşiniz, Toplanınız", 137.

⁶¹⁷ Rusya'nın siyasi emellerinin Osmanlılarca yakından takip edildiği vurgulanarak bu konu hakkında şu ifadeler yer verilmiştir: "...Ezeli düşmanımız olan Moskof'a gelince: - O zaten ırkı müşevveş, nesli meçhul bir kavim-i unud olmakla beraber hedef-i dane-i siyasetleri hep bize, hep İslâm'a müteveccihdir. Daima zayıf tarafımızı kollar, buldu mu derhal taarruz eder. Yahut tecavüz ettirir. İki sene evvel Balkan harbini bize açın Rus kuvveti, Moskof teşviki idi. Onlar iyi bilmiş olsunlar ki o acıları henüz unutmadık. Rumelinin bize bağırıldığını işitiyoruz. Çak edilen iffet ve namusun îmân ve irfanın sadalarına biz icabete mecburuz. Yalnız Allah'a, Kur'an'a güvenerek ileriye atlıyoruz..." Tayyar, "Aleyküm Bilcemaat Ma'nâ-yı Celîli: Birleşiniz, Toplanınız", 137.

⁶¹⁸ Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşına girmesi hakkında verilen Fetvâ-yı Şerif mecmûada şöyle zikredilmiştir: "...İslâmiyet aleyhine tehâcüm-i a'dâ vâki ve Memâlik-i İslâmiye'nin gasb ve gâreti ve nüfus-i İslâmiye'nin seby ve esir edilmeleri mütehakkık olunca Padişah-ı İslâm hazretleri nefir-i âm suretiyle cihadı emr etdikte '...infirü hifâfen ve sikâlen ve câhidü bi-emvâlikum ve enfisüküm...' ayet-i celîlesi hükm-i münîfince kaffe-i Müslimîn üzerine cihad farz olup genç ve ihtiyar piyade ve süvari olarak bilcümle aktârdaki Müslimînin mâlen ve beden cihada müsâreat eylemeleri farz-ı ayn olur mu? (El-cevab_____Olur)..." Hayri bin Avni el-Ürgübî, "Fertva-yı Şerife Suret-i Manifesti", Cerîde-i Sûfiyye 4/107 (4 Muharrem 1333/22 Kasım 1914), 140. Fetva-yı Şerif'in ilerleyen kısımlarında İngiltere, Fransa ve Rusya'da yaşayan İslâmların da bu savaşa katılmalarının dinin bir emri olduğu ifade edilerek kutsal cihada dahil olmaları istenmekte ve Halifenin çağrısına cevap vermeyen kimselerin ise ilahi adalet makamında cezalandırılacakları ifade edilmektedir. Eğer İtilaf devletlerinin saflarında Osmanlı Devleti'ne karşı harp eden İslâm kimseler olursa, bu gibi kişilerinde cehennem ateşinde yanarak cezalandırılacakları vurgulanmakta ve İslâm olanların başta Osmanlı Devleti olmak üzere Avusturya-Macaristan ve Almanya gibi ülkere karşı cepelerde savaşmamaları gerektiği ifade edilmektedir. El-Ürgübî, "Fertva-yı Şerife Suret-i Manifesti", 140.

⁶¹⁹ Fetvâ-yı Şerifin diğer İslâm milletlerine de bildirilmesi hakkında şu mâlûmât aktarılmıştır: "...Hilafet-i kübra-yı İslâmiye ve hükümet-i seniyye-i Osmaniye'nin uduvv-i kadimi olan hükûmat-ı malûmenin hilafet-i mübeccele ve Devlet-i Âliyye'ye karşı izhar eyledikleri adaved gösterdikleri hücum ve savlete binaen nefir-i âm suretiyle kaffe-i Müslimîn'e terettüb eden fariza-i cihad-ı mübin fetava-yı Şerife'ye tevfikân ulema-yı zevül ihtiram tarafından ümmet-i nâciye-i İslâmiye'ye hitaben bir beyanname tanzimi zımmında dünkü Cumaertesi günü meşihat-ı celîle-i İslâmiye dairesi arz odasında salat-ı zuhrun cemaatle edasını müteakib zat-ı samî-i cenab-ı meşihatpenahinin riyasetleriyle..." "Fetvâ-yı Şerifeye Tefvikân Beyanname Tanzimi", Cerîde-i Sûfiyye 4/107 (4 Muharrem 1333/22 Kasım 1914), 141.

yaşadığı vakâyâya değinilerek, Padişah V. Mehmed Reşad tarafından Osmanlı Devleti'nin de Harb-i Umûmî'ye dahil olduğunu bildiren Hatt-ı Hümâyûn neşrettirilmiştir.⁶²⁰ Cerîde-i Sûfiyye, Padişah V. Mehmed Reşad'ın neşrettirdiği Hatt-ı Hümâyûn'da geçen "...Almanya, Avusturya-Macaristan devletleriyle müttefik menafi-i meşrûamızı müdafaa için silaha sarılmaya mecbur olduk..."⁶²¹ sözlerine atıfla, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Harbine girmesini bir meşrû müdafaa olarak değerlendirmektedir. Hatt-ı Hümâyûn'da, Rusya ve İngiltere ile yaşanan askerî sorunlara değinilerek Osmanlı askerinin bu ülkeler karşısında gösterdiği başarıları takdir ve tebrik edilmiştir. Bu babda Osmanlı askerini harbe teşvik edici birçok söz de söylenerek, Hatt-ı Hümâyûn'un en sonunda Osmanlı askerlerinin kılıçlarının keskin olması için temennide bulunulmuştur.⁶²²

Osmanlı Devleti'nin harb-i umûmîye girdiği bu dönemde, Harbiye Nezâretince de Osmanlı ordularını savaş yolunda teşvik edici bir beyanname neşredilmiştir. Zikrolunan beyanname Osmanlı asker ve zâbitanlarına hitaben, "...Zincirler altında inleyen üç yüz milyon İslâm ve eski vatandaşlarımız hep bizim muzafferiyetimize dua ediyor. Ölümden kimse kurtulmayacaktır. Ne mutlu ileri gidenlere ne mutlu din ve vatan yolunda şehid olanlara..."⁶²³ ibaresiyle seslenilmiştir.

3.2.5. 1914 Yılında Cephelerdeki Osmanlı Vaziyeti

Fahir Armaoğlu'nun ifade ettiğine göre Osmanlı Devleti Harb-i Umûmîye girdiği vakit Almanya ile müşterek olarak hareket etmek istiyordu. Almanya ise Osmanlı Devleti'nin haiz olduğu halifelik kurumunun gücünden yararlanarak başta Rusya ve İngiltere olmak üzere itilaf devletlerine ağır bir darbe vurmaya niyetindeydi. Osmanlı padişahı aynı zamanda İslâm halifesi idi ki aslında bu durum Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan Almanya'nın da lehinde olan bir vaziyete dönüşüyordu. Almanya, hilafet kurumu aracılığıyla harp cephelerini Avrupa dışında bir coğrafyaya yaymak istiyordu. Bu yönde bir adım atılmak suretiyle, Osmanlı Devleti tarafından 23 Kasım 1914 tarihinde Cihad-ı Mukaddes ilân olunmuştur. Kutsal savaşın ilân edilmesiyle Hindistan'daki, Rusya'daki, Kuzey Afrika'daki ve Avrupa'daki Müslüman olan nüfusun itilaf devletlerine karşı savaşması çağrısı yapılmıştır. Bu yöndeki harekât planlarını

⁶²⁰ "...Düvel-i mezbûre Devlet-i Osmaniye ile hâl-i harbde bulduklarını ilân eylediklerine binaen Hükümet-i Osmaniyece de müstainen bi-tevfikâti'llâhi teâlâ mezkûr üç devlet ile hâl-i harb ilânını irade eyledim..." Mehmed Reşad, "Hal-i Harb İrade-i Seniyyesi", Cerîde-i Sûfiyye 4/107 (4 Muharrem 1333/22 Kasım 1914), 139.

⁶²¹ Mehmed Reşad, "Hatt-ı Hümâyûn Suret-i Münifesidir Orduma, Donanmama", Cerîde-i Sûfiyye 4/107 (4 Muharrem 1333/22 Kasım 1914), 139.

⁶²² Padişah Mehmed Reşad tarafından neşrettirilen bir Hatt-ı Hümâyûn'da Osmanlı ordusuna muzafferiyetler ve başarılar dilenerek ordu birliklerine yönelik şu sözlere yer verilmiştir: "...Fetvâ-yı Şerife ile cihad-ı ekbere davet ettiğim üç yüz milyon ehli İslâm'ın hayat-ı bekası sizlerin muzafferiyetinize bağlıdır. Mescidlerde, camiilerde, kâbetullah'da huzur-ı rabbül âlemine kemâl-i vecd ve istiğrak ile müteveccih üç yüz milyon masum ve mazlum mümin kalbinin dua ve temenniyatı sizinle beraberdir..." Reşad, "Hatt-ı Hümâyûn Suret-i Münifesidir Orduma, Donanmama", 139.

⁶²³ Başkomutan Vekili Enver, "Başkomandanlık Vekaletinin Beyanname", Cerîde-i Sûfiyye 4/107 (4 Muharrem 1333/22 Kasım 1914), 140.

Almanya ile hazırlayan Osmanlı Devleti, İngiltere'nin sömürge yollarını kesmek niyetindeydi. Bunun için ise Mısır ve Süveyş Kanalı'nda hakimiyet kurmak istiyordu. Bir diğer taraftan da İstanbul'u korumak için ise Trakya ve Çanakkale'de askerî yığınak yapılması konusunda mutabakata varılmıştır.⁶²⁴

Kafkas Cephesinde Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı olan Enver Paşa'nın talimatları doğrultusunda IX., X., ve XI. Kolordulardan müteşekkil olan III. Ordu'nun konumlandırılması kararlaştırılmıştır.⁶²⁵ Başkumandan Vekili Enver Paşa ve Kurmay Albay Hafız Hakkı (1879-1915) arasında harekât planları hazırlanmış ve Rusya'ya taarruz etmek için uygun zaman beklenmeye başlamıştır. Berlin'de vazifeli olan askerî ateseden gelen raporlar doğrultusunda, Alman taktiğinin uygulanarak Rusların arkadan çevrilmesi gerektiği Osmanlı Harbiye Nazırlığına bildirilmiştir. Bahsedilen bu rapor ile Enver Paşa'nın düşünceleri örtülmüş ve Rus'lar karşı tıpkı Almanlar'ın Tanenbergde uyguladıkları imha politikasına benzer bir askerî harekât yapılmak istenmiştir.⁶²⁶ Osmanlı Devleti, Rusya'yı Orta Asya bölgesinde kısaç altına almak için bu dönemde Enver Paşa komutasında Sarıkamış Harekâtını başlatmıştır. 150.000 kişiden müteşekkil olan Osmanlı ordusu, 22 Aralık 1914'te Rus kuvvetlerini bozguna uğratmak için Sarıkamış-Urmiye hattından taarruza geçmiştir. Osmanlı ordusunun 19 Ocak 1915 tarihine kadar devam eden taarruzlardan kesin bir netice elde edilememiş ve Türk ordusu birçok zayıat vermeye maruz kalmıştır.⁶²⁷

3.3. 1915 Yılında Gerçekleşen Olaylar

Osmanlı Devleti, harb-i umûmîye girdiği ilk andan itibaren İtilaf devletlerini mağlup edeceğine inanıyordu. Bu devirde İtilaf devletlerine karşı savaşmak için birçok Osmanlı vatandaşı gönüllü olarak askere kaydoluyor ve cephelere sevk ediliyordu. Aynı günlerde Osmanlı basını da yaşanan siyasî ve askerî gelişmeleri yakından takip ederek okurlarıyla paylaşıyordu.

Harple ilgili olan haberler Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası'nda da yakından takip ediliyor ve mecmûa sütunlarına taşınıyordu. Bu bağlamda, neşredilen bir haberde Yenikapı Mevlevihane'sindeki bir grup dervişin Enfâl Sûresi'nin 60. Ayeti uyarınca, gönüllü olarak askere kaydolduğuna ilişkin bilgi verilmiş ve okuyucuya şu mâlûmâtlar aktarılmıştır.

“...Fütuhat-i Osmaniye'yi müteakib bu diyarda İslâmiyetin, Türklüğün teessüs ve takarruruna pek esaslı hizmetler eden bu tekaya ve zevayadan yetişen füzela-yı evvelinin tarihçe-i hayatları maruzatımın isabetine birer şahid-i adldır. İşte bu fırka-i güzün zat-ı melaik sıfat-ı hazret-i hilâfetpenâhînin bugün açtıkları rayet-i

⁶²⁴ Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914-1995, 105-106.

⁶²⁵ Süleyman Tekir, Beyaz Harp (İstanbul: Kronik Kitap Yayınları, 2021), 132.

⁶²⁶ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1993), 1-2/349.

⁶²⁷ Harun Bodur, Kronolojik 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2013), 145.

fevz ve nusret altında şair ehli îmân ile birlikte ‘Vee’iddû lehum mâ-steta’tum’ ayet-i celîlesinde emr buyurulduğu veçhile rahatlarını, mallarını, evladlarını ve iyâllerini terk ederek dar-ül cihada azimetle ‘El-Cennetü tahte zılâli’l-süyûf’ ferman-ı peygamberisine imtisalen bu cihadın fezail-i ulviyesine mazhar ve ordu-yu humâyûndaki sufuf-ı mücahidin arasında mübeccel ve mukaddes vazife-i irşadı da ifa edecekler...”⁶²⁸

Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası’nda neşredilen bir başka makalede ise İtilaf devletlerinin planladığı savaş stratejilerinin çöktüğünden bahsedilmiştir. Mecmûnın bahsettiği veçhile, İngiltere ve Fransa bloğu savaşın başladığı andan itibaren kısa bir süre zarfında Almanya’yı Batı bölgesinden yok etmeyi planlamışlardı. Almanya’nın Doğu tarafından da Rusya’nın işgal faaliyetlerine başlayacağı ve kısa bir sürede de itilaf grubunun Berlin’de buluşacağı görüşü hâkim idi. Ancak Cerîde-i Sûfiyye’nin deyişiyle hayal içinde hayal olan bu durum, savaşın başlamasının üzerinden altı ay geçmesine rağmen gerçekleşmemiş ve İtilaf grubunun arzu ettiği bu plan tutmamıştır. Bu konu hakkında şu düşünceye yer verilmiştir.

“...Çelik Alman ordularını kırdırmak kaziyesinde olan Fransa ile İngiltere, ol emirde şübhesiz ki en ziyade Rus ordularına rabt-ı ümid ettiler. Ahalisi yüz elli milyonu müteceviz bulunan Rusya’nın hadsiz, hesapsız bir şekilde kullandığı Kazakları nihayet bir iki ay zarfında tekmil Şarki Almanya’yı istilâ edip Berlin kapılarına kadar dayanacaktı, Garb sahne-i harbinde ise Fransız ve İngiliz kuva-yı müttefikesi heman aynı müddet zarfında (Ren) nehrini geçerek aynı payitahtta Moskof mütefekkirleri ile mülâki olacaklardır!. Avusturya-Macaristan ve Devlet-i Osmaniye’ye gelince daha az müddet zarfında ve kemâl-i suhuletle, daha doğrusu askerî bir gezinti icrasıyla iskat edilecekti!.. Bidayet-i harbden şimdiye değin altı ay geçti, bu askerî planların hep hülyadan ibaret bulunduğu tahakkük etti!.. (Hindenburg) Rus baş kumandanı büyük dük (Nikola) nın planlarını alt üst etmekle iktifa etmeyerek bir, bir buçuk milyon kadar Rus asakirini mahv ve perişan eyleyebildi. Bu andan itibaren Rus tefevvuk-ı adedisi gayr-ı kâbil tamir bir iflâsa giriftar oldu. Rus hanedan imparatorunun efkâr-ı umûmîyeye ve aleme karşı pek ziyade sarsılmış olan mevkiini tahkim gayesiyle Avusturya-Macaristan arazisine vaki olan hücumlar muvakkat istilalardan başka bir şeye müncer olamadı. Şimal’den Cenub istikametine uzanan Alman ve Avusturya Macar kuvvetleri Rus vahşilerine karşı ahenin bir sed teşkil ettiler!...”⁶²⁹

⁶²⁸ “Cihad-ı Ekber”, Cerîde-i Sûfiyye 4/108 (9 Rebiyülahir 1333/24 Şubat 1915), 149.

⁶²⁹ M.A, “Askeri ve Siyasi Hülyalar Peşinde”, Cerîde-i Sûfiyye 4/108 (9 Rebiyülahir 1333/24 Şubat 1915), 147.

3.3.1. Sînâ Cephesi

Osmanlı Devleti 1915 yılından itibaren Kafkasya coğrafyasında Rusya ile Sînâ Çölü ve Filistin’de ise İngiltere ile yoğun bir harp halinde bulunuyordu.⁶³⁰ Padişah V. Mehmed Reşad tarafından Sînâ Cephesinde bulunan askerlere ve Mısır’ın yerli ahalisine karşı bir Beyanname-i Hümâyûn neşredilmiştir. Bahsedilen beyannamede, İngiltere’ye karşı Mısır’ın yerli ahalisinin Osmanlı Devleti’ni desteklemeleri gerektiği ifade olunarak, ahali arasında birlik olmaları gerektiği ve İngilizlere karşı savaşmalarının bir zorunluluk olduğu yönünde emir buyurulmuştur.⁶³¹

Osmanlı devleti, Mısır’da İngiltere’ye karşı büyük bir başarı elde etmek ve yeniden İslâm olan milletlerin teveccühünü kazanmak istiyordu. Böylesi bir görevin ise Ancak Cemal Paşa tarafından başarılacağı düşünülürken Enver Paşa tarafından Cemal Paşa’ya Sînâ Cephesindeki komutayı devralması için bir teklif götürülmüş ve zikrolunan teklif Cemal Paşa tarafından kabul edilmiştir.⁶³² Mısır’ı tekrar kendi hakimiyeti altına almayı planlayan Osmanlı Devleti, burada IV. Orduya bağlı olan VIII. Osmanlı Kolordusu ile mücadele etmiştir.⁶³³ Bu dönemde Kanal Cephesinde ihtiyat zâbiti olarak görev yapan Münim Mustafa Bey, Osmanlı ordusunun Kanal ve Süveyş istikametine giderken Kudüs’ten başlayarak yola çıktığını ifade etmektedir. Süveyş noktasına varana kadar ise sırasıyla “Birüssebi, Aluc. Hafir, Vadiül’aşir, İbin, Birihamma, Birinci Hama, Cafcafe, İkinci Hama, Cemal Paşa Tepesi ve Kanal”⁶³⁴ istikametlerinden geçildiğini hatıralarında vurgulamaktadır.

Sînâ Çölü’nü geçerek Süveyş önlerine kadar gelen Osmanlı birlikleri, buradan hareketle 3 Şubat 1915 tarihinde Süveyş Kanalı mıntıkasında konuşlanmış bulunan İngiliz birliklerine karşı hücum etmiştir. Ancak Osmanlı ordusunun hücumundan istenen başarı sağlanamadığı için cephe hattında artçı kuvvetler bırakılarak ricat edilmiştir. Kanal hareketinin kumandanı olan Cemal Paşa, Mısırlı yerli ahaliden istediği desteği de görememiştir.⁶³⁵ İsmailiye ve Tussum’dan vurularak geri çekilen Osmanlı birlikleri Kanal hareketinde başarısız olmuşlardır. Osmanlı Devleti açısından başarısızlıkla sonuçlanan bu sefer, Almanya’nın zaviyesinden ise tam bir başarıdır. Çünkü İngiltere birliklerinin Osmanlılarca sıkıştırılması demek, Almanya anakarasındaki baskı ve şiddetin azalması anlamına geliyordu.⁶³⁶ İngiltere’nin Süveyş

⁶³⁰ J. M. Roberts, Avrupa Tarihi, çev. Fethi Aytuna (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2015), 610.

⁶³¹ Sultan V. Mehmed Reşad tarafından neşrettirilen bir Hatt-ı Hümâyûn’da Mısır’da mukim bulunan yerli İslâm ahalisinin buldukları havaliyi İngiliz birliklerinden korumalarının önemi açıklanmakta ve Osmanlı Padişah’ının bu konudaki inancı şu sözlerle ifade edilmektedir: “...Mısırlı evladlarımın muktezâ-yı hamîyyetleri olan fedakârlıkla bu mücâhede-i mukaddeseye iştirâk eyleyeceklerinden eminim...” Mehmed Reşad, “Beyanname-i Hümâyûn”, Ceride-i Süfiyye 4/108 (9 Rebiyülahir 1333/24 Şubat 1915), 148.

⁶³² Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1983), 3-1/411-412; Nevzat Artuç, Cemal Paşa (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2008), 214.

⁶³³ Tunçay, “Siyasal Tarih (1908-1923)”, 47.

⁶³⁴ Münim Mustafa, Cepheden Cepheye (İstanbul: Arma Yayınları, 1998), 25.

⁶³⁵ Tunçay, “Siyasal Tarih (1908-1923)”, 47.

⁶³⁶ Basil Liddel Hart, Birinci Dünya Savaşı Tarihi, çev. Kerim Bağrıaçık (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014), 175-176.

Kanalı'ndaki gücünün pekişmiş olmasıyla Mısır'daki hakimiyeti de artmıştır. İngiltere, sonraki süreç içerisinde Mısır'da bulunduğu süre boyunca alt imparatorluk merkezi olarak tabir edilen Yeni Zelanda ve Avustralya'dan çok sayıda insan kolonisini buraya getirerek burada yığınak yapmış ve egemenliğini korumaya çalışmıştır.⁶³⁷

3.3.2. Çanakkale Cephesi

İtilaf devletleri, umûmî harbin devam ettiği bir sırada Almanya karşısında çok zor durumda kalan Rusya'ya yardım etmek istiyorlardı. İtilaf devletleri, Kafkasya'da bulunan Osmanlı ordusunun düzenini bozmak için ilk etapta Çanakkale cephesine geçici bir taarruzda bulunmayı düşünmüştür. Bahsedilen bu harekât planı İngiltere'nin yoğun gayretleriyle uygulamaya konulmuş ve Şubat 1915'te İngiltere ve Fransa donanmaları Çanakkale açıklarına gelerek Osmanlı tabyalarını bombardımana başlamışlardır.⁶³⁸

Bu dönemi yakından takip eden Osmanlı basını, cephelerde yaşanan olayları neşretmekte ve okuyucusu ile buluşturmaktaydı. Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası'da yaşanan harp olaylarını kendi sütunlarında değerlendirmekteydi. İngiliz ve Fransız donanmalarının top atışlarıyla Çanakkale tabyalarını nasıl dövdüğüne ilişkin olarak şu bilgilere yer verilmiştir. "6 Şubat 1330 tarihle Karargâh-ı Umûmîden tebliğ edilmiştir. Bu sabah İngiliz ve Fransız sefain-i harbiyesi Çanakkale Boğazı'nın en haricindeki tabyalarını bombardıman etmiş ve (400) mermi atmış ise de hiçbir muvaffakiyet elde edememiştir. Yalnız bir nefer taş parçalarından hafifçe bacağından yaralanmıştır."⁶³⁹ Vurgulanan makalenin devamında ise İtilaf devletlerinin ikinci kez bir taciz saldırısının daha vukû' bulduğundan bahsedilmiş ve çarpışmada gerçekleşen karşılıklı hasarlara değinilerek toplamda sekiz adet İngiliz ve Fransız zırhlısının 6 Şubat 1330⁶⁴⁰ tarihinde Çanakkale'nin dış bölgesinde bulunan Türk tabyalarını yedi saat boyunca top mermileriyle dövdüğü ifade edilmiştir. Zikrolunan bu hücum karşısında Türk tabyalarının susturulamadığıda ifade olunmuş ve 15 santimetrelik çaplarıyla 600 ü aşkın merminin tabyalara isabet ettiyse de büyük bir zarara yol açmadığına değinilmiştir. Ancak ne var ki bu çarpışmada bir Türk zâbiti ve bir Türk neferin şehid olduğunun haberi mecmûada kendisine yer bulmuş ve birleşik donanmada ise 3 zırhlının çok ağır bir surette hasara uğratıldığı ifade olunmuştur.⁶⁴¹

İlk saldırılardan kesin bir netice elde edemeyen İtilaf donanması, İstanbul'un Osmanlılardan alınması ve Rusya'ya yardım götürülmesi düşüncelerinden sonraki süreçte de

⁶³⁷ Jay Winter vd., I. Dünya Savaşı ve 20. Yüzyıl, çev. Tansel Demirel (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012), 225.

⁶³⁸ Pierre Renouvin, I. Dünya Savaşı, çev. Teoman Tunçdoğan (İstanbul: İletişim Yayınları, 1993), 121.

⁶³⁹ "Tebliğat-ı Resmi", Cerîde-i Sûfiyye 4/108 (9 Rebiyülahir 1333/24 Şubat 1915), 149.

⁶⁴⁰ Milâdî takvim ile 19 Şubat 1915 tarihine denk düşmektedir. TTK, "Tarih Çevirme Klavuzu".

⁶⁴¹ "Tebliğat-ı Resmi", 149.

vazgeçmemişlerdir. Çünkü, Rusya Karadeniz'e sıkışıp kalmış ve Akdeniz'e geçişi imkânsız hale gelmiştir. Bununla birlikte cephane ve hububat stokları da tükenmek noktasına gelmiş idi. Tüm bu gelişmeler, İtilaf donanmasının İstanbul'u kuşatılmasına sebebiyet teşkil etmiştir.⁶⁴²

Rusya, eğer İstanbul muhasarası başarılı olursa İtilaf devletlerinden Boğazlar'ın hakimiyetinin kendisine verilmesini talep ediyordu. İngiltere ve Fransa ise bu istek karşısında olumsuz bir cevap vermekten imtina etmekteydiler. Çünkü İngiltere, savaşın devam ettiği bir esnada Rusya'yı olası bir endişeye sevk etmekten çekiniyor ve Boğazlar meselesinin çözümünü savaş sonunda halletmeyi planlıyordu. Fransa ise Suriye ve Filistin havalisinin egemenliği karşısında Boğazları Rusya'ya vermeye hazır olduğunu ifade etmekte idi. İtilaf devletlerinin Osmanlı Devleti'ni yıkmak planlarını kendi açlarından sahaya yansıtmaya hazırlandığı bir dönemde, İngiltere kesin bir sonuç almak için Çanakkale'ye hücum edilmesinin lüzumundan bahsetmiştir. Churchill'in uygulamaya konuracağı plana göre, Osmanlı Devleti'nin payitahtı olan İstanbul İtilaf kuvvetlerince işgale uğratılırsa, Osmanlının da böylece savaşta saf dışı kalacağı görüşüne inanılmıştır.⁶⁴³

19 Şubat 1915 tarihinden itibaren Çanakkale'deki çarpışmalar başlamış ve bundan sonraki süreç içerisinde de İtilaf donanmasının Çanakkale Boğazındaki Türk birliklerine olan saldırıları artmıştır.⁶⁴⁴ 1 Mart 1915 tarihinden itibaren ise itilaf kuvvetlerinin deniz yönünden gelen hücumları periyodik bir düzene oturtulmuştur. İstanbul'un düşürülmesi suretiyle harbi bitireceğine inanan birleşik donanma, Osmanlı Devleti'ne son bir hamle yapmak niyetiyle 18 Mart 1915 tarihinde 16 parçalık büyük bir filo ile Osmanlı Devleti'ne saldırmıştır. Ancak akşam saat 19.00 kadar devam eden hücumlardan bir sonuç elde edilememiş ve İtilaf devletleri deniz harbinde başarısız olmuştur.⁶⁴⁵ İtilaf devletlerinin Çanakkale deniz harbinde başarısız olmalarıyla birlikte İstanbul basınında büyük bir sevinç yaşanmıştır. Yaşanan müşterek sevince Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası'da katılmış ve sütunlarında itilaf donanmasının uğradığı hezimetle değinmiştir.⁶⁴⁶ Aynı dönemde Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan Almanya'da da bu durum mutlulukla karşılanmıştır. Almanya Kralı olan II. Wilhelm tarafından Başkumandan Vekili olan Enver Paşa'ya bir telgraf çekilmiş ve Osmanlı Devleti'nin 18 Mart 1915 tarihindeki

---

⁶⁴² Lord Kinross, Osmanlı İmparatorluğun Yükselişi ve Çöküşü, çev. Meral Gaspıralı (İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 2017), 566-567.

⁶⁴³ Sevilya Aslanova, 20. Yüzyılın Başında Rusya'nın Osmanlı Politikası (1903-1917) (Konya: İlkin Ozan Yayınları, 2011), 163-164.

⁶⁴⁴ Sina Akşin, Kısa Türkiye Tarihi (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007), 133.

⁶⁴⁵ Liman Von Sanders, Türkiye'de Beş Sene, çev. Osmanlı Genelkurmayı Askeri Tarih Encümeni Tercüme Heyeti (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2007), 77-78.

⁶⁴⁶ Mecmûada, Çanakkale cephesinde yaşanan askerî vaziyetler ve olaylar şu sözlerle açıklanmıştır: "Bugün Çanakkale Boğazı'nda sükûnet-i tâmmeye vardır. Ağır surette hasarzedeye olduğu bildirilen (Irresistible) ve "Afrika" sistemindeki İngiliz zırhlıları geceleyin boğaz medhali civarında bataryalarımızın ateşleriyle batırıldı. Düşmanın ağır surette hasara uğrayan diğer bir sefine-i harbiyesinin Bozcaada'ya doğru sürüklendiği tayyarelerimiz tarafından görülmüştür..." "Tebliğ-i Resmi", Cerîde-i Sûfiyye 4/109 (11 Cemaziyülahır 1333/26 Nisan 1915), 157. Makalenin devamında ise Çanakkale Boğazı'nda yaşanan bombardımanın şiddetinin büyüklüğüne atıfla, Türk tabyalarının böylesi büyük bir çarpışmadan olabildiğince az bir maddî hasarat ile kurtulmasına çok şükredilmesi gerektiği vurgulanarak her daim ateşe hazır olunduğu anlatılmıştır. "Tebliğ-i Resmi", 157.

deniz müdafaası takdir ve tebrik edilmiştir.⁶⁴⁷ Enver Paşa ise bu iltifata karşı Almanya'ya bir teşekkür telgrafnamesi çekmiştir.⁶⁴⁸

İtilaf Devletleri Osmanlı Devleti'ne karşı deniz muharebesinde uğradığı başarısızlığı kara muharebelerinde telafi etmek istemiştir. 70.000 kişilik bir İngiliz ve Fransız birliği Gelibolu yarımadasının güneyinden karaya çıkartılmıştır. Ancak burada da istenilen muvaffakiyet sağlanamayınca 6 Ağustos tarihinden itibaren Gelibolu'daki Suvla Limanına asker yığınağı yapılmıştır. Osmanlı ordusu karşılıklı gerçekleşen muharebelerde Mustafa Kemâl Bey'in (1881 – 1938) yönlendirmesiyle Anafartalar mıntıkasında muvaffak olmuş ve Gelibolu'nun itilaf devletlerinin ordularınca çevrilmesine mâni olunmuştur. Çanakkale cephesinde hem Osmanlı ordusu hemde İngiliz ve Fransız orduları ağır kayıplar vermişlerdir.⁶⁴⁹

1915 yılında Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası'nda bahsedilen bir diğer mesele ise Osmanlı Devleti ve Bulgaristan arasındaki sınır meseleleridir. Bu babda, 1915 yılında Çanakkale cephesinde itilaf devletlerine karşı müdafaalar devam ederken cephe ve teçhizat sıkıntısı yaşanmış ve bunun giderilebilmesi içinde Bulgaristan'ın ittifakına ihtiyaç duyulmuştur. Bulgaristan ise İttifak devletlerinin safına katılmak için Meriç'in batısından toprak talep etmekteydi. İlk aşamada Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmeyen bu durum sonraki aşamada kabul edilmiştir. 6 Eylül 1915'te Osmanlı-Bulgar hudut tashihi antlaşması imzalanmış ve Bulgaristan'da İtilaf devletlerinin grubuna dahil olmuştur. Böylece İstanbul-Viyana ve Berlin arasındaki kesintisiz hat sağlanmış oldu.⁶⁵⁰

---

⁶⁴⁷ Almanya İmparatorunun Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya çektiği telgraf hakkındadır: "...Haşmetlü Almanya imparatoru hazretleri tarafından baş kumandan vekili Enver Paşa hazretlerine keşide olunan 20 Mart 1915 tarihli telgrafname dün ve evvelki gün Çanakkale müdafaası esnasında ihraz olunan parlak muvaffakiyetlerinden dolayı samimi ve har-ı tebrikatımı beyan eder ve işbu tebrikatımı cesur kumandan Cevad Paşa'ya kendi nâmıma tebliğini rica ederim. Cenab-ı Hak bundan böyle dahi silahlarımızı tevfiyat-ı rabbaniyesine mazhar buyursun..." Vilhelm, "Kayzer Hazretlerinin Telgrafnamesi", Cerîde-i Sûfiyye 4/109 (11 Cemaziyülahır 1333/26 Nisan 1915), 157.

⁶⁴⁸ Enver Paşa'nın Almanya İmparatoruna çekmiş olduğu telgraf hakkındadır: "Baş kumandan vekili Enver Paşa hazretleri tarafından haşmetlü Almanya imparatoru hazretlerine cevaben keşide olunan telgrafnamedir. Çanakkale'deki muzafferiyet dolayısıyla taraf-ı haşmetpenahilerinden lütfen beyan buyurulan tebrikata karşı teşekkürat-ı kemteranemi huzur-ı imparatorlarına arz ederim. Boğazların kahraman müdafalarını lütfi-i tebrikatlarından haberdar ettim. Almanlar ve Osmanlılar bir uhuvvet-i sadakatkarane ile harb ve canlarını siper ettiler. Burada âli ve müşterek vazifemiz uğurunda dökülen kan istikbalde daima müttefik ordularımızı yek diğerine kaviyen rabt edecektir." Enver Paşa, "Enver Paşa Hazretlerinin Cevabı", Cerîde-i Sûfiyye 4/109 (11 Cemaziyülahır 1333/26 Nisan 1915), 157.

⁶⁴⁹ Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914-1995, 108.

⁶⁵⁰ Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında vukû' bulan müzâkereler neticesinde taraflar anlaşmış ve Bulgaristan I. Dünya Savaşına İtilaf bloğu içerisinde katılmıştır. Bu antlaşma ise Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'a karşı toprak vermesi suretiyle gerçekleştirilmiştir. "...Tunca ve Meriç nehirlerinin Batı bölgesinde bulunan Dimetoka, Karaağaç ve Cisri Mustafa Paşa mıntikasını da içine alan ve Enez'e kadar toplamda 2600 km kare civarındaki toprak parçası Bulgaristan'a bırakılmıştır..." Ali Ata Yiğit, "Çanakkale Savaşlarının Ortaya Çıkardığı Stratejik Bir Zorunluluk: Osmanlı-Bulgar Hudut Tashihi Antlaşması", Bilig/Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi 63 (2012), 278-279.

3.3.3. Irak, Kafkasya ve Galiçya Cepheleeri

Osmanlı Devleti'nin İtilaf devletlerine karşı savaştığı bir diğer cephe ise Irak cephesidir. İngiliz Generali Thownshend'in komuta ettiği bir İngiliz birliği, Bağdat cihetinden hareket etmek suretiyle Dicle Nehri'nin üzerinde kurulu olan bir yerleşim birimi olan Kûtül'amâre'ye yerleşmiş⁶⁵¹ ve 28 Eylül 1915 sonunda da Kûtül'amâre'nin hakimiyetini devralmıştır.⁶⁵² İngiltere, bu noktadan daha ileriye, yani Bağdat'a giderek oranın hakimiyetini tamamen ele geçirmek istiyordu. Osmanlı birlikleri ise bu duruma engel olmak niyetiyle 24 Kasım 1915 tarihinde İngiltere kuvvetlerine karşı bir taarruz başlatmıştır. Selman-ı Pak'ta yaşanan karşılıklı muharebelerden kesin bir netice elde edilememiştir. Osmanlı ordusu güç toplamak için geri çekilirken, İngiliz kuvvetleri ise Kûtül'amâre'ye doğru ricat etmiştir.⁶⁵³ Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası'nda neşredilen bir makalede Irak cephesindeki bu duruma dikkat çekilmiş ve Daily News Gazetesinin Irak cephesi hakkında duyduğu endişeye şu sözlerle değinilmiştir.

“...Ceneral (Thownshend)'un Irak'daki ric'ati ve Bağdat'ın artık tehdid altında bulunmamasından dolayı Hükûmet-i Osmaniye'nin bu havaliden bile Mısır'a gönderebileceği birçok serbest kuvvetleri kalacaktır. Vaziyet-i askerîyemiz hiçbir noktada şayan-ı memnuniyet değildir...”⁶⁵⁴

Kafkasya cephesinde ise durum biraz daha farklılık arz etmekteydi. Cerîde-i Sûfiyye'de neşredilen makalelerde Osmanlı kuvvetlerinin 1915 yılının bahar dönemindeki ilk hücumlarında başarı elde ettiği ifade edilmektedir.⁶⁵⁵ Ancak sonraki aylarda Osmanlı ordularının elde ettiği mevcut başarılar devam ettirilememiştir. Daha önce izah edildiği üzere Osmanlı Devleti Sarıkamış hattında mağlup olmuş idi. Bunu adeta bir fırsata dönüştüren Rusya ise Osmanlı Devleti'nin müdafaasız kalan Doğu bölgelerini yavaş yavaş işgal etmeye başlamıştır. Bu bağlamda vakit kaybedilmeden Horasan, Oltu ve Tahirgediği işgal etmeye başlayan Rusya, Nisan ayından itibaren ise bölge ahalisini göçe zorlamıştır. Bu durumu kabul etmeyen Ermeniler Van bölgesinde ayaklanmışlardır. Bahsedilen bu olayı bir fırsata çeviren Rus orduları ise Malazgirt ve Van'ı zapt etmiştir.⁶⁵⁶ Cerîde-i Sûfiyye'de tab' edilen başka bir haberde ise 1915 yılında gerçekleşen ve Galiçya cephesine ait olan bir mâlûmâta da yer

⁶⁵¹ Norman Stone, İmparatorluk Oyunları Avrupa ve Ortadoğu'yu Şekillendiren Yıllar (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020), 42.

⁶⁵² Tunçay, “Siyasal Tarih (1908-1923)”, 47.

⁶⁵³ Lord Eversley – Sir Valantine Chirol, Türk İmparatorluğu (1288-1924), çev. Sedat Demir – Billur Manav Arslan (İstanbul: DBY Yayınları, 2013), 530.

⁶⁵⁴ “İngilizlerin Endişesi”, Cerîde-i Sûfiyye 4/117 (4 Rebiyülevvel 1334/10 Ocak 1916), 222.

⁶⁵⁵ 1915 yılında Kafkasya cephesindeki taarruzlardan bir başarı elde edildiği mecmûada şöyle ifade edilmiştir: “Kafkas cephesinde: Eyşhan şarkında hudud yakınındaki ileri kıtaatımıza taarruz eden düşman on sekiz saat devam eden şiddetli müsademedi sonra hududun öte tarafına tard edilmiş, düşman arazisinde Tavuskerdin Cenub'unda [Bagasur] ve [Parakiz] civarındaki karyeler tarafımızdan işgal edilmiştir... İki üç günden beri Kafkas cephesinde hudud yakınında (Milov) civarında ileri müfrezelerimizle devam eden müsademat lehimize neticelenmiş ve düşman hudud üzerine tard edilmiştir...” “Tebliğ-i Resmî”, Cerîde-i Sûfiyye 4/110 (21 Cemaziyühahir 1333/6 Mayıs 1915), 164.

⁶⁵⁶ Tunçay, “Siyasal Tarih (1908-1923)”, 48.

verilmiştir. Buna göre, İttifak devletlerine ait olan orduların Galiçya cephesinde Rus birliklerine karşı muvaffak olduğu ifade edilerek Rusya'ya vurulan darbeden bahsedilmiştir.⁶⁵⁷

3.3.4. 1915 Yılı'nın Cerîde-i Sûfiyye'ye Göre Değerlendirilmesi

Cephelerde bahsedilen bu gelişmeler yaşanırken İstanbul basınında da gazeteler neşriyatlarına devam ediyordu. Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası, bu dönemde savaşlarla harap bir hale gelen Osmanlı Devleti'nin nasıl ihya olabileceği hakkında sütunlarında makale derç ediyordu. Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu olumsuz şartları kendi perspektifinden değerlendiren mecmûa, güçlü bir devlet olmanın yolunun büyük ve güçlü eserler yapmak suretiyle olabileceğini ifade etmiştir.⁶⁵⁸ Makalenin devamında ise mevcuttaki Osmanlı hükûmetine güvenilmesi gerektiğinden bahsedilerek memleketi imar etmeye muvaffak olacağı da vurgulanmıştır.⁶⁵⁹

Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası'nda ehemmiyet gösterilen bir diğer konu ise her yıl Mekke'ye gönderilen Surre-i Hümâyûn Alayları'nın savaş dönemlerinde de gönderilmesi durumu olmuştur. Sultan V. Mehmed Reşad'ın izni ve gözetimi altında gönderilen alaylar, en son olarak 1915 yılında gönderilmiştir.⁶⁶⁰ Bahsedilen bu haberin önemi ise şudur ki, bundan sonraki süreç içerisinde bir daha Mekke'ye Surre-i Hümâyûn Alayları gönderilememiştir. Aynı tarihlerde Mekke şerifi olan Emir Hüseyin Paşa'nın 1916 yılındaki isyan faaliyeti 1915 yılından sonra bölgeye yeni bir Surre-i Hümâyûn Alayının gönderilmesine engel teşkil etmiştir.⁶⁶¹

⁶⁵⁷ Galiçya cephesinde bulunan İtilaf ordularının Rus birliklerini hezimete uğrattığı hakkında mecmûada şu bilgiler kaydedilmiştir: "Berlin 4 Mayıs (B) müstacildir - Garbi Galiçya'da 2 Mayıs'ta cereyan eden muharebelerden sonra Rus'lardan (21) bin esir, (16) top, (46) mitralyöz ve altmış ağır silah bu iğtinamat yarına harekâtı esnasında vukû' bulmuştur." "Garbi Galiçya Muvaffakiyeti", Cerîde-i Sûfiyye 4/110 (21 Cemaziyülahır 1333/6 Mayıs 1915), 166.

⁶⁵⁸ "...Memleketin her noktası asâr-ı ümran ile mahdud ve meâsir adl ve refet meşhul olur ise o memlekette refahiyyat ve mesudiyet-i sahiha têsîs eder, rical-i siyasiyenin heyet-i içtimâfiyede ihraz ettiği mevkii güzini refikasıyla ihtiyacat-ı memleketi vücuda getirmek için müttahidane ve müttetikane hareketle muhafaza eyler ve kanun adalete münaki hareketi vücuda getirmekten tevki eder ise memduh netayice vasıl olmak tesir eder..." Halis, "Rical-i, Siyasiye ve Tedabir-i Mülkiye", Cerîde-i Sûfiyye 4/110 (21 Cemaziyülahır 1333/6 Mayıs 1915), 157.

⁶⁵⁹ Mecmûa, Osmanlı vatandaşlarının sonuna kadar hükûmete güvenmelerinin gerektiğini şöyle zikretmiştir: "...Memleketin ahlâk ve tebayii ve ihtiyacat-ı mevkiesi elbette onu idâre eden rical-i siyasiyenin yevmenfeyevmen ticarisi ile tahakkuk eder. Hükûmet-i hazıramızı teşkil eden rical-i siyasiyemizin hüsn-ü tedbir ve idâresi her noktada mütecellî olmasıyla selâmet-i haliye ve müstakbelemiz gavail-i hazıranın mündefi olduktan sonra bir kat daha istikrar bularak Hükûmet-i Osmaniye'nin müsteid olduğu mevkii-i bülendi ihraz edeceğinden her Osmanlı'nın emin ve metin olması lazım gelir." "Rical-i, Siyasiye ve Tedabir-i Mülkiye", 157.

⁶⁶⁰ Kutsal topraklara gönderilen Surre-i Hümâyûn alayı hakkında Cerîde-i Sûfiyye'de şu bilgiler zikredilmiştir: "Edab-ı mergube-i makam-ı hilafet-i uzma ve merasim-i müstahsene-i saltanat-ı ulyadan olduğu üzere Yıldız Saray-ı Humâyûnu'nda mevzu'-i mevkii'-i tekrîm bulunmuş olan surre-i humâyûn-i meyamin-makrunun inhacı taazimat-ı layıka ile icra buyurulmuştur. Surre-i Humâyûnun ihzarat ve tertibatına zat-ı hilâfetpenâhi nâmına sadrazam Prens Said Halim Paşa Hazretleri nezâret etmişlerdir. Surre-i Humâyûn Mabeyn-i Humâyûn dairesi pişgâhına getirilip bir mutad paralar serpidikten ve müzeyyen develer gezdirildikten ve sürre emini ebniye-i seniyye inbarı müdir-i sabık Ahmed Bey Efendiye teşrifat-ı mutade ile zat-ı hazret-i şehriyari tarafından Emr-i Mekke-i Mükerrreme Şerifi Hüseyin Paşa hazretlerine şeref-terstir buyurulan bir atlas kiseye mevzu' olan nâme-i humâyûn tevdi' ve teslim olunduktan sonra bir dua-yı belîğ kıraat edilmiştir..." "Surre-i Humâyûn", Cerîde-i Sûfiyye 4/111 (23 Şaban 1333/6 Temmuz 1915), 174.

⁶⁶¹ Münir Atalar, Osmanlı Devleti'nde Surre-i Hümâyûn ve Surre Alayları (Ankara: DİB Yayınları, 2015), 106-107.

Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası'nda 1915 yılında neşredilen bir başka haberde ise Almanya imparatorunun iki ülke arasındaki dostane muhabbeti arttırmak istediği ifade edilmiştir. Buna göre Almanya imparatoru tarafından Osmanlı devletine dönemin en modern bir lambası hediye edilmiştir. Cerîde-i Sûfiyye ise bu konuyu hızlıca kendi sütunlarına taşımıştır. Zikrolunan lamba kalabalık bir alayla birlikte Ramazan ayının yirmi yedinci gecesi kullanılmak üzere Şam'da bulunan Emeviyye Camiine götürülmüştür. Burada Osmanlı Devleti'ni temsilen Cemal Paşa ve Vali Hulusi Bey hazır bulunmuşlardır. Aynı zamanda müttelikliği pekiştirmek için Almanya ve Avusturya-Macaristan konsolosları da Emeviyye Camii'nde hazır bulunarak açılışı gerçekleştirmişlerdir. Almanya konsolosu Doktor Lubdeved ise tamda bu anda iki ülkenin müttelikliğine vurgu yaparak kürsüye çıkmış ve şu sözleri söylemiştir. "...lamba Selahattin'in merkat-ı mübarekini tenvir ettikçe müşarünileyhin ruh-ı gazenferi İslâmlara şehrah istikbâli tenvir edici bir rehber olsun. Alman-Osmanlı muhabbet ve muhadeneti daima ve daima bu kandilin ziyası gibi saf ve har kalsın"⁶⁶² Almanya'nın bu hediyesi ile iki ülke arasındaki mütteliklik samimiyetinin artırılması istenmiştir.

Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası'nda neşredilen bir başka hususta şudur ki, "Bir Senelik Muharebenin Neticesi" isimli makalede savaşın umûmî bilançosu hakkında mâlûmâtlar aktarılmaktaydı. Bu babda, 1915 yılına ait olan ekonomik bilanço şu sözlerle ifade olunmuştur. "Sefâin-i Harbiye Zaiyatı: Almanya'nın: 95.307 Ton, Düşmanların: 331.870 Ton. Sefâin-i Ticariye Zaiyatı: Almanya'nın: 255.977 Ton, Düşmanların: 790.000 Ton."⁶⁶³ Bahsedilen makalenin devamında, zarara uğranılan bu rakamların aslında söylenenden daha fazla olduğu ifade edilmiştir. Almanya'nın esir aldığı asker miktarına da değinilerek tebrik edilmiştir. "...Almanya'daki esirler: 28 Temmuz'da cem'an 1.900.000 olup bunlardan 1.518.000'i Rus; 268.000'i Fransız; 50.000'i Sırb; 40.000'i Belçika'lı; 24.000'i İngiliz teşkil ediyor..."⁶⁶⁴ Bunun akabinde İngiltere'nin insan zaiyatına ve Almanya'nın da ekonomik durumuna ilişkin olarak veriler paylaşılmıştır.⁶⁶⁵

Cerîde-i Sûfiyye'de 1915 yılına dair bahsedilen bir başka haberde ise hacı adaylarının yollarının Fransız ve İngiliz askerlerince kesildiği ifade olunarak, İtilaf devletlerinin savaşı kazandıkları yönünde propaganda yapmış olmalarıdır. Bu haberlere aldırış etmeyen Müslüman ahalinin ise Osmanlı Devleti'ne tabiiyetlerini ifade ettikten sonra mevcut duruma

⁶⁶² "Almanya İmparatorunun Hediyesi", Cerîde-i Sûfiyye 4/112 (1 Şevval 1333/12 Ağustos 1915), 182.

⁶⁶³ "Bir Senelik Muharebenin Neticesi", Cerîde-i Sûfiyye 4/114 (27 Zilkade 1333/6 Ekim 1915), 197.

⁶⁶⁴ "Bir Senelik Muharebenin Neticesi", 197.

⁶⁶⁵ Avrupa'daki savaş ekonomisine ait olan mâlûmâtlar aktarılmaktadır: "Kırım muharebesi İngiltere ordusuna 12. 849 adama, bu erlere karşı açtığı muharebe 38. 432 adama mâl olmuştur. Hâlbuki hâl-i hazırdaki muharebenin birinci senesi nihayetinde işbu zaiyat 400.000'den fazlayı bulmaktadır ki bunda müstemlekâtda düşar olduğu zaiyat ve suretleri renkli uruk-ı saireye mensub İngiliz müfrezelerinin pek yüksek olan zaiyatı dahil değildir. Almanya'da muharebenin ilk senesi zarfında bankaların kasalarındaki altın mevcudu 1 Milyar 41 Milyon Mark tezâyüd ettiği halde İngiltere'de 266 Milyon Mark tezâyüd edebilmiştir; İtalya'da (½ 5) Milyon Mark Fransa'da 85 Milyon Mark 130 Milyon Mark tenâkus etmiştir. Muharebe masarifine rağmen, Alman tasarruf sandukalarının mevcudu 208 Milyon Mark artmıştır. 1870-71 muharebesi esnasında Alman postahaneleri takriben %100 milyonluk irsalatta bulunduğu halde 1914-15 harbinin birinci senesinde 4 milyarlık irsalatta bulunmuştur." "Bir Senelik Muharebenin Neticesi", 197.

tepki gösterdiklerinden bahsedilmiştir.⁶⁶⁶ Bir başka makalede ise Irak'ta bulunan İslâm'ların İtilaf devletlerinin işgallerine karşı tepki gösterdiklerinden bahsedilerek, yerli ahalinin Osmanlı asakirinin yanında yer aldıklarından bahsedilmiştir.⁶⁶⁷ Cerîde-i Sûfiyye, Osmanlı Devleti'nin yaşadığı harplerin ne kadar yıkıcı ve büyük olduğunu her fırsatta dile getirmekteydi. Osmanlı milletine seslenen mecmûa, bu ana kadar devletin emrettiği bütün söze itaat eden Osmanlı milletine şükranlarını sunmuştur. Bununla beraber kış mevsiminin yaklaşmasına atıfla, Osmanlı milletinden asakire verilmek üzere kışlık giyecekte talep edilmiştir.⁶⁶⁸ Cerîde-i Sûfiyye'de neşrolunan makaleler incelendiğinde mecmûanın toplumcu bir yönünün olduğu açıkça görülmektedir. Mecmûa, sütunlarında yayımlattığı bir başka makalede ise adeta vizyonunun ne olduğunu ifade edercesine, İslâm'ın bu son harbde yükselişe geçtiğini ve muzaffer olacağını da ifade ettirmiştir.⁶⁶⁹

3.4. 1916 Yılında Gerçekleşen Olaylar

Osmanlı Devleti 1916 yılına gelindiği zaman hâlâ umûmî savaşın içerisinde bulunuyordu. Bahsedilen dönemde birçok cephede savaşan Osmanlı ordusu, savaşın bir götürüsü olarak ekonomik ve askerî yönden ağır zayıflarda vermekte idi. Bu dönemdeki İstanbul basını ise harbe ait olan mâlûmâtları kendi köşesinde neşrederek Osmanlı Devleti'nin vatandaşları ile paylaşmaktaydı. Bu dönemde İstanbul basınında önemli bir yere haiz olan Cerîde-i Sûfiyye'de harbe ait durum değerlendirmelerini ve analizlerini kendi sütunlarında yaparak hız kesmeden neşredilmekteydi.

---

⁶⁶⁶ İngiliz birliklerince savaşın itilaf kuvvetlerince kazanıldığı yönünde asılsız yapılan haberlere ilişkin Cerîde-i Sûfiyye'de neşredilen haberde şöyle denmektedir: "...Mevsukan istihbar ettiğimize göre, haccın İngilizler ve Fransızlar tarafından menninden dolayı (Sevakin) de bulunan ehli İslâm pek ziyade galeyana gelerek İngilizler tarafından Türk ve Almanlar'ın mağlubiyetine ve Fransız, ve Rus'ların galibiyet ve muzafferiyetlerine dair köşe başlarına yapıştırılan o uydurma ilânları koparıp parça parça ettikleri gibi Osmanlıların muzafferiyatı için mücemmi ve memeri-i nas olan mahallerde alenen dua etmeye başlamışlardır..." "Nice Mümanat, Alem-i İslâm'da Galayan", Cerîde-i Sûfiyye 4/114 (27 Zilkade 1333/6 Ekim 1915), 198.

⁶⁶⁷ "Mücahidler ve Cihad", Cerîde-i Sûfiyye 4/114 (27 Zilkade 1333/6 Ekim 1915), 198.

⁶⁶⁸ Cerîde-i Sûfiyye'nin sütunlarında zikrettiğine göre Osmanlı ordusu için kışlık kıyafet isteği şu sözlerle vurgulanmıştır: "...Askerlerimize kış hediyesi hazırlamak borcu ile mükellefiz. Bir vücut mintansız, bir ayak çorabsız olursa o vücut, o ayak elbette soğuktan müteessir olur, üşür hak yolunda, namus yolunda gelen meşakkatlere dayanamaz, din yolunda adım atamaz, ilerleyemez hükümetimiz bu cihetleri hepimizden evvel düşünerek kış için askere lazım olan elbise ve çizme gibi şeyler yaptırmağa başlamıştır. Millette kendine düşen himmetleri elbette tehir etmez. Her ev haline, varlığına göre yamuklu mintan, eldiven, kuşak, avcı yeleği ve çorap gibi hediyeler askerlerimizin hayatlarını yağmurdan, kardan muhafazaya koşmalıdır..." A. Haydar, "Cihadımız Mukaddestir, Kış Yaklaştı Askerlerimizi Düşünelim", Cerîde-i Sûfiyye 4/114 (27 Zilkade 1333/6 Ekim 1915), 199.

⁶⁶⁹ İtilaf orduları karşısında Osmanlı Devleti'nin muzaffer olacağını vurgulayan mecmûa, satırlarında şu bilgileri zikretmiştir: "...Müslümanlık için herşey feda. Biz, devlet-ül hilâfa Müslümanları, bütün cihan İslâm'a karşı, say-u ciddiyetimizi, fedakârlığımızı gösterdik; cihad yolunda rehberlik vazifesini bi-hakkın ifa ettik. Artık İslâm'ın yükselmesi, kesb-i şan ve şeref etmesini isteyen bütün İslâm ümmetleri için bu yola teveccüh etmek, halifenin sancağı altında toplanmak zamanı gelmiştir. Hiçbir şey yoktur; yalnız Müslümanlık vardır. Onun için ölüyoruz, onun için şan kazanıyoruz. Dar-ül hilâfa kapılarında hudutlarında düşmanla çarpışan her mücahidin ruhunda bu emel hükümandır; sair-i akvam İslâmîyeden de beklediğimiz de budur..." S. M. Tevfik, "Sırp Sefiri ve Şark", Cerîde-i Sûfiyye 4/115 (24 Zilhicce 1333/2 Kasım 1915), 201.

Cerîde-i Sûfiyye'nin ifade ettiğine göre Osmanlı Devleti'nin harb-i umûmîde bulunduğu bir dönemde, dünyanın birçok noktasından İslâm olan ulusların Osmanlı Devleti'ne yönelik destek söylemleri artmaktaydı. Bu bağlamda İngiltere'nin sahip olduğu müstemlekelerde bulunan İslâm'lar, başta İngiltere olmak üzere Avrupalı devletlere tepki gösteriyorlardı. Hindistan'da bulunan İslâmî kesim tarafından İngiltere'nin İslâm'ın koruyucusu olmadığı şu sözlerle vurgulanmıştır. "...Âlem-i İslâm'ın kısm-ı azamı Türkiye'nin hasta olduğu ve İngiltere'nin Âlem-i İslâm'a hükümler bulduğu hurafesine artık kanmıyor. Bazı taraflardaki Müslüman'ların vaziyetlerinin meşkur olduğunu inkâr etmek tehlikeli bir hata teşkil eder..."⁶⁷⁰ Bir başka makalede ise Hindistan'da yaşayan İslâmların bir güç teşkil edebilmek için Hint Millî Konferansını topladıkları ve İngiltere'ye karşı mücadele etme kararı aldıkları ifade edilmiştir. Bahsedilen konferansta Osmanlı Devleti'ne yönelik destek açıklamalarının yapıldığından da söz eden mecmûa, İngiltere'nin endişeye kapılışından ve duruma hâkim olabilmek için de kongrenin ilk aşamasının nasıl dağıtıldığından şu sözlere bahsetmiştir.

"...Hind Müslümanları Türkiye'ye karşı yapılan muharebeyi tekbih ederek bunu büyük bir felâket olarak telâkki eylediklerini söylemişlerdir. Bu mesele hakkında serd olunan itirazat o kadar şiddetli ve gürültülü olmuştur ki bir müddet müzakeratın tatiline mecburiyet hissedilmiştir tavr-u hareketleri İngiltere'nin menafine muhalif olduğu söylenen kongre azası meclisten dışarı çıkarılmadan müzakeratı tekrar etmek mümkün olamamıştır..."⁶⁷¹

1916 yılında Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası'nda bahsedilen bir diğer konu ise Çanakkale muharebeleri ile ilgili olan haberlerdir. Osmanlı ordusu, 1915 yılındaki Çanakkale muhafazasında İtilaf devletlerine karşı umûmîyetle başarılı olmuş idi. 1916 yılına gelindiğinde de bu başarıya ait olan tebrik ve takdir haberleri Avrupa basınında hâlâ neşredilmekteydi. Cerîde-i Sûfiyye'de tab' edilen bir makalede, Çanakkale müdafaasının yankılarının 1916'da da devam ettiği ifade edilmiştir. Bahsedilen dönemde Budapeşte'de neşredilen gazetelerin, Osmanlı ordusunun Arıburnu ve Anafartalar'da gösterdiği başarıları tebrik ettiği yönündeki mâlûmâtlar şu şekilde aktarılmıştır. "Şanlı Türk ordusunun ahiren Çanakkale sahne-i harbinin Arıburnu ve Anafarta sahasında düşmanı hezimet-i müdhişeye düşürerek şerefbahş muvaffakiyetler ihraz etmesi ve vatanın o aksamını tathir etmesi haberleri Budapeşte afakında pek mesud in'ikaslar vücuda getirdi..."⁶⁷² Osmanlı Devleti'nin Çanakkale Cephesinde yaşamış olduğu muvaffakiyetin Budapeşte basınında büyük harflerle okuyucuya karşı anlatıldığından bahseden mecmûa, Türklerin övünecekleri yeni bir hamasî delilinin daha olduğundan bahsederek Avrupa'daki gelişmeleri kendi köşesinde okurlarına karşı izah etmiştir.⁶⁷³

⁶⁷⁰ "Cihad-ı Ekberin Tevsii", Cerîde-i Sûfiyye 4/117 (4 Rebiyülevvel 1334/10 Ocak 1916), 221.

⁶⁷¹ "Hindlilerin Muttelibatı", Cerîde-i Sûfiyye 4/117 (4 Rebiyülevvel 1334/10 Ocak 1916), 222.

⁶⁷² "Muvaffakiyat-ı İcramızın Tesirâtı", Cerîde-i Sûfiyye 4/117 (4 Rebiyülevvel 1334/10 Ocak 1916), 221.

⁶⁷³ "Muvaffakiyat-ı İcramızın Tesirâtı", 221.

Avrupa basınındaki tebrikler bir taraftan devam ederken, bir diğer taraftan da Çanakkale'deki çarpışmalar yer yer arz-ı endam ediyordu. Bu konuya dair Cerîde-i Sûfiyye'de neşredilen bir haberde, İtilaf kuvvetlerinin son bir kere daha Çanakkale Boğazına hücum ettikleri ve muvaffak olamayınca da ricat ettiklerinden şu sözlerle bahsedilmiştir. “[Beşinci ordu muhabir-i mahsusumuzdan] 27 Kânun-i Evvel (m) – düşman 26-27 gece yarısında savletlerimiz ve bataryalarımızın pek müessir ateşleri altında Seddülbahir mıntıkasından Cenab-ı Hak'ka bin şükür muvaffakiyetle def ve tard edildi. Bugün Gelibolu şebih-i ceziresi düşmandan kâmilten tathir edilmiştir.”⁶⁷⁴ Çanakkale müdafaasında başarılı olan Osmanlı birliklerinin bir kısmı daha sonra Kafkasya cephesine gönderilmişlerdir.

Cerîde-i Sûfiyye'de neşredilen bir başka makalede ise Kafkasya cephelerindeki vaziyete ve o dönemdeki İran ve Azerbaycan'ın durumlarına da değinilmiştir. Buna göre, Rusya'nın Osmanlı kuvvetlerine karşı Kafkasya cephesinde taarruza geçmeden önce Azerbaycan üzerinden hareketle İran sınırına geçmek arzusunda bulunduğu ve İran'daki mevcut hükûmeti devirmek istediği ifade olunmuştur. Mecmûaya göre Rusya'nın böyle bir amaç gütmesinde yeni etki alanları oluşturmak istediği vurgulanmıştır.⁶⁷⁵ Zikrolunan makalenin devamında ise İran'ın yerli ahalsinin teşkilâtlanarak Rusya'nın böylesi bir oldu bittisine izin vermedikleri gibi Rus birliklerini de geri püskürttükleri ifade olunmuştur.⁶⁷⁶

Enver Ziya Karal'ın ifade ettiğine göre İran coğrafyasında istediği muvaffakiyeti yakalayamayan Rusya, hedefleri doğrultusunda odak noktasını yeniden Kafkasya cephesine doğru döndürmüştür. Osmanlı Devleti, 1916 yılında Rusya'ya karşı Kafkas cephesinde III. Orduyla mücadele ediyordu. Ancak III. Orduda bulunan asker sayısı sadece 60.000 ile sınırlı ve Rusya'ya karşı yetersiz idi. Bu dönemde Enver Paşa'nın düşüncesine göre Osmanlı birliklerince Rusya'nın Kafkasya'dan çevrilmesiyle harbin seyrinin bambaşka bir noktaya gideceği düşünülüyordu. Rus birliklerinin Kafkasya'nın Kuzey bölgesine püskürtülmesi için Enver Paşa'nın direktifleri doğrultusunda daha önce Çanakkale cephesinde başarılı bir savunma hattı oluşturan II. Ordu, Kafkasya cephesine sevk edilmiştir. Türk cephelerindeki durumu yakından takip eden Rus istihbaratı ise Türk ordusunun kış dönemi boyunca yeni bir ileri taarruza geçmeyeceğinin haberini almış idi. Tüm bu gelişmeleri değerlendiren Rusya, Türk ordusunun toparlanmasına fırsat vermemek için ileri bir taarruz harekâtı başlatarak Türk hattını yarmak

⁶⁷⁴ “Gelibolu Şube Ceziresi Tathir Edildi”, Cerîde-i Sûfiyye 4/117 (4 Rebiyülevvel 1334/10 Ocak 1916), 221.

⁶⁷⁵ “Tahran'dan gelen matubat-ı İran hakkında bize şu mühim haberleri getirmiştir. “Rus'lar İran'ı bir emr-ü vâki karşısında bulundurmamak istiyorlar. Müsteğfi'ül memâlik kabinesini şiddetle tazyik ediyorlar. Rus Kazaklar'ı payitahtı tehdit etmekle kabineyi düşürüb yerine kendi tarafdarlarından mürekkebe bir kabine geçirmeğe çalışıyorlar. Rusya sefiri heman her gün İran hükûmetinden yeni yeni taleplerde bulunmaktadır. Rusya (Enizliği) ye binlerce asker çıkarub Kazvin tarikiyle (Hemedan) a doğru gönderdikleri gibi bir taraftanda (Culfa) şimendiferiyle (Azerbaycan) a kuvvet sevk etmişlerdir...” “Alem-i İslâm”, Cerîde-i Sûfiyye 4/117 (4 Rebiyülevvel 1334/10 Ocak 1916), 221.

⁶⁷⁶ “...Rus'ların Tahran'ı istilâ etmelerinden endiş-nak olan matbuat-ı milliye ile (Demokrat) fırkasına mendub bulunan millet meclisi azası Tahran'ın Cenub'unda kâin (Kum) şehrine iltica ederek, orada ahaliyi teslih etmektedirler. Oradaki camiiler mücahidin-i İran'ıye ile dolmuş ve harb için külliyetlü iane toplamışlardır. İran jandarmalarında ahaliye iltihak eylemişlerdir. Kirmanşah ve Hemedan'daki İngiltere ve Rusya konsolosları firar ederek Kazvin'e çekilmişlerdir...” “Alem-i İslâm”, 221.

istemmiştir. Ocak ayı içerisinde Köprüköy ve Hasankale'yi alan Rusya, Şubat ayında ise Erzurum'u topraklarına dahil etmiştir. Bununla birlikte Mart'ta Rize, Muş ve Bitlis'i, Nisan'da da Trabzon'u Osmanlı Devleti'nin hakimiyetinden almışlardır. Enver Ziya Karal Osmanlı Devleti'nin bu bölgelerde başarısız olmasının nedenini asker kaçaklarının fazla olmasına ve donanımsız olan ordu birliklerinin aynı zamanda kötü yönetilmesine bağlamaktadır.⁶⁷⁷

Osmanlı Devleti'nin vaziyet-i umûmîyesi Irak cephesinde biraz daha farklı bir seyir takip etmiştir. Çünkü Irak'ta konuşlanmış olan İngiliz birlikleri Kûtül'amâre'de sıkıştırılmış idi. İngiliz birliklerinin başında General Charles Townshend bulunuyordu.⁶⁷⁸ Kûtül'amâre'de sıkışan İngiliz birlikleri uzun bir zaman İngiltere'ye karşı yazdıkları telgraflarla kurtarılmayı bekledilersede ancak olumlu bir netice elde edemediler. General Thownshend tarafından Osmanlı birlikleri üzerine ansızın birkaç kere saldırı düzenlenmişse de bundan da bir sonuç alınamamıştır. İngiliz askerlerinin kumanyasının ve cephanelerinin tükendiği bir noktada ise General Thownshend teslim olmak istediklerini iletmış ve 29 Nisan 1916 tarihinde Osmanlı Devleti'ne teslim olmuşlardır.⁶⁷⁹ 1916 yılında Sînâ Cephesinde ise Osmanlı Devleti açısından tam bir hezimet yaşanmaktaydı. Cemal Paşa'nın hatıratında ifade ettiğine göre, Osmanlı Devleti tarafından Temmuz 1916 da Osmanlı birlikleri tarafından Mısır üzerinde konuşlanan İngiliz kuvvetlerine karşı II. Kanal harekâtı icra edilmiştir.⁶⁸⁰ Ancak ifade olunan harekât Osmanlı ordusu açısından ikinci bir mağlubiyet ile neticelenmiştir. Ricat eden Türk birlikleri önce El-Ariş mevkiine çekilmişler, arkasından da Filistin hattına doğru ricat etmişlerdir.⁶⁸¹ II. Kanal seferinde yaşanan zayıt, Osmanlı müttefiki olan Alman ve Avusturya askerleri de dahil olmak üzere 4.000 asker civarındadır. Bu durum karşısında İngiliz birliklerinin zayıtı ise yalnızca 1.130 civarında askerdir. Osmanlı ordusundaki zayıtın temel sebebi ise Osmanlı askerlerinin İngiliz kuvvetlerinin eline esir düşmesi sonucunda vukû'a gelmiştir.⁶⁸²

1916 yılında gerek Avrupa cephelerinde gerekse de Osmanlı Devleti'nin hudutları dahilinde gerçekleşen çarpışmalar devam ediyordu. Bu dönemde, İngiltere ve Fransa arasında önemli bir olay vukû' bulmuştur. Buna göre iki ülke arasında karşılıklı bir uzlaşma ile Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu'da bulunan toprakları paylaşılmıştır. Tarihe Sykes-Picot muâhedenamesi olarak geçen bu uzlaşma metni, 26 Nisan 1916 tarihinde imzalanmıştır. Muâhedenin detayları incelendiğinde Suriye ve Lübnan bölgesi Fransa mandasına, Irak ise İngiltere'nin himayesine

---

⁶⁷⁷ Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996), 9/482-484.

⁶⁷⁸ Salâhi R. Sonyel, Osmanlı Devleti'nin Yıkılmasında Azınlıkların Rolü (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014), 386.

⁶⁷⁹ David Fromkin, Barışa Son Veren Barış Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914-1922, çev. Mehmed Harmancı (İstanbul: Epsilon Yayınları, 2008), 164.

⁶⁸⁰ Ü. Gülsüm Polat, Osmanlı Devleti ve İngiltere Ekseninde I. Dünya Savaşı Yıllarında Mısır (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015), 193.

⁶⁸¹ Paşa, Hatıralar, 200-201.

⁶⁸² Cemalettin Taşkıran, Ana Ben Ölmedim I. Dünya Savaşı'nda Türk Esirleri (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015), 35.

bırakılmıştır.⁶⁸³ Musul ve Ürdün topraklarını içine alan Mezopotamya toprakları ise yerli Arap ahalisine bırakılmıştır. Filistin’de ise özerk bir yapılanma ihdas edilerek Arapların yoğun yaşadığı yerlerde bir halife bulunması kararlaştırılmıştır. Bu antlaşma ile Araplara Ortadoğu coğrafyasında bir devlet vaad edilmiş ve Osmanlı Devleti’ne karşı isyan etmelerinin önü açılmıştır.⁶⁸⁴

1916 yılı Osmanlı Devleti açısından birçok cephede zarar ve ziyana uğradığı bir yılı teşkil eden dönem olmuştur. 1916 yılında İstanbul basınında bulunan gazeteler mevcut mağlubiyetlerin sebebini anlamaya ve okurlarına karşı izah etmeye çalışıyordu. Cerîde-i Sûfiyye’de kendi zaviyesinden siyasî gelişmeleri takip ediyor ve yorumluyordu. İtilaf devletlerine karşı cihad etmenin İslâm’ın bir emri olduğunu ifade eden mecmûa, Osmanlı toplumunu var gücüyle cihada davet etmiştir.⁶⁸⁵ Aynı makalenin ilerleyen kısımlarında ise Osmanlı Devleti’nin Sînâ ve Kafkas Cephelerinde uğradığı hezimetin sorumlusunun askerden kaçan kimseler ve itilaf devletlerinin ordularına karşı sırtını döneneler olduğu ifade edilmiştir. Asker kaçaklarının gerekirse kurşuna dizilmelerinin gerektiğini ifade eden mecmûa, bütün Osmanlı ahalisini hükûmetin emir ve yasaklarını dinlemeye şu sözlerle davet etmiştir.

“...Allah'ın ve habib-i necibinin bize tevdi eddikleri hidmet-i askeriyeden kaçanlar, dünyada en rezil ve zelil kimseler oldukları gibi ahrettede en evvel azab ve kahıra uğrayacak olanlardır. Zaten bu gibiler hakkındaki azab ve kahrın dünyaya talik eden kısmı dünyada icra edilmiş ve edilecektir. Şeriat ve kanun, böyle firar edenlerin kurşuna dizdirilmesini dar ağaçlarına asdırılmasını emrediyor. Hükûmet bu emri ifada kusur etmemiş ve etmeyecektir. Askerden kaçmak günahını ve denaitini irtikab edenler veya etmek isteyenler düşünmelidirler ki: düşmanlarımız, dini ve namusu ayak altına alarak parçalamak ve ezmek için bizimle harb ediyorlar. Bizim de o muhterem din ve namus için düşmanlarla harb etmemiz İslâmlığımızın farzı, insanlığımızın borcudur. Bu farzı, bu borcu yerine getirmeyüb firar edenler ve etmek isteyenler, elbette dinsiz, namussuz ve en şümûllü ma'nâsıyla alçak kimselerdir. Böyle firar zilletini kabul edenler düşmanlara, geliniz, geliniz, dinimizde, namusumuzda size olsun, size kurban olsun! demiş olurlar. Kalbinde zerre kadar imak taşıyan, ruhunda bir damla haysiyet saklayan kimse, böyle aşağılıklara tenezzül etmez, hakkın ve halkın nefret ve lanetine uğramaz...”⁶⁸⁶

---

⁶⁸³ Yılmazçelik, “Çöküş”, 599.

⁶⁸⁴ Yılmazçelik, “Çöküş”, 599.

⁶⁸⁵ Avrupa karşısında Osmanlı toplumu cihada şu sözlerle teşvik ve davet edilmiştir: “...İslâm bayrağı altında bulunduğumuz için askerliğe, askerliğin göstereceği hizmetlere, hatta sevine sevine koşmak vazifesiyle mükellefiz. Çünkü: Allah.. O bizi yokdan yaratan, dürlü dürlü nimetleriyle bileyen Cenab-ı Allah, sevgili Resûl-i seyidimiz, şefimiz mukaddes peygamberimiz, ‘Muhammed’ Aleyhüsselatü Vesselam Efendimiz hazretlerine gönderdiği mübarek Kur'an'ın nurlu sahifelerinde varlığına îmân eden kullarına karşı din düşmanlarıyla cihad edilmesine emr ediyor...” “Askerlik”, Cerîde-i Sûfiyye 5/121 (3 Şevval 1334/3 Ağustos 1916), 236.

⁶⁸⁶ “Askerlik”, 236.

1916 yılının Osmanlı Devleti için sorunlarla geçen bir dönem olduğunu ifade eden mecmûa, İngiltere ve Fransa'yı tamda bu dönemde İslâm'a kastetmekle itham etmiştir. Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan Almanya'yı ise cephelerde yaşanan hezimetlere rağmen İslâm'ın muhibbi olarak kabul ve derç eden mecmûa, Almanya'nın İslâm'a karşı ne kadar saygılı olduğunu ve derinden bir sevgi beslediğini şu sözlerle okuyucuya karşı arz etmiştir. "...Almanya Âlem-i İslâm'ın ahval-i siyasîye ve iktisadiyesinin terakkisi için elinden gelen her bir şeyi yaptı. Türkiye ordusunu intizam etmek için zâbitanının en mümtazını Memâlîk-i Osmaniye'ye gönderdi. Osmanlıların terakkiyat-ı maddîye ve manevîyelerini yükselmek içinde, en muktedir memurlarını gönderdi..."⁶⁸⁷ Bahsedilen makalenin devamında ise Almanya İmparatoru'nun Şark seyahatinde "Bütün kürre-i arzda mevcut (250) milyon İslâm milleti emin olsunlar ki Almanya İmparatoru, her zaman kendilerinin mehb-i azizi olacaktır."⁶⁸⁸ Şeklindeki söylediği bu sözlere atıfla, Âlem-i İslâm ile Almanya'nın dostluğunun ve müttefikliğinin ilelebed payidar kalacağı ifade olunmuştur. Osmanlı Devleti'nin müttefikleri olan Almanya ve Avusturya-Macaristan gibi Avrupa siyaseti için önem arz eden ülkere ait olan önemli haberleri köşesinde neşreden Cerîde-i Sûfiyye, 1916 yılında hayatını kaybeden Avusturya-Macaristan kralı Şarl Fransuva Jozef'e taziye mesajında da bulunmuştur.⁶⁸⁹

3.5. 1917 Yılında Gerçekleşen Olaylar

3.5.1. Cerîde-i Sûfiyye'ye Göre Avrupa'daki Gelişmeler

1917 yılından itibaren savaşın ağır yükü bütün cephelerde ve ülkelerde hissediliyordu. Özellikle 1917 yılının başından itibaren Rusya, savaşın zorlu yüklerine karşı direnemeyecek bir hale gelmiş idi. Akdes Nimet Kurat'ın ifadesine göre Rusya'da iktidarda olan Romanovlar sülalesinin bundan sonraki süreç içerisinde Rusya'daki yönetimde bulunmaları imkânsız bir hale gelmişti.⁶⁹⁰ 1917 yılı genel olarak incelendiği zaman Rus ordularının fiziken ve motivasyon olarak yıpranmış olduğu Çar hükûmetinin ise oldukça zayıf düştüğü kaydedilmektedir. Bu dönemde yerli Rus ahalisi ise savaşın getirdiği ağır ekonomik ve askerî yükler altında ezilmekteydiler. Tamda böylesi zor şartların yaşandığı bir devirde Rusya'da iç ihtilal girişimleri vukû'a gelmekteydi. Çarlık rejimine bağlı olan askerler ise bu dönemde hâlâ cephelerde savaşmaya devam ediyorlardı.⁶⁹¹

⁶⁸⁷ "Almanya İslâm'ın Muhibbidir", Cerîde-i Sûfiyye 5/122 (21 Zilhicce 1334/19 Ekim 1916), 249.

⁶⁸⁸ "Almanya İslâm'ın Muhibbidir", 249.

⁶⁸⁹ Avusturya-Macaristan kralının vefatı hakkında mecmûada neşredilen taziye mesajıdır: "...Berlin 22 Teşrîn-i Sâni - Avusturya imparatoru ve Macaristan kralı birinci (Fransuva Josef) dün gece saat dokuzda (Schönbrunn) Sarayında bila-ızdırab tekmiil infas-ı madude-i hayat eylemiştir. (A.M) Tarih-i tevellüdü 1830 senesine müsadif olub (86) yaşında idi. Tahta tarih-i kavaidi 1848 senesine müsadif olub (86) sene icra-yı hükûmet etmiştir..." "Avusturya İmparatorununun Vefatı", Cerîde-i Sûfiyye 5/123 (26 Muharrem 1335/22 Kasım 1916), 257.

⁶⁹⁰ Akdes Nimet Kurat, Rusya Tarihi (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999), 434.

⁶⁹¹ Karal, Osmanlı Tarihi, 9/504.

Rus ordusunun savaştığı cephelerden biri de Galiçya Cephesi idi. İç ihtilal teşebbüsleriyle uğraşan Rusya, bu dönemde cephelerde ağır kayıplar yaşıyordu. Özellikle Galiçya’da ve Romanya’daki Osmanlı birliklerinin göstermiş olduğu muvaffakiyetler neticesinde Rus ordusu geri püskürtülmüştür. Bahsedilen bu başarılar Osmanlı basınında da kendisine geniş yankılar uyandırmış ve neşriyatlar yapılmıştır. Cerîde-i Sûfiyye’de de konuya ilişkin mâlûmâtlara yer verilmiştir. Buna göre, mecmûada yayımlanan bir makalede Galiçya cephesinde Rusya’ya karşı harb eden Osmanlı birlikleri tebrik edilmiş ve morallerinin yükseltilmesi için Cerîde-i Sûfiyye’nin kendi varidatından bir kısmının tütün hediyesi olarak askerlere hediye gönderilmesine karar verilmiştir.⁶⁹² Bir başka makalede ise Osmanlı ahalisinin cephede harb eden askerlere karşı gönlünün ne kadar alicenap olduğu ifade edilerek Galiçya ve Romanya’daki askerlere tütün ve kışlık giyecek yardımı yapıldığından bahsedilmiştir.⁶⁹³

1917 yılında savaşın ağır yükünü hisseden bir diğer ülke de Almanya idi. Almanya’da da savaşın ekonomik yöndeki sarsıcı etkisi hissedilmekteydi. Bu dönemde Cerîde-i Sûfiyye’de neşredilen bir başka makalede ise Almanya’daki ekonomik bunalıma değinilerek Alman milletinin bu durumdan duyduğu rahatsızlık dile getirilmiştir. Alman toplumunun barış yanlısı bir tutum içerisinde olduklarını ifade eden mecmûa, okuyucusuna karşı şu bilgileri vermiştir.

“...uzun müddet zarfında komşu devletler, zaman zaman birbirleriyle kanlı muharebelere girişmişler ve bu suretle arazilerine arazide ilave etmişlerdi. Yalnız Almanya bu fikr-i fatihanedan ihtiraz etmiş ve sülhü sever bir hilkat-ı milliyeye sahib olan Alman milleti ile imparatorlarının vaziyet-i sülhperveranesi bir darb-ı mesel şeklini almışdı. Bu bir hakikat-i mahsusadır ki Almanya'nın hal-i hazır düşmanları, matbuatlarıyla bunun hilafını göstermek istediler. Alman milleti, bu gibi tesniyatdan müteessir olmayarak esaslı bir maksada ibtidai hareketle sülh içerisinde yaşamak istedi. O maksada vesait sülhü temin edebilerek, servet ve saadet-i milliyeyi intizamında cereyan ettirmek idi...”⁶⁹⁴

⁶⁹² Galiçya cephesinde bulunan Osmanlı birliklerinin tebrik edilmeleri hakkında mecmûanın gayretleri şöyle zikredilmektedir: “İlan-ı meşrûtiyetten beri neşrine muvafık olduğumuz cerîde-i nacizanemiz vesatiyla Galiçya ve Romanya cephelerinde vatan-cüda olarak rayet-i zaferayat-ı Osmaniyi ilâ ve şevket ve satvet-i milliyemizi ihya için harb eden gazat ve mücahidinimize tütün hediyesi cem’î için bir nüsha fevkâlade neşrine teşebbüs ettik. Bu vazife-i mukaddeseye isteriz ki bütün karilerimizin arzu edeceğinden eminiz... Hamiyet-perveranenin gazetemiz için muceb-i mebahat olacak derece ita-yı ianede iştirak buyuracaklarından ümid varız. Var olsun erbab-ı hamiyet...” “Galiçya’daki Gazilerimize Tütün Hediyesi ve Gazetemizin Hidmet-i Nacizanesi”, Cerîde-i Sûfiyye 5/124 (10 Rebiyülevvel 1335/4 Ocak 1917), 259.

⁶⁹³ Galiçya ve Romanya cephesinde bulunan Osmanlı askerlerine kışlık kıyafet yardımı yapılması hakkında verilen mâlûmâttır: “İki senedir karalar, denizler, havalarda mülk ve milletin saadet ve muhafazası uğrunda hayatını istihkâr ederek akur düşmanlarla dilaverane çarpışan kahraman askerlerimize karşı efrad-ı milletin din-i şükranını ifa etmesi bir vazife-i hamiyet olduğunu her akl-ı selim erbabı teslimde tereddüd etmez... Böyle derecesini takdirden aciz olduğumuz ulvi ve mukaddes fedakârlıklar karşusunda bi-his kalmak kendini beyan bir Osmanlı için ne kadar muceb-i âr ve hacâletdir. Bu hakikati teslim eden erbab-ı tefekkür bu kahraman vatan için bin dürlü hediye cem’î tedarikine teşebbüsden halli kalmıyorlar. Ez-cümle bazı ashab-ı hamiyet Galiçya ve Romanya’da bulunan asker kardaşlarımıza binlerce yakıt tütün ve sigara celb-i rahmana ibtidar eylemişlerdir...” Kazım, “Asker Kardaşlarımızı Unutmayalım”, Cerîde-i Sûfiyye 5/124 (10 Rebiyülevvel 1335/4 Ocak 1917), 266.

⁶⁹⁴ “Almanya ve Sülh Meselesi”, Cerîde-i Sûfiyye 5/124 (10 Rebiyülevvel 1335/4 Ocak 1917), 267.

Cerîde-i Sûfiyye’de neşredilen bir başka makalede ise Almanya’nın savaş öncesindeki ekonomisi ile 1917 yılına gelindiği zamandaki malî durumu hakkında bir değerlendirmede bulunulmuştur. Buna göre, Alman fabrikalarının harbin başladığı ilk dönemlerde yeni yerlerin ele geçirilmesiyle birlikte serfân çalıştıklarına ve ekonominin iyi yönde bir çizgide seyir takip ettiğine ilişkin olarak şu bilgilere yer verilmiştir.

“...Kezalik Alman'ların Şark ve Garb sahnelerinde zabt etmiş oldukları arazi ve fabrikalar sayesinde erzak ve mahamat azim-i mukadderde tezâyüd etmişti. Alman sanayî ise düşmanların tasvir eddikleri gibi tedvini etmek değil, bilâkis hengâm-ı harbde terakkiye bile mazhar olmuşdu. Almanya’nın bilhassa düşman hükûmeti ile vâki bulan muamelât-ı ticariyesinin inkıtında ve mevad-ı ibtidaiyenin idhali ve Alman emtiasının ihracı hakkında düşman harb gemilerinin göstermiş oldukları müşkülattan dolayı, şübhesiz büyük zararlara mâruz kalmışdı. Fakat bununla beraber Alman fabrikaları Alman ordusunun muhtaç olduğu mevad-ı harbiyeyi yetiştirmek için arzularından fazla iş bulmuşlardı...”⁶⁹⁵

Ancak bahsedilen makalenin ilerleyen kısımlarında ise 1917 yılına gelindiğinde, Almanya’nın mevcuttaki ekonomisinin savaş öncesindeki devire göre bir gerileme içerisinde olduğu ifade olunmuştur. Mecmûanın yorumuna göre, harp bahis olunduğu üzere Almanya’nın aleyhinde gelişirse, Almanya ve İngiltere arasında bir sülh muâhedenamesi imzalanabileceği ifade edilmiştir. “...Almanya'nın komşu devletleri bulunan Fransa ve Rusya ile zaman-ı sülhde icra edildiği emtia-i ticariye gibi bugün de mahsulât-ı araziye, ihracat ve idhalatı yeniden sülh yoluyla vücuda getirilebilir...”⁶⁹⁶ Mecmûa, okurlarına karşı verdiği mâlûmâtta bundan sonraki süreç zarfında Almanya’nın İtilaf devletlerine karşı bir barış girişimi içerisinde olabileceğini ifade etmiştir. Fransa hakkında ise olumsuz düşüncelerini açıklayan Cerîde-i Sûfiyye, Fransa’nın Almanya’yı doğudan Rusya marifetiyle sıkıştırmak istediğinden bahsederek Rusya’yı asılsız istihabrat raporlarıyla Almanya cihetine yönlendirmek istediği, ancak bunda muvaffak olamadığı ifade olunmuştur.⁶⁹⁷

3.5.2. Cerîde-i Sûfiyye’ye Göre Osmanlı Devleti’ndeki Gelişmeler

1917 yılında Osmanlı Devleti’nin cephelerdeki vaziyet-i umûmîyesi olumsuz bir seyir takip ediyordu. Savaşın getirdiği ağır ekonomik yük, hayatın her alanında hissedilmiş ve özellikle iç

⁶⁹⁵ “Almanya ve İngiltere”, Cerîde-i Sûfiyye 5/126 (21 Cemaziyülahır 1335/14 Nisan 1917), 285.

⁶⁹⁶ “Almanya ve İngiltere”, 285.

⁶⁹⁷ “...Malûm olunduğu veçhile Rus ihtilalinin zuhuru üzerine İngiltere ve Fransa Rusya’da ihtilalin mesâliheyi intac etmesi korkusuyla Moskof efkâr-ı umûmîyesini Almanya aleyhine tahrik etmeğe teşebbüs etmişler ve bunun içinde Almanya’nın Çarlığı iadeye ve bu maksadlada Petersburg üzerine büyük bir taarruz hazırlamağa başladığını bin dürlü vesait ile, hattâ hükûmet-i muvakkateye beyannamelerinde söyletmek ile neşr eylemişlerdi. Almanya baş vekili ‘Betman Hüvleveg’ cenablarının (Rayştağ)’daki resmî beyanatı bu şayiati suret-i katiyede tezkib eylemiş olduğundan bu esnadatdan düşmanlarımızca matlub olan netice hâsil olamamışdı...” Süleyman Tevfik, “Almanya’nın Yeni Bir Büyüklüğü”, Cerîde-i Sûfiyye 5/127 (4 Recep 1335/26 Nisan 1917), 287.

piyasada birçok ürün bulunamaz hale gelmiştir. Başta hububat çeşitleri olmak üzere tarımsal üretimde büyük düşüşler yaşanmış ve hammaddeye olan ihtiyaç artmıştır.⁶⁹⁸

Hammadde ve Pazar ürünlerine olan ihtiyaca dair haberler Osmanlı basınında da kendisine geniş bir yer bulmuştur. 1917 yılını ekonomik bir buhran dönemi olarak değerlendiren Cerîde-i Sûfiyye'nin ifadesine göre, böylesi zor bir dönemde Osmanlı Devleti'nin içerisinde yaşayan bazı karaborsacı gruplar hububatları ve sanayî dallarında kullanılan hammaddeleri depolarda istifleyerek zengin olmayı planlamışlardı. Mecmûada zikrolunduğuna göre karaborsacılığın önüne geçebilmek için Osmanlı hükûmetince acilen lazım gelen tedbirlerin alındığı ve bir İhtikar Komisyonunun teşekkül ettirildiği ifade olunmuştur.⁶⁹⁹ Bununla birlikte ihtikarın menî hakkında bir de kararname hazırlanarak neşrolunmuş ve her nevi ürüne ait olan fiyatlar düzenlenmiştir. Bununla birlikte karaborsacılık faaliyetinde bulunanların acilen cezalandırılacağı da zikrolunmuştur.⁷⁰⁰

3.5.3. Avrupa'da Yeni Müttefik Arayışları, Sûlh Girişimleri ve Antlaşmalar

1917 yılının ilk aylarında Rusya'daki işçi sınıfının Bolşevik ayaklanmasının etkisi sürüyor ve Rus orduları ise harp cephelelerinde yavaş yavaş mağlup oluyorlardı.⁷⁰¹ Rusya'nın geri plana düştüğünü gören İngiltere ise İtilaf devletler grubunu güçlendirmek için yeni bir müttefik arayışına girmiş idi. Bu dönemde Rusya'ya karşı bir alternatif olması için İtalya'yı kendi bloğuna çekmek isteyen İngiltere, İtalya ile diplomatik görüşmelere başlamış ve adımını bu babda atmıştır. Fransa da görüşmelere katılmış ve en son aşamada taraflar arasında 17 Nisan 1917 tarihinde Saint Jean De Maurienne Antlaşması imzalanmıştır. Buna göre, Ege bölgesinde yer alan İzmir ile Aydın mıntıkası, Akdeniz bölgesinde yer alan Antalya ve Mersin ile İç Anadolu'da bulunan Konya havalisi savaş sonrasındaki yeni düzende İtalyan egemenliğine bırakılmıştır.⁷⁰² Bu suretle İtalya, İtilaf devletlerinin bloğunda siyasî emellerini gerçekleştirmek istemiştir.

1917 yılı her ne kadar savaşla geçse de bütün Avrupa ve dünya için adeta sülh hamlelerinin yapıldığı bir dönemi de temsil etmektedir. Bu bağlamda, Katolik Hristiyan dünyasının ruhani lideri olan Papa tarafından siyasî bir adım atılmak suretiyle itilaf ve ittifak devletleri barışa

⁶⁹⁸ Şevket Pamuk, Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), 166-167.

⁶⁹⁹ Karaborsacılığın önüne geçebilmek için Osmanlı Devleti'nce alınan tedbirden bahsetmektedir: "...Memnuniyetle haber aldığımız göre hükûmetimiz İhtikar Komisyonu gibi bir makam ihdasına karar vermiş ve ihtikâr mücadelesini idâre etmek üzere Hüseyin Cahit, dahiliye hukuk müşaviri Osman, merkez-i umûmî azasından Doktor Nazım ve Resuhi beylerden mürekkeb bir komisyon teşkil etmiştir..." "İhtikar Komisyonunun Teşekkülü", Cerîde-i Sûfiyye 5/128 (10 Şaban 1335/1 Haziran 1917), 301.

⁷⁰⁰ "İhtikarın Menî Hakkında Kararname", Cerîde-i Sûfiyye 5/128 (10 Şaban 1335/1 Haziran 1917), 302.

⁷⁰¹ Peter N. Stearns, Dünya Tarihinde Sanayi Devrimi, çev. Nurdan Soysal (İstanbul: Say Yayınları, 2021), 175.

⁷⁰² Ömer Osman Umar – Melek Yenisu, "Gizli Antlaşmalar Çerçevesinde San Remo Konferansında Ortadoğu'yu Şekillendirme Çabaları", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi 36/101 (Mayıs 2020), 46.

çağırılmıştır. Bahsedilen çağrı Osmanlı Devleti'nin basınında da geniş bir ses getirmiş ve bu yönde gazeteler tarafından birçok neşriyat yapılmıştır. Cerîde-i Sûfiyye'de de bu bağlamda makale yayımlanmış ve Almanya ile Avusturya-Macaristan'ın böylesi bir çağrıya olumlu cevap verdiği ilişkin şu bilgilere yer verilmiştir. "...Papa hazretleri tarafından Ağustos ibtidalarında ittifak ve itilaf devletlerine tebliğ olunan notaya Almanya, Avusturya-Macar hükûmetlerince verilen cevabda "Teklif vâki ve bunu tevliid eden hissiyat-ı aliye-i insaniyet-perverane kemâl-i samimiyet ve hararetle selamlandıktan sonra zümre-i ittifakiyenin müzakerat-ı sülhiyeye amade bulunduğu' dermeyan kılınmıştır..."⁷⁰³ Bahsedilen makalenin devamında ise İspanya ve Hollanda'nın böylesi bir sülh hamlesine olumsuz cevap verdikleri ifade olunmuştur. Türkler açısından ise Osmanlı Devleti'nin kendisini müdafaa etmek için harbe girdiğini ifade eden mecmûa, Türklerin egemenlik haklarının ihlali durumunda bir kere daha böylesi bir harbe girmekten kaçınmayacağını da ifade etmiştir.

"...İtilaf memâlikinde bugünlerde ahvalin olduğu gibi görülmeğe başlamış bulunduğu delâlet eden vekayi ve tezahürat eksik olmadığına, hatta şimdiye kadar harbe devamdan başka bir söz söylememiş olan (Loyd Corc) un geçde sülh uzak olduğunu dermayan eylemiş bulunmasına alınan telgraflara nazaran İspanya ve Hollanda devletlerinin papanın sülh teklifine ciddi surette muavenet ve müzaheret eyleyecekleri anlaşılmaqda olmasına göre beşerîyet bir dördüncü kış muharebesini geçirmekden kurtulacak gibi görünmektedir. İttifak-ı murabba, harbe müdafa-i mevcudiyet için girmiş ve bu maksadda çokdan temin edilmiş olduğu cihetle geçen seneden beri defaatle i'tilafa dost muhalefeti uzatmada bulunduğu gibi bu kerede ne derece sülh perver olduğunu göstermiştir. Ancak bunu karşımızda bulunanlar takdir edüb artık sefk-i dimaya nihayet vermek isterler ise bizi bu eminiyenin husulüne en büyük muavin olarak bölecekler ve yine inad ve ısrar-ı cahilanedevam ederlerse şimdiye kadar olduğu gibi inayet-i hakla bükülmez kolumuzu, yarılamaz cebhemizi, kahraman ordularımızı, ateş-feşan toplarımızı karşularında sonuna kadar müdafaaya amade göreceklerdir..."⁷⁰⁴

Cerîde-i Sûfiyye'de tab' edilen bir başka makalede de Papa'nın sülh çağrısı hakkında bir değerlendirmede bulunularak, Papa'nın sözlerine atıfla Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarını tıpkı diğer devletler gibi koruduğu ifade edilmiştir.⁷⁰⁵ Cerîde-i Sûfiyye'de neşredilen

⁷⁰³ Süleyman Tevfik, "Sülh Meselesi", Cerîde-i Sûfiyye 5/130 (20 Şevval 1335/9 Ağustos 1917), 317.

⁷⁰⁴ Tevfik, "Sülh Meselesi", 317.

⁷⁰⁵ Osmanlı Devleti'nin bağımsızlık haklarını diğer devletler gibi koruması hakkında mecmûada aktarılan mâlûmâtır: "...Papa hazretlerinin daha ziyade kan dökülmesine mâni olmak maksad-ı ulviyanesiyle tarafeyn-i muharebine tebliğ eyledikleri sülh notasından bahs buyurdıkları sırada 'Biz harbe mevcudiyetimizi ve bil-cümle aramız üzerindeki istiklâl ve hakimiyetimizi mutlak ve kati surette muhafaza etmek ve serbesti-i inkişafımızı her türlü tesirat ve müdahelatdan azade olarak temin eylemek maksad-ı meşruiyle devam etmekte olduğundan' cümlesiyle o kürsi-i mualladan bütün cihana karşı gaye ve hedefimizi bir daha isbat buyurdıkları gibi diğer bir cümlede 'Kısm-i âzamı muvaffakiyetle geçirdirilmiş olan bu hayat ve memmat mübarezesinde sonuna kadar devam edeceğimize şübhe bırakmamaktadır' sözleriyle Osmanlı'ların mütehalik oldukları sabır, sebat, tahammül, fedakârlık, vatan perverlik fezailini takdir buyurmuşlardır..." Süleyman Tevfik, "Nutuk-ı Hümâyûn ve Meclis-i Mebusan", Cerîde-i Sûfiyye 5/131 (27 Muharrem 1336/12 Kasım 1917), 319.

bir başka makalede ise Avrupa basınına atıfla, Osmanlı ordularının ve Alman ordularının yakın bir zamanda teslim olacaklarına dair haberler yapıldığı ifade edilmiştir. Cerîde-i Sûfiyye, Avrupa basınının neşrettirdiği haberlerin gerçeği yansıtmadığını ifade ederek Alman ordularının Avrupa’da hâlâ çok güçlü bir konumda olduğunu da vurgulamıştır.⁷⁰⁶

1917 tarihinin ilk aylarından itibaren Rusya’da gerçekleşmekte olan ihtilal teşebbüsü gibi sebepler, İtilaf devletlerinin bloğunu zayıflatmakta idi. Rusya’nın savaştan yavaşça el çekmesiyle de onun yerine Amerika Birleşik Devletleri itilaf devletlerinin safından savaşa dahil olmuştur. Bu dönemde Yunanistan’da da iç karışıklıklarla uğraşılmaktaydı. Mevcuttaki idârede bulunan Kral Konstantin’e karşı protesto faaliyetleri artmış idi. Muhalefetin yoğun desteğini alan Venizelos tarafından girişilen bir mücadelede Kral Konstantin tahtından devrilmiş ve başvekillik koltuğuna da Venizelos geçmiştir. Yunanistan’ın topraklarını daha fazla büyütme hevesinde olan Venizelos tarafından 26 Haziran 1917 tarihinde Osmanlı Devleti’ne karşı harp ilân olunmuştur.⁷⁰⁷ Bunu takiple, Rusya’da başlayan ihtilal girişimi ise başarıya ulaşmış ve 6 Ekim 1917 de Sovyetler birliğinin idâresi ihdas edilmiştir. Rusya ise yavaş yavaş harp meydanlarından çekilmek zorunda kalmıştır.⁷⁰⁸

1917 yılında İtilaf devletleri tarafından bir adım daha atılarak Osmanlı Devleti’nin Arap vilayetlerindeki toprakları hakkında yeni bir uzlaşma metni daha oluşturulmuştur. Buna göre, Balfour Deklarasyonu adı verilen bir ortak antlaşma metni ile İngiltere tarafından Ortadoğu’da bulunan Filistin havalisinde bir Yahudi Devleti kurulabileceğine ilişkin olan deklarasyon, 2 Kasım 1917 tarihinde neşredilmiştir. İngiltere’nin böyle bir hamle yapmasıyla dünyadaki Siyonist hareketin öncüleri de ekonomik desteklerinin ağırlığını itilaf devletlerine doğru yöneltmişlerdir. Bahsedilen deklarasyona 1918 tarihinde önce Fransa ve bunun akabinde de İtalya destek vermişlerdir.⁷⁰⁹

---

⁷⁰⁶ Almanya orduları hakkında mecmûada neşredilen mâlûmâtlar şu şekilde izah edilmiştir: “...Almanya ve müttefiklerinin artık bitab ü tûğvan kaldıkları ve redd-i zeban ederek harpden bıkmış ve bizar kalmış, tebaalarını teskin ve ifale çalışan itilaf hükûmetleri ile gazeteleri Şark cephesinde son günlerdeki muvaffakiyatı Rusya’da cereyan eden ahvale atf ve isnat ediyorlar. Fakat üç seneden beri İngiltere ve Fransa’nın bütün kuvvetleri Garb cephesinde en şiddetli surette saldırdıkları hâlde yalnız Almanya’nın bir kısım kuvvetinden mürekkebulun hatt-ı müdafaaya yaramağa ne için muvaffak olamadılar? İngiliz-Fransız taarruzunun en şedit ve hatt bir devresinde olduğumuz sırada ittifak-ı murabba’ın Alman ordularıda dahil olduğu hâlde İtalya’da icra eyledikleri taarruz ve ihraz ettikleri muvaffakiyat düvel-i merkeziyenin artık işleri bitmiş olduğuna dair ilerü sürmekte oldukları iddianın bütünlerine en büyük bir delildir...” Süleyman Tevfik, “Almanya’nın Kudret-i Azimesi”, Cerîde-i Sûfiyye 5/132 (27 Safer 1336/12 Aralık 1917), 331.

⁷⁰⁷ Karal, Osmanlı Tarihi, 9/505-508.

⁷⁰⁸ Stephen J. Lee, Avrupa Tarihinden Kesitler 1789 – 1980, çev. Savaş Aktur (Ankara: Dost Kitabevi, 2004), 193-198.

⁷⁰⁹ Temuçin Faik Ertan (ed.), Başlangıçtan Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (Ankara: Siyasal Kitabevi Yayınları, 2011), 68.

3.6. 1918 Yılında Gerçekleşen Olaylar

3.6.1. Sultan II. Abdülhamid Han'ın Vefatı Hakkında

Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası'nda bir taraftan uluslararası arenada yaşanan mâlûmâtlar okuyucuya karşı aktarırken bir diğer taraftan da Osmanlı Devleti'nin iç gelişmeleri hakkında neşriyatlar yapılmaktaydı. 1918 yılına ait önemli bir haber olarak, sabık Sultan II. Abdülhamid Han'ın vefat haberine büyük bir ehemmiyetle yer verilmiştir. Mecmûada neşredilen bir tebliğ-i resmîde, Hakan-ı Mahlû Sultan II. Abdülhamid'in 10 Şubat Pazar günü dâru'l-bekâya irtihal ettiği ifade olunmuştur.⁷¹⁰ Sabık Sultan'ın Beylerbeyi Sarayı'nda bulunan na'sının Topkapı Sarayı'na nakledilmek suretiyle gasledildiği ve İslâmî esaslar çerçevesince ebedi istirahatgahına götürüldüğü büyük bir üzüntü ile ifade olunmuştur.

“Sultan Abdülhamid Hân-ı Sani hazretlerinin cenaze merasimi fevkaled ve mutantan bir surette icra edilmiştir. Cenaze sabahleyin sabah dört buçuk raddelerinde Beylerbeyi Saray-ı Hümâyûnundan tahsis kılınan istimbotâ irkab edilmiş ve Sarayburnu'na ve burada hazine-i hümayûn erkân memurini vesair bazı zevat taraflarından istikbâl olunarak Topkapı Saray-ı Hümâyûnuna isal edilerek hırka-i saadet dairesinde hacet penceresi önünde Sultan Ahmet kürsü şeyhi efendi tarafından gasl olunmuş ve merasim-i techiziye ve tekfiniyesi ezani saat dokuz raddelerinde hitam bulmakla hazirun tarafından cenaze namazı hırka-i saadet daire-i fahiresinde eda edilmiş ve bundan sonra cenaze alayı atideki surette tertib edilmiştir. Cenazenin mevzu' bulunduğu üzere harem-i şerif hazreti nebevi örtüleri ve hanedan-ı saltanata mahsus müzeyyen taşlı kemerle sarılı olduğu hâlde tabut harem-i hümayûn agavat, ve zülüflü teberrüdaranı vesair bendeganın ayadi ihtiramında olarak Topkapı Saray-ı Hümâyûnundan çıkarılmıştır...”⁷¹¹ Cerîde-i Sûfiyye'de neşredilen bir başka makalede ise sabık Sultan'ın ölüm raporuna yer verilmiş ve okuyucunun konu hakkında mâlûmât sahibi olması sağlanmıştır.⁷¹²

3.6.2. 1918'in İlk Dönemlerinde Müzâkere ve Sûlh Arayışları

1917 yılı, umûmî harbin gidişatı bakımından hem itilaf bloğunda hemde ittifak grubunda ağır ekonomik ve askerî giderlerin zirveye ulaştığı bir dönemi temsil etmektedir. 1917'den itibaren İttifak devletlerinde çatırdamalar başlamış idi. Avusturya-Macaristan, Almanya ve Osmanlı Devleti'nden yardım almadan harbe devam edemez hale gelmiş idi. Almanya'dan alınan askerî yardımlar sayesinde ayakta durabilen Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, İtalya'ya karşı

⁷¹⁰ Sultan II. Abdülhamid'in vefatı hakkında mecmûada neşredilen mâlûmâtlar şöyle ifade edilmiştir: “Hakan-ı sabık Sultan Abdülhamid Hân-ı Sani hazretlerinin dünkü Pazar günü irtihalleri vukû'na binaen...” “Tebliğ-i Resmî”, Cerîde-i Sûfiyye 5/134 (9 Cemaziyülevvel 1336/20 Şubat 1918), 345.

⁷¹¹ “Cenaze Merasimi”, Cerîde-i Sûfiyye 5/134 (9 Cemaziyülevvel 1336/20 Şubat 1918), 345.

⁷¹² “Rapor Sureti”, Cerîde-i Sûfiyye 5/134 (9 Cemaziyülevvel 1336/20 Şubat 1918), 345.

giriştiği Caporeito harbini bile çok zor şartlar altında kazanabilmiştir. Aynı şekilde 1917 yılı İtilaf devletlerinin açısından da zor geçmekteydi. Çünkü Rusya’da gerçekleşen ihtilal ile Rus orduları cephelelerden geri çekilmiş ve Rusya’nın harpteki eski gücünü kaybetmesiyle de İtilaf devletleri ağır bir yara almıştır. Ancak Rusya’nın yokluğundan kaynaklanan bu eksiklik Amerika Birleşik Devletleri’nin I. Dünya Savaşına dahil olmasıyla beraber kapatılmak istenmiştir. Siyasî atmosferin böylesine hızlı geliştiği bir ortamda ekonomik dengesi bozulmaya başlayan Almanya ve Avusturya-Macaristan ise bu babda adımlar atarak 1918 yılından itibaren kamuoyunu sülhe yönlendirmek istemiştir. Amerika Birleşik Devletleri’nin başkanı olan Wilson’da dünya genelinde bir sülhün têsis edilmesini istemiş ve bu yönde bir rehber olmak üzere 8 Ocak 1918 tarihinde 14 ilkeyi ihtiva eden barış prensiplerini neşrettirmiştir.⁷¹³

1918 yılına gelindiğinde İstanbul basınında harple alakalı olarak birçok görüş neşredilmekteydi. Bu bağlamda Cerîde-i Sûfiyye’de yayımlanan bir makalede, Rusya’nın sülh-i münferid istediği yönünde mâlûmâtlar aktarılmaktaydı. Rusya’nın bahsedilen bu isteğinin Avrupa kamuoyunda ise yüksek bir sesle inkişaf ettiğini ifade eden mecmûa, İngiltere cihetinden sert tepkiler ifade edildiğini de vurgulamaktadır. İngiltere başbakanı olan David Lloyd George’nin bir beyanatını neşreden mecmûa, İngiltere başbakanının şu sözlerine yer vermiştir.

“İngiltere başvekili Loyd George’un irad eylediği yeni bir nutukta itilafın İngiliz nokta-i nazarından şerait-i sülhiyesini tadad ettikten başka Rusya’dan sülh-i münferit akdetmesini istemesi dolayısıyla hâsıl olan ve atide husûl bulacağı kendince tahmin olunan vaziyetten uzun uzadıya bahis ediyor. Loyd George Sırbistan’ı müdafa için harbe giren Rusya’nın Fransa ve İngiltere’yi muharebeye sürüklediğini söyledikten ve bu suretle harbe sevk ettiği devletlerle muhabere ve münasebette bulunmaksızın düşman ile münferit müzakerat icra eylemekte olduğundan bahis eyledikten sonra Almanya’nın Rusya hakkındaki niyat ve amali hakkında beyanatta bulunuyor...”⁷¹⁴

Zikrolunan makalenin ilerleyen kısımlarında ise İngiltere’nin Rusya’da yeni kurulan rejim ile yakından alakadar olmak istediği ve ortaklaşa bir zeminde buluşmak istediklerine dair de şu bilgilere yer ayrılmıştır.

“...Mücerret Rus efkâr-ı umûmîyesini ifal maksadıyla söylenen bu sözlerin hûlasası Rusya’nın atiyen bir Alman esaretine düçar olacağı meselesidir. Ruslara karşı bunu beyan-ı mütakip ‘biz kendilerine sonuna kadar müzaherat ve muavenet etmek isteriz. Fransız, İtalyan ve diğer müttefiklerde muvakkarasıda yeni Rus

⁷¹³ Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914-1995, 121-122.

⁷¹⁴ Süleyman Tevfik, “Lloyd George ve Rusya”, Cerîde-i Sûfiyye 5/133 (8 Rebiyülahir 1336/21 Ocak 1918), 341.

demokrasisiyle sonuna kadar yan yana mücadele etmeyi kendiler için bir şeref bilirler' cümlesiyle Rusya'ya vaad-ı müzaherat ve muavenetde bulunuyor..."⁷¹⁵

Mecmûanın ifade ettiği bilgilerden de anlaşılacağı üzere İngiltere, Rusya'nın ittifak devletlerinin güdümüne girmesini istemiyordu. Ancak yine Cerîde-i Sûfiyye'nin kendi ifadesiyle İngiltere'nin siyaset-i bukalemuniyesinin muvaffak olamayacağı ve Rus ulusunu etkileyemeyeceğinden de bahsedilmiştir. Aynı dönemde Almanya ile Rusya arasında bir sülh görüşmesi başlamış ve müzâkereler umûmîyetle devam ediyordu. Cerîde-i Sûfiyye'de de bu konu üzerinde mâlûmâtlar aktarılmaya devam etmiştir. Mecmûanın ifadesine göre İngiltere'nin ekonomik müdahalesiyle Rusya basınına bu görüşmeler çerçevesinde olumsuz haberler yaptırılmaktaydı. Ancak buna bir karşılık olmak üzere Almanya Hariciye Nezâreti müsteşarı olan Baron Fon Puşe'nin bu babdaki bir mülakatına yer verilerek İngiltere'nin bu gibi girişimlerinin muvaffakiyete eremeyeceği şu sözlerle ifade olunmuştur.

"...Rus murahhaslarınının 28 Kânun-ı Evvel tarihli Alman teklifatını şayan müzâkere görmeyerek reddettiklerine dair bi- taraf matbuatının vermiş olduğu haberler mugayir-i hakikatdi. Filhakika Rus murahhasları tarafımızdan dermeyan edilen mütalaa karşı ihtiraz etmişler ise de bu babda bir itilaf hâsıl etmek üzere meselenin bir komisyonda müzâkeresine muvafakat eylediklerini bildirmişlerdir. Murahhaslarımız ile Rus murahhasları arasında münazi-fih olan mesailin 5 Kânun-ı Sani'de Brest-Litovsk'da müzâkeresine devam edilmesi dahi takarrür etmiştir..."⁷¹⁶

İtilaf devletleri ile Rusya arasında gerçekleşen müzâkereler bir netice vermiş ve taraflar arasında 3 Mart 1918 tarihinde Brest-Litovsk Antlaşması imzalanarak Rusya savaştan çekilmiştir. Böylece savaşın bitmesinde önemli bir teşebbüs olabilecek ilk adım atılmış oluyordu. Rusya, Osmanlı Devleti'nden ele geçirmiş olduğu toprakları bu muâhedename ile geri teslim etmiştir. (Kars, Ardahan, Artvin ve Batum).⁷¹⁷ Brest-Litovsk Antlaşmasının imzalanması ile bu haber Osmanlı basınına da yansımıştır. Cerîde-i Sûfiyye'de ise bu durum şu sözlerle takdir edilmiştir.

"...Bu büyük vakâ-yı kemâl-i hulûs ile selamlarken, biz Türkler ve Müslümanlar pek derin bir mahzuziyet hissediyoruz. Zira Rusya ile sülh bize hem füyuzat-ı müsameleti getiriyor, hemde, harpten evvel birçok kuyut ile bir nev-i vesait-i manevîyye altında bulunan Devlet-i ede-müddetimizin istiklal-i katiyesinin peyam-ı hayr-bahşanesini tebşir ediyor!..."⁷¹⁸

⁷¹⁵ Tevfik, "Lloyd George ve Rusya", 341.

⁷¹⁶ "Baron Von Puşe'nin Beyanati", Cerîde-i Sûfiyye 5/133 (8 Rebiyülahir 1336/21 Ocak 1918), 341.

⁷¹⁷ Alexander Kolesnikov, "Birinci Dünya Savaşında Rusya ve Türkiye: Bir Asırdan Sonra Bakış", Birinci Dünya Savaşı'nın 100. Yıl Dönümü Uluslararası Sempozyumu, ed. Mustafa Alkan vd. (Ankara: ESAM Yayınları, 2015), 379.

⁷¹⁸ "Şark'da Dünden İtibaren Sülh ve Salah", Cerîde-i Sûfiyye 5/134 (9 Cemaziyülevvel 1336/20 Şubat 1918), 350.

Bahsedilen bu antlaşma ile Rus Çarlığı'nın yıkıldığı ve yerine ise Sovyetler Birliği'nin kurulduğu da tescillenmiştir. Brest-Litovsk muâhedenamesi sonucunda harp meydanlarından çekilen Rusya, kendi iç meselelerine yoğunlaşmıştır. Osmanlı Devleti ise Bolşevik Rusya ile ortak bir zeminde buluşmuş ve iki tarafında mutabakata varmasıyla savaş ekonomisinde de karşılıklı bir rahatlamaya gidilmiştir.

Bu dönemde Rusya'nın umûmî harpten çekildiğini ilân etmesiyle birlikte Romanya'da savaştan çekildiğini bildiren muâhedeyi imzalamak zorunda kalmıştır. Rusya'nın batı cephelerini boşaltmasıyla birlikte Alman orduları Ukrayna'ya kadar girmişlerdir. Bu bağlamda kendisini güvende hissetmeyen Romanya ise 7 Mayıs 1918 tarihinde Bükreş'te barış antlaşması imzalamaya razı olmuştur. Ancak bu durum İtilaf devletlerinin harbi kazanmasıyla birlikte son bulmuş ve antlaşmanın geçerliliği reddedilmiştir.⁷¹⁹

3.6.3. 1918 Yılında Osmanlı Devleti'ndeki Rusya ve Ermenilerin Faaliyetleri

Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası, İstanbul'da vaki olan gelişmeleri yakından takip ediyor ve okuyucusuna o döneme ilişkin olan olayları kendi zaviyesinden izah ediyordu. Brest-Litovsk Muâhedesinin yankıları sonraki dönemde de Cerîde-i Sûfiyye'de neşredilmeye devam etmiştir. Bu bağlamda Enver Paşa'nın orduya ve donanmaya seslenişine ait olan bir tasmim, mecmûa sütunlarında neşredilerek muâhedenameden duyulan ortak sevince iştirak edilmiştir.⁷²⁰ Bahsedilen antlaşmanın etkileri kısa sürede kendisini hissettirmeye başlamış ve Karadeniz'de seyr-ü sefer faaliyetleri başlamıştır. Bununla birlikte Rusya'da esir düşen Türk askerleri de Osmanlı Devleti'ne iade edilmiştir.⁷²¹ Mecmûada dikkat çekilen bir başka husus ise 3 Mart 1878 tarihinde Ayestefanos muâhedenamesi ile Osmanlı Devleti'nin elinden çıkan Kars, Ardahan ve Batum'un yine aynı tarih olan 3 Mart 1918 tarihinde Brest-Litovsk antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin egemenliği altına girmesi olayı olmuştur. Bahsedilen bu durum mecmûada tarihin acı bir tesadüfü olarak yorumlanmıştır.⁷²²

⁷¹⁹ Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914-1995, 133.

⁷²⁰ "Enver Paşa Hazretlerinin Ordu ve Donanmaya Tasmimi", Cerîde-i Sûfiyye 5/136 (3 Cemaziyülahır 1336/16 Mart 1918), 365.

⁷²¹ Karadeniz'de sefer serbestliği başlamış ve esir askerler ise karşılıklı olarak iade edilmiştir. Mecmûada bu durum şu sözlerle vurgulanmıştır: "Seyr-i Sefain idâresinin Akdeniz vapuru ilk defa olarak Trabzon ve Batum'a müteveccihen limanımızdan hareket etmiştir. Vapurda Trabzon mebuslarından bazılarıyla şehir-i mezkûr eşrafından bazı zevatta bulunmaktadır. Gülcemal, Şam, Gülnihal vapurlarında bahr-i siyah nakliyatına tahsis edilmişlerdir. Bunlardan bir kısmı Rusya'daki üsera-yı askerîyeyi ve bir kısmı da erzak ve eşya nakil eyleyeceklerdir. Rus malûl esirlerini (Tesusuya-Kefe) limanına nakletmek üzere Gülnihal Vapurunun Salı günü İstanbul'dan hareket ettiğini yazmıştık. Gülnihal Vapuru ile bir torpido da hareket etmiştir. Kefe limanında bir miktar malûl Osmanlı esiri alarak şehrimiz limanına avdet eylemiştir..." "Karadeniz Seferleri Başladı", Cerîde-i Sûfiyye 5/136 (3 Cemaziyülahır 1336/16 Mart 1918), 366.

⁷²² Kars, Ardahan ve Batum'un Osmanlı Devleti'nin egemenliği altına geçmesi ile alakalı yazı: "Rusya hükûmeti ile musalahanamenin Mart'ın üçüncü günü Brest-Litovsk'da imza edildiği malumdur. Hâlbuki bundan tamam kırk sene evvel aynı günde Ayestefanos'ta Saffet Paşa, Berlin Sefiri Sadullah Bey ile Kont Nikola İgnatiyev ve Aleksandır ve Filidofdan mürekkebe olan Rus murahhasları arasında Ayestefanos muâhedesini nâmıyla maruf olan muâhedename

Bu dönemde İstanbul basınında dikkat çekilen bir diğer nokta ise Rus ordusunun Erzurum'u boşaltmasının akabinde şehirde yaşanan eşkıyalık olaylarıdır. Mecmûanın ifadesine göre, Türk ordusunun kente yerleşmesinden hemen önce Rus birlikleri şehri terk etmiş ve bölgede bulunan Ermeni çeteleri ise bu durumu kendi menfaatleri açısından bir fırsat olarak kabul ederek Türk nüfusuna karşı katliam faaliyetlerine başlamıştır. Ermeni çetelerince Erzurum'da bulunan yerli İslâm ahalisini katledildiğini ifade eden mecmûa satırlarında şu bilgilere yer vermektedir.

“Kıtaatımız yetişinceye kadar Ermeniler Erzurum'da birçok mezalim irtikâp etmişlerdir. Erzurum'daki kıtal, General (Odeleşelidze) nin Erzurum'u terkini müteakip başlamış ve kıtatımız Erzurum'a girmeden bir iki gün evvel bütün şiddet ve kuvvetini göstermiştir. Şimdiye kadar Erzurum'da yüzlerce İslâm cesedi defnedilmiştir. Bunlar kâmilen erkektir. Cesetler üzerinde balta, süngü ve mermi yaraları vardır. Bazı cesetlerin ciğerleri çıkarılmış, gözlerine sivri kazıklar sokulmuştur. Şehrin muhtelif aksamında başkaca ecsade tesadüf edilmektedir.”⁷²³

3.6.4. Osmanlı Devleti'ndeki İç Gelişmeler ve Harbin Sonu

Osmanlı Devleti'nde 3 Temmuz 1918 tarihinde Sultan V. Mehmed Reşad vefat etmiş ve yerine ise Veliâhd Vahideddin Efendi Osmanlı tahtına cülûs etmiştir. 4 Temmuz 1918 tarihinde Sultan VI. Mehmed Vahideddin olarak tahta çıkan Padişah, Osmanlı Devleti'nin umûmî harpte olduğu son dönemde Osmanlı tahtına oturmuştur.⁷²⁴

1918 yılında Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası'nda bahsedilen bir diğer mesele ise Osmanlı Devleti ve Bulgaristan arasındaki sınır meseleleridir. Daha önce harb-i umûmînin devam ettiği bir sırada 6 Eylül 1915'te Osmanlı-Bulgar hudut tashihi antlaşması imzalanmış idi. Ancak bunun etkileri 1918 yılında da hissedilmiş ve Cerîde-i Sûfiyye'de bu konu üzerinde durulmuştur. Buna göre Bulgaristan'ın büyük bir hırsla kapıldığı ifade olunarak, böylesi bir vaziyetin sonunun iyi olmadığı üzerinde durulmuştur. Bununla birlikte umûmî harbin başlamasında da benzer toprak hırlarının vaki olduğu ifade edilmiş ve beşerîyetin böylesi bir durumda ağır sonuçlar ödemeye mahkûm olduğu gerçeği şu sözlerle ifade olunmuştur.⁷²⁵ Bu konu hakkında başka bir

---

tanzim edilmiştir. Kırk sene evvel bu muâhedename ile havza-i memâlikimizden çıkarılan Batum, Kars ve Ardahan'ın kırk sene sonra aynı günde Rus'lar tarafından terk ve tahliyesi hususunun taahhüt edilmesi tal'in latif bir cilvesi eseri addedilebilir.” “Bir Tesadüf”, Cerîde-i Sûfiyye 5/136 (3 Cemaziyülahır 1336/16 Mart 1918), 366.

⁷²³ “Erzurum'da Ermenilerin Yaptıkları Katliam”, Cerîde-i Sûfiyye 5/137 (26 Cemaziyülahır 1336/8 Nisan 1918), 373.

⁷²⁴ Murat Bardakçı, Şahbaba (İstanbul: Everest Yayınları, 2018), 77-81.

⁷²⁵ Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti üzerindeki siyasî düşüncelerine karşı mecmûada zikredilen bilgiler şu sözlerle aksettirilmiştir: “...Bu kadar fecâyîya... kadar muhteris bir mahluk yoktur. Bu söz bir dava-yı mücerreddir ki tarih-i umûmî ve siyasîden çıkan felsefe budur. Şu içinde bulunduğumuz kanlı ve dil-hırâş harb-i umûmî denilen muammane bir hâdiseyi... bu hâdisenin sebebi nedir, rekabet-i iktisadiye mi, düveliye istilâ-yı fikr mi, müdafaa-i mevkî mi, tevsî-i arâzî mi, istimlâk politikası mı, şöhreti mi, vesâire mi? Hayır ihtimal ki hepsi lakin ciddi ve ilmi bir söz varsa o da tabîat-ı beşerdeki hırs, tükenmez histir. Ey siyasîşyon Çin denizinden Karadeniz'e doğru dal budak

makalede ise Bulgaristanlı yetkililerin Türk basını eleştirdikleri ve kamuoyunu Meriç meselesi hakkında yanlış yönlendirdiklerini söylediklerine dair Bulgaristan'da haberler yapıldığı vurgulanmıştır. Bulgaristan'ın Türk basınındaki haberleri susturmak için Almanya ve Avusturya-Macaristan'a başvurduğu ifade olunarak bu konu hakkında Bulgaristan basınında çıkan bir habere şöylece yer verilmiştir.

“...Hâl-i hazırda garp müttefiklerimizi de alâkadâr edecek bir mesele ortaya çıkmış bulunduğundan her şeyden evvel Türklerin bize karşı âhiren açtıkları münakaşayı garptaki müttefiklerimizin ne sûretle telakkî ettiklerini ve Türklerin hükûmât-ı müttefikinin müstakbeldeki taahhüdâtı hakkındaki nokta-i nazarlarına iştirâk edip etmediklerini istifsâr etmek mecbûriyetinde bulunuyoruz. Türklerin tehdidi neticesinde ne yapacağımızı bilmek için biz bu meselede vuzûh ve sarâhate ihtiyaç görüyoruz. Biz iyi ve sâdık bir müttefik olmak sıfatıyla ittifaka dahil bulunan bütün hükûmât ile konuşup anlaşmadan evvel Türklerin teklif ettikleri esasta tevakkuf etmek istemediğimizden Türkler tarafından ortaya sürülen meseleler hakkında hükümlerini vermelerini Berlin ve Viyana'dan ricâ ederiz...”⁷²⁶

1918 yılı, hem itilaf devletleri için hemde ittifak devletleri için zor askerî ve ekonomik şartlar altında geçmekteydi. Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası'nda neşredilen bir haberde, Avrupa'daki gelişmelere atıfla, Kopenhag'dan alınan bir telgrafname bilgileri okuyuculara arz edilmiştir. Buna göre, itilaf devletlerinin ağustos ayından itibaren bütün cephelerde topyekûn olarak bir hücumla geçeceği ve ittifak devletlerini mağlup ederek istedikleri antlaşmaları imzalamaları için onları mahkûm edecekleri yönünde şu bilgilere yer verilmiştir. “Kopenhag'dan alınan bir telgrafnâmenin verdiği malumâta göre itilaf devletleri Teşrîn-i Evvelde başlayacak fena havaların vâsi-i mikyâsda harekât-ı askerîyeyi imkânsız kılacağından bundan evvel yani on hafta zarfında katî bir netice elde etmeye şiddetle sarf-ı gayret eyleyeceklermiş...”⁷²⁷ İtilaf

---

salan Rusya'nın âkıbet-i fecîasına şahid oldunuz mu. Bütün dünyaya hâkim olmak sevdasına İstanbul boğazları için harbe giren o koca Çarlık şimdi parça parça oldu. Demek bu kadar ihtirâsâtın önünde yolunda kırılmak... bir adâlet pençesi var imiş işte o manevî pençe Rusya'yı Çar Petro'nun hem-pâları bundan ibret almalıdırlar. Bizim mahûd Meriç meselesi de İstanbul'un emniyeti için katiyyen lehimize olarak hallolunmalıdır. Bulgarlar bilmelidir ki Boğazlar, İstanbul meselesi demektir. Şark meselesi demek ise Meriç meselesi demektir. Talat Paşa kabînesi bu hakîkati tamamen müdrük olduğundan müsterih olabiliriz bu meselede şanlı müttefikimiz Almanya'nın ve Balkan komşumuz Avusturya'nın hatt-ı hareketleri gayet vâzıhtır. Hakîkî fikirlerini nezâketle ve defaatle anlattılar. Rusya'yı boğazlara sahip kılmamak için Avrupa'da bu kadar kan döken Almanya'nın Şark siyasetini Bulgarlar anlamıyorlarsa orası kendilerine aittir. Bizim Avrupa'da birleşip kalmamız İngiltere'nin ve bütün itilâfın aleyhinde düvel-i merkeziyenin lehindedir. Şayet biz Avrupa'dan çıkarmak düvel-i merkeziye ile her türlü münasebetimiz tabiatıyla münkati olacaktır. Acaba burasını Bulgarlar iyice düşünürler mi halbuki biz ve müttefiklerimiz Avrupa'da mevkîe hâkim bulunuyoruz gâyet vâsi ve münbit Dobruca Ovasına nâil olan insafî Bulgar komşumuz ufak bir parça için kıymetdar, sâdık, halâskâr müttefiklerini rencide etmese gerek zaten hakîkî menfaatleri de bunu icab eder...” “Meriç Meselesi”, Cerîde-i Sûfiyye 5/144 (16 Ramazan 1336/25 Haziran 1918), 435.

⁷²⁶ “Meriç Meselesi”, Cerîde-i Sûfiyye 5/146 (15 Şevval 1336/24 Temmuz 1918), 446.

⁷²⁷ İtilaf devletlerinin umûmî taarruzlarından bahseden makale Cerîde-i Sûfiyye'de şöyle izah edilmiştir: “...İtalya başvekîl-i sâbıkın Bosna tarafında sülh akdi lüzûmuna dâir olan beyânâtı bi- taraf devletlerin bugünlerde sülh için tavassut edecekleri şâyîâtı ile bâlâdaki haberi birbirine takrip eder isek sülh-ı umûmîden pek uzak olmadığımızı anlarız. Zaten itilaf devletlerinin şimdiye kadar ittifâk-ı mürabba tarafından mükerreren teklif olunan sülha yaşanmalarını kendilerinin sülha ihtiyaçları olmadığından değil, Almanya'nın gâlip vaziyetini muhâfaza eylediği

devletleri 1918 yılının yaz sonlarından itibaren bütün cephelerde umûmî bir taarruza kalkmışlardır. 14 Eylül 1918'de Vardar ovasında İngiliz ve Fransız birliklerinin hücumlarına direnemeyen Bulgaristan teslim olduğunu bildirmiş ve 29 Eylül 1918 tarihinde mütarekename imzalayarak harpten ayrılmıştır.⁷²⁸

Osmanlı Devleti, Brest-Litovsk muâhedenamesi ile Doğu ve Kafkas bölgesindeki topraklarını Rus tahakkümünden kurtarmış idi. Rus Çarlığı'nın yıkıldıktan sonra yerine Bolşevik Rusya'nın kurulmasıyla birlikte de Kafkasya'da bulunan Azerbaycan Türkleri, Ermeniler ve Gürcüler Bolşevikleri tanımamış ve bunun akabinde de siyasî bağımsızlıklarını ilân etmişlerdir.⁷²⁹ Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası'nda Talat Paşa'nın (1874-1921) Kafkasya hakkındaki konuya ayrı bir önem verdiği şu sözlerle ifade olunmuştur. "...Kafkasya hakkında Talat Paşa ile cereyan eden müzakerat Bakü'nün siyasî vaziyeti üzerine daha büyük bir ehemmiyet kesb etmiştir."⁷³⁰ Bakü'deki siyasî boşluk durumunu kendi menfaatleri için bir fırsat olarak ittihaz eden Osmanlı Devleti, Enver Paşa'nın direktifleri ile Bakü'ye girmek ve petrol sahalarına hâkim olmak istemiştir. Bakü'nün elde edilmesinden sonraki süreçte ise Orta Asya bölgesine de geçilerek burada bir Turan birliği oluşturulmak istenmekteydi. Eylül 1918 tarihinde Türk birlikleri Bakü'ye girmiş ve sonraki süreçte buradan daha da ileri noktalara gitmiştir.⁷³¹ Bundan sonraki süreç içerisinde, Osmanlı Devleti'nde 8 Ekim 1918 tarihinde Talat Paşa kabinesi istifa etmiştir.⁷³² Yerine ise 14 Ekim 1918 tarihinde Ahmet İzzet Paşa sadaret makamına gelmiştir.⁷³³ Osmanlı Devleti, I. Dünya Harbinden ise 30 Ekim 1918 tarihinde imzaladığı Mondros Ateşkes Antlaşmasını ile çekilmiştir.⁷³⁴ Osmanlı Devleti'ni felakete sürüklediği iddia edilen İttihat ve Terakki Fırkası ise 1 Kasım 1918 tarihinde icra ettiği son kongresinden sonra kendisini

---

hâlde sülha yatmayı haysiyetlerine yediremediklerinden neşet ediyordu. İngiltere'nin kendi menfaati sekedâr olmadığı biraz da menfaat-i zâide temini teklif olunduğu hâlde bütün mütteliklerini fedâ edeceği muhakkak olup ancak İngiltere'nin harpten evvelki hâlinde kalması ittifâk-ı murabba'nın işine gelmediğinden harp devam edip gidiyordu. 18 Temmuz'da başlayan itilaf taarruzu Garp cephesinde Alman kıtaâtının geri çekilmeleri hasebiyle biraz arazi kazanmaya başlaması üzerine düşmanlarımız nezdinde zimnen ve imâen sülhden bahse başlanmış olması onların kış muharebesini icrâ hususunda ne derece büyük bir müşkilâta maruz bulduklarını ira'e ediyor..." Süleyman Tefvik, "Sülh Meselesi Etrafında", Cerîde-i Sûfiyye 5/146 (15 Şevval 1336/24 Temmuz 1918), 453.

⁷²⁸ Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914-1995, 133.

⁷²⁹ Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914-1995, 134.

⁷³⁰ "Osmanlı Bulgar Kafkas Sınırı", Cerîde-i Sûfiyye 5/150 (21 Zilhicce 1336/27 Eylül 1918), 478.

⁷³¹ Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914-1995, 134.

⁷³² M. Şükrü Hanioglu, "Talat Paşa (1874-1921)", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/503.

⁷³³ Osmanlı Devleti'ndeki hükûmet değişimi hakkındadır: "Talat Paşa kabinesinin vukû'-i istifasına ve sizin derkar olan ehliyet ve kifayetinize binaen mesned-i sadaret rütbe-i samiye vezaret ve müşiri ile uhdenize ve meşihat-ı İslâmiye dahi mahkeme-i temyiz-i şer'iyye dairesi reisi sudurdan Ömer Hulusi Efendi uhdesine tevcih kılınmış ve Kânun-i Esasiyenin yirmi yedinci maddesi mucebince teşkil eylediğiniz heyet-i cedide-i vükelâ tasdiğimize iktiram etmiştir..." Mehmed Vahdeddin, "Suret-i Hatt-ı Hümayûn", Cerîde-i Sûfiyye 5/152 (19 Muharrem 1337/25 Ekim 1918), 493.

⁷³⁴ Bayram Kodaman, "1876-1920 Arası Osmanlı Siyasî Tarihi", Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, ed. Kenan Seytithanoğlu vd. (İstanbul: Çağ Yayınları, 1990), 12/195.

feshetmiş ve sabık kabinesi ise yurtdışına gitmiştir.⁷³⁵ Bahsedilen bu konu hakkında Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası'nda şu bilgiler aktarılmaktadır.

“Sabık sadrazam Talat ve Harbiye Nazırı Enver Paşalar Hazratı firar etmişlerdir. İttihad ve Terakki merkezi azasından Doktor Bahaddin Şakir ve Nazım beylerde firar etmişlerdir. Nevşehir kazasına tabî Aneki karyeli Baltacı müteveffa Mükremin ağanın oğlu Levazım Reis-i Sabıkı İsmail Hakkı Paşa'da firar eylemiştir.”⁷³⁶

3.6.5. Avusturya-Macaristan, Almanya ve Bulgaristan'ın Harpten Çekilmesi

1918 yılında Avusturya-Macaristan'ın ekonomik ve malî programları savaşı devam ettirebilecek yeterlilikte değildi. Bununla birlikte Sırp, Hırvat ve Çeklerin'de iç politikada kendi bağımsızlık hareketleri başlamış idi. 24 Ekim 1918 tarihinde ise Macarlar tarafın başka bir açıklama yapılmak suretiyle, dünya kamuoyuna bağımsız bir Macaristan Devleti'nin kurulduğu duyurulmuştur. 29 Ekim tarihinde de Çekoslovakya ve Yugoslavya Devleti bağımsızlıklarını ilân etmişlerdir. 30 Ekim 1918 tarihinde ise Avusturya Cumhuriyetinin kurulduğu dünyaya ilân olunmuş ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu dağılmıştır. 10 Eylül 1919 tarihinde İtilaf devletleri ve Avusturya arasında Saint Germain Mütarekenamesi imzalanmış ve bunun akabinde Avusturya devleti I. Dünya Savaşından çekilmiştir.⁷³⁷

İtilaf devletleri, Almanya ile de 28 Haziran 1919 tarihinde 440 maddeden müteşekkil olan ağır bir antlaşma imzalamıştır. Versailles Sarayında müzâkere edilen antlaşma, “Versailles Muâhedenamesi” olarak tarihe geçmiştir. Bulgaristan ile ise 27 Kasım 1919 tarihinde “Neuilly-Sur-Seine” antlaşması imzalanmış ve İtilaf bloğundaki bir ülke daha savaştan çekilmiştir. İtilaf Devletleri Macaristan ile de bir muâhedename akdetmiş ve taraflar arsında 4 Haziran 1920 tarihinde “Trianon Muâhedenamesi” imzalanarak savaşa son verilmiştir.⁷³⁸

---

⁷³⁵ Cemil Öztürk, “Mondros Mütarekesi”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/273.

⁷³⁶ “Sabık Kabinenin Firarı”, Cerîde-i Sûfiyye 5/153 (3 Safer 1337/8 Kasım 1918), 502.

⁷³⁷ Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914-1995, 134-135.

⁷³⁸ Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914-1995, 137-139.

4. BÖLÜM

DÖNEMİN SİYASÎ VE ASKERÎ HÂDİSELERİNİN SOSYO-KÜLTÜREL MESELELER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN CERÎDE-İ SÛFİYYE MECMÛASI'NA YANSIMALARI

Tez çalışmasının dördüncü bölümünde; II. Meşrûtiyet'in ilân edilmesinden sonraki süreçte yayım hayatına başlayan Cerîde-i Sûfiyye'nin 1909 yılından 1919 yılına kadar geçen süre zarfında Osmanlı Devleti açısından hayati önem taşıyan siyasî, askerî ve politik krizlere tanıklık ettiği anlaşılmaktadır. Mecmûanın çevresinde toplanan müellifler, genellikle makalelerini dinî-tasavvufî konular etrafında yayımlamak istemişlerse de bunda muvaffak olamamışlardır. Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu siyasî ve askerî atmosfer, mümkün olduğunca sürdürülmeye çalışılan reformlar ve modernleşme çabaları gibi hususlardan dolayı mecmûa sütunlarında siyasî, edebî, dinî, felsefî, aile hayatı ve eğitim-öğretim konularıyla alakalı yazıların yayımlanması da kaçınılmaz olmuştur. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin özellikle son dönemine ait olan siyasî vakâların değişik yönleriyle analiz edildiği Cerîde-i Sûfiyye'de, yayımlanan makalelerle kamuoyu aydınlatılmak istenmiştir.

4.1. Edebiyat ve Felsefi Düşünceye Dair Yansımalar

II. Meşrûtiyet'in ilanından sonraki süreçte imtiyaz hakkı alınarak neşriyatlarına başlayan Cerîde-i Sûfiyye, yayım hayatına atıldığı ilk dönemlerden itibaren tasavvufî ve ahlakî bir çizgide neşriyatlarını sürdürmüştür.⁷³⁹ Cerîde-i Sûfiyye'nin dönemsel yayım periyotları ve sütunlarında işlediği konular detaylıca incelendiği zaman, her yeni sayısında edebî konular üzerinde de hassasiyetle durduğu anlaşılmaktadır.⁷⁴⁰

Mecmûanın adından da anlaşılacağı üzere tasavvufî ve sûfî bir alana hitap ettiği düşünülen dergi, alanı dışından olmak üzere başta siyasî, ahlakî, içtimaî ve edebî sahada da neşriyatlarına devam ederek döneminin önde gelen mecmûalarından birisi olmuştur. Cerîde-i Sûfiyye'nin 1. cilt 6/18. sayısından itibaren edebiyat alanına ilişkin olan yazılar tab' edilmeye başlanmıştır. Bundan sonraki süreç içerisinde ise edebiyata ilişkin olan makalelerin sayısı tekrar azaltılmıştır. Derginin 2. cildine ait olan sayıların neşredilmesinden itibaren ise edebî alanda yapılan yayımların ve makalelerin sayısının tekrardan arttırılarak devam ettiği anlaşılmaktadır.⁷⁴¹ Bununla birlikte, mecmûanın tefsir, hadis ve mesleki yazışmalarının yanında edebî anlayışının da aynı dönemde neşredilen Sebilü'r-Reşad'a yakından benzerlik arz

⁷³⁹ Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi* (İstanbul: Eser Matbaası, 1977), 1-2/295.

⁷⁴⁰ Kara, "Cerîde-i Sûfiyye (II. Meşrutiyet'in ilanından Sonra Yayımlanan Dini-Tasavvufi Dergi)", 7/410

⁷⁴¹ Kaşıkçı, *Bütün Yönleriyle Cerîde-i Sûfiyye*, 109.

ettiği de bilinmektedir.⁷⁴² Cerîde-i Sûfiyye’de yayımlanan edebî makaleler, umûmîyetle edebiyat başlığı altında okuyucuya karşı arz olunmuştur.

Cerîde-i Sûfiyye, yayım hayatında kaldığı 1909 ve 1919 yılları arasında Türk edebiyatının kendi içerisinde yaşamış olduğu problemlerine karşı mesafeli bir duruş sergilemiş ve yaşanan tartışmalara müdahil olmamıştır. Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinin yaşandığı bir çağda neşriyatlarını sürdüren mecmûa, o dönemde yaşanan eski edebiyat ve yeni edebiyat tartışmalarının uzağında kalarak kendince tarafsız ve edebî bir yaklaşım tarzı ortaya kondurmak istemiştir.⁷⁴³ Mecmûa, misyonu gereği tasavvufi, millî ve ahlakî çizgiden sapmayarak neşriyatlarını devam ettirmek istemiş ve bu bağlam içerisinde olan makaleleride bünyesinde kabul ederek tab’ etmiştir. II. Meşrûtiyet öncesinde Muallim Naci’nin ve Receaizade Mahmut Ekrem’in çerçevesinde devam eden eski ve yeni edebiyat tartışmaları bu dönemde de zaman zaman devam ediyordu. Ancak Cerîde-i Sûfiyye, bahsedilen bu tartışmaların hiçbirinde taraf pozisyonu almamış ve daima yansız kalmayı tercih etmiştir.⁷⁴⁴

Osmanlı Devleti’nin Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya Savaşlarına girdiği dönemlerde Türk edebiyatında da şekilsel ve içeriksel olarak değişimler meydana gelmiştir. Zikrolunan devirde Osmanlı Devleti’nin yaşadığı savaşlarında bir sonucu olarak edebî sahada dilde sadeleşmeye ve uluslaşmaya doğru gidilmiştir.⁷⁴⁵ Millî Edebiyatın tüm etkilerinin hissedildiği bu dönem Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası’nı da etkilemiş ve dergi sütunlarında Osmanlı vatanının bütünlüğüne yönelik olan şiirlere ağırlık verilmiştir. Mecmûada bahsedilen bir diğer konu ise vezinlerin ve kafiyelerin tab’ edilen içeriğin durumuna binaen uyumlu olması gerektiği hakkında neşredilen yazılardır. Bu bağlamda “Edebiyat-ı Musikiye” isimli makalede konu hakkında şu bilgilere yer verilmiştir.

“Kelamı tevzin eden (alem-i aruz) olduğu gibi sureti mevzun kılan, musikinin bir fen halini alacak dereceye gelmesini temin eden birinci amilde (alem-i usul)dür. Kelam-ı ahengdar, gayri mestur olduğu halde hafızalarda istikrar ettiren vezinin, musikiyide hıfz için en güzel vasıta olduğu inkâr götürmez hakaikdendir...”⁷⁴⁶

Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası, millî ve ahlakî konular haricinde hiçbir edebî düşünceye açıktan taraftarlık yapmamış bir mecmûa olarak ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda eski ve yeni edebiyat akımına bağlı olan birçok yazarın makalelerini kendi sütunlarında ayırım gözetmeksizin neşrettirmekten de geri durmamıştır. Mecmûa sayfalarında ölüm haberlerine de yer ayıran Cerîde-i Sûfiyye, döneminde önemli gördüğü şahsiyetlerin vefat haberlerine köşesinde yer vermiştir.⁷⁴⁷ Mecmûada Türk edebiyatı tarihinde önemli bir yeri haiz bulunan

⁷⁴² Kara, Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler, 216.

⁷⁴³ Kaşıkçı, Bütün Yönleriyle Cerîde-i Sûfiyye, 109.

⁷⁴⁴ Kaşıkçı, Bütün Yönleriyle Cerîde-i Sûfiyye, 109.

⁷⁴⁵ Erol Köroğlu, Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı 1914-1918 (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), 110-114.

⁷⁴⁶ Şevket Gavsî, “Edebiyat-ı Musikiye”, Cerîde-i Sûfiyye 4/104 (22 Şevval 1332/13 Eylül 1914), 116.

⁷⁴⁷ Cerîde-i Sûfiyye 3/82 (9 Rebülevvel 1332/5 Şubat 1914), 358.

Recaizade Mahmut Ekrem'in de vefatına ilişkin bir haber tab' ettirilerek okuyucuya karşı "İrtihal-i Müessif"⁷⁴⁸ başlığı altında duyurulmuştur. Bahsedilen bu haberdende anlaşılacağı üzere, mecmûa hiçbir eski ve yeni edebî akıma mensup olmadan kendi hür iradesiyle edebiyata ve şairlere yönelik yayımlarını sürdürmüştür.⁷⁴⁹

Cerîde-i Sûfiyye'de neşredilen şiirler sınıflandırılmak istendiği zaman içeriklerine ve dönemlerine göre ayrıştırmak araştırma ve inceleme açısından önem arz etmektedir. Buna göre, şiirler mecmûada konularına göre dinî-tasavvufî, felsefî, didaktik, ahlakî, bilmeceler, içtimaî alan ve devlet ileri gelenlerine yazılanlar olmak üzere yedi farklı alanda incelemeye ve değerlendirmeye tabî tutulmalıdır. Şiirler dönemlerine göre incelenmek istendiğinde ise Yeni Edebiyat, Halk Edebiyatı ve Divan Edebiyatı şeklinde ayrıştırılabilir.⁷⁵⁰

Cerîde-i Sûfiyye'nin neşredildiği dönemlerde Osmanlı Devleti Trablusgarp, Balkan ve I. Dünya Savaşı'nın içinde bulunuyordu. Osmanlı Devleti'nin siyasî atmosfer açısından zor bir dönemde bulunduğu anda, bütün Osmanlı basınında kahramanlık temalı şiirler ve makaleler yayımlanmaktaydı. Bahsedilen yıllarda, Cerîde-i Sûfiyye'de de benzer lirik şiirler ve makaleler tab' ettirilmiş ve okuyucuya karşı arz edilmiştir. Bu bağlamda, dergide en çok kahramanlık temasına sahip olan şiirleri bulan şairlerden biri olarak, Davud Paşa Mekteb-i Sultaniyesi Müdürü olan A. Rıza Bey ön plana çıkmaktadır. Çanakkale cephesindeki Osmanlı birliklerinin müdafaası hakkında bir şiir kaleme alan A. Rıza Bey'in şu dörtlüklerine yer verilmiştir.

"Mülk-i mevrusumuza girdi cenud bidat
Ettiniz onları bir hamlede mahv ve berbad
O kadar kayırdınız â'da kim olunmaz tadad
Kala kala olalı görmedi hiç böyle cihad
Kahramanlar! Yaşayın eylediniz milleti şad
Ömür ve ikbalinizi eylesin Allah müzdad
2
Öyle şiddetli hücum eylediniz kim â'dâ
Öldüler alay alay azîm dar ü ukba
Kamer-i nayat-ı cehim onlara oldu meva
Böyle bir şanlı zafer görmedi çeşm-i dünya
Kahramanlar!.....
3
Böyle bir kanlı cidal doymadı koş alem
Görmedi böyle feci manzara İbn Âdem
Bu gibi harb-i azim olmadı bundan akdem

⁷⁴⁸ "İrtihal-i Müessif", Cerîde-i Sûfiyye 3/82 (9 Rebiyülevvel 1332/5 Şubat 1914), 358.

⁷⁴⁹ Kaşıkçı, Bütün Yönleriyle Cerîde-i Sûfiyye, 111.

⁷⁵⁰ Kaşıkçı, Bütün Yönleriyle Cerîde-i Sûfiyye, 120.

Ola yardımcınız Allah ve Rasûl-i ekber

4

O kadar aktı ki deryaya dem ü düşman ü din
Bahr-i ahmer demeli Akdeniz'de bad ezin
Yardım etti bu sefer orduya hâlk muyin
Müminin buldu ferh düşman din oldu hazin

5

Kendini halka tanıttı hele Osmanlı eri
On nefer düşmanı hançerledi bir Türk neferi
Hamdullah geliyor günde zaferler haberi
Hep sizin himmetiniz eyledi temin-i zaferi

6

Sizi arslan gibi heybetli görünce küffar
Korkusundan gülüb bahre boğuldu naçar
Oldu ecsad-ı uduv lakme-i ismak-ı bihar
Ehl-i din ve vatanı eylediniz müntedar

7

Rum ili harbi bize vermiş idi hayli keder
Kalmadı hatır millette bugün gamdan eser
Ettiğiniz leşker-i ada-yı bütün zir-ü zeber
Aldınız şu vatanın narını ey askerler

8

İftirakı vatanın yakmış idi canımızı
Düşmanın süngüleri dökmüş idi kanımızı
Görün ağlardı bizim hâl-i perişanımızı
Ettiniz şimdi iade-i şeref ve şanımızı

9

Bütün ervah-ı âlâ-pişke mevlada
Ne kadar varsa melail felek ilada
Ne kadar varsa muvahhid bu fena dünyada
Ediyor hayr dua cümlesi bu ma'nâda
Kahramanlar! Yaşayın eylediniz milleti şad
Ömür ü ikbalinizi eylesün Allah müzdad."⁷⁵¹

---

⁷⁵¹ A. Rıza, "Çanakkale Kahramanlarına", Cerîde-i Sûfiyye 4/111 (23 Şaban 1333/6 Temmuz 1915), 167.

Cerîde-i Sûfiyye'nin neşrettiği bir başka şiirde ise "Bir Validenin Zâbit Evladına Hitabı"⁷⁵² serlevhasıyla Recep Vahyi Bey tarafından kaleme alınan mısralara yer verilmiştir. Bir zâbit annesinin duygularını kendi kaleminden aktaran şair şu mısralara yer vermiştir.

"Seni Allah'a tevdi eyledim. Git durma evlâdım!
Bilir Mevlâ ki sensiz fırkatinle zar ve na-şadım
Fakat farz oldu ayrılmak gâvurlar hep hücum etmiş
O dilber Avrupa, baştan başa Hayfa yanıp bitmiş
Vatan ağlarken evlad-ı vatan elbette durmaz boş!
Git oğlum kahramanım maderin kan ağlıyor koş koş
Sen asker oğlu askersin tutuşmuş saha-i imkân
Er oğlu erlerin şanı: barut, kurşun, ateş, al kan
Sana emzirdiğim süt ey çeker parem helal olsun
Tek evvel âdâ-yı din, pamal-i iclal hilâl olsun
Sarı, ayrıl ve tekrar gel derâguş et beni bi renç
Senin düşmanlarıdır Sırp, Moskof, İngiliz, Efrenc
İtalyanın'da bize zaten büyük bir düşman-ı dindir
Damadım nakz-ı ahdetmek ana en başlı ayındır
Bu beş gelip ukure bir şeci arslanda kâfidir
Mükemmel itikadın var sana îmân, mekâfidir

Bir mah sonra

İşittim nur-ı didem akıbet düşmüş şehid olmuş
Ne mutlu bahtiyarım oğlum uçmakta said olmuş
Şehid yavrum sen artık vasil oldun hakka memnunen
Mübarek ruhunu, reyyan-ı Kur'an eylesin annen."⁷⁵³

⁷⁵² Recep Vahyi, "Bir Validenin Zabit Evladına Hitabı", Cerîde-i Sûfiyye 4/115 (24 Zilhicce 1333/2 Kasım 1915), 201.

⁷⁵³ Vahyi, "Bir Validenin Zabit Evladına Hitabı", 201.

Cerîde-i Sûfiyye’de neşredilen şiirler vasıtasıyla Osmanlı toplumunun ve askerlerinin kahramanlık yönü ortaya çıkartılmak istenmiştir. I. Dünya Savaşı’nın olduğu bu dönemde Osmanlı hükûmeti ile de ilişkilerini iyi tutmak isteyen mecmûada, Başkumandan Vekili olan Enver Paşa’nın şahsına yönelik şiir yazılmış ve yayımlanmıştır.⁷⁵⁴ Bununla birlikte Türk-Alman müttefikliği de unutulmamış ve Almanya’nın Batı cephesinde kazandığı muzafferiyetlere atıfla şiir kaleme alınmıştır.⁷⁵⁵ Osmanlı Devleti’nin yaşadığı harpler dolayısıyla Millî edebiyat akımının en yoğun şekliyle yaşandığı bir dönemde neşriyatlarını devam ettiren mecmûalar, bu dönemde Türk milliyetçiliğine atıfla birçok şiirler ve nesirler tab’ ediyordu.⁷⁵⁶ Cerîde-i Sûfiyye’de de benzer içerikte birçok şiir neşredilmek suretiyle Osmanlı Devleti’nin içerisinde bulunduğu siyasî atmosfere göndermede bulunuluyordu. Bu dönemde, Batıcı edebiyat anlayışına haiz olarak neşredilen İctihad Mecmûası gibi süreli yayımlara da mesafeli duran Cerîde-i Sûfiyye, neşriyatlarını ümmet birliğini korumak ve gözetmek anlayışı çerçevesince sürdürmüştür. Batı kültürüne ait olan edebî anlayışa karşı kapılarını kapatan mecmûa, Doğu kültürüne ait olan manevî değerleri yüceltmiş ve bunu da edebî sahada kendi sütunlarında işlemiştir.⁷⁵⁷

XIX. yüzyılda ağır sanayî hamlelerinin yapılmasıyla ve teknolojik gelişmelerinde artmasıyla birlikte Avrupa’da fikrî ve zihnî değişimlerinde yaşandığı görülmektedir. Özellikle bu dönemde tanrı, îmân, ibadet ve dindarlık gibi kavramların içerisinde boşaltıldığı düşünülerek yeni bir hareket noktası geliştirilmiştir. Pozitivizm adı verilen bu yeni felsefî akımın özellikle XIX. yüzyılla birlikte Avrupa’dan hızla yayılarak Dünya’yı etkisi altına aldığı bilinmektedir.⁷⁵⁸ Bu dönemde Avrupa’da egemen olan idealist felsefe ile pozitivist felsefe bir rekabet halindeydi. İdealist felsefe Hegel’in düşünceleri doğrultusunda duygu ve düşüncenin egemen olduğu anlayışı temsil etmekteydi. İdealist felsefe, bilimlerin dışında kalan ve duygulara hitap eden bir yöntemi benimseyen felsefî akım idi.⁷⁵⁹ Buna karşılık olarak pozitivist felsefe ise dayanak noktasını maddede ve gerçekte aramaktaydı. Pozitivist demek, esasında gerçekte var olan demektir. Bahsedilen bu durum ise pozitivist felsefî anlayışın XIX. yüzyılda gelişmesine ve fennî bilimlerle de sıkı bir bağ kurmasına olanak sağlamıştır.⁷⁶⁰ XX. yüzyıla gelindiğinde Dünya’nın her tarafında birçok taraftar kazandığı görülen pozitivist felsefesi, beşerî hayatı kendi perspektifinden yorumlayarak yaşama yeni bir anlam kazandırmaya çalışıyordu.

⁷⁵⁴ Mustafa Fevzi, “Enver Paşa Hazretlerine”, Cerîde-i Sûfiyye 5/129 (16 Şevval 1335/5 Ağustos 1917), 309.

⁷⁵⁵ “Almanya’nın Garp Cephesine Taarruzat-ı Nabehengamı”, Cerîde-i Sûfiyye 5/137 (26 Cemaziyülahır 1336/8 Nisan 1918), 372.

⁷⁵⁶ Muharrem Dayanç, “Millî Edebiyat Dönemi, Milliyetçi Edebiyat ve Millî Edebiyat Kavramı Üzerine Düşünceler”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 13/1 (Haziran 2012), 95-97.

⁷⁵⁷ Kaşıkçı, Bütün Yönleriyle Cerîde-i Sûfiyye, 147.

⁷⁵⁸ Ahmet Cevzici, Felsefe Tarihi Thales’ten Baudrillard’a Kadar (İstanbul: Say Yayınları, 2020), 901-903.

⁷⁵⁹ Macit Gökberk, Felsefe Tarihi (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993), 463-464.

⁷⁶⁰ Gökberk, Felsefe Tarihi, 463-464.

XX. yüzyılda Osmanlı Devleti'ndeki felsefî tartışmaların temelini dünyanın birçok bölgesine yayılan Pozitivizm akımı oluşturuyordu. Pozitivizm⁷⁶¹ genel anlamda modern bilimi odak noktasına alarak o çerçeve içerisinde düşünen ve batıl inançlar başta olmak üzere metafizikle ilgili değerleri reddeden bir düşünce yapısına sahip olan felsefî akımdır.⁷⁶² Pozitivizm, Osmanlı Devleti'nde Avrupa toplumlarında olduğu gibi sanayî devriminin bir neticesi olarak cereyan etmemiştir.⁷⁶³ Müslüman olan ve Batıyı yakından takip eden düşünürlerce Osmanlı Devleti'nin düşünce dünyasına yerleştirilen pozitivizm ekolü, Osmanlı'nın Avrupa karşısında geri kalmışlığına bir çözüm olması için tercih edilmiştir.⁷⁶⁴ Özellikle II. Meşrûtiyet'in ilânından sonra pozitivist eğilime sahip olan aydınlardan Ahmet Rıza Bey'in meclis reisliğine ve yine aynı düşünce dünyasına sahip olan Hüseyin Cahit Yalçın ve Rıza Tevfik Beylerin de mebusluğa getirilmeleri o dönem için İttihat ve Terakki'nin de bu düşünce yapısı içerisinde hareket ettiğini göstermektedir.⁷⁶⁵ Bahsedilen bu dönem içerisinde Osmanlı Devleti'nde neşredilen basın-yayım unsurlarının faaliyetleri incelendiği zaman pozitivizm düşüncesinin etkin bir noktada olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı basınında yoğun bir şekilde etkisi görülen pozitivizm düşüncesi, bu devirde Servet-i Fünun Mecmûası marifetiyle Osmanlı düşünce dünyasında temsil edilmekte idi.⁷⁶⁶ Mecmûanın yazarlarından olan Hüseyin Cahit Yalçın, Cenap Şehabettin ve Mehmet Rauf gibi önemli kimselerin neşrettikleri edebî makalelerde pozitivizm akımının ne derece önemli olduğunu vurgulanıyordu. Osmanlı Devleti'nin kalkınmasının yolunu pozitivist felsefî düşüncenin gerçekleşmesinde gören Servet-i Fünun Mecmûası, bir edebiyat dergisi olmasının yanı sıra felsefî düşüncenin gelişmesine de katkı sunan bir süreli yayım olarak okuyucusunun karşısına çıkmaktadır.⁷⁶⁷

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yaşanan felsefî tartışmaların pozitivizm ekseninde yapıldığı bir dönemde, Cerîde-i Sûfiyye'de de benzer tarzda felsefî tartışmalar ve görüş alışverişleri sürdürülmekteydi. Mecmûa sütunlarında her türden makalenin tab' edilmesini sağlayan dergi, felsefî içeriğe sahip olan makaleler hakkında da neşriyatlarını yapmaktaydı. Ancak bu dönemde Cerîde-i Sûfiyye'de yayımlanan felsefî yazıların umûmî bir ölçümlemesini yapmakta oldukça güç bir durumdur.⁷⁶⁸ Mecmûada beşerî hayatı anlayabilmek için kâinatın ne anlama geldiğinin incelenmesi gerektiğini savunan makaleler tab' edilerek felsefî tartışmalara dahil olunmuştur. Hayatın anlaşılmasının ve anlamlandırılmasının yalnızca Doğu kültürünün

---

⁷⁶¹ Pozitivizmin İngilizcedeki karşılığı sözlükte "Positivism" olarak telaffuz edilmektedir. Almandadaki karşılığı ise "Positivismus" olarak zikredilmektedir. Redhouse Büyük El sözlüğü, ed. Serap Bezzem, C. H. Brown (İstanbul: Sev Yayıncılık, 2021), "Positivism", 574; Mustafa Namık Çankı, Büyük Felsefe Lûgati, haz. Recep Alpyağıl (İstanbul: İz Yayıncılık, 2021), "Positivismus", 3/208.

⁷⁶² Ahmet Cevizci, Büyük Felsefe Sözlüğü (İstanbul: Say Yayınları, 2020), 2/1553.

⁷⁶³ İlhan Kutluer, "Pozitivizm", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/539.

⁷⁶⁴ Kutluer, "Pozitivizm", 34/539.

⁷⁶⁵ Kutluer, "Pozitivizm", 34/539.

⁷⁶⁶ Mehmet Özger, "Bir Arka Plan Olarak Servet-i Fünun'da Pozitivizm", Turkish Studies 8/1 (Kış 2013), 2085.

⁷⁶⁷ Ülken, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, 139-150.

⁷⁶⁸ Kaşıkçı, Bütün Yönleriyle Cerîde-i Sûfiyye, 60.

varlığıyla da olamayacağını savunan mecmûa, Batıya ait olan değerlerinde bu babda incelenmesi gerektiğini savunmuştur. Bu noktada semavî dinlerin birikimlerinden de yararlanılmasının büyük bir ehemmiyet arz ettiğini vurgulayan Cerîde-i Sûfiyye, diğer ilahî dinlerle el ele vermek suretiyle hayatın yorumlanmasının önemli bir felsefî adım olduğunu vurgulayarak felsefî düşünce ve yaklaşımların paylaşılmasının gerekliliğini savunmuştur.⁷⁶⁹

Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası'nın felsefî düşüncesinin tek bir odak noktası bulunmaktaydı. Bahsedilen bu durum ise Osmanlı toplumunun refahı hakkında ortaya konan felsefî düşünce ve yaklaşımlardır. Mecmûada neşredilen bir makalede Eflatun'un dünya görüşüne atıfla, öncelikli olarak Osmanlı milletinin refahının temin edilmesinin bir zorunluluk olduğunu ifade edilmiştir.⁷⁷⁰ Mecmûada neşredilen bir başka makalede ise materyalist dünya görüşüne sahip olan pozitivistler hakkında şu mâlûmâta yer verilmiştir.

“...Maddîyunun bir kısmı, madde ve kuvvetin her biri müstakil olub fakat yekdiğerine icra-yı tesir eylediklerine ve diğeri bir fırkası madde asıl, kuvvet maddeye tabi ve hasais-i maddenin bir hasaise olub maddenin hasaisi beka ‘cezb’ hareket olduğu halde kuvvet-i maddenin yalnız bir hasaisi olan hareketden ibaret idüğüne kaidirler. Yine bu maddîyunun bazıları kuvvet bir mevcut-ı hakiki olub madde zevahir-i kuvvetden bir zahir idüğünü ve fakat maddenin vücudu ancak vasita-i kuvvetle anlaşıldığını ve bu bir nevi hareket olub dimağımıza tesir etmesiyle vücudu istidlal eylediğini zeam ederler. Diğeri bir fırka-i maddîyun madde ve kuvvet şeyini vahid olduğuna ve diğeri fırkası ise madde ve kuvvet laşeyini vücudu haricde hakikati olmayan bir vehim bulunduğuna bu insaniyede hasıl olacağına zahib olmuşlardır...”⁷⁷¹

Sütunlarında felsefî düşünceye yönelik makaleler neşretmekten geri durmayan Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası'nın esasında yayım yelpazesinin oldukça geniş bir Osmanlı kitlesine hitap ettiği açıkça anlaşılmaktadır. Mecmûada neşredilen felsefî makalelerde tarafgir bir yaklaşım sergilemekten genellikle kaçınılırken, sosyal ve beşerî hayatın yorumlanmasında felsefî düşüncenin büyük bir önem arz ettiği inancı da her zaman ön plana çıkartılmıştır. Cerîde-i Sûfiyye, bu yönüyle bile oldukça entelektüel bir birikime sahip bir mecmûa olduğunu çağdaşı olan diğer dergilere oranla açıkça ortaya koymakta ve yayım kalitesini ifade etmektedir.

⁷⁶⁹ Kaşıkçı, Bütün Yönleriyle Cerîde-i Sûfiyye, 60.

⁷⁷⁰ “...Hikema-yı meşhureden Eflatun bir eserinde (İhtirasata meydan veren her şekil hükümetten kanun-ı emin bir halde bulunamaz.) diyor. Daire-i mutlakda yalnız hükümdar kavaninden mesul olub adaleti kendi amaline göre istimal ider arz-ı meşrûtiyetle idâre olunan hükümetlerde de bir sınıf-ı mümtazın münafi-i şahsiyeleri uğrunda menafi-i millet feda edilecek olur ise idâre-i avamda, cahil bir halkın arzuları hareket eder ise böyle olan hükümetlerde hiçbir vakit saadet-i millet têsis edemez...” “Zaman-ı Sokratiye”, Cerîde-i Sûfiyye 1/6-5 (14 Zilkade 1329/6 Kasım 1911), 4.

⁷⁷¹ “Maddiyun ve Tabiyun”, Cerîde-i Sûfiyye 1/6-7 (19 Zilhicce 1329/11 Aralık 1911), 3.

4.2. Kadın ve Aile Müessesesine Dair Yaklaşımlar

XIX. yüzyılda Avrupa’da sanayî devriminin gerçekleştirilmesiyle birlikte kadınlarında sosyal hayat içerisinde daha fazla yer edindiği görülmektedir. XIX. yüzyıl hem sanayî devriminin gelişmesiyle hem de kadınların iş hayatına daha fazla dahil olmalarıyla, basın ve yayım hayatında kendilerine daha fazla yer bulmaya başladıkları bir dönemi temsil etmektedir.⁷⁷² Osmanlı Devleti’nde ise siyasî ve içtimâî alanda kadınların varlığının ve etkinliğinin XIX. yüzyılla birlikte daha fazla ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Türk kadınlarının ekonomik, politik ve kültürel sahada ön plana çıkmalarında Avrupa’da gerçekleşen endüstri değişimlerinin ve sosyal gelişmelerinde büyük bir etkisi vardır.⁷⁷³

Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası’nda da kadın haklarına ve kadınların sosyal hayat içerisindeki konumlarına ayrı bir ehemmiyet gösterilmiştir. Bu bağlamda Batıcı dünya görüşünün temsilcisi olan İctihad Mecmûası’nda⁷⁷⁴ neşredilen görüşlerin aksine olarak, Doğu medeniyetinin her anlamda sosyal ve kültürel bir zenginliğe sahip olduğunu ifade eden Cerîde-i Sûfiyye, İslâm olan kadınlarında bahsedilen bu zenginlik içerisinde önemli bir manevî mevkie sahip olduklarını ilmî açıdan ispat ederek ifade etmiştir. Cerîde-i Sûfiyye’de kadınlarla ilgili olan meseleler hakkında birçok görüş ortaya konmuştur. Bu görüşlerden biri de kadınların tesettür meselesi ile alakalıdır. Osmanlı Devleti’nde yaşayan ve Müslüman olan kadınların örtünmelerinin bir zorunluluk olduğunu ifade eden Cerîde-i Sûfiyye, köşesinde neşredilen bir makalede şu bilgilere yer vermiştir.

“...Tesettür-i nisvan meselesi Kanun-ı Esasimizin ilanından beri bazı yerlerde bu mesele-i mühimmeye riayet edilmemeğe başlanıldığı maettesüf görülmektedir. Bazı kadınların böyle bir hal-i na revaya cürret etmeleri her dürlü saadet-i dünyeviyemize hacet bildiğimiz ve muhafazasına yemin ettiğimiz Kanun-i Esasi ahkâmında menafi olduğundan hükûmetimizin bu babda tedabir-i müessireye tevessül etmesi bir emr-i zaruridir...”⁷⁷⁵

Makalenin ilerleyen kısımlarında Osmanlı Devleti’nin dininin İslâm olduğu hakkında mâlûmâtlar aktararak her Müslümanın bu ahkam üzerinde yaşamasının gerektiği zikredilmiştir. Osmanlı Devleti’nde yaşayan kişilerin İslâm olduğu halde eğer dinin emir ve nehiyelerini yerine getirilmediği tespit edilirse hükûmetin her türlü cezaî yaptırımını uygulayacağı yönünde de hassasiyetle durulmuştur.⁷⁷⁶ Bahsedilen aynı makalenin ilerleyen

⁷⁷² Ümit Akagündüz, II. Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak (İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi, 2015), 13.

⁷⁷³ Aytunç Altındal, Türkiye’de Kadın (İstanbul: Süreç Yayınları, 1985), 120.

⁷⁷⁴ Bu görüş ile ilgili bk., Nazım H. Polat, “İctihad”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/446-448.

⁷⁷⁵ Ali Fuad, “Alem-i İslâmiyet’te Tesettür-i Nisvan ve Taahhüd-i Zevcad”, Cerîde-i Sûfiyye 1/6-8 (5 Muharrem 1330/26 Aralık 1911), 1.

⁷⁷⁶ Fuad, “Alem-i İslâmiyet’te Tesettür-i Nisvan ve Taahhüd-i Zevcad”, 1.

kısımlarında bir aile saadetinin sağlanabilmesi için öncelikle İslâm'ın emrettiği hayat nizamının yaşanmasının lazım geldiğini ifade eden Cerîde-i Sûfiyye, aile mutluluğunun hangi şartlar dahilinde sağlanabileceğini ise şöyle ifade etmiştir. "...Alem-i İslâm'da bir ailenin temini saadeti iki nev-i vezaif-i mühimmeye merbutdur. Bunlardan biri vezaif-i beytiye diğeri ise umûr-ı hariciyedir. Bu iki nev-i vezaifi yalnız zevce ifa edemeyeceği gibi yalnız zevç dahi ifa edemez..."⁷⁷⁷ Makalenin devam eden satırlarında, kadınların naif yapılı kimseler olduğu üzerinde de durularak onların asıl gayelerinin dünyaya çocuk getirmek ve o çocukların dünyevi terbiyesini vermek yönünde olduğu hakkında görüş paylaşmıştır. Özellikle kadınların sosyal hayat içerisinde daha teyakkuzda olmalarının önemini ifade eden mecmûa, aile saadetinin sadece ve ancak kadınlarla sağlanabileceğini ifade etmiştir.⁷⁷⁸

Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası'nda kadın meselesi hakkında bahsedilen bir başka makalede ise kadınların bir sevgili değil, ışıklı ve nurlu bir şekilde parlayarak aynaya yansıyan bir yüz güzelliği olduğundan da bahsedilerek, sanki Allah tarafından yaratılmışların en güzeli olduğu ifade edilmiştir.⁷⁷⁹ Bahsedilen bu sözlerle birlikte Avrupa'nın kadınlara karşı olan kötümser bakış perspektifinde bu suretle eleştirilmiş ve İslâm dininin kadınlara verdiği değer gösterilmesi açıklanmaya çalışılmıştır.⁷⁸⁰ Bununla birlikte, kadınların manevîyatlarında geliştirilmesinin gerekliliğinden bahseden mecmûa Avrupâî düşünceler çerçevesince neşredilen mecmûaların Müslüman olan kadınları etkilemesinde önüne geçilmesinin bir zorunluluk olduğundan ehemmiyetle bahsetmektedir.⁷⁸¹

Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası'nda yayımlanan bir başka makalede ise tesettür meselesine değinilmiş ve İslâm olduğu halde, dinin emir ve nehiyelerini dinlemeden hareket edenlerin Osmanlı hükûmetince cezalandırılacağı ifade edilmiştir.⁷⁸² Osmanlı hükûmetinin toplumsal dengeyi korumak için aldığı bu karar Cerîde-i Sûfiyye'de de değerlendirilmiş ve hükûmetin tesettür denetimleri hakkındaki kararı şu sözlerle takdir edilmiştir.

---

⁷⁷⁷ Fuad, "Alem-i İslâmiyet'te Tesettür-i Nisvan ve Taahhüd-i Zevcad", 1.

⁷⁷⁸ Fuad, "Alem-i İslâmiyet'te Tesettür-i Nisvan ve Taahhüd-i Zevcad", 1.

⁷⁷⁹ Mehmed Abdülbaki, "Alem-i İslâm'da Kadınlar", Cerîde-i Sûfiyye 2/24-21(17 Cemaziyülevvel 1331/24 Nisan 1913), 5.

⁷⁸⁰ Abdülbaki, "Alem-i İslâm'da Kadınlar", 5.

⁷⁸¹ Abdülbaki, "Alem-i İslâm'da Kadınlar", 5.

⁷⁸² Müslüman olan Osmanlı tebasına mensup kadınların dinin emrettiği şekilde hareket etmeleri gerektiği hakkında mecmûada değinilen mâlûmâtlar şu şekildedir: "...Her memleketin kendine mahsus ve umûmca edeb ve ahlak-ı umûmîsi vardır. Her yerde olduğu gibi memleketimizde de adab-ı umûmiye hürmetsizlik mucib-i müvahaza olmak derecesini tecavüz ettiği takdirde hükûmetçe esbab-ı manevîye tevessül zaruri olur. Hadd-i maruf dahilinde kadın ve erkek nesline erkeklerden kadınlara hatta tecavüzat-ı lisaniyede bulunanlar bile hükûmet-i askerîyece divan-ı harbe sevk edilmekte ise muhaderat-ı İslâmiyeden de kıyafet ve etvarı şekil meşru ve marufu tecavüz edenler hakkında da hükûmetçe lakayd kalınmaması tabidir. Bazı yerlerde kadınlardan bazılarının göze çaracak derecede açık saçık tolaşmaları hissiyat ve edeb-i İslâmiyeye hürmetkar aileleri rencide etmektedir. Memleketin her tarafı için numune olması lazım gelen herkes saltanatda bu tarzdaki mübalağatsızlığa suret-i katiyyede fakat yalnız hükûmetçe mümanaat mukarrerdir, nisvandandan her kim olursa olsun vazifesi olmadığı halde kadınlara lisanen ve filen tecavüze cürret ederse en şiddetli takibata düşür olacağını bilmelidir." "Tesettür-i Nisvan", Cerîde-i Sûfiyye 3/82 (9 Rebiyülevvel 1332/5 Şubat 1914), 357.

“Bidayet-i meşrûtiyetten beri tesettür hakkında her muharrir iktidarı dahilinde sözler söyledi bunların kısmen leh, kısmende aleyhde olduğu görüldü!! Bizde işte neticesinde anlamayanlara tesettürün hakikatini anlatmak istiyor idik!! Fakat hükûmet-i askerîyemiz bu baddaki vazife-i aliyesini ifa buyurdu. Demekki bugünden itibaren beyhude kil ü kaller nihayet buldu. Mesele-i tesettürde daire-i meşrûiyete irca edildi demektir. Bundan sonra ne birtakım hanımlar, hanım kızlarımıza takdirane sözler söylerler ve ne de onlar daire-i meşrûiyetden hariç tesettüre kalkışirlar!!”⁷⁸³

Cerîde-i Sûfiyye’de kadın meselesi ile alakalı yayımlanan bir başka makalede ise yine kadınların İslâm ahkâmına uygun giyinmelerinin gerekliliği hakkında bir değerlendirmede bulunularak meselenin ciddiyetine dair İslâm dini referans gösterilmiş ve bu eksende olan düşünceler açıklanmak istenmiştir.⁷⁸⁴ Cerîde-i Sûfiyye’nin kadın meselesi hakkında neşrettiği makaleleri genel anlamda değerlendirildiği zaman, mecmûada geleneksel Türk-İslâm motiflerinden kopulmadığı ve İslâm’a ait olan inanış usullerine de sıkı sıkıya bağlı bulunduğu anlaşılmaktadır. Batı ile özdeşleşen serbest hayat tarzını ve modelini esas alarak Osmanlı Devleti’nde reform yapmak isteyen İçtihat ve Tanin gibi süreli yayımların karşısında duran Cerîde-i Sûfiyye, Doğu medeniyetine ait olan toplum değerlerini savunmayı kendisinde bir vazife olarak ittihaz etmiştir. Bununla birlikte mecmûa, İslâm ile örtüşmeyen her türlü sosyal faaliyeti toplum nezdinde muzırca olarak kabul etmiştir.

Cerîde-i Sûfiyye’de üst üste yaşanan savaş dönemlerinde Osmanlı aile hayatının da önem arz ettiği ifade edilerek, sağlıklı bir aile hayatının bir erkek ile bir kadından müteşekkil olduğu ve aile yapısına ait olan kutsal değerlerin ise korunması gerektiği yönündeki görüşler önemle ifade edilmiştir.⁷⁸⁵ Bu bağlamda kadınlara da ayrı bir önem veren mecmûa, İslâm dininin kuralları uyarınca kadınların dinî gereklilikleri yerine getirmelerinin sosyal toplum sağlığının korunması açısından da önemini zikretmiştir. Cerîde-i Sûfiyye’de Müslüman olan kızların ve kadınların eğitilmesi suretiyle yüksek şahsiyetli insanların Osmanlı toplumunun içerisine kazandırılacağı ifade edilmiş ve Türk aile hayatına ilişkin önemli bilgiler okuyucuya karşı izah edilmiştir.⁷⁸⁶

Cerîde-i Sûfiyye’de Osmanlı aile yapısının korunmasına yönelik olan neşriyatlarda yapılmıştır. Bu bağlamda, 1917 yılında yürürlüğe giren “Hukuk-ı Aile Kararnamesi” büyük bir önem arz

⁷⁸³ “Cerîde-i Sûfiyye”, Cerîde-i Sûfiyye 3/82 (9 Rebiyülevvel 1332/5 Şubat 1914), 357.

⁷⁸⁴ Kadınların dış görünüşü hakkında bir başka mâlûmât veren makaledir: “...Hiçbir kadın yokdur ki herkesin nazar-ı dikkatini celb edecek dar bir kıyafetle dürlü kokular süründüğü halde sokağa çıksun, ve o şöhet ve kıyafet ve güzel kokulardan hasıl olan letafet sebebiyle erkeklerin nazar-ı dikkati ve şehveti ana mün’atif olsunda: O kadın taa hanesine avdet edinceye kadar Cenab-ı Hakkın hışm ve gazabı anı ihata etmediği biran geçirebilsün...” Mustafa Fevzi, “Müslümanlıkta Kadınlık ve Tesettür”, Cerîde-i Sûfiyye 5/157 (7 Cemaziyülahır 1337/10 Mart 1919), 527.

⁷⁸⁵ Fevzi, “Müslümanlıkta Kadınlık ve Tesettür”, 527.

⁷⁸⁶ Fevzi, “Müslümanlıkta Kadınlık ve Tesettür”, 527.

etmektedir. Toprak'ın ifadesine göre, II. Meşrûtiyet'ten sonraki devirde Mecelle'nin o günün koşullarına ayak uyduramadığı hakkındaki görüşler açıktan açığa dillendirilmeye başlanmış ve 1916'da "Mecelle'yi Tadil Komisyonu" ihdas edilerek yeni bir tadil lâhiyası hazırlanmıştır. Yine bu dönemde Mecelle Komisyonu'ndan daha aktif mesai yaparak ilk defa aile hukukunu tanzim eden bir metin tertip edilmiştir. Zikrolunan metin, yazılı kanunlar halinde 25 Ekim 1917 tarihinde Hukuk-ı Aile Kararnamesi namıyla yürürlüğe girmiştir.⁷⁸⁷ Bahsedilen kanunlar dizisi ile aile hukuku korunmaya ve gözetilmeye çalışılmıştır.⁷⁸⁸ Cerîde-i Sûfiyye'de de bahsedilen kanunlar dizisine önem verilerek, mecmûa sütunlarında yayımlanması ve okuyucunun bilgilendirilmesi sağlanmıştır. Osmanlı hükûmetinin aile hukukunu resmî bir zemine taşımasını destekleyen ve takdir eden mecmûa, zaman zaman köşesinde aile hukuku kararlarına ait olan umdeleri de yayımlamıştır.⁷⁸⁹

4.3. Eğitim-öğretim Üzerindeki Yansımaları

Osmanlı Devleti'nde XX. yüzyıla birlikte kadınların sosyal hayata katılımları iyice artmış ve bu yönde bir adım olarak dernekler kurulmaya başlanmıştır. Osmanlı kadınlarının toplumsal kitleye kendi faaliyetlerini duyurmak için bir araç olarak kullandıkları dernekler, bu dönemde önemli bir konuma sahiptir.⁷⁹⁰ 1908 de Selanik merkez olmak üzere kurulan "Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi" ve Edirne merkez olmak üzere kurulan "Hizmet-i Nisvan" gibi dernekler, kadınların sosyal hayattaki varlıklarının önemli birer temsilcisi durumunda olmuştur.⁷⁹¹ II. Meşrûtiyet döneminden itibaren de Osmanlı Devleti'ndeki kadınların sosyal hayat içerisinde büyük bir ehemmiyete haiz oldukları ve ön plana çıktığı bilinmektedir.⁷⁹² Kadınların modern bir toplumsal kitle olarak içtimaî hayata dahil edilmesi ve bunun tasarlanması noktasında da kız çocuklarına ayrı bir ihtimam gösterilmesi büyük bir önem arz etmiştir.⁷⁹³ Kız çocuklarının biyolojik anlamda üretken bir yapıya sahip olmaları ve ulusal

⁷⁸⁷ Zafer Toprak, Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908 - 1935) (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2022), 11.

⁷⁸⁸ Mehmet Akif Aydın, "Hukuk-ı Aile Kararnamesi", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/314.

⁷⁸⁹ Osmanlı Devleti'ndeki aile kararnamesi hakkında Cerîde-i Sûfiyye'de zaman zaman neşredilen maddelere örnek yazıdır: **Madde-144:** Gerçek bir evlilik yemini yapıldıktan sonraki süreçte karı ve koca arasında cinsel birliktelik vukû' bulduktan sonra eğer erkek kadını boşarsa kadının iddet müddetince beklemesi bir elzendir. Nikahın bozulması ile ayrılan bir kadının veya kocası ölen hamile kadınlar için de geçerlidir. Önceki geçen maddelerde yazılı hükümlerince mutabık olarak uygulanır. **Madde-145:** Daha önceki maddelerde yazılı olan iddetin boşama veya feshin gerçekleşmesi kocanın vefatı ile vukû' bulur. Tabî koca bu hallerde olmadığı takdirdedir. **Madde-146:** İçtima ve takarrübden anlaşılın durumun halvet olduğu kabul edilebilir. Halvetin gerçek olup olmaması durumunda ise hükme etkisi bulunmamaktadır. "Hukuk-ı Aile Kararnamesi", Cerîde-i Sûfiyye 5/144 (16 Ramazan 1336/25 Haziran 1918), 430.

⁷⁹⁰ Serpil Sancar, Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), 96.

⁷⁹¹ Sancar, Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti, 96.

⁷⁹² Berna Yürüt, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Kadın Hareketi ve Hukuki Talepleri", Türkiye Barolar Birliği Dergisi - Özel Sayı (Aralık 2017), 377.

⁷⁹³ Füsün Üstel, Makbul Vatandaşın Peşinde (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008), 112.

topluluğun da düşünce dünyasını şekillendirmesi noktasında önemli bir pozisyonda bulunmalarıyla, kızlara yüklenen misyonun önemi artmıştır.⁷⁹⁴ II. Meşrûtiyet döneminde Osmanlı toplumunda bu yönde bir bilincin oluşturulması için basın-yayım araçları aktif bir şekilde kullanılmıştır. Osmanlı vatandaşlarının duygu ve düşüncede yüce bir mevkide bulunması için kız ve erkek çocuklarına bazı önemli görülen rol modeller yüklenerek toplumsal cinsiyet rolleriyle de uyumlu olmak koşuluyla Osmanlı toplumuna ve okuyucusuna karşı basın-yayım unsurları vasıtasıyla lanse edilmiştir.⁷⁹⁵

II. Meşrûtiyet döneminden sonra eğitim-öğretim programlarında kadınların aktif bir rol almaları için ders müfredatına Mâlûmât-ı Medeniye dersi eklenmiştir. Tarih derslerine de ayrı bir ehemmiyet gösterilerek kız çocuklarının milliyetçi bir ideoloji çerçevesince pedagojiye kazandırılması istenmiştir.⁷⁹⁶ II. Meşrûtiyet'in getirmiş olduğu özgür düşünce dünyası içinde kadınların mevcut konuları da böylece değişmeye başlamıştır.⁷⁹⁷ Kadınların modern teknikler kullanılarak eğitilmeleri gerektiğini ifade eden Osmanlı mütefekkirleri, Türk kadınlarının her zaman ön planda olmalarının gerekliliği üzerinde hassasiyetle durmuşlardır.⁷⁹⁸

Atilla Kaşıkçı'nın değerlendirmesine göre, XX. yüzyılla birlikte Avrupa'ya giden Osmanlı aydınları Batı'nın hayat tarzını görerek Avrupa'dan tekrar ülkelerine dönmüş ve burada İslâmî anlayışın temsil ettiği kadın profili ile daha fazla yakından ilgilenmeye başlamışlardır. Osmanlı Devleti'ndeki kadınların sosyal hayata katılımları hakkındaki görüşlerini gazete çevrelerinde neşreden aydın kesim, bu suretle Osmanlı vatandaşlarına ulaşmaya ve görüşlerini onlara aktarmaya çalışıyordu.⁷⁹⁹ Tüm bunlara karşılık, Osmanlı Devleti'ndeki İslâmî esaslar ve umdeler doğrultusunda neşriyatlarına devam eden mecmûa ve gazeteler ise Batının düşünce dünyasında şekillendirdiği kadın anlayışını reddetmiştir. Bu dönemde sosyal hayat nizamı içerisinde İslâm'ın emrettiği şekilde yaşamına devam eden kadın modelinin İslâmî bakış açısı çerçevesince en doğru hayat tarzı olduğunu savunan mecmûalardan biri de Cerîde-i Sûfiyye'dir.⁸⁰⁰

Cerîde-i Sûfiyye'de yayımlanarak görüş ortaya konan bir başka konu ise kızların eğitim ve öğretim hayatlarına dahil olmaları meselesi ile alakadar olan düşüncelerdir. Osmanlı Devleti'nin özellikle Sultan II. Abdülhamid devrinden başlanmak suretiyle eğitim öğretim

---

⁷⁹⁴ Üstel, Makbul Vatandaşın Peşinde, 113.

⁷⁹⁵ Üstel, Makbul Vatandaşın Peşinde, 113.

⁷⁹⁶ Üstel, Makbul Vatandaşın Peşinde, 113.

⁷⁹⁷ Âtil Cem Çiçek vd., "Modernleşme Sürecinde Kadın: Osmanlı Dönemi Üzerine Bir İnceleme", Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 6/9 (2015), 279.

⁷⁹⁸ Songül Keçeci Kurt ve Suat Polat, "Osmanlı Devleti'nde Kızların Eğitiminde Okulun Önemi (1839-1920)", Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi 2/2 (Kış 2013), 84.

⁷⁹⁹ Kaşıkçı, Bütün Yönleriyle Cerîde-i Sûfiyye, 86.

⁸⁰⁰ Kaşıkçı, Bütün Yönleriyle Cerîde-i Sûfiyye, 86.

faaliyetlerine oldukça fazla kaynak ayırdığı bilinmektedir.⁸⁰¹ Bununla beraber, II. Meşrûtiyet devrinden itibaren eğitim öğretim faaliyetlerine ve metotlarına yapılan yatırımlar arttırılarak devam etmiştir. Bu dönemde Osmanlı basınında kadınlarla müşahhaslaştırılan bir başka konu da eğitim meselesi hakkında oluşan tartışmalar idi. Gelişmiş ve müreffeh bir Osmanlı toplumunun ancak kadınların eğitilmesi suretiyle olabileceğini savunan Cerîde-i Sûfiyye, sütunlarında şu bilgilere yer vermiştir.

“...Erbab-ı fikir ve izanı senelerce düşündürmüş olan kadınların tahsili meselesi, selamet-i millet nâmına günden güne şayan-ı şükran ve memnuniyet bir şekli terakki alıyor. Payitahttan beda ile bütün vilayet-i elviye, kazalar ve hatta nahiyelerde bile gün be gün reşidi mektebi, dar’ül muallimatlar açılıyor ve hepsi de müştak-ı alem ve kemal-i talebat ile dolu bulunuyor. Her sene bu dar’ül arifanlardan neşet edecek kızlarımız, heyet-i içtimaîyemiz içine mücehhez ilim ve irfan olarak karışılırsa o zaman iş kendini gösterecek. Millet layık olduğu terakkiye vasil olacak. Bir elin şakırtısı çıkamayacağı ve kadın ile erkeğin güçlü olması için kadınlarında tahsil görmesi lazım geleceği hakikati meydana çıkaracaktır.”⁸⁰²

Cerîde-i Sûfiyye’de kadınlara ve kız çocuklarına yönelik olarak yayımlanan makaleler genellikle geleneksel İslâm motifleri çerçevesince devam ettirilen bir anlayışın yansımaları oluşturmaktadır.⁸⁰³ İslâm dininin emir ve nehiyeleri doğrultusunda bir hayat nizamının takip edilmesinin gerekliliği hakkında mecmûa sütunlarında birçok yayım yapılmıştır. Kız çocuklarının küçük yaşlardan itibaren hem dinî hem de fennî noktalarda donanımlı bireyler olmalarının sağlanması için sütunlarında eğitimin önemine değinen birçok makale kaleme aldırılan dergi, bu yönüyle çağdaşı olan diğer dergilere göre oldukça ileri bir kültür seviyesine sahip olduğunu deklare etmektedir.

4.4. Dinî Hayata Dair Yansımalar

Sultan II. Abdülhamid’in iktidarının ilk dönemlerinde tarikat gruplarıyla Padişah’ın iyi bir iletişim halinde olduğu bilinmekteydi. Tarikat mensuplarını Yıldız Sarayı’na çağırarak Padişah burada onların fikirlerini dinlemiş ve tarikatlara ayrı bir ehemmiyet vermiştir. Ancak ne var ki ilerleyen süreç içerisinde devlet ve tarikat arasındaki ikili iletişim zayıflamış ve devlet eliyle tarikatlara karşı yapılan yardımlarda azaltılmıştır.⁸⁰⁴ Sultan II. Abdülhamid’in devr-i

⁸⁰¹ Büşra Karataşer, “Sultan II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikası Hakkında Bir Değerlendirme”, *International Journal of Social Science* 57 (Yaz 2017), 433.

⁸⁰² “Kadınlarımızın Tahsil ve Terbiyesi”, *Cerîde-i Sûfiyye* 5/127 (4 Recep 1335/26 Nisan 1917), 292.

⁸⁰³ “Kadınlarımızın Tahsil ve Terbiyesi”, 292.

⁸⁰⁴ Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf 19. Yüzyıl* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2021), 707.

iktidarında tarikatlara karşı gerçekleştirilen bu politika II. Meşrûtiyet'in yürürlüğe gireceği ana kadar uygulamada kalmaya devam etmiştir.

Işık'ın ifadesine göre, Sultan II. Abdülhamid'in kendisine karşı muhalif tutum içerisinde yer alan tarikat çevrelerine karşı uygulamış olduğu mesafeli politika, İslâmcı gruplar arasında Padişah aleyhinde olan muhalif bir fikrî düşüncenin yayılmasına sebebiyet vermiştir. Bu dönemde "Yenikapı Mevlevihanesi" şeyhleriyle sorunlar yaşayan Sultan II. Abdülhamid, dergâhın etki hinterlantını sınırlattırıştır. Yaşanan bu durum ise Sultan II. Abdülhamid'in aleyhinde gelişen faaliyetlerin artmasına sebep olmuştur.⁸⁰⁵ Cerîde-i Sûfiyye'nin yayımlanmaya başladığı II. Meşrûtiyet döneminde de Padişah'a olan aleyhtarlığın umûmîyetle devam ettiği anlaşılmaktadır.⁸⁰⁶ Dergi sütunlarında neşredilen makaleler ile İslâmın savunuculuğu yapılmış ve Avrupa karşısında Müslüman olan kimselerin İslâm'ın birleştirici yolu üzerinde tek bir bütün olmalarının gerektiği ifade olunmuştur.⁸⁰⁷

Cerîde-i Sûfiyye kendi köşesinde tab' ettirdiği makalelerde İslâm için önemli olan kavramları okuyucuya karşı açıklamayı ve izah etmeyi kendisine bir misyon olarak addetmiş idi. Bu bağlamda neşredilen "Hakîkât-i İmân ve İslâm"⁸⁰⁸ isimli makalede İslâm dini için önemli bir kavram olan İmân kavramı üzerinde durulmuş ve İmânın ne anlama geldiği şu sözlerle okurlara karşı ifade olunmuştur.

"İslâm lügatında mutlaka tâat ve inkiyâd ma'nâsındır ve şer'i şerîfte İmâl-i zahîreye serdâde-i arz ve inkiyâddır. Yani kabul ve izândır ki hakîkât-i tasdik demektir ve ahkâma inkiyâd hazret-i fahr-i kâinatın cânib-i akdesten haber verdiği umurun cümlesini tasdik ma'nâsındır. Bu tefsir üzere İmân ve İslâm müteradif olur ve teradüf dahi vahdet-i müstelzendir. Sadettin Şerh-i Akaid-i Neseî'de buyurur ki mezâhir-i cumhûr-i ulemâda İmân ile İslâm mefhumda muhtelif musaddıkda müttehiddir. Zira Şerîat-i Mutahhara-i Ahmediye'de bir kimse üzerine İslâmı selb ile mümin ve yahud İmânı selb ile müsellemdir denilemez..."⁸⁰⁹

Bahsedilen aynı makalede İmân ile İslâm'ın aynı ya da benzer bir ma'nâyâ gelip gelmediği üzerinde de detaylıca konuya değinilerek⁸¹⁰ bu tarz konuların İslâm dini için ehemmiyeti üzerinde durulmuştur.

"...İmân şerîat ile tefsir olunursa İslâm ile müttehîd olur ve eğer yalnız tasdik ile tefsir olunursa sıdk u tahakkükde mütesâvi mefhumiyette mütegâyir olur ve eğer

⁸⁰⁵ Zekerîya Işık, Osmanlı Toplumunda Devlet Tarikat İlişkileri (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 489.

⁸⁰⁶ Hadim, "İslâmiyet İncâz-ı Vaad ve İyd", 1.

⁸⁰⁷ Hadim, "İslâmiyet İncâz-ı Vaad ve İyd", 1.

⁸⁰⁸ Ali Fuad, "Hakîkât-i İmân ve İslâm", Cerîde-i Sûfiyye 1/1 (26 Safer 1327/19 Mart 1909), 1.

⁸⁰⁹ Fuad, "Hakîkât-i İmân ve İslâm", 1.

⁸¹⁰ Kaşıkçı, Bütün Yönleriyle Cerîde-i Sûfiyye, 49.

abul izan ma'nâsına olan inkiyâd bâtın ile tefsir olunursa mefhumda müterâdif ve sıdk u hâmilde mütesâvi olur ki bu suretle vukû' bulan nizâ, nizâ lafzı olur..."⁸¹¹

Cerîde-i Sûfiyye, kendi dönemi içerisinde yayımlanmış olan İslâmî dergiler arasında en radikal sayılabilecek görüşlere hâkim olan bir mecmûa idi. Bu bağlamda yayım hayatına ilk girdiği günden itibaren mecmûanın son sayısı olan 161 numaralı sayıya kadar olan devrede dergi aynı çizgide basın-yayım hayatına devam etmiştir. İslâmî imge ve sembollere atıfla birçok makale kaleme alınan mecmûanın 1. cilt 1. sayısında yayımlanan "Ruh Nedir"⁸¹² başlıklı makale önem arz etmektedir. Buna göre insan ruhunun Allah-u Azimüşşan tarafından insanlara bahşedildiği üzerinde durulmuş ve insandan insana değişmekle beraber ruhunda olgunluk ve yetkinlik seviyelerinin olduğu izah edilmiştir.⁸¹³

Cerîde-i Sûfiyye Mecmûasında yayımlanan bir başka makalede ise âlemin ne olduğuna ilişkin İslâm dininin görüşleri referans gösterilerek tanımlamalar ve açıklamalar yapılmıştır. "Âlem Nedir" başlıklı bir makale ile âlemi dört gruba ayıran mecmûa, bu konu hakkında sütunlarında şu düşüncelere yer ayırmıştır. "...Âlem-i insan, âlem-i cin, âlem-i lahut, âlem-i melaik bu son dört âlemin diğer isimleri dahi vardır. Âlem-i ruh, âlem-i kalb, âlem-i akıl, âlem-i nefstir. Daha bunlar gibi binlerle âlemden mürekkep olan bu âlem bir mefhum-i kalbiden ibaettir ki o da mâsivâullah teâlâdır..."⁸¹⁴ âlemi dört farklı grupta sınıflandıran mecmûanın düşünceleri bu şekilde okuyucuya karşı izah edilmiştir. Cerîde-i Sûfiyye'de yayımlanan "Namaz"⁸¹⁵ başlıklı bir başka makalede ise insanın bir ceset ile bir ruhtan ibaret olduğu ifade edilerek namaz kılmanın Müslüman kimseler için ne kadar önemli bir yerinin olduğu hakkında geniş mâlûmâta yer verilmiştir.⁸¹⁶

Cerîde-i Sûfiyye, neşriyat hayatı içerisinde kaldığı süre boyunca İslâm'ı merkezine alarak makalelerini bu düzlem etrafında yayımlatmıştır. Dinin emir ve nehiyelerine karşı son derece itaatkâr ve bağlı olan dergi, keskin kurallarla ilintili olduğu misyonunu bu şekliyle yayım hayatından çekileceği ana kadar idame ettirmiştir. Okurlarına karşı doğru ve objektif verilerle yayım yapmak yolunu benimseyen mecmûa, tab' edildiği her dönemde bu vizyonunu korumuştur.

---

⁸¹¹ Fuad, "Hakîkât-i İmân ve İslâm", 1.

⁸¹² "Ruh Nedir", Cerîde-i Sûfiyye 1/1 (26 Safer 1327/19 Mart 1909), 3.

⁸¹³ "Ruh Nedir", 3-4.

⁸¹⁴ Ali Fuad, "Alem Nedir", Cerîde-i Sûfiyye 1/3 (11 Rebiyülevvel 1327/2 Nisan 1909), 4.

⁸¹⁵ Doktor Fazıl, "Namaz", Cerîde-i Sûfiyye 1/5 (25 Rebiyülevvel 1327/16 Nisan 1909), 4.

⁸¹⁶ Fazıl, "Namaz", 4.

SONUÇ

1909 – 1919 yıllarını kapsayan süre zarfında vukû' bulan içtimaî, malî, siyasî ve askerî olaylar Osmanlı tarihi açısından önemli sonuçların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu dönemde Türk yayın hayatının içerisinde bulunan Cerîde-i Sûfiyye ile Osmanlı Devleti'nin son döneminde gerçekleşen siyasî ve askerî olaylara tanıklık edilmiştir. Osmanlı hükûmetinin önem atfettiği siyasî ve askerî vakâlara dergi sütunlarında yer verilerek Müslüman olan Osmanlı toplumunun güncel politik ve diplomatik olaylardan haberdar olmaları sağlanmıştır.

Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası'nın çağdaşı olan diğer dergilere göre tasavvufî meseleleri ön plana çıkardığı bilinsede neşredildiği dönem göz önünde bulundurulduğunda siyasî ve askerî meseleler hakkında da oldukça fazla ve kapsamlı makaleler yayımlandığı anlaşılmaktadır. Yayımlandığı süre boyunca birçok yazarı kendi bünyesinde toplayan mecmûa, bu yönüyle entelektüel bir birikime de sahip olduğunu açıkça ortaya çıkarmaktadır. Mecmûa, sütunlarında tasavvufî, ahlakî, edebî, felsefî ve siyasî konularda birçok kez makale neşrettirmiş ve bu yapısı gereğinde okuyucusunun takdirini kazanmıştır. Yazar kadrosunun genişliği ve yazılan konuların ise çeşitlilik arz etmesi mecmûanın dar bir kitleye hitap etmediğinin açıkça izahı niteliğindedir. Osmanlı siyasetini yakından takip eden mecmûa, II. Meşrûtiyet'ten sonra ortaya çıktığı için açıktan açığa bir aidiyet belirtilmesi bile İttihat ve Terakki Fırkası'na karşı siyasî bir yakınlık duyulduğu basılan makalelerden anlaşılmaktadır.

Trablusgarp Savaşının başlangıcından itibaren Osmanlı Devleti'nin yaşadığı diplomatik ve askerî problemlere dergi sütunlarında önemle değinilmiştir. Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası, Trablusgarp Savaşının başladığı ilk andan itibaren Osmanlı kamuoyunu yakından takip etmiş ve yaşanan önemli gelişmeleri köşesinde okuyucularına karşı izah etmiştir. Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'daki son toprak parçası olan Trablusgarp'ın Osmanlı egemenliğinde olması gerektiğini her zaman ifade eden mecmûa, İtalya'nın sömürgeci anlayışını daima sütunlarında eleştirmiştir. Müslüman olan Osmanlı uluslarının İtalya ile girişilen harpte tek bir yumruk gibi olmasının önemini vurgulayan mecmûa, Müslüman olan Osmanlı toplumunu siyasî birliktelik yoluna davet etmiştir. Cerîde-i Sûfiyye bununla da yetinmemiş ve Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp'taki yerleşik politikalarını da eleştirerek bu bölgedeki Osmanlı varlığının yetersizliği üzerinde de durulmuştur.

Cerîde-i Sûfiyye'de üzerinde durulan ve hakkında birçok yayım yapılan bir diğer savaş ise Balkan Harpleridir. Osmanlı Devleti'nin Balkan ittifakı ile olan çarpışmalarına da uzunca yer ayrılmıştır. Osmanlı Devleti'nin Balkanlar bölgesinde maruz kaldığı toplumsal ve sosyal olaylara köşesinde yer ayıran mecmûa, bahsedilen dönem hakkında aydınlatıcı nitelikte neşriyatlar yapmıştır. Rumeli'nin bir Türk ve İslâm yurdu olduğunu ifade eden Cerîde-i Sûfiyye, Osmanlı hakimiyetinden çıkan yerlerin bir gün yeniden Türk egemenliği altına alınacağından umutla bahsetmiştir. Trablusgarp Harbinde olduğu gibi Balkan Savaşlarında da birleştirici bir üslup benimseyen Cerîde-i Sûfiyye, bu çizgide devam ederek neşriyatlarını sürdürmüştür. Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası'nda bahsedilen bir diğer muharebe ise I. Dünya Savaşıdır. Tüm

dünyanın umûmî bir harbe sürüklendiği hengamede Osmanlı toplumunun aydınlatıcı bilgilerle donanmasını sağlamak isteyen mecmûa, neşriyatlarını bu eksen üzerinde sürdürmüştür. Osmanlı Devleti'nin harp halinde bulunduğu cepheler hakkında detaylı bilgiler mecmûa sütunlarına taşınmış ve savaşın gidişatı hakkında okurların mâlûmât sahibi olmaları sağlanmıştır. Trablusgarp ve Balkan Harplerinde olduğu gibi I. Dünya Savaşı sırasında da Müslüman olan toplumu birbirine kenetleyici makaleler yayımlanmaya devam edilmiştir. Cerîde-i Sûfiyye'nin tasavvufî konulardaki neşriyatlarıyla ön plana çıktığı bilinse de devrin kaçınılmaz bir gereği olarak siyasî ve askerî konularda da derinlemesine analizler yaptığı anlaşılmaktadır.

Edebî çevrelerle de arasında sıkı bir bağ bulunan Cerîde-i Sûfiyye'nin neşredilen her yeni sayısında edebiyata dair de makale ve şiirler tab' ettirilmiştir. Edebî kimliğini yayımlandığı dönemde göz önünde bulundurulduğunda millî bir çizgide götürdüğü ve bu yöndeki yayımlarıyla da sürdürdüğü anlaşılacak mecmûanın bahsedilen anlayışıyla adeta Osmanlı toplumunun millî duygularının bir tezahürü niteliğinde olduğu anlaşılmaktadır. Cerîde-i Sûfiyye Mecmûa'sında bahsedilen bir başka husus ise felsefî düşüncenin birikimlerinden istifade etmekle birlikte İslâm'ın emrettiği hayat nizamının tüm esaslarıyla tatbik edilmesinin gerekliliği yönündeki düşüncesidir. Dünyada yer alan diğer dinler ve öğretilerin birikimlerinden yararlanmayı reddetmeyen mecmûa, geleneksel İslâm çizgisinden de ayrılmamanın ne kadar önemli olduğunu her zaman köşesinde açıklamıştır. Cerîde-i Sûfiyye'de kadın ve aile konuları gibi özel değerlere de değinilmiştir. Kız çocuklarının öğretim hayatına topyekûn olarak katılmalarının teşvik edilmesi yönünde yüksek bir çabaya sahip olan dergi, bu yönüyle modern ve çağdaş bir anlayışa sahip olduğunu kanıtlamıştır. Kadınların ise İslâm ahkam ve prensiplerine göre yaşamalarının toplum sağlığı açısından çok önemli bir yerinin olduğunu iddia eden mecmûa, yayımlarını bu eksen üzerinde devam ettirmiştir. Aile konusunda da kendi fikirlerini aktaran mecmûa, geleneksel Türk-İslâm motifleriyle bezeli bir aile yapısının toplumsal huzur için en elzem husus olduğunu her fırsatta açıklamıştır.

Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası bir bütün olarak değerlendirildiğinde Osmanlı Devleti'nin yaşadığı siyasî ve sosyal meselelerde yansız ve tarafsız kalmadığı gerçeği neşredilen makalelerden anlaşılmaktadır. Kendi döneminin siyasî olaylarını derinlemesine analiz ettiği anlaşılacak mecmûa, yaşanan vakâları yakından takip ederek döneme ilişkin güncel verileri köşesinde paylaşmış ve toplumu bilinçlendirici bir misyon üstlenmiştir. Kamuoyunun yakından tanıdığı şahsiyetlere sütunlarında yer ayıran mecmûanın bu yönüyle tanınırlığını arttırdığı da anlaşılmıştır. Çağdaş olan diğer dergilerden daha uzun soluklu bir neşriyat hayatı sürdürdüğü anlaşılacak mecmûanın siyasî ve politik görüşünün İslâmcılık cereyanının etrafında şekillendiği yazılan makalelerden anlaşılmıştır. Hiçbir partinin yandaş ve müntesibi olmadıklarını ifade etmelerine rağmen İttihat ve Terakki Fırkası ile yakından iletişim halinde olmak yolunu tercih ettikleri gerçeği derginin tamamı incelendiğinde ortaya çıkmıştır. Cerîde-i Sûfiyye'de Türk-İslâm kültürüne ait olan dünya görüşü keskin hatlarla savunulmuş ve Avrupa'daki

modernitenin gelenekselcilik ile harmanlanarak Osmanlı Devleti'nde ilerlemesinin gerektiği hakkındaki g6r6şler açıkça izah edilmiştir.

KAYNAKÇA

- A, M. «Askeri ve Siyasi Hülyalar Peşinde.» *Cerîde-i Sûfiyye* 4, no. 108 (Şubat 1915): 147.
- Abdülbaki, Mehmed. «Alem-i İslâm'da Kadınlar.» *Cerîde-i Sûfiyye* 2, no. 24-21 (Nisan 1913): 5.
- «Abone Bedelinden Borcu Olanların Nazar-ı Dikkatine.» *Cerîde-i Sûfiyye* 4, no. 120 (Mayıs 1916): 234.
- Acer, Abdurrahman. «Mesnevi-Han Ali Fuad Efendi'nin Cerîde-i Sûfiyye'deki Makaleleri İnceleme ve Metin.» Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2012, 54.
- «Acıklı Cinayet ve Teessüf-i Azim.» *Cerîde-i Sûfiyye* 1, no. 4 (Nisan 1909): 4.
- «Adl ve Adl-i İlahi.» *Cerîde-i Sûfiyye* 1, no. 1 (Mart 1909): 3.
- Ahmad, Feroz. *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*. Çeviren Sedat Cem Karadeli. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007.
- . *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. Çeviren Yavuz Alogan. İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1995.
- Ahmed. «Aheng-i Server.» *Cerîde-i Sûfiyye* 1, no. 3 (Nisan 1909): 2.
- «Ahval-i Düveliyye ve Hükümet-i Osmaniyenin Vaziyeti.» *Cerîde-i Sûfiyye* 3, no. 57 (Ağustos 1913): 105.
- Akagündüz, Ümit. *II. Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak*. İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi, 2015.
- Akalın, Haluk, ve diğerleri. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2005.
- Akbay, Cemal. *Osmanlı İmparatorluğunun Siyasi ve Askerî Hazırlıkları ile Harbe Girişi*. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2014.
- Akçam, Taner. *Türk Ulusal Kimliği Üzerine Bazı Tezler*. Cilt 4, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Milliyetçilik* içinde, düzenleyen: Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, 59. İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.
- Akçura, Yusuf. *Türkçülük Türkçülüğün Tarihi Gelişimi*. İstanbul: Türk Kültür Yayınları, 1978.
- . *Üç Tarz-ı Siyaset*. İstanbul: Ötüken Neşriyat Yayınları, 2015.
- Akpınar, Turgut. *Vambery, Arminius (1832-1913)*. Cilt 42, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde, 501-502. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Aksun, Ziya Nur. *II. Abdülhamid Han*. İstanbul: Ötüken Neşriyat Yayınları, 2010.
- . *Osmanlı Tarihi Osmanlı Devleti'nin Tahlilli Tenkidli Siyasî Tarihi*. Cilt 5. İstanbul: Ötüken Neşriyat Yayınları, 1994.
- Akşin, Sina. *31 Mart Olayı*. İstanbul: Sinan Yayınları, 1972.
- . *Kısa Türkiye Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007.
- Aktar, Yücel. *İkinci Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları (1908-1918)*. İstanbul: Gündoğan Yayınları, 1999.
- Akünel, Dündar. *Tanzimat ve Meşrutiyet Dergileri (İlk Türk Dergisi: Mecmûa-i Fünun)*. Cilt 1, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi* içinde, 117. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.

- Akyılmaz, Gül. *Siyasi Tarih*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2019.
- Akyüz, Doruk. «I. Balkan Savaşı'nda Siper Savaşı ve I. Çatalca Muharebesi.» Düzenleyen: Alb. Cevat Şayin. *Balkan Savaşları Paneli (03-04 Mayıs 2011)*. İstanbul: Harp Akademileri Basımevi, 2012. 131.
- «Alem-i İslâm.» *Cerîde-i Sûfiyye* 4, no. 117 (Ocak 1916): 221.
- «Alem-i İslâm.» *Cerîde-i Sûfiyye* 3, no. 90 (Nisan 1914): 436.
- Ali Fuad. «Âlem-i İslâmiyet'te Tesettür-i Nisvan ve Taahhüd-i Zevcad.» *Cerîde-i Sûfiyye* 1, no. 6-8 (Aralık 1911): 1.
- Ali Tayyar. «Aleyküm Bilcemaat Ma'nâ-yı Celfîli: Birleşiniz, Toplanınız.» *Cerîde-i Sûfiyye* 4, no. 107 (Kasım 1914): 136.
- Alkan, M. Nail. «Hayranlık-Dostluk ve Çıkar Üçgeninde Türk-Alman İlişkileri.» *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi SDU Faculty of Arts and Sciences Sosyal Bilimler Dergisi* 34 (Nisan 2015): 45.
- Alman Hayat-ı İktisadiyesi ve Harb*. Berlin, 1915.
- «Almanya İmparatorunun Hediyesi.» *Cerîde-i Sûfiyye* 4, no. 112 (Ağustos 1915): 182.
- «Almanya İslâm'ın Muhibbidir.» *Cerîde-i Sûfiyye* 5, no. 122 (Ekim 1916): 249.
- «Almanya ve İngiltere.» *Cerîde-i Sûfiyye* 5, no. 126 (Nisan 1917): 285.
- «Almanya ve Sulh Meselesi.» *Cerîde-i Sûfiyye* 5, no. 124 (Ocak 1917): 267.
- «Almanya'nın Garp Cephesine Taarruzat-ı Nabehengamı.» *Cerîde-i Sûfiyye* 5, no. 137 (Nisan 1918): 372.
- Alparslan, Teoman. *31 Mart Ayaklanması "Yüz Yılda Ne Değişti"*. İstanbul: Kamer Yayınları, 2013.
- . *Kapitülasyonların Sebep Olduğu Balkan Bozgunu (1912-1913)*. İstanbul: Kamer Yayınları, 2013.
- Altındal, Aytunç. *Türkiye'de Kadın*. İstanbul: Süreç Yayınları, 1985.
- Andonyan, Aram. *Balkan Savaşı*. Çeviren Zaven Biberyan. İstanbul: ARAS Yayınları, 2020.
- Armaoğlu, Fahir. *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997.
- Armaoğlu, Fahir. *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914-1995*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.
- Artuç, Nevzat. *Cemal Paşa*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2008.
- «Askerlik.» *Cerîde-i Sûfiyye* 5, no. 121 (Ağustos 1916): 236.
- Aslanova, Sevilya. *20. Yüzyılın Başında Rusya'nın Osmanlı Politikası (1903-1917)*. Konya: İlkin Ozan Yayınları, 2011.
- Atabay, Mithat. *Türk Basın Tarihi*. Edirne: Paradigma Akademi Yayınları, 2015.
- Atalar, Münir. *Osmanlı Devleti'nde Surre-i Hümayun ve Surre Alayları*. Ankara: DİB Yayınları, 2015.
- Ataman, Bora. «Türkiye'de İlk Basın Yasakları ve Abdülhamid Sansürü.» *Marmara İletişim Dergisi* 14, no. 14 (Nisan 2014): 43.

- «Avusturya İmparatorununun Vefatı.» *Cerîde-i Sûfiyye* 5, no. 123 (Kasım 1916): 257.
- Ayar, Talip. *Osmanlı Devleti'nde Fetva Eminliği (1826 – 1922)*. İstanbul: DİB Yayınları, 2014.
- Aydın, Erdoğan. *Osmanlı'nın Son Savaşı Turan Hayalinden Sevr'e*. İstanbul: Literatür Yayınları, 2013.
- Aydın, İsmail Şefik. *Osmanlı'dan Cumhuriyete Bitmeyen Oyun*. İstanbul: Kamer Yayınları, 2014.
- Aydın, Mehmet Akif. *Hukuk-ı Aile Kararnamesi*. Cilt 18, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde, 314. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Ayhan, Bünyamin. «II. Meşrutiyet Döneminde İttihat ve Terakki Siyaset ve Basın.» *İkinci Meşrutiyet Devrinde Basın ve Siyaset* içinde, düzenleyen: Hakan Aydın, 50. Konya: Palet Yayınları, 2010.
- Ayverdi, İhsan. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2006.
- Bakar, Bülent. *II. Meşrutiyet'ten Mütareke Dönemine Türkiye*. İstanbul: Tarihçi Kitabevi, 2018.
- «Balkanlarda Yeni Bir İslâm Hükümeti.» *Cerîde-i Sûfiyye* 3, no. 62 (Eylül 1913): 158.
- Bardakçı, Murat. *Enver*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- . *Mahmud Şevket Paşa'nın Sadaret Günlüğü*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.
- . *Şahbaba*. İstanbul: Everest Yayınları, 2018.
- «Baron Von Puşe'nin Beyanatı.» *Cerîde-i Sûfiyye* 5, no. 133 (Ocak 1918): 341.
- Başbuğ, İlker. *Savaş ve Barış Mustafa Kemâl Anlatıyor*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2022.
- «Bayilerimize.» *Cerîde-i Sûfiyye* 2, no. 24-22 (Mayıs 1913): 14.
- Bayur, Yusuf Hikmet. *Türk İnkılabı Tarihi*. Cilt 1. 2 cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1983.
- . *Türk İnkılabı Tarihi*. Cilt 2. 1 cilt. İstanbul: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1983.
- . *Türk İnkılabı Tarihi*. Cilt 2. 2 cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1983.
- . *Türk İnkılabı Tarihi*. Cilt 3. 1 cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1983.
- Bengi, Hilmi. «Birinci Dünya Savaşı'nın Başlangıcında Türk Basınının Yaklaşımı ve Haber Değerlendirme Biçimi.» Düzenleyen: Aynur Yavuz Akengin ve Selcan Koçaslan. *100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu 3-5 Kasım 2014*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015. 387.
- Berkes, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002.
- Beydilli, Kemal. *Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa*. Cilt 1, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi* içinde, düzenleyen: Ekmeleddin İhsanoğlu, 119. İstanbul: Yıldız Matbaacılık, 1994.
- Beydilli, Kemal. *Trablusgarp Savaşı (İtalya'nın Saldırısına Uğrayan Kuzey Afrika'daki Osmanlı Topraklarının Kaybına Yol Açan Savaş (1911-1912))*. Cilt Ek-2, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde, 607. Ankara: TDV Yayınları, 2019.
- Bezmez, Serap, ve C. H. Brown, . *Redhouse Büyük Elsözlüğü*. İstanbul: Sev Yayıncılık, 2021.

«Bir İhtar-ı Meşru: Volkan Refikimize.» *Cerîde-i Sûfiyye* 1, no. 4 (Nisan 1909): 4.

«Bir Senelik Muharebenin Neticesi.» *Cerîde-i Sûfiyye* 4, no. 114 (Ekim 1915): 197.

«Bir Tesadüf.» *Cerîde-i Sûfiyye* 5, no. 136 (Mart 1918): 366.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı . Cilt 1. 2 cilt. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1993.

Birinci, Ali. *Hürriyet ve İtilaf Fırkası II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1996.

Bodur, Harun. *Kronolojik 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2013.

«Boğazın Esbab-ı Seddi.» *Cerîde-i Sûfiyye* 4, no. 105 (Eylül 1914): 124.

«Bolu'da Münteşir Kürsi-i Refikimize Cevabımız.» *Cerîde-i Sûfiyye* 5, no. 161 (Ağustos 1919): 565.

Bruce, Robert B. *Dünya Savaş Tarihi İmparatorluk Çağı Teçhizat, Savaş Yöntemleri, Taktikler 1776 – 1914*. Çeviren Emir Yener. Cilt 3. İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.

Buçukcu, Öner. *1908-1913 Osmanlı Dış Politikası Buhran-ı Meşrutiyet*. İstanbul: Tezkire Yayıncılık, 2014.

«Bulgarlarla Müsademe.» *Cerîde-i Sûfiyye* 3, no. 56 (Temmuz 1913): 96.

Buzpınar, Ş. Tufan. «Öteki Üzerinden Hesaplaşma: Celâl Nuri ve Abdullah Cevdet'in Avrupa Tartışmaları Hakkında Bir Değerlendirme.» *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 19 (Aralık 2005): 158.

«Cenaze Merasimi.» *Cerîde-i Sûfiyye* 5, no. 134 (Şubat 1918): 345.

Cengiz Orhonlu. *Osmanlı İmparatorluğunun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996.

Cerîde-i Sûfiyye 1, no. 1 (Mart 1909): 1.

Cerîde-i Sûfiyye 2, no. 24-3 (Ağustos 1912).

Cerîde-i Sûfiyye 1, no. 6-1 (Eylül 1911): 1.

Cerîde-i Sûfiyye 2, no. 24-1 (Temmuz 1912): 1.

Cerîde-i Sûfiyye 4, no. 108 (Şubat 1915): 1.

Cerîde-i Sûfiyye 4, no. 107 (Kasım 1914): 1.

Cerîde-i Sûfiyye 2, no. 24-19 (Mart 1913): 1.

Cerîde-i Sûfiyye 2, no. 24-20 (Nisan 1913): 1.

Cerîde-i Sûfiyye 2, no. 24-21 (Nisan 1913): 1.

Cerîde-i Sûfiyye 2, no. 24-8 (Ekim 1912).

«*Cerîde-i Sûfiyye*'nin Memalik-i Osmaniye ve Ecnebiye'deki Satış Mahalleri.» *Cerîde-i Sûfiyye* 3, no. 53 (Temmuz 1913): 61.

- «Cerîde-i Sûfiyye.» *Cerîde-i Sûfiyye* 5, no. 161 (Ağustos 1919): 567.
- «Cerîde-i Sûfiyye.» *Cerîde-i Sûfiyye* 3, no. 82 (Şubat 1914): 357.
- «Cerîde-i Sûfiyye Koleksiyonları.» *Cerîde-i Sûfiyye* 5, no. 136 (Mart 1918): 368.
- «Cerîde-i Sûfiyye'nin Memalik-i Osmaniye ve Ecnebiye'deki Satış Mahalleri.» *Cerîde-i Sûfiyye* 3, no. 52 (Temmuz 1913): 48.
- «Cevabi Nota.» *Cerîde-i Sûfiyye* 3, no. 84 (Şubat 1914): 378.
- Cevizci, Ahmet. *Büyük Felsefe Sözlüğü*. Cilt 2. İstanbul: Say Yayınları, 2020.
- . *Felsefe Tarihi Thales'ten Baudrillard'a Kadar*. İstanbul: Say Yayınları, 2020.
- Cezar , Mustafa , ve Midhat Sertoğlu. *Mufassal Osmanlı Tarihi*. Cilt 6 . İstanbul: Güven Basımevi, 1972.
- Childs, Timothy W. *Trablusgarp Savaşı ve Türk-İtalyan Diplomatik İlişkileri (1911-1912)*. Çeviren Deniz Berktaş. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.
- «Cihad-ı Ekber.» *Cerîde-i Sûfiyye* 4, no. 108 (Şubat 1915): 149.
- «Cihad-ı Ekberin Tevsii.» *Cerîde-i Sûfiyye* 4, no. 117 (Ocak 1916): 221.
- Coşkun, Muharrem. *Manevi Cephenin Mihveri Sırat-ı Müstakim Yoldaki Çığır Sebilürreşad* . İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2013.
- Çağbayır, Yaşar. *Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinde Söz Varlığı Ötüken Türkçe Sözlük*. Cilt 1. İstanbul: Ötüken Neşriyat Yayınları, 2017.
- Çakır, Hamza. *Osmanlı'da Basın İktidar İlişkileri (Azınlık Basını Türkçe Basın Dış Basın)*. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2002.
- Çankı, Mustafa Namık. *Büyük Felsefe Lûgatı*. Düzenleyen: Recep Alpyağıl. Cilt 3. 3 cilt. İstanbul: İz Yayıncılık, 2021.
- Çavdar, Tevfik. *İttihad ve Terakki*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.
- Çelik, Kürşad, ve Enver Çakar. «Osmanlı Basın Tarihinde Önemli Bir Merkez Olarak Beyrut ve Beyrut Vilayet Gazetesi.» Düzenleyen: Uzman Merve Uğur . *Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu 19-21 Ekim 2016/Elazığ*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2018. 163.
- Çelik, Zeynep. *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul*. Çeviren Selim Deringil. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.
- Çetin, Atilla. *Derne (Libya'nın Kuzeydoğusunda Akdeniz Kıyısında Şehir ve Bu Şehrin Merkez Olduğu İl)*. Cilt 9, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde, 180-181. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Çetinsaya, Gökhan. «Abdülhamid Rejiminin Kilit Taşı: Merkezîyetçilik.» *Sultan II. Abdülhamid Dönemi Siyaset – İktisat – Dış Politika – Kültür – Eğitim* içinde, düzenleyen: Mehmet Bulut, Muhammet Enes Kala, Nuri Salık ve Maşallah Nar. İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayınları, 2019.

Çiçek, Âtıl Cem, Selçuk Aydın, ve Bülent Yağci. «Modernleşme Sürecinde Kadın: Osmanlı Dönemi Üzerine Bir İnceleme.» *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 6, no. 9 (2015): 279.

Çığ, Ünsal. «19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Gazetecilik Hareketleri: Takvîm-i Vekâyi'den Vilayet ve Özel Girişim Gazetelerine.» Düzenleyen: Suat Sezgin. *Türkiye'de Yerel Basın*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, 2007. 32.

Çolak, Filiz. «II. Meşrutiyet Dönemi'nde Meclis-i Mebusan'da Milli Bayram Tartışmaları ve Osmanlı Başkentinde Milli Bayram Kutlamaları (1908-1918).» Düzenleyen: Feridun Emecen, Ali Akyıldız ve Emrah Safa Gürkan. *Osmanlı İstanbul'u V. Uluslararası Osmanlı İstanbul'u Sempozyumu Bildirileri 19-21 Mayıs 2017*. İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, 2018. 786.

Danışmend, İsmail Hami. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. Cilt 4. İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1972.

Davies, Norman. *Avrupa Tarihi*. Çeviren Elif Topçugil, Kudret Emiroğlu, Suat Kaya ve Burcu Çıgman. İstanbul: İmge Kitabevi, 2006.

Dayanç, Muharrem. «Millî Edebiyat Dönemi, Milliyetçi Edebiyat ve Millî Edebiyat Kavramı Üzerine Düşünceler.» *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 13, no. 1 (Haziran 2012): 95-97.

Demirel, Fatmagül. *II. Abdülhamid Döneminde Sansür*. İstanbul: Bağlam Yayınları, 2007.

Deringil, Selim. *Simgeden Millete II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

Develioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2015.

Dıgıroğlu, Filiz. «II. Abdülhamid Dönemi Matbûat Politikaları: Mushaf Basımı ve Dinî Neşriyat.» *Sultan II. Abdülhamid Han ve Dönemi* içinde, düzenleyen: Dr. Halil İbrahim Erbay ve Fahrettin Gün, çeviren Erkan Avşar ve Esragül Bayraktar. İstanbul: TBMM Basımevi, 2017.

«Diş Tabibi Mehmed Hüdaverdi.» *Cerîde-i Sûfiyye* 5, no. 132 (Aralık 1917): 1.

Duman, Halûk Harun. «Osmanlı Döneminde Yerel Basın (1828-1922) .» *Türkiye'de Yerel Basın* içinde, düzenleyen: Suat Sezgin, 82. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, 2007.

«Düvel-i Muazzamanın Müdahalesi.» *İkdam*, no. 5641 (Zilkade 1330): 2.

Efe, Adem. *Sebîlürreşâd (Mehmed Âkif'in Desteği ve Başyazarlığında Eşref Edip Fergan'ın Yayımladığı Dergi)*. Cilt 36, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde, 51. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Efendi, Şeyhülislâm Cemalettin. *Siyasi Hatıralarım*. İstanbul: Nehir Yayınları, 1990.

Eker, Kemal. «1911-1912 Türk-İtalyan Harbi Deniz Cephesi.» Düzenleyen: Gültekin Yıldız – Serkan Osmanlıoğlu. *Türk-İtalyan Müsterek Harp Tarihi Sempozyumu Bildirileri 21-22 Ekim 2019*. Ankara: Milli Savunma Üniversitesi Yayınları, 2019. 201-202.

El-Ürgübî, Hayri bin Avni. «Fertva-yı Şerife Suret-i Manifestesi.» *Cerîde-i Sûfiyye* 4, no. 107 (Kasım 1914): 140.

Emir, Ali Haydar. *1327 – 1328 Türkiye – İtalya Tarih-i Bahrîsi*. İstanbul: Bahriye Matbaası, 1339.

Emiroğlu, Kudret. *Anadolu'da Devrim Günüleri İkinci Meşrutiyet'in İlanı Temmuz-Ağustos 1908*. İstanbul: İmge Kitabevi, 1999.

Engin, Vahdettin. *II. Abdülhamid ve Dış Politika*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2007.

«Enver Paşa Hazretlerinin Ordu ve Donanmaya Tasmimi.» *Cerîde-i Sûfiyye* 5, no. 136 (Mart 1918): 365.

Enver, Başkomutan Vekili. «Başkomandanlık Vekaletinin Beyannamesi.» *Cerîde-i Sûfiyye* 4, no. 107 (Kasım 1914): 140.

Ergin, Osman. *Türk Maarif Tarihi*. Cilt 1. 2 cilt. İstanbul: Eser Matbaası, 1977.

Erickson, Edward J. *Osmanlı Askerî Tarihi*. Çeviren Mesut Uyar. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.

Ertan, Temuçin Faik. *Başlangıçtan Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*. Ankara: Siyasal Kitabevi Yayınları, 2011.

«Erzurum'da Ermenilerin Yaptıkları Katliam.» *Cerîde-i Sûfiyye* 5, no. 137 (Nisan 1918): 373.

Eversley, Lord, ve Sir Valantine Chirol. *Türk İmparatorluğu (1288-1924)*. Çeviren Sedat Demir ve Billur Manav Arslan. İstanbul: DBY Yayınları, 2013.

Fazıl, Doktor. «Namaz.» *Cerîde-i Sûfiyye* 1, no. 5 (Nisan 1909): 4.

«Fetva-yı Şerifeye Tevfikan Beyname Tanzimi.» *Cerîde-i Sûfiyye* 4, no. 107 (Kasım 1914): 141.

Fevzi, Mustafa. «Enver Paşa Hazretlerine.» *Cerîde-i Sûfiyye* 5, no. 129 (Ağustos 1917): 309.

Fevzi, Mustafa. «Müslümanlıkta Kadınlık ve Tesettür.» *Cerîde-i Sûfiyye* 5, no. 157 (Mart 1919): 527.

Finkel, Caroline. *Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı (Osmanlı İmparatorluğunun Öyküsü 1300-1923)*. Çeviren Zülal Kılıç. İstanbul: Timaş Yayınları, 2007.

Fromkin, David. *Barışa Son Veren Barış Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914-1922*. Çeviren Mehmed Harmancı. İstanbul: Epsilon Yayınları, 2008.

Fuad, Ali. «Alem Nedir.» *Cerîde-i Sûfiyye* 1, no. 3 (Nisan 1909): 4.

Fuad, Ali. «Cerîde-i Sûfiyye ve Hakikat-i Sûfiyye.» *Cerîde-i Sûfiyye* 1, no. 6-1 (Eylül 1911): 2.

Fuad, Ali. «Cihad ve Fezil-i Cihad.» *Cerîde-i Sûfiyye* 1, no. 6-3 (Ekim 1911): 1.

Fuad, Ali. «Cihada Müteallik Mesail.» *Cerîde-i Sûfiyye* 2, no. 24-9 (Kasım 1912): 7.

Fuad, Ali. «Hakikat-i İman ve İslâm.» *Cerîde-i Sûfiyye* 1, no. 1 (Mart 1909): 1.

Fuad, Ali. «Hakimiyet-i Milliye.» *Cerîde-i Sûfiyye* 1, no. 3 (Nisan 1909): 1.

Fuad, Ali. «İfade-i Meram.» *Cerîde-i Sûfiyye* 1, no. 2 (Mart 1909): 4.

Fuad, Ali. «Marifetullahi Teala Dördüncü Nüşadan Mabad.» *Cerîde-i Sûfiyye* 1, no. 4 (Nisan 1909).

Fuad, Ali. «Mektublarımızda Ulum-ı Diniyye Tedrisatı.» *Cerîde-i Sûfiyye* 2, no. 24-6 (Eylül 1912).

- Fuad, Ali. «Mesleğimiz.» *Cerîde-i Sûfiyye* 1, no. 1 (Mart 1909): 1.
- «Galiçya'daki Gazilerimize Tütün Hediyesi ve Gazetemizin Hizmet-i Nacizanesi.» *Cerîde-i Sûfiyye* 5, no. 124 (Ocak 1917): 259.
- «Garbi Galiçya Muvaffakiyeti.» *Cerîde-i Sûfiyye* 4, no. 110 (Mayıs 1915): 166.
- Gazel, Ahmet Ali. *Osmanlı Devleti'nde Balkan Savaşı Yenilgisinin Siyasi Sorumluları*. Cilt 1, *Balkan Tarihi* içinde, düzenleyen: Zafer Gölen ve Abidin Temizer, 391. İstanbul: Osmanlı Mirası ve Türk Kültürünü Araştırma Derneği Yayınları, 2016.
- «Gelibolu Şube Ceziresi Tathir Edildi.» *Cerîde-i Sûfiyye* 4, no. 117 (Ocak 1916): 221.
- Georgeon, François. *Sultan Abdülhamid*. Çeviren Ali Berktaş. İstanbul: Homer Kitabevi Yayınları, 2006.
- Girgin, Atilla. *Türk Basın Tarihi'nde Yerel Gazetecilik*. İstanbul: İnkılap Kitabevi Yayınları, 2001.
- Gökalp, Ziya. *Türkleşmek İslâmlaşmak Muasırlaşmak*. İstanbul: Ötüken Neşriyat Yayınları, 2015.
- Gökberk, Macit. *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993.
- Görgülü, İsmet. *On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922 Balkan – Birinci Dünya ve İstiklal Harbi)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993.
- Günay, Nejla. «Kıbrıs'ın İngiliz İdaresine Bırakılması ve Bunun Anadolu'da Çıkan Ermeni Olaylarına Etkisi.» *Gazi Akademik Bakış Dergisi* 1, no. 1 (Şubat 2007): 116-117.
- Güneş, Günver, ve Aysun Sarıbey Haykıran. «Türk-İtalyan Savaşı'nda Kuşadası'nın Bombalanması»,» Düzenleyen: Mehmet Ersan – Nuri Karakaş. *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Sürecinde Trablusgarp ve Balkan Savaşları 16-18 Mayıs 2011/İzmir*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2012. 87-90.
- «Güzide-i Hikayet.» *Cerîde-i Sûfiyye* 2, no. 24-10 (Kasım 1912): 10.
- Hacıismailoğlu, Zekiye Berrin. «Şeyh Saffet'in Tasavvuf Dergisi'ndeki Yazılarında Tasavvufi Kavramlara Bakışı.» Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum, 2012, 13.
- Hadim, Mustafa. «İslâmiyet İncaz-ı Vaad ve İyd.» *Cerîde-i Sûfiyye* 1, no. 2 (Mart 1909): 1.
- «Hakan-ı Mahlu.» *Cerîde-i Sûfiyye* 1, no. 6 (Eylül 1911): 3.
- Hakkı. «Hep Şehadet.» *Cerîde-i Sûfiyye* 2, no. 24-8 (Ekim 1912): 9.
- Halaçoğlu, Ahmet. *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994.
- Halaçoğlu, Yusuf, ve Halit Eren. *Batı Trakya*. Cilt 5, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde, 145-146. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Halis. «Rical-i, Siyasiye ve Tedabir-i Mülkiye.» *Cerîde-i Sûfiyye*, Mayıs 1915: 157.
- Hall, Richard C. *Balkan Savaşları 1912 – 1913 I. Dünya Savaşı'nın Provası*. Çeviren M. Tanju Akad. İstanbul: Homer Kitabevi, 2003.

- Hanioğlu, M. Őukr . *Meşrutiyet (Osmanlılar'da Anayasal Saltanat Dönemi (1876-1922))*. Cilt 29, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde, 388-393. İstanbul: TDV Yayınları, 2004.
- Hanioğlu, M. Őukr . *Talat Paşa (1874-1921)*. Cilt 39, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde, 503. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Hanioğlu, M. Őukr . *T rk l k (XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Entelektüel Düzeyde Başlayan, Daha Sonra Siyasal ve İdeolojik Boyut Kazanan Hareket, Pantürkizm)*. Cilt 41, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde, 553. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- «Harb İstiyorlarsa Harb Ederiz.» *İkdam*, no. 5608 (Şevval 1330): 1.
- Hart, Basil Liddel. *Birinci Dünya Savaşı Tarihi*. Çeviren Kerim Bağrıaçık. İstanbul: Türkiye İŞ Bankası Kültür Yayınları, 2014.
- Hasırcı, Hasırcızade Metin. *Büyük Osmanlı Tarihi*. Cilt 8. İstanbul: Merve Yayınları, 2003.
- «Havadis-i Müteferrika.» *Cerîde-i Sûfiyye* 2, no. 24-9 (Kasım 1912): 10.
- Haydar, A. «Cihadımız Mukaddestir, Kış Yaklaştı Askerlerimizi Düşünelim.» *Cerîde-i Sûfiyye* 4, no. 114 (Ekim 1915): 199.
- Haydaroğlu, İlknur P. «II. Abdülhamid'in Hafiyeye TeŐkilatı Hakkında Bir Risale.» *Tarih Araştırmaları Dergisi* 17, no. 28 (Mayıs 1995): 109.
- Hazmi. «Cihad ve Fezail-i Cihad.» *Cerîde-i Sûfiyye* 2, no. 24-12 (Aralık 1912): 3.
- «Heyet-i Cedide-i Vükela.» *Cerîde-i Sûfiyye* 2, no. 24-15 (Ocak 1913): 12.
- Hilmi, Mehmed. «Enzar-ı İntibaha: Müzmin Dertlerimizin Teşhiri.» *Cerîde-i Sûfiyye* 3, no. 61 (Eylül 1913): 141.
- Hilmi, Mehmed. «Esrar-ı Kâinat.» *Cerîde-i Sûfiyye* 2, no. 24-9 (Kasım 1912): 1.
- Hilmi, Mehmed. «İslâmiyet'te Dine Davet Hususunda Muamele-yi Cevriye Memnudur.» *Cerîde-i Sûfiyye* 3, no. 64 (Ekim 1913): 173.
- Hilmi, Mehmed. «Müdafa-yı Diniye.» *Cerîde-i Sûfiyye* 2, no. 24-13 (Ocak 1913): 1.
- «Hindistan'da Türkiye'ye Yardım Cemiyeti.» *Cerîde-i Sûfiyye* 3, no. 57 (Ağustos 1913): 106.
- «Hindlilerin Muttelibatı.» *Cerîde-i Sûfiyye* 4, no. 117 (Ocak 1916): 222.
- Hobsbawm, Eric. *Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 AŞırılıklar  ağı*. Çeviren Yavuz Alogan. İstanbul: Everest Yayınları, 2011.
- Hochwachter, Gustav Von. *Balkan Savaşı Günlüğü 'Türklerle Cephe'*. Çeviren Sumru Toydemir. İstanbul: Türkiye İŞ Bankası Kültür Yayınları, 2007.
- «Hukuk-ı Aile Kararnamesi.» *Cerîde-i Sûfiyye* 5, no. 144 (Haziran 1918): 430.
- Hulusi. «İslâmiyette Sosyalizm Var Mıdır.» *Cerîde-i Sûfiyye* 2, no. 24-21 (Nisan 1913): 1-3.
- Hulusi, Ahmed. «Mevt ve Mesai.» *Cerîde-i Sûfiyye* 2, no. 24-8 (Ekim 1912): 1.

- «Hükümet-i Osmaniye'nin Vaziyeti.» *Cerîde-i Sûfiyye* 3, no. 56 (Temmuz 1913): 94.
- «Hülasa-i Havadis.» *Cerîde-i Sûfiyye* 3, no. 56 (Temmuz 1913): 95.
- «Hülasa-i Havadis.» *Cerîde-i Sûfiyye* 3, no. 64 (Ekim 1913): 179.
- «Hülasa-i Vukuat.» *Cerîde-i Sûfiyye* 3, no. 58 (Ağustos 1913): 112.
- «Hürriyet ve İtilaf Fırkası.» *Cerîde-i Sûfiyye* 1, no. 6-6 (Kasım 1911): 4.
- İbar, Gazanfer. *Meşrutiyet'i Çok Sevmiştik*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
- «İbnü'l-Farız.» *Cerîde-i Sûfiyye* 2, no. 24-10 (Kasım 1912): 10.
- İbrahim Yılmazçelik. «Çöküş.» *Osmanlı Tarihi El Kitabı* içinde, düzenleyen: Tufan Gündüz, 523- 524. Ankara: Grafiker Yayınları, 2013.
- «İcmal-i Siyasi.» *Cerîde-i Sûfiyye* 3, no. 71 (Kasım 1913): 247.
- İDP - İslâmcı Dergiler Projesi*. 2 Aralık 2021. *Cerîde-i Sûfiyye* - İDP - İslâmcı Dergiler Projesi (idp.org.tr) (erişildi: Aralık 2, 2021).
- İDP - İslâmcı Dergiler Projesi*. 22 Aralık 2021. *Cerîde-i Sûfiyye* - İDP - İslâmcı Dergiler Projesi (idp.org.tr) (erişildi: Aralık 22, 2021).
- «İfade-i Mahsusa.» *Cerîde-i Sûfiyye* 2, no. 24-1 (Temmuz 1912): 1.
- «İhtar.» *Cerîde-i Sûfiyye* 3, no. 96 (Haziran 1914): 436.
- «İhtar.» *Cerîde-i Sûfiyye* 5, no. 161 (Ağustos 1919): 567.
- «İhtar-ı Mühim.» *Cerîde-i Sûfiyye* 2, no. 24-22 (Mayıs 1913): 12.
- «İhtar-ı Mühim.» *Cerîde-i Sûfiyye* 2, no. 24-22 (Mayıs 1913): 8 .
- «İhtikar Komisyonunun Teşekkülü.» *Cerîde-i Sûfiyye* 5, no. 128 (Haziran 1917): 301.
- «İhtikarın Meni Hakkında Kararname.» *Cerîde-i Sûfiyye* 5, no. 128 (Haziran 1917): 302.
- «II. Abdülhamid (1876-1909).» *Osmanlı Ansiklopedisi Tarih – Medeniyet – Kültür* içinde, düzenleyen: Mustafa Armağan, Özkul Eren , İsmail Kara, Abdülkadir Özcan ve Bekir Şahin, 248. İstanbul: İz Yayıncılık, 1996.
- İnal, İbnülemin Mahmut Kemal. *Son Sadrazamlar*. Cilt 4. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982.
- «İngilizlerin Endişesi.» *Cerîde-i Sûfiyye* 4, no. 117 (Ocak 1916): 222.
- İnuğur, M. Nuri. *Basın ve Yayın Tarihi*. İstanbul: Der Yayınları, 2002.
- İrtem, Süleyman Kâni. *Abdülhamid Devrinde Hafiyelik ve Sansür Abdülhamid'e Verilen Journaller*. İstanbul: Temel Yayınları, 1999.
- . *Osmanlı Devleti'nin Makedonya Meselesi: Balkanlar'ın Kördüğümü*. İstanbul: Temel Yayınları, 1999.
- «İrtihal.» *Cerîde-i Sûfiyye* 2, no. 24-11 (Aralık 1912): 8.

«İrtihal-i Müessif.» *Cerîde-i Sûfiyye* 3, no. 82 (Şubat 1914): 358.

İskefiyeli, Zeynep Cumhur. «Sırat-ı Müstakim/Sebilü'r-Reşad Dergisi Örneğinde Osmanlı Basınında Misyonerlik Algısı.» Düzenleyen: Uzman Merve Uğur. *Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu 19-21 Ekim 2016/Elazığ*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2018. 413.

«İslahat.» *Cerîde-i Sûfiyye* 3, no. 59 (Ağustos 1913): 123.

«İslâmiyet: Lord Abdullah Headley.» *Cerîde-i Sûfiyye* 3, no. 72 (Kasım 1913): 257.

«İstanbul Muhafazanından.» *Cerîde-i Sûfiyye* 2, no. 24-14 (Ocak 1913): 1.

Işık, Zekeriya. «Muhibban Dergisi'nin II. Abdülhamit'e Karşı Siyasi Muhalefeti'nin Mahiyeti.» *Turkish Studies* 11, no. 12 (Yaz 2016): 87-88.

Işık, Zekeriya. *Osmanlı Toplumunda Devlet Tarikat İlişkileri*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya: Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, 489.

«İttihad-ı İslâm.» *Cerîde-i Sûfiyye* 1, no. 6-4 (Ekim 1911): 4.

Jelavic, Barbara. *Balkan Tarihi 20. Yüzyıl*. Çeviren Zehra Savan ve Hatice Uğur. Cilt 2. İstanbul: Küre Yayınları, 2009.

Kaçmazoğlu, H. Bayram. *Türk Sosyoloji Tarihi - I Ön Koşullar*. Cilt 1. İstanbul: Doğu Kitabevi, 2013.

«Kadınlarımızın Tahsil ve Terbiyesi.» *Cerîde-i Sûfiyye* 5, no. 127 (Nisan 1917): 292.

Kansu, Samih Nafiz. *Teşkilat-ı Mahsusa İki Devrin Perde Arkası*. İstanbul: Nokta Kitap Yayınları, 2012.

Kara, İsmail. «Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi ve Hareketi Üzerine Birkaç Not.» Düzenleyen: İsmail Kara ve Asım Öz. *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğler*. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2013. 24.

Kara, Mustafa. *Cerîde-i Sûfiyye (II. Meşrutiyet'in ilanından Sonra Yayımlanan Dini-Tasavvufi Dergi)*. Cilt 7, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde, 410. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Kara, Mustafa. «Cumhuriyet Türkiye'sinde Tarikatlar.» *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür* içinde, düzenleyen: Semih Ceyhan, 95-96. İstanbul: İSAM Yayınları, 2015.

—. *Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019.

Kara, Mustafa. *Tasavvuf (II. Meşrutiyet'in İlânından Sonra Yayımlanan Dinî-Tasavvufî Dergi)*. Cilt 40, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde, 126. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

—. *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017.

Kara, Mustafa. «Tekke Eğitimi ve Literatürü.» *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 6, no. 12 (Eylül 2008): 122.

Karabekir, Kazım. *Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik*. Cilt 2. İstanbul: Emre Yayınları, 1994.

—. *Birinci Dünya Savaşı Anıları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.

«Karadeniz Seferleri Başladı.» *Cerîde-i Sûfiyye* 5, no. 136 (Mart 1918): 366.

- Karagöz, İsmail. *Dini Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: DİB Yayınları, 2017.
- Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi*. Cilt 9. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996.
- «Karargâh-ı Umûmî'den Tebliğ Olunmuştur.» *Cerîde-i Sûfiyye* 4, no. 106 (Kasım 1914): 133.
- Karasapan, Celal Tefvik. *Libya Trablusgarp Bingazi ve Fizan*. Ankara: Resimli Posta Matbaası, 1960.
- Karataşer, Büşra. «Sultan II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikası Hakkında Bir Değerlendirme.» *International Journal of Social Science* 57 (Yaz 2017): 433.
- Karpat, Kemal H. *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*. Çeviren Dilek Özdemir. Ankara: İmge Kitabevi, 2006.
- . *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*. Çeviren Güneş Ayas. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.
- Karpat, Kemal H. «Pan-İslâmizm ve İkinci Abdülhamid: Yanlış Bir Görüşün Düzeltilmesi.» *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* 48 (Haziran 1987): 29.
- Kaşıkçı, Atilla. «Bütün Yönleriyle Cerîde-i Sûfiyye.» Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır, 1994, 20.
- Kavas, Ahmet. *Libya (Kuzey Afrika'da Bir Ülke)*. Cilt 27, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde, 174. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- . *Osmanlı-Afrika İlişkileri*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2015.
- Kavas, Ahmet. *Senûsiyye, (Muhammed b. Ali es-Senûsî'ye ö.1276/1859) Nisbet Edilen Bir Tarikat*. Cilt 36, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde, 536-537. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Kavas, Ahmet. *Trablusgarp (Libya'nın Başkenti, Tarihi Bir Şehir ve Eski Bir Osmanlı Eyaleti)*. Cilt 41, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde, 288. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Kazıcı, Ziya. *Osmanlı Devleti Tarihi*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2015.
- Kazım. «Asker Kardaşlarımızı Unutmayalım.» *Cerîde-i Sûfiyye* 5, no. 124 (Ocak 1917): 266.
- Keçeci Kurt, Songül, ve Suat Polat. «Osmanlı Devleti'nde Kızların Eğitiminde Okulun Önemi.» *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 2, no. 2 (Kış 2013): 84.
- Keskin, Fatih, ve Özlem Keskin. «İtalya'nın Habeşistan'ı İşgalinin Akbaba Dergisindeki Yansımaları.» *Turkish Studies* 10, no. 4 (Kış 2015): 662.
- Kıdwai, Hüseyin. *Türkiye İslâm İmparatorluğunun İstikbâli*. Londra: Londra Cemiyet-i Merkeziye-i İslâmiyesi, 1338.
- Kıdwai, Müşir Hüseyin. *Osmanlı'nın Son Dostları*. Düzenleyen: Ahmet Zeki İzgöer. İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2015.
- Kili, Suna, ve A. Şeref Gözübüyük. *Türk Anayasa Metinleri Sened-i İttifak'tan Günümüze*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1985.

- Kılıç, Selami. «II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Aydınları ve Türk İnkılabı.» Düzenleyen: Zekeriya Kurşun. *100. Yılında II. Meşrutiyet Gelenek ve Değişim Ekseninde Türk Modernleşmesi Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 2008. 171.
- Kılıç, Sezen. *Trablusgarp Savaşı'nda İtalyan Donanmasının Çanakkale Boğazı Harekâtları (Alman Belgelerine Göre)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018.
- Kinross, Lord. *Osmanlı İmparatorluğun Yükselişi ve Çöküşü*. Çeviren Meral Gaspıralı. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 2017.
- «Kiralık Hane.» *Cerîde-i Sûfiyye* 1, no. 6-4 (Ekim 1911): 4.
- Kırmızı, Abdulhamit. «Meşrutiyette İstibdat Kadroları: 1908 İhtilalinin Bürokraside Tasfiye ve İkame Kabiliyeti.» Düzenleyen: Zeki Arıkan. *1908-2008 Jön-Türk Devrimi'nin 100. Yılı Uluslararası Kongre 28-30 Mayıs 2008*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 2008. 4.
- Kocabaş, Süleyman. *Son Haçlı Seferi Balkan Harbi 1912-1913*. İstanbul: Vatan Yayınları, 2000.
- Koçsoy, Şevket. *Türk Milli Uyanışının Teşkilatlanma Safhası Türk Derneği ve Mecdûası (1909-1918)*. Cilt 7, *Osmanlı* içinde, düzenleyen: Güler Eren, 437. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Kodaman, Bayram. *1876-1920 Arası Osmanlı Siyasî Tarihi Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*. Cilt 12, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi* içinde, düzenleyen: Kenan Seytithanoğlu, 195. İstanbul: Çağ Yayınları, 1990.
- Kolesnikov, Alexander. «Birinci Dünya Savaşında Rusya ve Türkiye: Bir Asırdan Sonra Bakış.» Düzenleyen: Mustafa Alkan. *Birinci Dünya Savaşı'nın 100. Yıl Dönümü Uluslararası Sempozyumu*. Ankara: ESAM Yayınları, 2015. 379.
- Koloğlu, Orhan. *Avrupa'nın Kıskacında Abdülhamit*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Koloğlu, Orhan. *Libya/2. Bölüm*. Cilt 27, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde, 180. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Koloğlu, Orhan. *Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi (II. Abdülhamid'in Basın Karşısındaki Açmazı)*. Cilt 1, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi* içinde, 84. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.
- . *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1992.
- Koroğlu, Erol. *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı 1914-1918*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- Kudret, Cevdet. *Abdülhamit Döneminde Sansür*. Cilt 1. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 2000.
- Kunt, Hatice. «Tasavvuf Dergisi (Yazarları, Konuları ve Metin Tahlili).» Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2006, 3.
- Kuran, Ahmet Bedevi. *Harbiye Mektebinde Hürriyet Mücadelesi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.
- Kurat, Akdes Nimet. *Rusya Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999.

Kurşun, Zekeriya. *İbrahim Hakkı Paşa (1863-1918) Osmanlı Sadrazamı*. Cilt 21, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde, 311. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Kurtcephe, İsrail. «Trablusgarp'ın İşgali, Mustafa Kemal ve Arkadaşlarının Direnişe Katılmaları.» *Atatürk Yolu Dergisi* 2, no. 6 (Haziran 1990): 361.

Kutay, Cemal. *Osmanlı Trablusgarbinde (Libya) İtalyan İşgaline Direnen Üç Türk'ün Anıları (Mustafa Kemâl – Enver Paşa – Eşref Paşa 1911 – 1912)*. İstanbul: Abm Yayınevi, 2016.

—. *Osmanlı'da İngiliz Casus Arminius Vambery'nin Reşid Efendi Günlükleri (1862 - ...)*. İstanbul: Abm Yayınları, 2013.

—. *Son Cuma Yıldız Saray'ında Dönen Kandil: Sultan II. Abdülhamid Han*. İstanbul: Abm Yayınevi, 2012.

Kutlu, Arif Tekin. *II. Abdülhamid Han Kurtlar Sofrası*. İstanbul: Nokta Kitap Yayınları, 2015.

Kutluer, İlhan. *Pozitivizm*. Cilt 34, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde, 539. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Küçük, Cevdet. *Bâbüâli Baskını (Balkan Harbi Sırasında İttihatçılar Tarafından Gerçekleştirilen Kanlı Hükümet Darbesi (23 Ocak 1913))*. Cilt 4, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde, 389. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Küçük, Cevdet. *Balkan Savaşı (Osmanlı Devleti ile Balkan Devletleri Arasında İki Safhada Yapılan Savaş (8 Ekim 1912 - 29 Eylül 1913))*. Cilt 5, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde, 23. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Lee, Stephen J. *Avrupa Tarihinden Kesitler 1789 - 1980*. Çeviren Savaş Aktur. Ankara: Dost Kitabevi, 2004.

Lewis, Bernard. *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Çeviren Metin Kıratlı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996.

Luraghi, Raimondo. *Sömürgecilik Tarihi*. Çeviren Halim İnal. İstanbul: E Yayınları, 1975.

MacMillan, Margaret. *Barışa Son Veren Savaş*. Çeviren Belkıs Çorakçı Dışbudak. İstanbul: Alfa Yayınları, 2014.

«Maddiyun ve Tabiyun.» *Ceride-i Sûfiyye* 1, no. 6-7 (Aralık 1911): 3.

Maksudoğlu, Mehmet. *Osmanlı Tarihi*. İstanbul: Ensar Neşriyat Yayınları, 2009.

Mantran, Robert. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*. Çeviren Server Tanilli. Cilt 2. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.

Mardin, Şerif. *Türkiye'de Din ve Siyaset Makaleler*. Cilt 3. İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.

McCullagh, Francis. *Abdülhamid'in Düşüşü Osmanlı'nın Son Günleri*. Çeviren Nihal Önel. İstanbul: Epsilon Yayınları, 2005.

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi. «Altmışbeşinci İnikat Devre 1.» 20 Nisan 1325: 190.

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi. «Altmışdördüncü İnikat Devre 1.» 19 Nisan 1325: 160.

- Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*. «Elliüçüncü İnikat Devre 1.» 25 Mart 1325: 651.
- Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*. «Onbirinci İnikat Devre 1.» 24 Teşrinievvel 1327: 258.
- «Meclis-i Mebusanda İtimat Kararı.» *Cerîde-i Sûfiyye* 1, no. 6-4 (Ekim 1911): 4.
- «Mecruh Gaziler.» *İkdam*, no. 5641 (Zilkade 1330): 1.
- «Meriç Meselesi.» *Cerîde-i Sûfiyye* 5, no. 144 (Haziran 1918): 435.
- «Mesuliyet.» *Cerîde-i Sûfiyye* 1, no. 6-6 (Kasım 1911): 3.
- «Mevlid-i Nebi Karaini.» *Cerîde-i Sûfiyye* 1, no. 6-16 (Mayıs 1912): 3.
- Mikdad, Ahmed. «Fıtrat.» *Cerîde-i Sûfiyye* 2, no. 24-7 (Eylül 1912): 7.
- Milli Kütüphane*. 26 Nisan 2022. www.millikutuphane.gov.tr (erişildi: Nisan 26, 2022).
- Muhtar, Ahmed. «Ulviyet-i İslâm: Bir Meşrub-ı Memnu: Hamr 19.» *Cerîde-i Sûfiyye* 3, no. 89 (Mart 1914): 424.
- Muhtar, Ahmed. «Ulviyet-i İslâm: Hamr.» *Cerîde-i Sûfiyye* 3, no. 95 (Mayıs 1914): 480.
- Muhtar, Ahmed. «Ulviyet-i İslâm: Hamrın Hikmet-i Memnuniyeti.» *Cerîde-i Sûfiyye* 4, no. 105 (Eylül 1914): 122.
- Muhtar, Mahmut. *Mâziye Bir Nazar - Berlin Antlaşmasından Harb-i Umûmiye Kadar Avrupa ve Türkiye - Almanya Münasebetleri*. Düzenleyen: Erol Kılınc. İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1999.
- «Musika-i Hümayun.» *Cerîde-i Sûfiyye* 1, no. 6-3 (Ekim 1911): 4.
- Mustafa, Münim. *Cepheden Cepheye*. İstanbul: Arma Yayınları, 1998.
- «Muvaffakiyat-ı İcramızın Tesirâtı.» *Cerîde-i Sûfiyye* 4, no. 117 (Ocak 1916): 221 .
- «Mücahidler ve Cihad.» *Cerîde-i Sûfiyye* 4, no. 114 (Ekim 1915): 198.
- Nalcioğlu, Belkıs Ulusoy. *Türk Basın Tarihi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayınları, 2010.
- Nazîmâ, Ali, ve Faik Reşad. *Mükemmel Osmanlı Lügati*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009.
- «Ne Yapmalıyız.» *Cerîde-i Sûfiyye* 1, no. 6-3 (Ekim 1911): 4.
- «Necm-i İstikbâl Matbaası.» *Cerîde-i Sûfiyye* 1, no. 6-3 (Ekim 1911): 4.
- «Nice Mümanat, Alem-i İslâm'da Galayan.» *Cerîde-i Sûfiyye* 4, no. 114 (Ekim 1915): 198.
- Nihad, Bursalı Mehmed. *Balkan Harbi Türkiye Seferi*. Cilt 1. İstanbul: Matbaa-i Askeriye, 1340.
- Nuri, Osman. *Abdülhamid-i Sani ve Devr-i Saltanatı: Hayat-ı Hususiyesi ve Siyasisesi*. Cilt 2. İstanbul: İbrahim Hilmi Kütübhane-i İslâm ve Askeri, 1327.
- Ortaylı, İlber. *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: Hil Yayınları, 1983.
- . *İmparatorluğun Son Nefesi Osmanlı'nın Yaşayan Mirası Cumhuriyet*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.

- . *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*. İstanbul: Kronik Kitap Yayınları, 2020.
- . *Yakın Tarihin Gerçekleri Osmanlı'nın Çöküşünden Küllerinden Doğan Cumhuriyet'e*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2012.
- «Osmanlı Bulgar Kafkas Sınırı.» *Cerîde-i Sûfiyye* 5, no. 150 (Eylül 1918): 478.
- «Osmanlıların Menabi-i Varidatı.» *Cerîde-i Sûfiyye* 3, no. 62 (Eylül 1913): 154.
- Öke, Mim Kemal. *Osmanoğulları ve Aydınların Anlatımıyla II. Abdülhamid*. İstanbul: Akademi Yayınevi, 2018.
- Öngören, Reşat. *Sûfî (Tasavvufî Hayat Tarzını Benimseyerek Hakk'ın Yakınlığını Kazanmaya Çalışan Kimse)*. Cilt 37, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde, 471. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Örenç, Ali Fuat. «Deniz Kuvvetleri ve Deniz Harp Sanayii.» Düzenleyen: Gültekin Yıldız. *Dünya Savaş Tarihi Osmanlı Askeri Tarihi: Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2013. 140-142.
- Örnekleriyle Türkçe Sözlük*. Cilt 3. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1996.
- Öz, Mustafa. *Mütevekkil-Alellâh, Yahyâ Hamîdüddin'in (el-Mütevekkil-Alellâh Yahyâ b. Muhammed b. Yahyâ Hamîdiddin el-Hasenî el-Alevî et-Tâlibî 1869 [?]-1948)*. Cilt 32, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde, 215. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Özcan, Azmi. *Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1924)*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2020.
- Özger, Mehmet. «Bir Arka Plan Olarak Servet-i Fünun'da Pozitivizm.» *Turkish Studies* 8, no. 1 (Kış 2013): 2085.
- Özgüldür, Yavuz. «Yüzbaşı Helmut Von Moltke'den Müşir Liman Von Sanders'e Osmanlı Ordusunda Alman Askeri Heyetleri.» *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Mayıs 1993: 303-304.
- Özkan, Asaf. *Askerî ve Mülkî Heyet-i Mahsusalar*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2014.
- Özkan, Aydın. «Afrika Müslümanlığına Osmanlı Dönemi Mısır'ının Katkısı.» *Afrika'da İslâmiyet Dünü, Bugünü, Yarını* içinde, düzenleyen: Ahmet Kavas, Muhammed Tandoğan ve Mustafa Selim Yılmaz, 505. İstanbul: İSAV Yayınları, 2017.
- Öztuna, Yılmaz. «Balkan Savaşlarının Kısa Tarihi.» *Bir Asır Sonra Balkan Savaşları (Utaç Verici Bir Hezimetin Muhasebesi)* içinde, düzenleyen: Mustafa Çalık, 15. İstanbul: Cedit Neşriyat, 2015.
- Öztürk, Cemil. *Mondros Mütarekesi*. Cilt 30, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde, 273. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. Cilt 1. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Palmer, Alan. *Osmanlı İmparatorluğu Son Üç Yüz Yıl Bir Çöküşün Yeni Tarihi*. Çeviren Belkis Çorakçı Dişbudak. İstanbul: Yeni Yüzyıl Tarih Dizisi, 1995.

- Pamuk, Şevket. *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- Parlatır, İsmail. *Türkçe Sözlük*. Cilt 2. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998.
- Parthasarathi, Prasannan. *Avrupa Zenginleşirken Asya Neden Yoksul Kaldı? Küresel Ekonomik Ayrışma 1600 – 1850*. Çeviren Öktem Kalaycıoğlu. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
- Paşa, Ahmet İzzet. *İstiklal Harbi'nin Gerçekleri Feryadım*. Cilt 1. İstanbul: Timaş Yayınları, 2017.
- Paşa, Cemal. *Hatıralar*. Düzenleyen: Alpay Kabacalı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
- Paşa, Enver. «Enver Paşa Hazretlerinin Cevabı.» *Cerîde-i Sûfiyye* 4, no. 109 (Nisan 1915): 157.
- Pernoud, Regine. *Burjuvazi*. Çeviren Mehmet Ali Kılıçbay. İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.
- Poincare, Raymond. *Ateş Çemberindeki Balkanlar*. Çeviren Rıza Katı. İstanbul: Pınar Yayınları, 2013.
- Polat, Nazım H. *İçtihad*. Cilt 21, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde, 446-448. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- . *Rûbab Mecmûası ve II. Meşrutiyet Dönemi Türk Kültür Edebiyat Hayatı*. İstanbul: Akçağ Yayınları, 2005.
- Polat, Ü. Gülsüm. *Osmanlı Devleti ve İngiltere Ekseninde I. Dünya Savaşı Yıllarında Mısır*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015.
- «Protesto.» *Cerîde-i Sûfiyye* 4, no. 106 (Kasım 1914): 133.
- Purgstall, Joseph Von Hammer. *Büyük Osmanlı Tarihi*. Düzenleyen: Vecdi Bürün ve Mümin Çevik. Çeviren B. Sıtkı Baysal. Cilt 9. İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1993.
- «Rapor Sureti.» *Cerîde-i Sûfiyye* 5, no. 134 (Şubat 1918): 345.
- «Reji İmtiyazı.» *Cerîde-i Sûfiyye* 3, no. 56 (Temmuz 1913): 96.
- Renouvin, Pierre. *I. Dünya Savaşı*. Çeviren Teoman Tunçdoğan. İstanbul: İletişim Yayınları, 1993.
- Reşad, Mehmed. «Beyanname-i Hümayun.» *Cerîde-i Sûfiyye* 4, no. 108 (Şubat 1915): 148.
- Reşad, Mehmed. «Hal-i Harb İrade-i Seniyyesi.» *Cerîde-i Sûfiyye* 4, no. 107 (Kasım 1914): 139.
- Reşad, Mehmed. «Hatt-ı Hümayun Suret-i Münifesidir Orduma, Donanmama.» *Cerîde-i Sûfiyye* 4, no. 107 (Kasım 1914): 139.
- Reşad, Mehmed. «Suret-i Hatt-ı Hümayun.» *Cerîde-i Sûfiyye* 3, no. 49 (Haziran 1913): 12.
- «Rica-yı Mahsus.» *Cerîde-i Sûfiyye* 1, no. 2 (Mart 1909): 4.
- «Rica-yı Mahsus.» *Cerîde-i Sûfiyye* 5, no. 136 (Mart 1918): 368.
- «Rica-yı Mahsus.» *Cerîde-i Sûfiyye* 5, no. 128 (Haziran 1917): 305.
- Rıza, A. «Çanakkale Kahramanlarına.» *Cerîde-i Sûfiyye* 4, no. 111 (Temmuz 1915): 167.
- Rıza, A. «Vatan ile Millet.» *Cerîde-i Sûfiyye* 2, no. 24-21 (Nisan 1913): 10.

- Rıza, A. «Vatanın Millete Nush ve Pendi.» *Cerîde-i Sûfiyye* 3, no. 55 (Temmuz 1913): 83.
- Roberts, J. M. *Avrupa Tarihi*. Çeviren Fethi Aytuna. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2015.
- «Ruh Nedir.» *Cerîde-i Sûfiyye* 1, no. 1 (Mart 1909).
- «Ruhaniyatdan İstimdad.» *Cerîde-i Sûfiyye* 1, no. 6-3 (Ekim 1911): 4.
- «Rum ve Bulgar İttihadı ve Türkler.» *İkdam*, no. 699 (Safer 1330): 2.
- «Rusya'nın Dersaadet Sefiri.» *Cerîde-i Sûfiyye* 4, no. 106 (Kasım 1914): 133.
- S, Semih Mümtaz. *Tarihimizde Hayal Olmuş Hakikatler*. İstanbul: Hilmi Kitabevi, 1948.
- «Sabık Kabinenin Firarı.» *Cerîde-i Sûfiyye* 5, no. 153 (Kasım 1918): 502.
- Sami, Şemseddin. *Kamus-ı Türkî*. İstanbul: Şifa Yayınevi, 2015.
- «Samimi Teşekkürler.» *Cerîde-i Sûfiyye* 1, no. 6-5 (Kasım 1911): 1.
- Sancaktar, Fatih Mehmet. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Anaysa, Seçim ve Meclis Tecrübesi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat Yayınları, 2021.
- Sancar, Serpil. *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
- Sander, Oral. *Siyasi Tarih İlk Çağlardan 1918'e*. İstanbul: İmge Kitabevi, 2003.
- Sanders, Liman Von. *Türkiye'de Beş Sene*. Çeviren Osmanlı Genelkurmayı Askeri Tarih Encümeni Tercüme Heyeti. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2007.
- «Satılık İki Parça Arsa.» *Cerîde-i Sûfiyye* 1, no. 6-3 (Ekim 1911): 4.
- Savelli, A. *İtalya Tarihi*. Çeviren Galip Kemali Söylemezoğlu. Cilt 2. İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1940.
- «Selamlık Resm-i Alisi.» *Cerîde-i Sûfiyye* 1, no. 6-4 (Ekim 1911): 4.
- Sertoğlu, Mihet. *Osmanlı Tarih Lûgati*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1986.
- Shaw, Stanford J. «Amerika'da Osmanlı ve Türk Araştırmaları.» *Osmanlı ve Dünya Osmanlı Devleti ve Dünya Tarihindeki Yeri* içinde, düzenleyen: Kemal H. Karpat, çeviren Mustafa Armağan. İstanbul: Ufuk Kitap, 2000.
- . *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu Savaşa Giriş*. Çeviren Beyza Sümer Aydaş. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- Simavi, Lütfi. *Son Osmanlı Sarayında Gördüklerim*. İstanbul: Örgün Yayınevi, 2004.
- Sırma, İhsan Süreyya. *Belgelerle II. Abdülhamid Dönemi*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2000.
- . *II. Abdülhamid'in İslâm Birliği Siyaseti*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2007.
- Sırrı. «Sufi.» *Cerîde-i Sûfiyye* 3, no. 95 (Mayıs 1914): 478.
- Sırrı. «Vatan.» *Cerîde-i Sûfiyye* 2, no. 24-8 (Ekim 1912): 5.
- Sırrı, Sadreddin. «Üskübün İkinci Fethi.» *Cerîde-i Sûfiyye* 3, no. 54 (Temmuz 1913): 65-66.

- «Siyasi.» *Cerîde-i Sûfiyye* 3, no. 60 (Eylül 1913): 134.
- «Siyasi.» *Cerîde-i Sûfiyye* 3, no. 61 (Eylül 1913): 146.
- «Siyasi.» *Cerîde-i Sûfiyye* 3, no. 62 (Eylül 1913): 158.
- Sonyel, Salâhi R. *Osmanlı Devleti'nin Yıkılmasında Azınlıkların Rolü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- Stearns, Peter N. *Dünya Tarihinde Sanayi Devrimi*. Çeviren Nurdan Soysal. İstanbul: Say Yayınları, 2021.
- Stone, Norman. *İmparatorluk Oyunları Avrupa ve Ortadoğu'yu Şekillendiren Yıllar*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020.
- Subhi, Binbaşı Ömer. *Trablusgarb ve Bingazi ile Büyük Sahra ve Sudan*. Düzenleyen: Şerafettin Deniz. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2020.
- «Sulh Sarayı.» *Cerîde-i Sûfiyye* 3, no. 60 (Eylül 1913): 134.
- «Surre-i Humâyûn.» *Cerîde-i Sûfiyye* 4, no. 111 (Temmuz 1915): 174.
- Süleyman, Avanzade Mehmed. *Trablusgarb ve Devlet-i Aliyye*. Düzenleyen: Ayhan Küçükefe. İstanbul: Ötüken Yayınevi, 2019.
- Sürgevil, Sabri. *Türkiye Tarihi ve Uygarlıkları Değişim Sürecinde Türkiye*. Cilt 4/2. İzmir: İLYA Yayınevi, 2014.
- «Şark'da Dünden İtibaren Sulh ve Salah.» *Cerîde-i Sûfiyye* 5, no. 134 (Şubat 1918): 350.
- «Şehab.» *Cerîde-i Sûfiyye* 3, no. 52 (Temmuz 1913): 49.
- «Şehzade Gazi Abdülhalim Efendi.» *Cerîde-i Sûfiyye* 2, no. 24-9 (Kasım 1912): 10.
- Şeyhun, Ahmet. *Said Halim Paşa Osmanlı Devlet Adamı ve İslâmcı Düşünür (1865-1921)*. Çeviren Derya Göçer. İstanbul: Everest Yayınları, 2010.
- Şimşek, Muttalip. «Balkan Savaşları Esnasında Alman Salib-i Ahmer (Kızılhaç) Cemiyeti'nin İstanbul ve Edirne'de Yürüttüğü Sağlık Çalışmaları.» *Belleten* 85, no. 302 (Nisan 2021): 158.
- Şirin, Veli. *Anahatlarıyla Siyasi ve Kültürel Osmanlı Tarihi*. İstanbul: Marifet Yayınları, 2002.
- Şıvgın, Hale. *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2006.
- «Şuunat.» *Cerîde-i Sûfiyye* 3, no. 57 (Ağustos 1913): 105.
- «Şuunat.» *Cerîde-i Sûfiyye* 3, no. 59 (Ağustos 1913): 123.
- Taşkıran, Cemalettin. *Ana Ben Ölmedim I. Dünya Savaşı'nda Türk Esirleri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- Tayyar, Ali. «Cumud-ı Kalb – Hiss-i Teveddüd.» *Cerîde-i Sûfiyye* 2, no. 24-24 (Haziran 1913): 10-11.
- Tayyar, Ali. «Kılıç Gölgeği.» *Cerîde-i Sûfiyye* 2, no. 24-18 (Mart 1913): 6.

- Tayyar, İbnürrahmi Ali. «Cihada Doğru.» *Cerîde-i Sûfiyye* 2, no. 24-8 (Ekim 1912): 10.
- Tayyar, İbnürrahmi Ali. «İnkâr ve Medeniyet.» *Cerîde-i Sûfiyye* 3, no. 53 (Temmuz 1913): 53.
- Tayyar, İbnürrahmi Ali. «Yardım Ayn-i Cihaddır.» *Cerîde-i Sûfiyye* 2, no. 24-9 (Kasım 1912): 9.
- «Tebeddül-i Vükela.» *Cerîde-i Sûfiyye* 2, no. 24-15 (Ocak 1913): 11.
- «Tebligat-ı Resmi.» *Cerîde-i Sûfiyye* 4, no. 108 (Şubat 1915): 149.
- «Tebligat-ı Resmîye.» *Cerîde-i Sûfiyye* 4, no. 106 (Kasım 1914): 133.
- «Tebliğ-i Resmi.» *Cerîde-i Sûfiyye* 4, no. 109 (Nisan 1915): 157.
- «Tebliğ-i Resmi.» *Cerîde-i Sûfiyye* 4, no. 110 (Mayıs 1915): 164.
- «Tebliğ-i Resmi.» *Cerîde-i Sûfiyye* 5, no. 134 (Şubat 1918): 345.
- «Teftişat.» *Cerîde-i Sûfiyye* 2, no. 24-6 (Eylül 1912): 13.
- Tekin, Emrullah. *Hafîye (Gizli Bilgi Toplayan Kişiler İçin Kullanılan Bir Tabir)*. Cilt 15, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde, 115. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Tekir, Süleyman. *Beyaz Harp*. İstanbul: Kronik Kitap Yayınları, 2021.
- «Telgrafname-i Hümayun Sureti.» *Cerîde-i Sûfiyye* 2, no. 24-9 (Kasım 1912): 10.
- «Tesettür-i Nisvan.» *Cerîde-i Sûfiyye* 3, no. 82 (Şubat 1914): 357.
- «Teşre-i Karilerimize.» *Cerîde-i Sûfiyye* 5, no. 157 (Mart 1919): 535.
- Tevfik, Mehmed. *Osmanlı Tarihi*. İstanbul: Mekteb-i Harbiye Matbaası, 1330.
- Tevfik, S. M. «Sırp Sefiri ve Şark.» *Cerîde-i Sûfiyye* 4, no. 115 (Kasım 1915): 201.
- Tevfik, Süleyman. «Almanya'nın Kudret-i Azimesi.» *Cerîde-i Sûfiyye* 5, no. 132 (Aralık 1917): 331.
- Tevfik, Süleyman. «Almanya'nın Yeni Bir Büyüklüğü.» *Cerîde-i Sûfiyye* 5, no. 127 (Nisan 1917): 287.
- Tevfik, Süleyman. «Lloyd George ve Rusya.» *Cerîde-i Sûfiyye* 5, no. 133 (Ocak 1918): 341.
- Tevfik, Süleyman. «Nutuk-ı Hümayun ve Meclis-i Mebusan.» *Cerîde-i Sûfiyye* 5, no. 131 (Kasım 1917): 319.
- Tevfik, Süleyman. «Sulh Meselesi.» *Cerîde-i Sûfiyye* 5, no. 130 (Ağustos 1917): 317.
- Tevfik, Süleyman. «Sulh Meselesi Etrafında.» *Cerîde-i Sûfiyye* 5, no. 146 (Temmuz 1918): 453.
- «Tevzi'-i Mahalli.» *Cerîde-i Sûfiyye* 2, no. 24-21 (Nisan 1913): 14.
- Todorov, Nikolay. *Bulgaristan Tarihi*. Çeviren Veysel Atayman. İstanbul: Öncü Kitabevi, 1979.
- Todorova, Maria. *Balkanlar'ı Tahayyül Etmek*. Çeviren Dilek Şendil. İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.

Toker, Nilgün, ve Serdar Tekin. *Batıcı Siyasi Düşüncenin Karakteristikleri ve Evreleri*. Cilt 3, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Modernleşme ve Batıcılık* içinde, düzenleyen: Tanıl Bora ve Murat Gültekin, 82. İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.

Toprak, Zafer. *Türkiye’de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908 – 1935)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2022.

Topuz, Hıfzı. *100 Soruda Türk Basın Tarihi*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1973.

—. *II. Mahmut’tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2003.

Troçki, Leon. *Balkan Savaşları*. Çeviren Tansel Güney. İstanbul: ARBA Yayınları, 1995.

Tuğlacı, Pars. *Bulgaristan ve Türk-Bulgar İlişkileri*. İstanbul: Cem Yayınevi, 1984.

Tunaya, Tarık Zafer. «Amme Hukukumuz Bakımından İkinci Meşrutiyetin Siyasi Tefekküründe ‘Garbcılık’ Cereyanı.» *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmûası* 14, no. 3-4 (Eylül 2011): 586.

Tunaya, Tarık Zafer. «Amme Hukukumuz Bakımından İkinci Meşrutiyetin Siyasi Tefekküründe ‘İslâmcılık’ Cereyanı.» *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmûası* 19, no. 3-4 (Ağustos 2011): 630.

—. *Hürriyetin İlanı İkinci Meşrutiyet’in Siyasi Hayatına Bakışlar*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.

—. *Türkiye’de Siyasal Partiler (İkinci Meşrutiyet Dönemi)*. Cilt 1. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1988.

Tunçay, Mete. *Siyasal Tarih (1908-1923)*. Cilt 4, *Türkiye Tarihi Çağdaş Türkiye (1908-1980)* içinde, düzenleyen: Sina Akşin, 41. İstanbul: Cem Yayınevi, 1997.

Türk Tarih Kurumu. 23 Haziran 2022. <https://www.ttk.gov.tr/tarih-cevirme-kilavuzu/> (erişildi: Haziran 23, 2022).

Türkdoğan, Orhan. *Osmanlı’dan Günümüze Türk Toplum Yapısı*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2008.

Türkmen, Zekeriya. *Mahmud Şevket Paşa (1856-1913)*. Cilt 27, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde, 386. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

—. *Osmanlı Meşrûtiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması*. İstanbul: İrfan Yayınevi, 1993.

Uçarol, Rıfat. *Siyasal Tarih (1789 – 2014)*. İstanbul: Der Yayınları, 2015.

Uçman, Abdullah. *Mecmûa-i Fünûn*. Cilt 28, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde, 270. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

«Uhud-ı Atika’nın Ref’i Viladet-i Hümayun.» *Cerîde-i Sûfiyye* 4, no. 105 (Eylül 1914): 124.

Umar, Ömer Osman. «Trablusgarb Savaşı Sırasında İtalya’nın Beyrut’u Bombardımanı.» *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 17, no. 51 (Kasım 2001): 735-736.

Umar, Ömer Osman, ve Melek Yenisu. «Gizli Antlaşmalar Çerçevesinde San Remo Konferansında Ortadoğu’yu Şekillendirme Çabaları.» *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 36, no. 101 (Mayıs 2020): 46.

Üçok, Coşkun. *Siyasal Tarih (1789-1960)*. Ankara: Sevinç Matbaası, 1975.

- Ülken, Hilmi Ziya. *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Ülken Yayınları, 1992.
- Ülman, A. Haluk. *I. Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş*. Ankara: İmge Kitabevi, 2002.
- Ülman, Halûk. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Dış Politika ve Doğu Sorunu*. Cilt 1, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi* içinde, 272. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.
- Ünal, Uğur. *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da İstihbarat*. İstanbul: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2017.
- Üstel, Füsun. *Makbul Vatandaşın Peşinde*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.
- Vahdeddin, Mehmed. «Suret-i Hatt-ı Hümayun.» *Cerîde-i Sûfiyye* 5, no. 152 (1918): 493.
- Vahyi, Recep. «Bir Validenin Zabıt Evladına Hitabı.» *Cerîde-i Sûfiyye* 4, no. 115 (Kasım 1915): 201.
- Varlık, Bülent. *Tanzimat ve Meşrutiyet Dergileri*. Cilt 1, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi* içinde, 116. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.
- Vassaf, Hüseyin. «Kırk Kilise Ahvali.» *Cerîde-i Sûfiyye* 3, no. 56 (Temmuz 1913): 96.
- «Vaziyet-i Hazıra.» *Cerîde-i Sûfiyye* 3, no. 63 (Eylül 1913): 167.
- Veinstein, Gilles. *Selânik 1850-1918*. Çeviren Cüneyt Akalın. İstanbul: İletişim Yayınları, 2021.
- «Vezir-i Meali-Semirim Mahmud Şevket Paşa.» *Cerîde-i Sûfiyye* 2, no. 24-15 (Ocak 1913): 12.
- Vilhelm. «Kayzer Hazretlerinin Telgrafnamesi.» *Cerîde-i Sûfiyye* 4, no. 109 (Nisan 1915): 157.
- Wiesner-Hanks, Merry E. *Kısa Dünya Tarihi*. Çeviren Serpil Çağlayan. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021.
- Winter, Jay. *I. Dünya Savaşı ve 20. Yüzyıl*. Çeviren Tansel Demirel. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.
- Yalçın, Durmuş. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*. Cilt 1. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2014.
- Yalçın, Hüseyin Cahit. *Edebiyat Anıları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1975.
- Yalçınkaya, Mehmed Alaaddin, ve İbrahim Yılmazçelik. «Yeniden Yapılanma.» *Osmanlı Tarihi El Kitabı* içinde, düzenleyen: Tufan Gündüz, 517. Ankara: Grafiker Yayınları, 2013.
- Yalman, Ahmet Emin. *Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye*. Çeviren Birgen Keşoğlu. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021.
- Yeğın, Abdullah. *İslâmî-İlmî-Edebî-Felsefî Yeni Lûgat*. İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1973.
- «Yeni Heyet-i Vükela.» *Cerîde-i Sûfiyye* 2, no. 24-9 (Kasım 1912): 10.
- Yiğit, Ali Ata. «Çanakkale Savaşlarının Ortaya Çıkardığı Stratejik Bir Zorunluluk: Osmanlı-Bulgar Hudut Tashihi Antlaşması.» *Bilig/Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 63 (2012): 278-279.
- Yılmaz, Nazım, ve Hacı Osman Yıldırım, . *Osmanlı Arşivinde Bulunan Muahedemelerden Örnekler*. Çeviren Necla Büyükkırcalı. Ankara: Başbakanlık Basımevi, 2000.

Yücel, İdris. *Anadolu'da Amerikan Misyonerliği ve Misyona Hastaneleri (1880-1934)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2017.

Yücer, Hür Mahmut. *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf 19. Yüzyıl*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2021.

Yürüt, Berna. «Tanzimat Sonrası Osmanlı Kadın Hareketi ve Hukuki Talepleri.» *Türkiye Barolar Birliği Dergisi – Özel Sayı*, Aralık 2017: 377.

«Zaman-ı Sokratiye.» *Cerîde-i Sûfiyye* 1, no. 6-5 (Kasım 1911): 4.

Zürcher, Erik Jan. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. Çeviren Yasemin Saner Gönen. İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.

—. *Savaş, Devrim ve Ulusallaşma Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi (1908-1928)*. Çeviren Ergun Aydınoglu. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.

ARŞİV KAYNAKLARI

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BOA)

Bâb-î Âlî Evrak Odası (BEO.)

Dahiliye Nezâreti, Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti, Evrâk Odası (DH.EUM.VRK.)

Dahiliye Nezâreti, Mektûbî Kalemi (DH.MKT.)

Dahiliye Nezâreti Muhaberat-ı Umûmiye İdâresi Evrakı (DH.MUİ.)

Dahiliye Nezâreti Siyasî Kısım (DH.SYS.)

Haritalar (HRT.)

Hariciye Nezâreti Londra Sefareti (HR.SFR.3.)

Hariciye Nezâreti Siyasî (HR.SYS.)

Hatt-ı Hümayûn (HAT.)

İrade Harbiye (İ.HB.)

Kıbrıs Millî Arşivi Fetvâ Eminliği Evrakı (KB.MAA.FE.)

Mabeyn-i Hümayûn Evrakı (MB.)

Maarif Nezâreti Tedrisat-ı Âlîye Dairesi (MF.ALY.)

Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV.)

Sadâret Dîvân Mukavelenameler (A.DVN.MKL.)

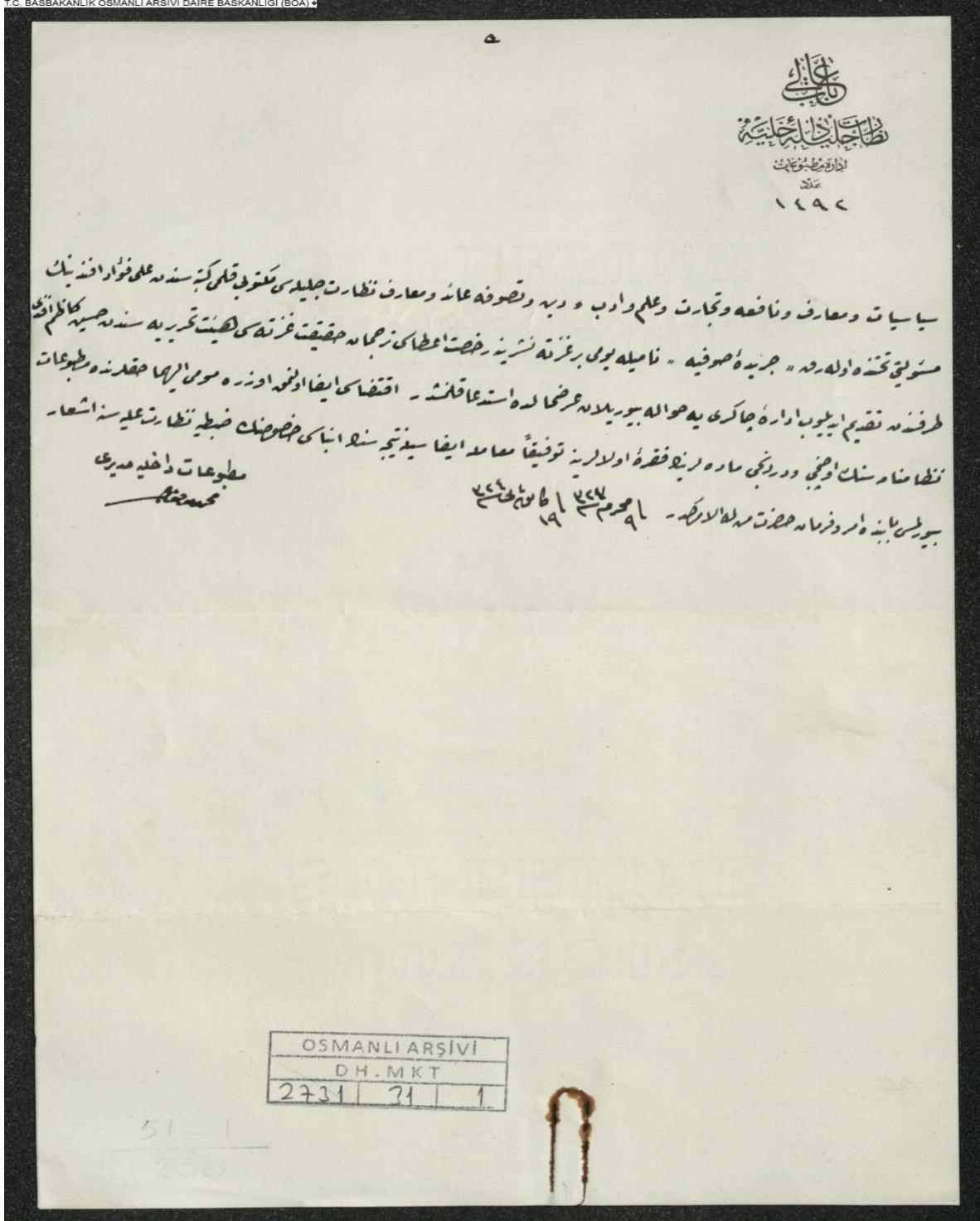
Yıldız Perakende Umûm Vilayetler Kalemi (Y.PRK.UM.)

Zabtiye Nezâreti (ZB.)

EKLER

EK-1. Maarif Nezâreti Mektubi Kalemî Ketebesinden Ali Fuad Efendi'nin Mesuliyeti Altında Cerîde-i Sûfiyye Adıyla Günlük Bir Gazete Yayımlanmasına Dair Ruhsat Verilmesi Hakkında Hüseyin Kazım Efendi Tarafından Yapılan Başvuruya Ait Olan Arşiv Belgesidir.

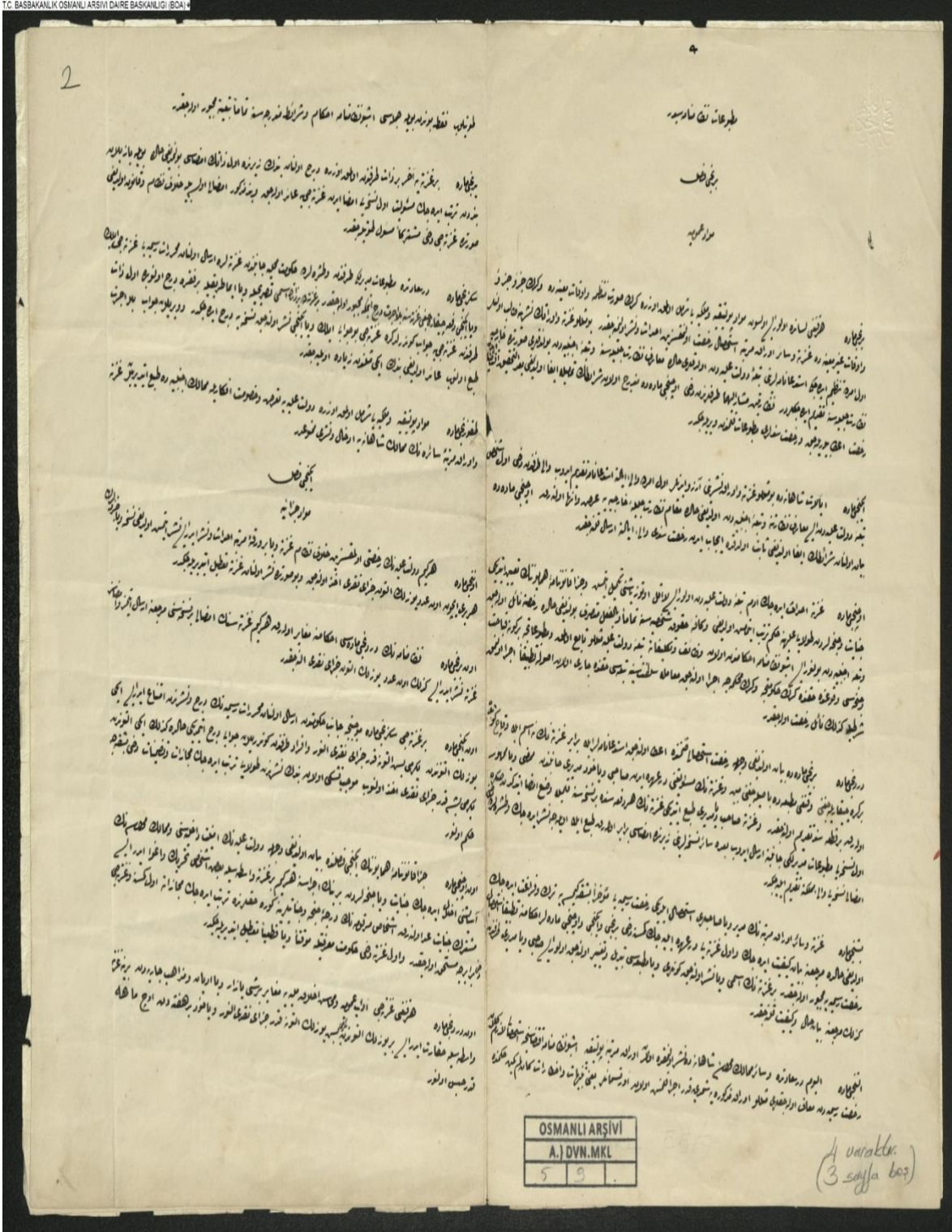
T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

DH.MKT.02731.00031.001

EK-2. 1864 Yılında Yürürlüğe Giren Matbuat Nizâmnamesinin Metni Hakkındaki Arşiv Belgesidir.

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARŞIVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (İBDA)

OSMANLI ARŞIVI
A.) DVN. MKL
5 9 .

1 unvanlık
(3 sayfa bas)

EK-5. Memâlik-i Osmaniye'de Basılan Takvîm-i Vekâyi'nin Hergün Bir Nüshasının Gazete İdarehanelerine Gönderildiği ve Kaç Adet Temin Edildiği Hakkında Bilgi Veren Arşiv Belgesidir.

۵۰

	عدد	
صباغخانه اداره خانه	۱	
فوتوگراف	۱	
افدام	۱	
تروت قونیه	۱	
لحمه	۱	
کتابخانه	۱	
نصیبان	۱	
سارنه	۱	
یکم عصر غزیه اداره خانه	۱	الانکده
جریه مطبعه	۱	
جریه مطبعه	۱	
	۱۱	

مبارک صورته غزیه اداره خانه لریه بیه کونیه بیلده
 برویه بالا عصره اولور اقدیم ۱۵۸۸
 تصویح و جامع فصولی
 انبار مطبعه
 محمد علی

MF-ALY 33/27 3

MF.ALY.00033

EK-6. Takvîm-i Vekâyi'nin Bir Nüshasının Hergün Diğer Gazetelerde Olduğu Gibi Cerîde-i Sûfiyye'ye de Gönderilmesinin Talep Edilmesi Hakkında Neşredilen Arşiv Belgesidir.

ع

معارف نفعه رتبه جدید

مکتبہ دارالعلوم دیوبند
۶۶۱

تقریب و تقابلاً بیاد است از نثری اهدات ایچسه اولادیه اصولاً از زمره انبیا - ما مورثینده احصه و لغاً تقدیم تقابلاً
اعلیٰ محراب اولادیه هلاوت مبادر صورتیم مجاباً و هنارنده کوشه بلوه مقدار ده خسته ایچله کلیمه کلیمه اولادیه و یوکره
جریده صوفی نامنده کی مکتوب جریده بیچ ما هلاوت ده کی طرفه دخی برده مدروسه تقابلاً تو فیضاً ایچیه بر شیخ طبیبان نفعه
بودن دینی هلاوت و جمیل جناب نفعه بیجا هلاوتنده لکجه تمسب بیو دینی تقدیرده جریده مذکورده ایچویه بلایک تونیعتان
نقشیه بر شیخ عمده سیده اعصه بیخیه اولادیه سعیری شایانه بیو لکجه تابع اولادیه هلاوتده اولادیه

لکجه رتبه جدید

MF ALY 33/27 4

MF.ALY.00033

EK-7. Cerîde-i Sûfiyye'nin Günlük Olarak Tab' edilememesinden Dolayı Takvîm-i Vekâyi'nin Hergün Bir Nüshasının Gönderilemeyeceğine Dair Olan Cevabî Arşiv Belgesidir.

تذکره افیامه

16

مصارف عمومی نظارت حبلیسی		قلمی مسودات مخصوص ورقه در			
مورد	تاریخ	مورد بطلان و اوقات			تاریخ
		جنس	میز	سبب	
۶۷۷	۱۵۹۶	مجلسه	۱۵۹۶	۱۵۹۶	۱۵۹۶
<p>مطلبه اعداد و غیره</p> <p>۸۶۷ مسوده نوردی عمومی نورد ۸۶۷ نوردی نورد</p> <p>یازدهم</p>					

MF.ALY.00033

EK-8. Cerîde-i Sûfiyye'nin İdarehanesine Günlük Olarak Gönderilmeyen Takvîm-i Vekâyî'nin Haftalık Olarak Gönderilmesinin Talep Edilmesi Hakkındaki Arşiv Belgesidir.

ع
مصدر نفقه رت جدید

مکتبہ دارالعلوم دیوبند
مکتبہ
۶۴۶

۱۹۴۷
۱۵۹۸۱
امروز با ریاست اعلیٰ از رت جدید مذکورہ ارادہ سے تفصیلات اجراء کیلئے ایسے روئے شہادت عنوانہ و غیر لکھنے کے آثار منتشر نہ ہو لکن
حالہ اوتہ و تری بیوی برکت نفوی و قایمہ با اولاد کیلئے و شہادت ارادہ جاریہ عالمی نقہ پناہ کھیرتہ متا بہ کورٹلندہ ادرتہ نیلہ بوجہ اولاد
درام مذکورہ اولاد کیلئے ارادہ جاریہ معذور جدید حسابہ نقہ پناہ کھیرتہ سالیانہ بوجہ باقیہ ارادہ جاریہ حق تصدیق اولاد

۲۷
۱۹۴۷

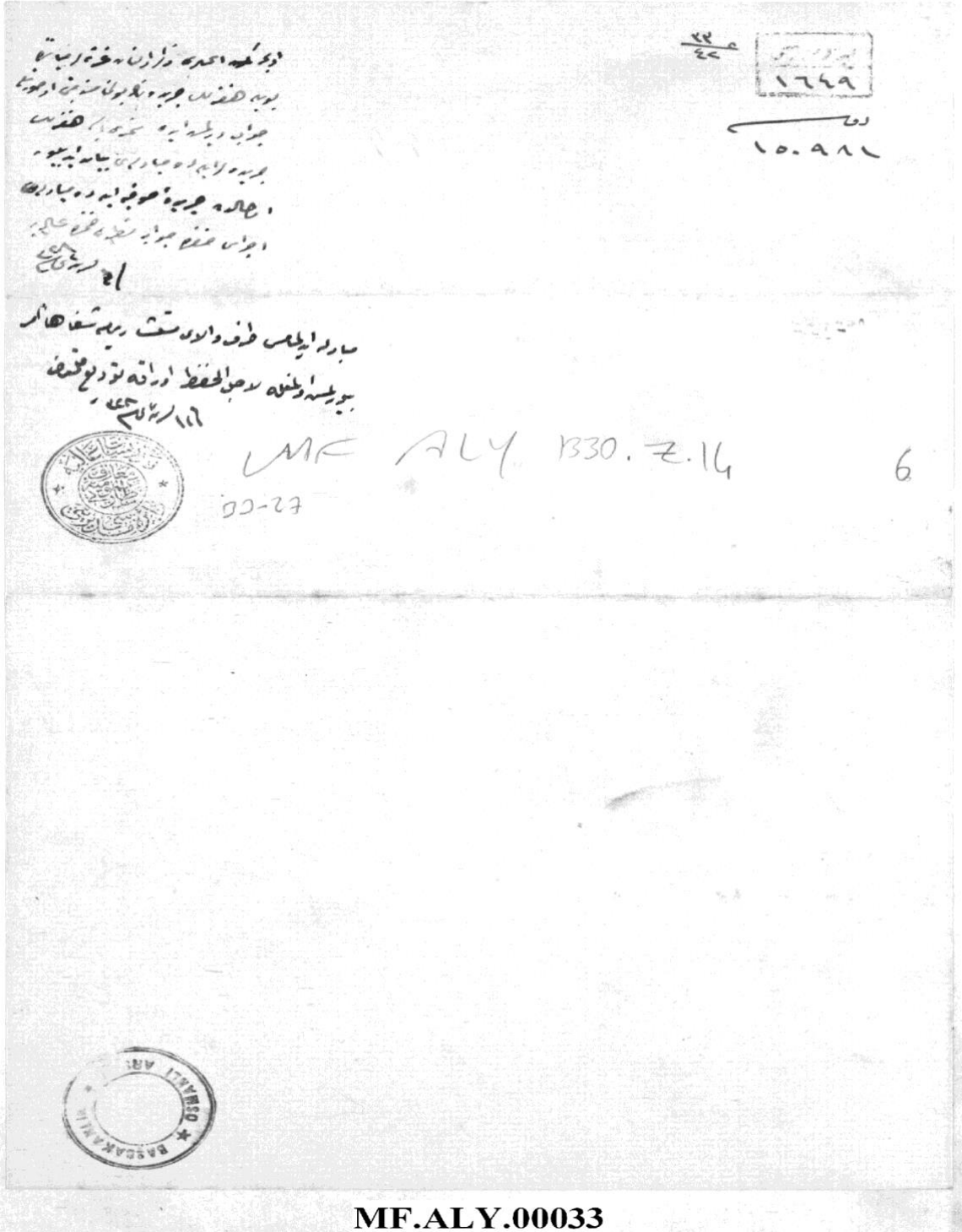

MF. ALY 33/27

6

MF.ALY.00033

EK-9. Cerîde-i Sûfiyye Tarafından Kendi İdarehanelerine Haftalık Olarak Gönderilmesi İstenen Takvîm-i Vekâyi'ye Ait Olan Nüshalarının Gönderilemeyeceği Hakkındaki Red Yazısına Ait Olan Arşiv Belgesidir.

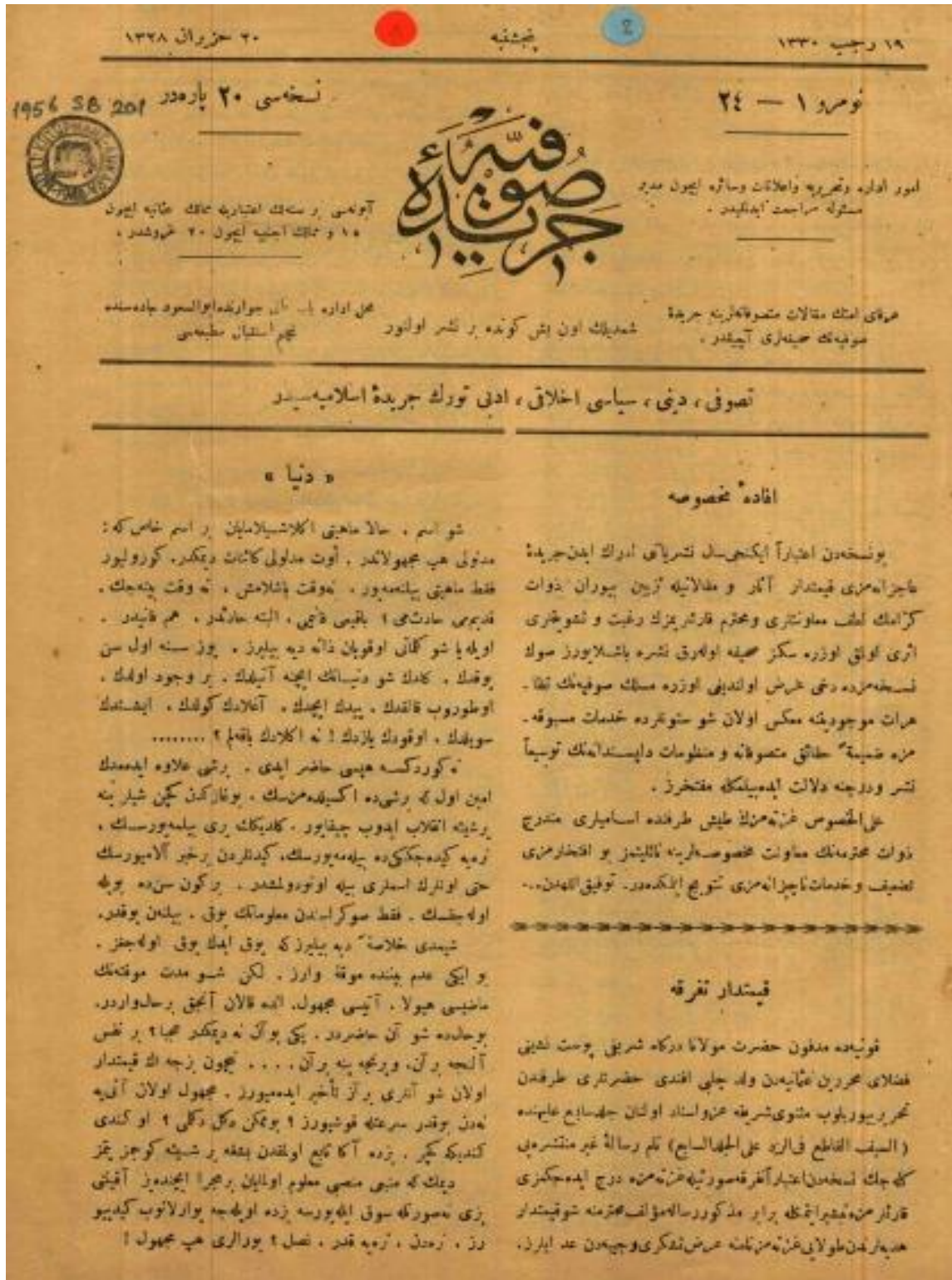

MF.ALY.00033

EK-10. Cerîde-i Sûfiyye Mecmûası'nın 1. Cilt 1. Sayısına Ait Olan Ser-levhasıdır.

Milli Kütüphane, "Dijital Kütüphane Sistemi" (Erişim 24 Nisan 2022.)

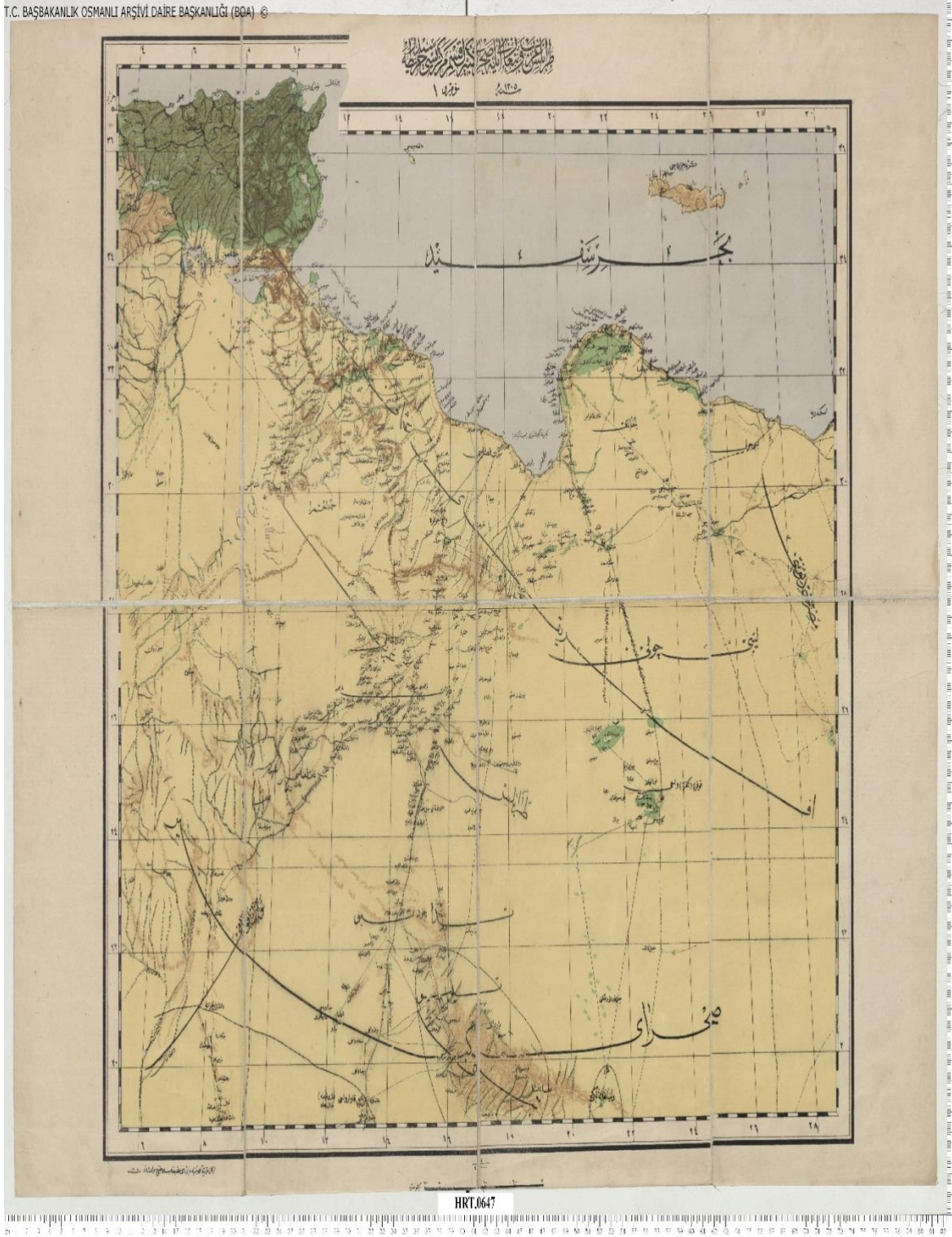

EK-14. Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Dairesi Tarafından Osmanlı Türkçesi Kullanılarak Hazırlanan ve Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'da Bulunan Trablusgarp ve Havalisi Topraklarının Gösterimini Sağlayan Haritadır.

EK-16. Birinci Dünya Savaşı Başlamadan Önce Balkanlardaki Siyasî Durumu Bildiren Haritadır.

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

HRT.0219

EK-17. Cerîde-i Sûfiyye’de Yer Alan Siyasî İçerikli Makalelere Dair Örnek: Avrupaî Devletlerin Bükreş Muâhedesinden Sonraki Süreçte Balkan Milletlerine Olan Yaklaşımı Hakkında Bilgi Veren Makaledir.

“Hülasa-i Vukûât”, *Cerîde-i Sûfiyye* 3/58 (15 Ramazan 1331/18 Ağustos 1913), 112.

Siyasî: Hülasa-i Vukûât

Bükreş Muâhadesi’de hükm ü kuvvetini gaib etti. Daha iki gün evvel müttehid gibi aynı vaz ve eda ile konferans salonlarında mutasalliblerini ilân eden Avusturya ve Rusya bugün tekrar birbirinden ayrılmış bulunuyorlar. Yunanistan’ı harz-ı canla himaye eden Fransa, Rusya’nın Kavala’yı Yunanlılardan alub Bulgarlara teslim etmek için yaptığı yaygaraları nihayet gayr-ı müsemmer bir hale getirmeğe muvaffak oldu. Avrupa devleri kendi menfaatlerine ait değil belki başkalarına, başka hükûmetlere ait olan mesailde bile birbirine ne kadar muarız ve muhalif oldukları yine meydana çıkıyor. Rusya ile Avusturya arasında şu iki üç gün zarfında tekevvün edegelen hâlât Avrupa’nın her hal ve vaz’ında ciddiyet aramanın beyhude olduğuna burhan-ı kati değil midir?

O halde Edirne’den çıkmağı bize teklif eden düvel-i muazzamanın ciddiyetine inanmakta doğrusu akl-ı selim-i mazurdur. Biz eminiz ki Avrupa bu noktasını sırf aralarındaki ahenk-i edebiyi ihlal etmemek, usule riayet eylemek için sadrazamımıza takdime mecbur olmuştur.

Avrupa’nın takib edegeldiği siyaset-i bukalemuniye pek eskidir. Garb diplomatları tavşana kaç taziya tut darb-ı misaline masduk olacak suretde başkalarının uruk ve hissiyatlarından istifade etmeyi daha çok zaman evvel tahsil ettiler. Bugün o hale geldiler ki İngiltere bir Habeşiyi bir ücret mukabilinde nasıl harb ettiriyorsa bir Yunan, bir Sırb’da aynı suretle ona kölelik etmek derekesine düşmüşlerdir. Fakat Avrupa ne yaparsa yapsun biz eminiz ki o, itibarla, şanla iş gören bir tüccara benzer. Hele bir gün şu muvazenet bozulsun görülecektir ki bu şan ve itibarın bütün müşterileri ellerindeki kağıtları atacaklar, haklarını talep edeceklerdir. Bugün Edirne’yi tekrar işgalimizde işte bu muamele-i sarrafiyeden farklı mıdır?

Avrupa nizam alemi o kadar mühlik gayri tabiliklere ilka etti ki bu hali ikame etmek gayri mümkündür. Avrupa istilalarında hiçbir usul takib etmedi. Müstemlekatını aynı usul ile idâre etmedi. Avrupa’nın müstemlekatla arasındaki rabita kısmen dikiş ve kısmen ciriş vesaire ile astarına tutturulmuş bir elbiseye benzer, öyle zannediyoruz ki yakın zamanda bu kitlenin ahenk-i iczası hercümerc olacaktır.

EK-18. Cerîde-i Sûfiyye’de Yer Alan Siyasî İçerikli Makalelere Dair Örnek: Balkan Harbinden Sonraki Süreçte Osmanlı Devleti’nin ve İslâm’ın Geleceği Hakkında Arminius Vambery’nin Değerlendirmelerinden Bahseden Makaledir.

Mehmed Hilmi, “Enzar-ı İntibaha: Müzmin Dertlerimizin Teşhiri”, *Cerîde-i Sûfiyye* 3/61 (10 Şevval 1331/12 Eylül 1913), 141.

Enzar-ı İntibaha: Müzmin Dertlerimizin Teşhiri

(Tasviri Efkâr) Ceride-i feridesinin 857-58 numaralı nüshasında müsteşrik şehr-i Macarlı (Vamberi) tarafından Türklük ve Müslümanlık hakkında *“eğer Türklerin yıldızı uful ederse necim-i İslâmiyet’te uful eder mi”* ser-levhasıyla yazılan makalenin iktitaf edilen nukat-ı mühimmesini gözden geçirdiğim esnada en ziyade bu fikri düşündüren (*eğer Türkiye fena bulursa Âlem-i İslâm’ın istikbali muhatarata maruz kalır mı? Acaba Müslümanlarda, Yahudilerin evvelce uğramış oldukları akıbet düçar olarak dağılır, perişan olurlar mı? Acaba alemde, İslâmdan, İslâmiyet’ten eser bırakılır mı?.. Yahut Türkler Asya’da kendilerini toplamaya, Arap, Acem ve Kürtleri tevhit ettirerek kendi satvetlerine iştirak ettirmeye muktedir olabilirler mi? İşte bugün fikri bu sualler işgal ediyor ve akla derhal hükûmet-i Osmaniye geliyor. Çünkü Türkler kendilerini toplayıp tevhid-i amal ederek Asya’da büyük bir millet icat etmekten ümitsiz değildirler.*) sözleri olmuştur.

Tabii şu mütalaat-ı zatiyenin şayan-ı itiraz noktaları olmak mülâbesesiyle teşrih-i müddeaya kıyam ile mümkün mertebe tenvir-i hakikate çalışacağım. Bir kere İslâmiyet, alayevmül kıyama hükmü bakî bir din-i celîli âlî olması hasebiyle nur-ı nübüvvet-i Muhammediyenin şems-i münir-i asuman gibi veçh-i tabdarı her tarafa aks ettikçe oralara bir hayat cavidani bahş eder. Gerçi Alem-i İslâm’ın bir tarafında bazı kere zuhur eden tefrika, zaaf, din ve buna mümasil alâim-i enderas, tıpkı şemsteki küsuf-i cüz-i alâime müşabihtir ki şu halât güneşte vakit vakit cüz’i, külli, ru-nüma oluyorsa da hiçbir vakit hararet, neşr-i ziya hassasını gaip etmediği gibi nur-u tevhit-i İslâmiyet’te sönmez ve söndürülemez, hatta söndürmeye kıyam edip bu hususta uğraşan gürûh-ı dalle, kendi felaket çukurlarını kazdıklarından bi-haberdirler. Çünkü vacib-ül vücudun ateş-i kahru gazabı onların hepsini yakıp hak-ı helake sereceği şüphesizdir. Evet, bir zaman gelecek ki necm-i İslâmiyet kendiliğinden uful edecek ve fakat akabinde de kıyamet zuhur eyleyecektir. *“Mülk Adlle Payidar Olur”* düsturuna tevfikân bir merat-ı kanun-ı adalet olan Ahkâm-ı Celîle-i İslâmiyeyi ortadan kaldırdığımız taktirde kâinatta beka nasıl tasavvur edebiliriz! Tefekkür olunsun!..

(Eğer Türkiye fena bulursa Alem-i İslâm’ın istikbali muhatarata maruz kalır mı?) sualine gelince: Avrupa’nın Türkiye dediği şu Devlet-i Âlîye-i Osmaniye, mensubiyeti ile müftehir olduğumuz bir hükûmet-i meşrûta-i İslâmiye olup merkez-i hilafet uzma olmak hasebiyle umûm-u âlem-i İslâmın bu makam-ı âlîye bir merbutiyet-i diniyeleri olmakla beraber hükûmetimizin siyaset-i İslâmiyet nokta-i nazarından bir mevki-i mühimmi haiz olması

yüzünden maazallah Türkiye'nin fena bulunduğunu farz ettiğimiz takdirde yalnız aleml İslâm için değil, sülh-i müsâlemet-i cihan, Türkiye'nin mevcudiyetiyle kaimdir.

Mehmed Hilmi

EK-19. Cerîde-i Sûfiyye’de Yer Alan Siyasî İçerikli Makalelere Dair Örnek: Papa’nın Sûlh Çağrısı Hakkında Bir Değerlendirmede Bulunularak, Osmanlı Devleti’nin Egemenlik Haklarının Tıpkı Diğer Devletler Gibi Koruduğunu İfade Eden Makedir.

Süleyman Tevfik, “Nutuk-ı Hümayûn ve Meclis-i Mebusan”, *Cerîde-i Sûfiyye* 5/131 (27 Muharrem 1336/12 Kasım 1917), 319.

Nutk-ı Hümayûn ve Meclis-i Mebusan

Geçen Pençşenbe günü Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı taraf-ı eşref-i hazret-i pâdişâhîden küşad buyuruldu. Üçüncü intihab-ı devresinin dördüncü sene-i içtimaîyesinin küşadı münasebetiyle irad buyurulan nutk-ı iftahi-i “*hümayûn ve kelâmül mülük mülükül kelâm*” demeğe masadaktır. Mahfil-i hümayûnu teşrif-i şahaneyi müteakib sadrazam paşa hazretlerine tevdi buyurulan ve müşarünileyh tarafından kürsi-i mualla-yı hitabette kıraat olunan Nutk-ı Hümayûn-ı hazret-i pâdişâhî şübhesizdir ki her tarafta kemâl-i dikkatle mütaala ve tetkik edilecektir.

Padişahımız efendimiz hazretleri bu nutuklarında ittifak ordularının muhtelif cebhelerden ihraz eyledikleri ve hâlâda eylemekte buldukları muvaffakiyatı şu son günlerde İtalyan cephesindeki meşî-i muzafferaneyi bir averde-i ziyân takdir buyurduktan sonra gerek bizim ve gerek şanlı ve sadık mütteliklerimiz harbden gaye ve maksadları ne olduğunu veciz bir cümle ile tekrar ilân ve beyan buyurmuşlardır.

Papa hazretlerinin daha ziyade kan dökülmesine mâni olmak maksad-ı ulviyanesiyle tarafeyn-i muharebine tebliğ eyledikleri sülh notasından bahs buyurdıkları sırada “*Biz harbe mevcudiyetimizi ve bil-cümle aramız üzerindeki istiklâl ve hakimiyetimizi mutlak ve kati surette muhafaza etmek ve serbesti-i inkişafımızı her türlü tesirat ve müdahelatdan azade olarak temin eylemek maksad-ı meşrûiyle devam etmekte bulunduğundan*” cümlesiyle o kürsi-i mualladan bütün cihana karşı gaye ve hedefimizi bir daha isbat buyurdıkları gibi diğer bir cümlede “*Kısm-ı âzamı muvaffakiyetle geçirdirilmiş olan bu hayat ve memet mübarezesinde sonuna kadar devam edeceğimize şübhe bırakmamaktadır*” sözleriyle Osmanlı'ların mütehalik oldukları sabır, sebat, tahammül, fedakârlık, vatan perverlik fezaîlîni takdir buyurmuşlardır.

Meclis-i Millî'nin devre-i tatiliyesi esnasında güzere eden ahval-i harbiye ve vekayi-i siyasîyenin veciz bir zübdesi bulunan nutk-ı hümayûnun son fikirlerinde izhar buyurulan arzu ve emel-i şahane veçhile vükelâ-i milletin bu senede, ahval-i fevkalâde-i zamani nazar-ı dikkate alarak sırf mukadderat ve mesai ile vatan ve milletin hayrını badi hidamat-ı mebrure ifasına muvaffak olmalarını eltaf-ı ilahiyeden niyaz ile bu devre-i içtimaîyeyi millete ve vükelâ-i millete tebrike müsaraat eyleyiz.

EK-20. Cerîde-i Sûfiyye'de Yer Alan Siyasî İçerikli Makalelere Dair Örnek: Rusya'nın Savaş Sonrasındaki Durumu Hakkında Bilgi Veren Makaledir.

"Şark'da Dünden İtibaren Sûlh ve Salah", *Cerîde-i Sûfiyye* 5/134 (9 Cemaziyülevvel 1336/20 Şubat 1918), 350.

Şark'ta Dünden İtibaren Sûlh ve Salâh

Avdet İddi;..

11 Şubat 1334-1918 de, Rusya murahhasları ile düvel-i müttefike-i erba murahhasları arasında akd-i sûlh edildi!.. Nihayet, Baltık Denizinden Kafkasya şevahik cibaline kadar imtidat eden binlerce kilometrelük uzun bir cephede top tarakaları, süngü şakırtıları yerine ahenk ve salâh sesleri kâim oluyor... Şarkın güneşli ve hararetli afakında tuluğ eden sûlh güneşinin salâh-bahş ziyaları beşeriyet-i muztaribenin yüz milyonlara bâlî olan mühim kısmını yeniden ısıtacak, Şark'ta yeniden ferih ve endişesiz bir hayat başlayacaktır. Bu haber kâr ve muazzam vakıyı idrak eden milel ve akvamın sürur ve şadumanisi bit-tabii fevkalede olacaktır.

Rus inkılabı baş gösterir göstermez Rusya'nın sûlh-i akd eylemesi bir zaruret hükmüne girmişti. Bir seneden beri müteaddid inkılablar, hareketler içinde bocalayan Rusya nihayet Ukrayna'nın müstakilen akd-i sûlh etmesi üzerine vâki olan vaziyet-i cedide karşısında sûlha yanaştı. Rusya ile müttefikeyn arasında sûlhe mâni olan yegâne cihad bazı arazi meseleleri idi. Rusya nihayet, bu babdaki lüzumsuz ısrarından vazgeçmiş, bunu tali komisyonlara havale ederek fiilen sûlh-i akd eylemiş oluyor. Rus ordularının terhisi ve münasebat-ı siyasîye ve iktisadiyenin başlaması bunun en fiili delilidir. Sûlhe dair henüz pek mufassal malûmat varid olmadığı cihetle şimdilik bu babda daha ziyade müteala serd edilemez.

Maheza, Rusya ile akd olunan sûlhün ehemniyet-i siyasîye ve iktisadiyesini teşrihe lüzum yoktur zannediyoruz. (Lenin) hükûmetiyle derhal münasebat-ı siyasîye ve iktisadiyenin başlamasına karar verilmiş olması bilhassa haiz-i ehemniyettir. Harb-i Umûmînin ikinci münferid sûlhü olan bu hallin yarın Romanya'yı da münferiden sûlh akdine icbar ettikçe muhakkak abdedilmek lazım gelir. Bir Alman gazetesinin dediği gibi sûlh cereyanı harbden usanmış, bi-üzum kan dökmekten artık katiyyen müctenib olmakta bulunmuş olan milletler arasında sârî bir mahiyeti haizdir.

Bu büyük vakâ-yı kemâl-i hulûs ile selamlarken, biz Türkler ve Müslümanlar pek derin bir mahzuziyet hissediyoruz. Zira Rusya ile sûlh bize hem füyuzat-ı müsameleti getiriyor, hemde, harpten evvel birçok kuyut ile bir nev-i vesait-i manevîye altında bulunan devlet-i ebed müddetimizin istiklal-i katiyesinin peyam-ı hayr-bahşanesini tebşir ediyor!..

